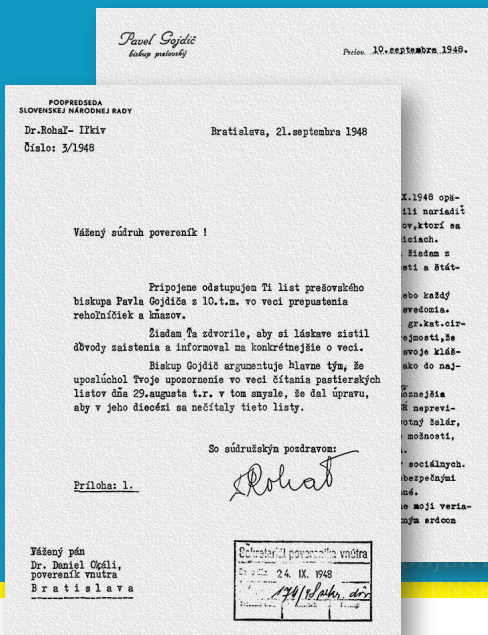

Marián Gajdoš – Stanislav Konečný

UKRAJINSKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU AKO OBJEKT A SUBJEKT POLITIKY II

(1945 – 1953)

UNIVERSUM

Marián Gajdoš – Stanislav Konečný

**UKRAJINSKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU
AKO OBJEKT A SUBJEKT POLITIKY
(1945 – 1953)
II.**

2 0 1 4

Publikácia bola pripravená v rámci riešenia projektu VEGA 2/0059/14 *Riešenie ukrajinskej otázky v období socialistického experimentu.*

Recenzenti: prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
 doc. Sergej Ivanovyč Ustyč, DrSc.

Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo vydavateľstvo
UNIVERSUM-EU, s. r. o., Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

Prešov 2014

ISBN 978-80-89046-89-8

OBSAH

NA ÚVOD DRUHEJ ČASTI	5
I. UKRAJINCI A SOCIÁLNO-EKONOMICKÝ VÝVOJ SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA	13
II. RIEŠENIE UKRAJINSKEJ OTÁZKY V POLITICKEJ SFÉRE	52
III. IDEOLOGICKÉ A KULTÚRNE ASPEKTY VO VÝVOJI UKRAJINSKEJ MENŠINY	91
ZÁVER	137
PRÍLOHA (DOKUMENTY)	143

NA ÚVOD DRUHEJ ČASTI

V prvých povojnových rokoch boli položené základy kvalitatívne novej národnostnej politiky v Československu. *Košický vládný program*, ktorý, okrem iného, definoval postoj československého štátu k problematike etnických menšín, deklaroval aj slovanský charakter obnovenej republiky, a tým determinoval diferencovaný prístup k jednotlivým národnostiam. Po pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR a odsune nemeckého obyvateľstva sa tak menšinový problém presunul na Slovensko, a to v podobe maďarskej a ukrajinskej otázky. Vtedy už bolo jasné, že pôvodná predstava politikov z obdobia SNP, podľa ktorej Československo po vojne bude „slovanským štátom troch slovanských národov: Slovákov, Čechov a Podkarpatských Ukrajincov“, sa neuskutoční.¹ Zároveň to tiež znamenalo, že národná osobitosť Rusínov, resp. Ukrajincov na Slovensku bude môcť byť akceptovaná len vo forme uznania ich existencie ako národnostnej menšiny.

Na zjazde delegátov z obcí a okresov s rusínskou a ukrajinskou populáciou v Prešove 1. marca 1945 vznikla *Ukrajinská národná rada Prjaševčiny* (UNRP) ako národnopolitický orgán reprezentujúci rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku, ktorý dostal za úlohu chrániť a presadzovať jeho práva a záujmy. Isté snahy UNRP o pripojenie severovýchodného Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine neboli realistické a po vytvorení možnosti opcie štátneho občianstva ZSSR úplne stratili opodstatnenie. Vedúci predstavitelia menšiny preto už v apríli 1945 zvolili konštruktívny prístup, akceptovali vládný program aj slovenské národné orgány a získali zastúpenie v zákonodarných zboroch, ako i v ústrednej, regionálnej i miestnej štátnej správe.² Splnené boli aj požiadavky UNRP v oblasti školstva a kultúry, ktoré viedli k získaniu určitej podoby kultúrnej autonómie, a to hlavne na ich organizačnom a personálnom úseku. Nesporne sa zaslúžila nielen o oživenie národného života Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, ale tiež o nastolenie a riešenie otázok politicko-právneho postavenia menšiny ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozvoja regiónu.³

Najvážnejším problémom súvisiacim s riešením ukrajinskej otázky hneď v prvých povojnových rokoch bolo odstraňovanie vojnových škôd a tiež veľmi zložitá hospodárska a sociálna situácia v severovýchodných okresoch Slovenska. Najmä okresy Snina, Svidník, Medzilaborce a Stropkov, v ktorých žila rozhodujúca časť tunajších Rusínov a Ukrajincov, patrili spolu so Sobrancami a nie-

1 Rezolúcia zjednocovacieho zjazdu Komunistickej strany Slovenska a Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej na Slovensku zo 17. septembra 1944. In VARTÍKOVÁ, M. (ed.). *Komunistická strana Slovenska : Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava: Pravda, 1971, s. 40.

2 Pozri BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 76-80.

3 Podrobnejšie GAJDOŠ, M. K úsiliu UNRP o zákonné riešenie postavenia ukrajinskej národnosti v rokoch 1945 – 1948. In *Acta Iuridica Cassoviensia 16*, Košice: Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, 1991, s. 5-15.

koľkými okresmi na južnom Slovensku k tým, ktoré najviac utrpeli prechodom frontu. Bytový fond i hospodárske objekty v tejto oblasti boli z veľkej časti úplne zničené alebo vážne poškodené, značné straty zaznamenalo poľnohospodárstvo a viazlo aj zásobovanie obyvateľstva, a to i v dôsledku zničenia či poškodenia mnohých komunikácií.⁴

Napriek značnému úsiliu celoštátnych a slovenských národných orgánov i národných výborov, obnova v severovýchodných okresoch postupovala veľmi pomalým tempom a tiež pomoc zo štátnych fondov a z darov UNRRA zameraná na zmiernenie akútnych problémov bola nedostačujúca. Finančné, materiálne, technické i dopravné zdroje a možnosti štátu boli značne obmedzené, prejavovala sa istá ťažkopádnosť nových úradníkov štátnej správy, ale aj dočasných komisií, ktorí nemali skúsenosti z organizačnej ani riadiacej práce, a výnimkou neboli ani prejavy protekcionárstva a lokálpatriotizmu. Pozitívnym posunom v ekonomickej a sociálnej sfére bola realizácia plánu obnovy a rozvoja národného hospodárstva v regióne v rokoch 1947 – 1948.

V politickej oblasti sa UNRP nepodarilo dosiahnuť všetky svoje plány a predstavy. V prvom rade, úsilie o vlastné politicko-právne uznanie spájala aj s nereálnymi ambíciami a maximalistickými požiadavkami, ktorých uskutočnenie by viedlo k istému privilegovanému postaveniu Rusínov a Ukrajincov vo vzťahu k ostatným menšinám v republike, čo by bolo v rozpore s vtedajšou politikou všetkých strán Národného frontu. Akceptovanie memoránd a žiadostí UNRP sťažovalo aj to, že Rusínov a Ukrajincov na Slovensku vlastne prezentovala ako národ, často uplatňovala nacionálne hľadiská v personálnej práci, hlásala homogénnosť a apriórnu pokrokovosť ukrajinského obyvateľstva. Zveličovala tiež jeho zásluhy na obnovení republiky a stavala ho do pozície istého garanta priateľských vzťahov so ZSSR.

Tieto postoje vyvolávali aj na vládnych miestach určitú nevôľu, ktorá sa v ovzduší pretrvávajúcej nedôvery k národným hnutiam menšín nevyhnutne prejavila aj v politickom prístupe k minorite.⁵ Snaha UNRP docieľiť svoju právnu kodifikáciu a zákonné zakotvenie, resp. rozšírenie existujúcich orgánov a ustanovizní rusínskej a ukrajinskej menšiny nebola preto úspešná. Istú rezervovanosť k politickej činnosti UNRP a vôbec k národnému pohybu rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva vyvolávali aktivity jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), tzv. banderovcov, na východnom Slovensku. Ich akcie, prolongovanie lehoty pre podanie žiadosti o opciu sovietskeho občianstva, no najmä zlá hospodárska a zásobovacia situácia v súvislosti s neúrodou, ale tiež zdĺhavý postup povojnovej rekonštrukcie oblastí a pretrvávajúce nejasnosti v otázke národnej orientácie obyvateľstva viedli v rokoch 1946-1947 k určitému napätiu v radoch

4 Pozri BOBÁK, J. – ŠUTAJ, Š. Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In *Historica Carpatica* 12. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1981, s. 33-60.

5 Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), fond (f.). Povereníctvo vnútra (PV), Sekretariát povereníka (sekr.), inventárne číslo (i. č.) 102, škatuľa (šk.) 88. *Ukrajinská otázka na Slovensku*.

menšiny a k oslabenie dôvery ku Komunistickej strane Slovenska (KSS), ktorá mala v regióne dominantné postavenie.

To umožnilo aj Demokratickej strane sa pevnejšie uchýtiť najmä medzi rusínskym obyvateľstvom. Jej predstavitelia prostredníctvom reorganizácie UNRP na základe princípu politickej parity chceli oslabiť vplyv členov KSS v jej predsedníctve, v pléne i v okresných orgánoch a po víťazných voľbách v roku 1946 aspirovali na väčšinové zastúpenie.⁶ Napriek tomu, komunisti svoje pozície v UNRP, ale tiež v regióne, si v podstate udržali, pretože dobre poznali politické názory rozšírené medzi rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom a dokázali ich aj ovplyvniť. Jednoznačne sa to potom prejavilo v postojoch reprezentácie menšiny počas februárovej vládnej krízy v roku 1948.

Rýchlejšie a úspešnejšie napredoval rozvoj v oblasti národnostného školstva a kultúry. Vďaka aktivitám *Referátu pre ukrajinské školstvo* a ukrajinských školských inšpektorátov enormne vzrástol počet škôl pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo. V roku 1948 ukrajinské školstvo už pozostávalo z 51 materských, z 275 ľudových a zo 41 meštianskych škôl, ako aj zo šiestich škôl tretieho stupňa.⁷ Je však potrebné poznamenať, že vyučovacím jazykom v týchto školách nebola ukrajinčina, ale spravidla ruský jazyk alebo dokonca ešte tzv. jazyčie. Išlo o nekodifikovaný jazyk, ktorý vznikol z cirkevnoslovanského jazyka, ruštiny a miestneho dialektu.⁸ Ďalší rast početnosti ukrajinských škôl bol pritom brzdený nedostatkom alebo zlým stavom školských budov a tiež nedostačujúcim počtom kvalifikovaných učiteľov. Masové zakladanie ruských škôl v povojnovom období, a to často len na základe gréckokatolíckeho náboženstva obyvateľstva obcí, prinieslo však isté problémy v nasledujúcich rokoch, najmä po zavedení ukrajinského vyučovacieho jazyka.

Výrazný pokrok nastal aj v kultúrnom živote rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku. V tomto smere sa angažovala UNRP a od januára 1946 štyri kultúrne inšpektoráty v okresoch s rusínskym a ukrajinským osídlením. Významnú úlohu ale zohralo tiež *Ukrajinské národné divadlo, Súbor piesní a tancov pri Zväze mládeže Karpát*, študentské spolky a amatérske folklórne súbory. Výraznejšie podporoval národnostnú kultúru aj štát, čo sa prejavilo hlavne v kvantitatívnych ukazovateľoch kultúrnej produkcie a podujatí, ale zároveň tiež v jeho úsilí oslabiť silný vplyv gréckokatolíckej cirkvi v duchovnom živote Rusínov a Ukrajincov. V prvej fáze sa to navonok prejavovalo tlakom proti gréckokatolíckym rádom a evidentným propagovaním pravoslavia v radoch menšiny. V tom čase sa aktivizovali tiež umelci v oblasti literatúry aj výtvarné-

6 BRIŠKÁR, J. Demokratická strana na východnom Slovensku pred februárom 1948. In *Východné Slovensko pred Februárom*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 167-195.

7 RIČALKA, M. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In ČORNÝ, M. (ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti : Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975, ss. 85, 87-88, 94.

8 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 151.

ho umenia, hoci takmer všetky ich diela boli celkom zjavne poznačené vtedajšou dobovou atmosférou a novým, sociálne orientovaným a politicky angažovaným, ideovým a umeleckým trendom.⁹

Relatívne krátke, ale mimoriadne hektické obdobie rokov 1945-1948 bolo z hľadiska ďalšieho vývoja rusínskej a ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku veľmi významné. V nových podmienkach jej predstavitelia, ale aj širšie vrstvy minority, začali vnímať minulosť aj ako historickú krivdu a nespravodlivosť, za ktorú si zaslúžia odškodnenie a zadosťučinenie. Určité zmeny v politickom systéme a v pomere síl, ako i nové medzinárodné súvislosti, viedli tak k spoločenskej a politickej aktivizácii všetkého obyvateľstva severovýchodu Slovenska. Vytvorili sa tak vhodné podmienky k tomu, aby bola otázka Rusínov a Ukrajincov nastolená ako osobitná súčasť národnostnej problematiky v republike, aby sa postupne formulovali, ale zároveň aj riešili jej právne, politické, sociálno-ekonomické i kultúrne aspekty.

Pravda, celková reflexia vývoja a postavenia rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku, ani realizácia jeho viac či menej oprávnených požiadaviek a potrieb nemohli prekročiť rámec doby charakterizovanej kompromismi i stupňujúcim sa politickým napätím, ale i reálnym protirečením medzi snahou uplatňovať demokratické princípy a úsilím odstrániť alebo aspoň minimalizovať menšinový problém. V krátkom časovom úseku nebolo možné odstrániť tradičné zaostávanie regiónu, úplne zmeniť politicko-právne postavenie minority ani vyriešiť otázky spojené s etnickou identitou, národno-kultúrnou orientáciou alebo spisovným jazykom Rusínov a Ukrajincov, ktorí žili a zostali žiť na území Slovenska. Skoro všetky tieto neľahké úlohy sa preto v podobe ich komplexu, nazývaného tiež *ukrajinská otázka*, zákonite preniesli do nasledujúceho obdobia, v ktorom ale vznikli nové paradigmy, platili iné princípy a boli presadzované odlišné hodnoty, čo výrazne komplikovalo a predlžovalo jej riešenie.

Napriek svojej obsažnosti, nespornej zaujímavosti a určitej perspektívnosti ukrajinská otázka v prvých rokoch socialistického experimentu spočiatku nebola veľmi často predmetom historického výskumu a do slovenskej historiografie prenikala len postupne od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Navyše, prvé práce venované tejto problematike sú oveľa širšie koncipované, líšia sa svojim základným zameraním a sú spravidla príliš dobovo podmienené. Všetky práce o chápaní a riešení ukrajinskej otázky v podmienkach socializmu, ktoré vyšli v rokoch 1948 – 1989, tvoria určitý celok, ktorý spája najmä spoločná, zjavne jednostranná ideologická platforma, ktorá deformovala východiská, hľadanie kauzality, ale aj interpretáciu faktov. Už to samo o sebe objektívne vytvorilo veľmi veľký priestor pre vedeckovýskumnú činnosť v rámci tejto tematiky hneď od začiatku deväťdesiatych rokov.

Je symptomatické, že prvé zmienky o ponímaní ukrajinskej otázky na Slovensku v podmienkach socializmu nachádzame práve v politickej publicistike, za

9 URAM, P. Rozvoj kultúry obyvateľstva ukrajinskej národnosti v období socialistickej výstavby. In ČORNÝ, M. (ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*, s. 103-109.

akú považujeme aj uverejnenú prednášku O. Staňkovej z roku 1955 o národnostnej a koloniálnej otázke, ktorú predniesla na Vysokej straníckej škole pri ÚV KSČ v Prahe, hoci sa v nej o Ukrajincoch na východe Slovensku zmieňuje len okrajovo a je výrazne poznačená dogmatickým prístupom.¹⁰ Rovnako to platí o spoločnej brožúre M. Hájka a O. Staňkovej venovanej hlavne národnostnej otázke v Československu, ktorá mala predsa len podstatne užšie zameranie.¹¹ Tieto sporadické výstupy z prvej etapy výskumu povojnového vývoja rusínskeho a ukrajinského etnika zrejme uzatvára brožúra V. Kapišovského, ktorá obsahuje referát autora, jedného z veľmi aktívnych aktérov vtedajších dejinných udalostí, na zasadnutí československých ukrajincov konanom v Prešove vo februári 1960, o sociálnoekonomickom a kultúrnom rozvoji ukrajinskej menšiny v republike. V. Kapišovský považoval rozvoj ukrajinskej národnosti v päťdesiatych rokoch za veľký úspech národnostnej politiky KSČ a štátu, ktorý demonštroval prezentovaním určitých ukazovateľov v oblasti rastu životnej úrovne obyvateľstva vtedajšieho Prešovského kraja a hospodárskej výkonnosti tohto regiónu. Keďže použité štatistiky neobsahovali žiadne údaje o národnostnom zložení jednotlivých skupín obyvateľstva, má práca len regionálny charakter a skôr propagandistický význam.¹²

Určitá liberalizácia režimu v šesťdesiatych rokoch postupne umožňovala niekoľkým autorom v publikovaných prácach, vystúpeniach či dizertáciách prezentovať už aj niektoré problémy spojené s riešením ukrajinskej otázky na Slovensku a poukázať i na isté chyby a nedostatky v tejto oblasti, ktoré sa dovtedy fakticky neprípúšťali. Týka sa to tiež monografie I. Bajcuru *Ukrajinská otázka v ČSSR*, v ktorej sa autor na základe niektorých archívnych materiálov a vtedy dostupnej literatúry pokúsil historicky rekonštruovať vývin rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na území Československa, a to od polovice minulého storočia do začiatku šesťdesiatych rokov s evidentným dôrazom na analýzu politického, ekonomického a sociálneho postavenia menšiny a jej kultúrneho života po roku 1948. Aj keď I. Bajcura bol marxisticko-leninského presvedčenia, nevyhýbal sa však niektorým diskutabilným otázkam a v tomto zmysle podnikol i ďalší výskum.

Väčšia otvorenosť a kritickejší pohľad na niektoré stránky národnostnej politiky vo vzťahu k rusínskej a ukrajinskej národnosti po februári 1948 bola charakteristická tiež pre vystúpenia I. Bajcuru, V. Kapišovského, V. Skripa a P. Urama, ale aj pre spoločný príspevok J. Baču, V. Kapišovského, A. Kovača a F. Kovača na medzinárodnom sympóziu v decembri 1967 v Prešove, ktoré boli publikované v osobitnom zborníku.¹³ Na druhej strane je však potrebné pripomenúť, že

10 STAŇKOVÁ, O. *Národnostní a koloniální otázka: Přednáška přednesená na Vysoké stranické škole při ÚV KSČ*. Praha: Rudé právo, 1955, 107 s.

11 HÁJEK, M. – STAŇKOVÁ, O. *Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1956, 71 s.

12 КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Економічно-суспільний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій республіці та його перспективи*. Пряшів: КСУТ, 1960, 23 s.

13 РИЧАЛКА, М. (ed.). *Жовтень і українська культура : Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму*. Пряшів: КСУТ, 1968, 640 s.

isté uvoľnenie ideologických bariér prinieslo aj v tejto sfére okrem tvorivejšieho ovzdušia a objektívnejších pohľadov i určité nacionalistické prvky a aspekty, a to tak zo strany slovenských, ako aj ukrajinských bádateľov.

Výskum dejín rusinskej a ukrajinskej menšiny dostal systematickejší charakter až od začiatku sedemdesiatych rokov, keď skúmanie národnostnej problematiky získalo výraznejšie zastúpenie vo vedeckovýskumných plánoch nielen stranických teoretických pracovísk, ale aj ústavov ČSAV a SAV. Pravda, publikované i interné záverečné práce z tohto obdobia, ale aj z nasledujúceho desaťročia boli tiež do istej miery obsahovo deformované snahou oficiálnych štruktúr reagovať na zvýraznenie etnických hľadísk a na oživenie národno-emancipačných tendencií v rokoch 1968-1969. V tomto „konsolidačnom“ a „normalizačnom“ duchu autori interpretovali dogmaticky chápaný socialistický systém ako nevyhnutný základ spravodlivého riešenia národnostnej otázky a osobitne propagovali internacionalistické princípy. Príkladom publikačnej aktivity v tomto smere je tiež zborník štúdií *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*, ktorých tendencnosť v úvode priamo deklaroval aj sám zostavovateľ.¹⁴

Naznačený trend vedeckého bádania národnostnej problematiky a publikovania jeho výsledkov dostal nový impulz začiatkom osemdesiatych rokov sformulovaním teórie o vzniku „československého socialistického ľudu“ ako kvalitatívne nového historického spoločenstva v podmienkach československej federácie. Aj keď bolo mnohým bádateľom hneď od začiatku zrejmé, že ide len o mechanické aplikovanie fikcie „sovietskeho ľudu“ na tunajšie pomery, táto koncepcia predsa len ovplyvnila niektoré teoretické a metodologické prístupy k výskumu dejín etnických menšín, a to predovšetkým anticipovaním takejto účelovosti národnostného vývoja v republike.¹⁵

Práve tieto východiská charakterizujú monografiu I. Bajcuru *Cesta k internacionálnej jednote*, ktorá bola síce koncipovaná z politologických a sociologických hľadísk, prezentuje však aj niektoré stránky historického vývoja národnostných menšín vrátane nami sledovaného obdobia. Publikácia poskytuje viaceré údaje umožňujúce istý komparatívny prístup. Autor sa usiloval diferencovať všeobecné stránky a špecifické momenty týkajúce sa úprav a zmien postavenia minorít v jednotlivých historických obdobiach a generalizovať isté skúsenosti z riešenia národnostnej otázky v rokoch 1948 – 1981.¹⁶

Priamy vzťah k našej problematike majú najmä výsledky z riešenia úloh *Štátneho plánu základného výskumu* dosiahnuté pracovníkmi Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach a Slezského ústavu ČSAV v Opave a ich externými

14 ČORNÝ, M. (ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*, s. 8-9.

15 HUTIRA, I. *Utvárание nového historického spoločenstva – československý socialistický ľud – zákonitost' budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Bratislava: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1986, 153 s.

16 BAJCURA, I. *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1982, 258 s.

spolupracovníkmi uverejnené v zborníkoch štúdií.¹⁷ Negatívny vplyv na bádanie v tejto oblasti však mala len nepatrná odvaha otvorene a objektívne popísať a zhodnotiť historické javy a udalosti zo začiatku päťdesiatych rokov, aj keď, najmä po roku 1985, isté možnosti bezpochyby existovali. Pretrvávajúce úsilie oficiálnych miest, ale i historikov, vyhnúť sa tomuto problému narušovalo kontinuitu obrazu vývoja národnostnej politiky v Československu vôbec a zvlášť riešenia rusínskej a ukrajinskej otázky, a to relativizovalo i niektoré pozitívne výsledky, ktoré boli v tomto smere dosiahnuté.

Z poznávacieho hľadiska určité fakty a analýzy čiastkových problémov týkajúcich sa vývoja rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku v skúmanom období priniesla tiež literatúra regionálneho zamerania. Ide o publikáciu V. Kapišovského o zmenách na východe Slovenska, aj o početné štúdie a odborné state I. Bajcuru, M. Čorného, A. Kovača, I. Michnoviča, M. Ričalku, V. Skripa, P. Urama, I. Vanata a ďalších autorov z východného Slovenska.¹⁸ Istú informačnú hodnotu nepochybne majú niektoré príležitostné publikácie, zvlášť zborníky a prednášky vydávané Ústredným výborom Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP) k určitým výročiam organizácie.¹⁹ Sú prínosné nielen tým, že sumarizujú určité fakty, hlavne z oblasti kultúrno-osvetovej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom, ale tiež do určitej miery približujú jej dobovú atmosféru v živote tejto menšiny.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že marxistická odborná literatúra k skúmanej problematike za štyridsať rokov totalitného režimu celkovým chápaním vývoja, stavu a perspektív rusínskej a ukrajinskej minority prezentovala jej skreslený obraz vo vedomí celej spoločnosti, ovplyvnila vznik niektorých stereotypov, a najmä, negatívne determinovala aj etnickú identifikáciu dvoch generácií jej príslušníkov. Pád totalitného systému po novembri 1989 odstránil ideologické prekážky a politické ohľady, ktoré charakterizovali výskum dejín menšiny počas socialistického experimentu. Otvorili sa aj niektoré tabuizované témy časove viazané na koniec štyridsiatych a začiatok päťdesiatych rokov, akými boli pravoslavizácia, ukrajinizácia, reukrajinizácia škôl a kolektivizácia najprv len na stránkach novín a časopisov, ale čoskoro sa objavili aj prvé odborné či vedecké publikácie.

Nami sledovaného obdobia dejín Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, teda rokov 1948 – 1953, sa týkajú najmä monografie a zborníky štúdií z 90. rokov minulého storočia. Sú rezultátom vedeckej rekonštrukcie histórie menšiny v obdo-

17 Pozri GAJDOŠ, M. (ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, 353 s. a GAWRECKÁ, M. – MALÁ, E. (eds.). *Národnostní otázka v Československu (po roce 1918)*. Opava Slezský ústav ČSAV, 1989, 190 s.

18 КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Східна Словаччина вчора і сьогодні*. Братіслава; Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури, 1982, 246 s.

19 МУЛІЧАК, Ю. (ed.). *15 років на службі народу : Збірник статей та фотодокументів з нагоди 15 річ. діяльності КСУТ*. Братіслава; Пряшів: ЦК КСУТ; Освітний інститут, 1966, 126 s.; КОВАЧ, А. 30 років на ниві народній : лекція. Пряшів: ЦК КСУТ, 1966, 23 s.

bí rokov 1945 – 1989 realizovanej najmä v rámci projektov vedených historikmi zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, ktorí získali k spolupráci odborníkov z ďalších vedeckých i pedagogických inštitúcií zo Slovenska aj zahraničia.²⁰ Situáciu bádateľom, najmä v prvej etape, komplikovala polemická atmosféra, ktorá vznikla znovuotvorením tradičných otázok etnogenézy i národnej, jazykovej a kultúrnej orientácie obyvateľstva severovýchodného Slovenska. Obnovený spor medzi stúpenkami ukrajinského a rusínskeho smeru, resp. Zväzom Rusínov-Ukrajincov SR a organizáciou *Rusínska obroda na Slovensku*, ktorý sa odohrával v médiách i na verejnosti, vtedy nadobúdala politické dimenzie.

V ďalších vedeckých výstupoch, najmä od začiatku nového storočia, sa viac prejavuje orientácia bádateľov na konkrétne javy a procesy z tohto obdobia, ako sú UNRP, pravoslávna akcia, opcia občianstva, aktivity UPA, ukrajinizácia školstva, tzv. ukrajinský buržoázny nacionalizmus, industrializácia a kolektivizácia v regióne a podobne. Týmto problémom sa venovali M. Barnovský, P. Borza, J. Coranič, M. Gajdoš, S. Konečný, M. Šmigel', Š. Šutaj, A. Virostková a iní.²¹

Predkladaná druhá časť publikácie sumarizuje, dopĺňa, rozširuje a prehľbuje poznatky o hlavných fenoménoch a udalostiach, ktoré sa odohrávali v rokoch 1948-1953 v živote a vývoji Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, zároveň prezentuje niektoré historické dokumenty, ktoré čitateľom dejinné fakty nielen ilustrujú, ale aj približujú. Súčasne priznávame, že vzhľadom na množstvo, rozsah a rôznorodosť dokumentov mohli sme do prílohy monografie zaradiť písomné materiály len po starostlivom výbere a v značne redukovanom počte.

Prezentované dokumenty boli doslovne prepísané z originálov, resp. kópií archívnych materiálov, aby bola dosiahnutá ich adekvátne kvalita a plná čitateľnosť. Okrem úvodnej charakteristiky dokumentu a signatúry príslušných archívov sme do obsahovej stránky textu nič nevpisovali ani inak nezasahovali, nechali sme ho v pôvodnom stave vrátane zachovania dobového pravopisu a značného počtu ortografických, gramatických či stylistických chýb. Chceli sme tak čo najviac udržať pôvodnosť dokumentov, ako aj dobový úradný štýl orgánov a osôb, ktoré ich vyhotovili. Opravili sme napokon len niektoré zjavné preklepy, ktorých je v pôvodných dokumentov naozaj pomerne veľa a ktoré nezmenili obsahovú ani formálnu stránku publikovaných archíválií.

20 GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 186 s.; GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 153 s.; GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. (eds.). *Etnické minority na Slovensku : história, súčasnosť, súvislosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, 263 s.; GAJDOŠ, M. – MATULA, P. (eds.). *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, 209 s.; GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. – MUŠINKA, M. *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia : Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov; Užhorod: Universum, 1999, 157 s.

21 Pozri KONEČNÝ, S. *Rusínska a ukrajinská menšina v slovenskej historiografii po roku 1989*. In *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 1, s. 112-124.

I. UKRAJINCI A SOCIÁLNO-EKONOMICKÝ VÝVOJ SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Hoci Československo koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia patrilo medzi priemyselne rozvinuté štáty, ukazovatele na tomto úseku vyjadrovali aj značné disproporcie vo vnútri krajiny. Existujúce rozdiely boli dôsledkom nerovnomerného vývoja v minulosti a zreteľne sa prejavovali obzvlášť v ekonomickom zaostávaní Slovenska v porovnaní s českými krajinami. Okrem toho, značné odlišnosti boli tiež medzi jednotlivými oblasťami na Slovensku, pričom severovýchodné Slovensko, teda región, v ktorom spolu so Slováckmi žila a žije aj rozhodujúca časť rusínskej a ukrajinskej menšiny, práve patrilo medzi najzaostalejšie z nich. Hospodársku, ale aj sociálnu zaostalosť severnej časti východného Slovenska ešte umocňovali dôsledky vojny, ktoré najničivejšie postihli najmä túto oblasť štátu. Z tohto hľadiska hospodárska podpora, ako aj sociálna pomoc uvedenému regiónu mala istý národnostný aspekt a vystupovala ako súčasť riešenia národnostnej problematiky, teda aj postavenia Rusínov a Ukrajincov v Československej republike.

V súlade s marxistickou koncepciou sa práve odstraňovanie hospodárskej a sociálnej zaostalosti Slovenska, a v jeho rámci Prešovského kraja, ako aj zabezpečovanie postupného ekonomického vyrovnávania jednotlivých oblastí stalo ťažiskom riešenia ukrajinskej otázky. Vybudovanie moderného priemyslu v procese industrializácie severovýchodného Slovenska a mechanizácia poľnohospodárstva mali totiž zmeniť ekonomickú štruktúru regiónu, podstatne zvýšiť hospodársku aktivitu obyvateľstva, a tak, vytvorením nových pracovných príležitostí, zároveň riešiť mnohé sociálne problémy.¹ Vcelku odôvodnene sa predpokladalo, že oživenie hospodárskeho života so súčasným zvýšením životnej úrovne obyvateľstva v žiaducom smere posilní aj jeho spoločenskú aktivitu a politickú angažovanosť, pričom zároveň vytvorí lepšie podmienky na prekonanie problémov súvisiacich s neujasnenou národnou identitou.

V tomto zmysle celoštátne i slovenské štátne a rezortné orgány venovali otázkam hospodárskeho rozvoja Prešovského kraja a jeho severných okresov osobitnú pozornosť. Okrem značných investícií zo štátneho rozpočtu vynaložili sa ďalšie finančné a materiálové prostriedky vo forme mimoriadnych dotácií a subvencií v záujme riešenia najnaliehavejších problémov, zvlášť v oblasti stavebníctva a dopravy. Zároveň, príslušné štátne, hospodárske i politické orgány plnenie ekonomických úloh a realizáciu sociálnej politiky v Prešovskom kraji od začiatku sústavne sledovali, pravidelne hodnotili a prijímali konkrétne opatrenia, ktoré mali

1 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS (1948 – 1960), archívna jednotka (a. j.) 467, šk. 5. Zasadnutie pléna KV KSS v Prešove dňa 26. apríla 1956. Uznesenia orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, mimoriadne číslo z 23. decembra 1955, *O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom*, s. 143.

zabezpečiť efektívne využívanie poskytnutých zdrojov a existujúcich rezerv, ale aj odstránenie nedostatkov či nápravu chýb.

Pravda, snaha o čo najrýchlejšie vyrovnanie ekonomickej úrovne Prešovského kraja s ostatnými slovenskými kraji objektívne v sebe skrývala určité nebezpečenstvo, že výstavba hospodárstva v kraji sa stane samoúčelným, od celkového hospodárskeho vývoja odtrhnutým procesom, ktorý prinesie dočasný politický efekt bez reálneho prínosu pre výkonnosť celého národného hospodárstva. Z tohto dôvodu štátne plánovacie orgány presadzovali zámer, aby hospodársky rozvoj kraja bol organickou súčasťou úsilia o zabezpečenie dynamického a proporcionálneho rozvoja celej československej ekonomiky a aby prihliadal aj na surovinové a energetické zdroje i možnosti zapojenia pracovných síl v jednotlivých oblastiach, aj keď vzhľadom na rôzne politické tlaky sa ho nie vždy dарило dôsledne plniť.²

Industrializácia severovýchodného Slovenska však nebola jednoduchou záležitosťou, ale mimoriadne náročnou úlohou. Moderný priemysel tu dovtedy fakticky ani nejestvoval a produkcia niekoľkých podnikov drevospracujúceho a liehovarnického priemyslu bola jednak rozsahom výroby a jednak počtom zamestnancov len málo významná. K 31. decembru 1948 bolo na severovýchodnom Slovensku iba 20 závodov s počtom nad 50 zamestnancov, z toho v okresoch s rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom len deväť, pričom v nich pracovalo okolo 870 ľudí.³ Intenzita zamestnanosti v priemysle v porovnaní s povojnovým stavom vzrástla síce na 9,8 osôb z 1000 obyvateľov, t. j. takmer dvojnásobne, avšak za to isté obdobie stúpol celoslovenský priemer na 53,8 ľudí, preto sa jej veľmi nízka intenzita na severovýchodnom Slovensku v relatívnom zmysle zvýšila len nepatrne.⁴ Navyše, v tých okresoch, v ktorých bol relatívne vyšší podiel obyvateľov ukrajinskej národnosti, nedosiahla intenzita zamestnanosti v priemysle ani oblastný priemer a pohybovala sa v rozmedzí od 2,5 (okres Stropkov) do 9,4 osôb (okres Bardejov) na 1000 obyvateľov.⁵

Podstatnejšie zmeny v priemyselnom rozvoji severovýchodného Slovenska boli už výsledkom procesu tzv. socialistickej industrializácie, ktorá sa na báze nových vlastníckych vzťahov a v podmienkach centralizovaného riadenia začala realizovať hlavne plnením úloh päťročného plánu rozvoja národného hospodárstva v roku 1949. Jej hlavnou, a v období prvej päťročnice v skutočnosti jedinou, formou bola výstavba nových podnikov a závodov, akými boli Křížik-Dukla, mraziareň, mäsokombinát a odevné závody v Prešove, Vihorlat v Snine, Drevokombinát v Hencovciach, odevné závody v Michalovciach a Bardejove, trepárne ľanu

2 PAVLENDÁ, V. *Ekonomické základy socialistickeho riešenia národnostnej otázky v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 191-192.

3 SNA, f. Slovenský štatistický úrad (SŠÚ), i. č. 52, šk. 50. *Vývoj počtu pracovníkov v priemysle na Slovensku 1900 – 1955*, s. 15 a n.

4 KUBAŠOVSKÝ, J. Niektoré výsledky dosiahnuté po IX. zjazde KSČ v rozvoji ekonomiky, najmä priemyslu na východnom Slovensku I. In *Historica Carpatica* 8. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1977, s. 43.

5 SNA, f. SŠÚ, i. č. 52, šk. 50. *Vývoj počtu pracovníkov*, s. 15 a n.

vo Vojanoch, v Michalovciach a v Hlinnom, ako aj niektoré menšie prevádzky.⁶ Je potrebné pripomenúť, že priebeh industrializácie často narážal na rôzne prekážky vyplývajúce niekedy aj z nedostatočnej úrovne organizátorskej a riadiacej práce, čo znižovalo najmä jej efektívnosť a malo negatívny dopad i na pracovnú morálku. Napríklad, v roku 1950 pre Prešovský kraj boli vyčlenené investície na rozvoj priemyslu vo výške 140 miliónov Kčs. V 1. štvrtroku však 14 začatých stavieb vôbec nemalo projekty a celkove 57 stavieb v kraji, ktoré sa mali začať stavať v danom roku, nebolo projekčne celkom pripravených. Z týchto dôvodov musela byť dokonca zastavená celá výstavba továrne v Humennom, ako aj cementárne v Bystrom. Sám vtedajší tajomník Krajského výboru KSS v Prešove A. Pšenička upozornil, že situácia v stavebníctve sa vyvíja tak, že pre nedostatok pracovných miest sa už uvažuje o presunutí časti stavebných robotníkov na iné stavby mimo Prešovského kraja.⁷

Napriek podobným problémom v rokoch 1949 – 1953 sa však predsa do hospodárstva Prešovského kraja investovalo 2,6 miliárd Kčs, čo predstavovalo 9,5 % všetkých investícií na Slovensku.⁸ Zvýšením výroby v prešovskom závode Křížik – Dukla, ale tiež otvorením závodu KOVO v Snine vzrástla hrubá výroba v strojárskom priemysle o 732 %. Potravinársky priemysel sa v tomto kraji fakticky začal budovať až po vojne. V tomto rezorte boli postavené nové závody najmä miestneho významu v Prešove, v Starej Ľubovni, vo Vranove, v Krásnom Brode a v Medzilaborciach. V Bardejove bola zase uvedená do prevádzky pobočka *Odevných závodov kpt. Nálepku* (OZKN) v Prešove, ktorá aj so sesterským závodom v Michalovciach prispela k rastu hrubej výroby v kraji v rezorte ľahkého priemyslu o 222,6 %. Hrubá výroba v priemysle na území regiónu v uvedenom období vzrástla celkove o 117 %.

Už zo spomenutých faktov vyplýva, že najväčšiu zásluhu na tomto úspechu mal rozvoj strojárkeho, ale aj ľahkého a potravinárskeho priemyslu.⁹ Odrazilo sa to i v raste produktivity práce v priemysle Prešovského kraja, ktorá v roku 1953 v porovnaní s rokom 1949 vzrástla až o 40,7 %. Najväčší rast bol ale zaznamenaný práve v podnikoch ľahkého priemyslu (o 73 %) a potravinárstva (o 54,2 %).¹⁰ S tým súvisel aj stav zamestnanosti v priemysle, ktorý oproti roku 1947 vzrástol o 411,9 %. Vybudovaním nových závodov aj značným rozšírením výroby v už existujúcich kapacitách sa výrazne zvýšil celkový objem priemyselnej výroby, pričom jej index, bez miestneho priemyslu, od roku 1949 (100) dosiahol v roku

6 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952*, s. 46.

7 SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS, a. j. 9, šk. 1823. Zasadnutie ÚV KSS 6. – 7. apríla 1950. *Diskusný príspevok A. Pšeničku*.

8 URBAN, M. Rozvoj priemyslu na východnom Slovensku v období budovania základov socializmu v rokoch 1949 – 1960. In *Historica Carpatica 17*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986, s. 40-41.

9 Štátny archív v Prešove (ŠA Prešov), f. Rada Krajského národného výboru (R KNV), i. č. 48. *Zápisnica zo zasadania Rady KNV v Prešove 17. marca 1954*.

10 КАПИШОВСКИЙ, В. *Східна Словаччина вчора і сьогодні*, s. 94.

1953 215 bodov, a tak v celoštátnych súvislostiach iba v Žilinskom kraji (257) a v Prahe (244) bol vyšší.¹¹ Je pravda, že štruktúra priemyselnej výroby v kraji z vtedajších hľadísk vôbec nebola optimálna, pretože 43,5 % jej objemu pripadalo na potravinársky priemysel a 22,6 % na ľahký priemysel, 20,5 % na lesný a drevársky a len 5,2 % na priemysel strojársky, aj keď to viac-menej zodpovedalo reálnym možnostiam.¹²

Niektorí politickí a verejní činitelia, zvlášť funkcionári ukrajinskej národnosti, sledovali priebeh industrializácie v oblasti s veľkou pozornosťou a očakávaním. V daných podmienkach v nej asi oprávnene videli hlavný prostriedok na likvidáciu tradičnej zaostalosti regiónu. Od začiatku päťdesiatych rokov sa však už objavovali aj prejavy istej netrpezlivosti a sklamaní z jej tempa a konkrétnych výsledkov. Vyskytovali sa aj názory, že príčinou menej rozhodného postupu pri industrializácii kraja je možno ukrajinská národnosť obyvateľstva, ba dokonca aj rôzne úvahy o tom, že vládne miesta snád' vedome spomaľujú spriemyselňovanie severovýchodných okresov Slovenska, pretože nie sú presvedčené o ich definitívnom zotrvaní v rámci republiky.¹³

Konkrétny priebeh industrializácie Prešovského kraja však určovali úplne iné činitele. Základným cieľom päťročnice, najmä od momentu výrazného, v podstate až nerealistického zvýšenia stanovených úloh, bola štruktúrna premena celej československej ekonomiky s dôrazom na rozvoj ťažkého priemyslu vyznačujúceho sa vysokou surovinovou, energetickou a finančnou náročnosťou. Z tohto dôvodu bolo teda nevyhnutné výstavbu nových závodov spracovateľského a spotrebného priemyslu do istej miery limitovať a investície koncentrovať najmä do tradičných lokalít ťažkého priemyslu. V rokoch 1948 – 1950 priemerné ročné tempo rastu počtu závodov na Slovensku predstavovalo 10,9 %, avšak v rokoch 1950 – 1953 pokleslo na 5,4 %.¹⁴

Bolo preto celkom prirodzené, že i v Prešovskom kraji sa uvedený ukazovateľ v tomto období znížil asi z 12,7 % na 6,3 %. Tento dobovo podmienený jav sa v kraji ešte vo väčšej miere prejavil na ročnom tempe rastu zamestnanosti v priemysle. Kým v celoslovenskom priemere ročné tempo rastu v rokoch 1948 – 1950 dosahovalo 12,7 % a v nasledujúcich rokoch sa znížilo na 7,4 %, v Prešovskom kraji sa znížilo z 31,5 % na 10,8 %. Prírastok pracovných síl totiž nebolo mož-

11 ŠA Prešov, f. R KNV, i. č. 48. *Zápisnica zo zasadania Rady KNV v Prešove 17. marca 1954.*

12 *Statistická príručka republiky Československé 1957.* Praha: Orbis, 1957, s. 79. Pozri tiež ORDOŠ, M. – KUZMIŠIN, P. Industrializácia a východné Slovensko po oslobodení. In *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (ZPU ÚML UPJŠ) 11.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 2-43.

13 ŠA Prešov, f. R KNV, i. č. 48. *Zápisnica zo zasadania Rady KNV v Prešove 17. marca 1954.*

14 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie 1947 – 1960, a. j. 1 056, šk. 4, zväzok (zv.) 5. *Správa M. Marka o priebehu okresnej konferencie KSS v Medzilaborciach 7. – 8. apríla 1951.*

né umiestniť v rozširujúcich sa závodoch, ako sa to darilo v priemyselne rozvitejších oblastiach Slovenska.¹⁵ Podľa oficiálnych štatistických údajov v roku 1953 pracovalo v Prešovskom kraji v priemysle, vrátane úseku lesníctva, celkom 12 757 osôb, čo predstavovalo 3,09 % z celkového počtu obyvateľov kraja, zatiaľ čo na Slovensku priemer dosahoval 8,4 %.¹⁶

V tejto súvislosti je tiež potrebné uviesť, že priebeh i výsledky industrializácie v kraji Prešov boli vo významnej miere ovplyvnené tým, že päťročný plán síce odrážal isté aktuálne úlohy spriemyselnovania Slovenska, ale v prvom rade sledoval zvýšenie celkovej výkonnosti ekonomiky Československa, a preto tejto priorite museli čiastočne a dočasne ustúpiť aj ciele medzioblastného ekonomického vyrovnávania. Rozhodnutia o revízii päťročného plánu totiž znamenali enormnú záťaž pre československé hospodárstvo. Zvýšenie stanovených úloh malo určité negatívne stránky, ktoré sa prejavili najmä vznikom národohospodárskych disproporcií a inflačných tendencií, spomalením rastu osobnej spotreby a nadmernou rozostavanosťou, ba v niektorých prípadoch aj znižovaním efektívnosti výroby.

Niektoré ciele nezodpovedali existujúcim reálnym možnostiam štátu. Na východnom Slovensku, pri Košiciach, sa začala výstavba hutného kombinátu (HUKO).¹⁷ Rátalo sa s tým, že utvorenie novej, východoslovenskej priemyselnej oblasti v súvislosti s výstavbou veľkého kombinátu bude znamenať úplný obrat v hospodárskom vývoji východného Slovenska. Ako uviedol J. Bránik na zasadnutí ÚV KSS v apríli 1955, utvorenie tejto oblasti predpokladalo, a to najmä v severných okresoch Prešovského kraja, aj vyriešenie otázok zásobovania palivom a elektrickou energiou, vybudovanie ciest a zlepšenie vodných pomerov. V súvislosti s tým upravený päťročný plán ukladal podstatne viac úloh aj geologickému prieskumu.¹⁸

Práce na výstavbe hutného kombinátu prebiehali v rokoch 1951 – 1952 v podmienkach maximálneho zapojenia materiálnych, finančných a ľudských zdrojov východného Slovenska aj celej republiky. Ukázalo sa ale, že celý projekt a zvolené tempo jeho realizácie boli celkom zjavne nad vtedajšie sily a možnosti krajiny. Z týchto dôvodov sa napokon pre nedostatočné surovinové zabezpečenie a značné vyčerpanie ekonomiky Československa na začiatku roku 1953 od ďalšej výstavby HUKO upustilo, resp. jeho výstavba bola odložená na neurčito.¹⁹ Pri-

15 REPČÍKOVÁ, J. Industrializácia a proces znižovania rozdielov v priemyselnej rozvinitosti územných celkov na Slovensku v období 1946 – 1960. In *Ekonomický časopis*, roč. 31, 1983, č. 1, s. 58.

16 REPČÍKOVÁ, J. Industrializácia a proces znižovania rozdielov, s. 61.

17 BARNOVSKÝ, M. – BRIŠKÁR, J. K otázke výstavby hutného kombinátu na východnom Slovensku (HUKO). In *Historica Carpatica 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 87-103.

18 SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS, a. j. 10, šk. 1823. Zasadanie ÚV KSS 18. – 20. apríla 1951. *Prejav J. Bránika*, s. 96.

19 URBAN, M. *Socialistická industrializácia východného Slovenska 1945 – 1980* : Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1985, s. 59.

rodzene, znamenalo to súčasne aj istý odklad plánovaného vytvárania východoslovenskej priemyselnej aglomerácie.

Je všeobecne známe, že v ekonomicky slabšie rozvinutých oblastiach je potrebné vždy veľmi citlivo zvažovať tiež výber výrobných odvetví, do ktorých je vhodné investovať. Totiž v investičnej politike je dôležité podporiť rozvoj takých odvetví, ktoré umožnia v maximálnej miere využiť existujúce zdroje v regióne a tiež prehĺbiť vzťahy vzájomnej medziodvetvovej a medzioblastnej kooperácie.²⁰ Táto zásada sa nedala v plnej miere uplatniť pri industrializácii severných okresov Prešovského kraja najmä z toho dôvodu, že tam nebolo možné nadväzovať na existujúci priemysel a celý proces industrializácie sa tak začínal doslova „na zelenej lúke“. Navyše, vážne problémy pretrvávali aj v stavebníctve, ktoré bolo v prevažnej miere odkázané na dovoz základného stavebného materiálu (tehál, vápna, cementu) z iných krajov. Podobná situácia existovala vo výrobe elektrickej energie.²¹ Kapacita tak miestnych, ako i závodných elektrární nestačila kryť požiadavky, preto väčšina elektrickej energie bola dodávaná z iných krajov. Uvedené problémy znásobovala nedostatočne rozvinutá doprava. Všetky uvedené skutočnosti v značnej miere ovplyvňovali proces spriemyselnovania severu východného Slovenska. Je tiež paradoxné, že napriek prevažujúcemu rurálnemu charakteru kraja veľmi nízka úroveň poľnohospodárskej výroby neposkytovala dostatočnú surovinovú základňu ani pre ľahký a potravinársky priemysel.

Skutočnosť, že z 26 strojárskych závodov vybudovaných na Slovensku boli iba dva umiestnené v Prešovskom kraji, z toho len jeden v jeho severnej časti (Vihorlat Snina), že v niektorých okresoch bez surovinovej základne a s obmedzenými dopravnými možnosťami nevznikali nové priemyselné kapacity, vyvolávala isté zdanie zaostávania industrializačného procesu v Prešovskom kraji, hlavne v okresoch Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Spišská Stará Ves.²² Napríklad, z celkového počtu obyvateľov v okrese Svidník v priemysle pracovalo 1 % a v okrese Stropkov 0,3 % vrátane lesníctva. Okrem toho, niektoré z novovybudovaných závodov nemali ujasnenú výrobnú náplň a ich kapacita bola využívaná len na málo nad 50 %. Nedôsledne bol plnený aj plán investícií. Napríklad, na úseku stavebníctva boli úlohy investičného plánu počas celej päťročnice splnené len na 62,2 %.²³ Napriek tomu, za tri roky plnenia prvej päťročnice bolo v kraji dokončených a odovzdaných do prevádzky celkom 24 priemyselných objektov, 80 objektov výživy, z toho dva objekty v severných okresoch, 328 poľnohospodárskych stavieb, z toho 70 v obciach s vyšším počtom ukrajinského obyvateľstva, a 264 objektov v oblasti školstva, kultúry, ako i zdravotníctva, pritom

20 MIHÁLY, G. Hospodársky rozvoj južného Slovenska. In CSANDA, S. (ed.). *V spoločnej vlasti : štúdie o politickom, spoločenskom, kultúrnom a hospodárskom živote občanov maďarskej národnosti v Československu*. Bratislava: Pravda, 1975, s. 248.

21 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo (P) ÚV KSS, šk. 822. Zasadnutie P ÚV KSS 30. augusta 1952, s. 1-8.

22 КАПИШОВСЬКИЙ, В. Наше життя в минулому і сучасному. In МУЛІЧАК, Ю. (ed.). *15 років на службі народу*, s. 13.

23 SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS, a. j. 17, šk. 1828. Zasadnutie ÚV KSS 2. júna 1954.

85 v ôsmich severných okresoch kraja. Postavených či obnovených bolo celkom 4382 bytových jednotiek, z toho 1409 v obciach, kde žili aj občania ukrajinskej národnosti, a 84 dopravných objektov, z toho dvanásť v okresoch s ukrajinským obyvateľstvom. Spolu teda v rokoch 1949 – 1951 bolo dokončených 5430 objektov, a to vrátane bytov, z čoho na okresy, v ktorých žil istý podiel Ukrajincov, pripadalo celkove 1662 z nich, t. j. 30,6 % z ich celkového počtu.²⁴

Je pomerne známym faktom, že mnohé problémy, ktoré spravidla charakterizujú sociálno-ekonomické podmienky spoločenského pohybu i národno-kultúrneho vývoja rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva severovýchodného Slovenska v povojnovom období, vyplývali práve z vtedajšej ekonomickej štruktúry tejto oblasti. Rozhodujúca prevaha vtedy relatívne zaostalej a rozdrobenej poľnohospodárskej výroby totiž určovala nielen sociálne rozvrstvenie, životnú, vzdelanostnú a kultúrnu úroveň tamojšieho ľudu, ale rovnako aj jeho spoločenské postoje, politické názory a predstavy o perspektívach ďalšieho vývinu.

Dominantné postavenie poľnohospodárstva v hospodárskej štruktúre jednotlivých oblastí bolo síce pre Slovensko v tej dobe skôr typickým javom, avšak jeho negatívny dopad bol v severovýchodných okresoch znásobovaný tiež neefektívnosťou poľnohospodárskej produkcie spôsobenou nielen nepriaznivými prírodnými podmienkami, ale tiež rozložením kategórií poľnohospodárskej pôdy, počtom a malou rozlohou väčšiny usadlostí, zastaranou agrotechnikou i mimoriadne nízkou úrovňou mechanizácie poľných prác aj živočíšnej výroby. Všetky tieto faktory zvlášť intenzívne pôsobili v severných častiach regiónu obývaných práve rusínskym, resp. ukrajinským obyvateľstvom, v ktorých malo poľnohospodárstvo kľúčové postavenie. Kým na severovýchodnom Slovensku k poľnohospodárstvu prislúchalo 310 775 osôb, t. j. 72,6 % z celkového počtu obyvateľstva, v okresoch, kde žilo viac ľudí ukrajinskej národnosti, to bolo 163 092 osôb, t. j. 76,5 % z ich celkového počtu.²⁵

Nízkou efektívnosťou poľnohospodárskej výroby v regióne potvrdzujú tiež priemerné hektárové výnosy základných plodín z roku 1946, ktoré boli na severovýchodnom Slovensku v porovnaní s celoslovenským priemerom o 23,4 % nižšie, pričom okresy s väčším počtom ukrajinského obyvateľstva v tomto ukazovateli zaostávali, okrem kukurice, aj za oblastným priemerom, a to celkove o 7,6 %. Značný podiel na tom mali prírodné a pôdne pomery. Lesy zaberali asi tretinu rozlohy regiónu, pričom deväť z 15 okresov, z toho sedem národnostne zmiešaných okresov, sa nachádzalo v horskom a podhorskom pásme. Pôdy boli väčšinou ílovitohlínité s malým obsahom minerálnych látok, čo vylučovalo produkovanie náročnejších plodín. Kým na Slovensku orná pôda tvorila 37 % z celkovej výmery pôdneho fondu, na severovýchodnom Slovensku 35,3 % a v ôsmich severných okresoch dokonca len 29,3 %.

24 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952*, s. 38.

25 Vypočítané podľa MICHNOVIČ, I. *Začiatky socialistického združstevňovania v bývalom Prešovskom kraji (1949 – 1950)*. In *Nové obzory* 26. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 6.

Poľnohospodárstvo na severovýchodnom Slovensku malo výrazne malovýrobný charakter. Z celkového počtu 60 278 poľnohospodárskych podnikov rozlohu do 5 ha malo až 39 274 z nich, teda 65,1 %, a do 2 ha 11 215, t. j. 18,6 % zo všetkých podnikov. V severnejších okresoch, kde žili Rusíni a Ukrajinci, bolo celkom až 29 928 roľníckych hospodárstiev, z toho s výmerou do 5 ha 19 065, t. j. 63,7 %, a s výmerou do 2 ha 5984, teda 19,9 % z nich. Veľkých statkov nad 50 ha bolo v celej oblasti iba 45, t. j. 0,07 % z celkového počtu podnikov, z toho v okresoch aj s ukrajinským obyvateľstvom 24, t. j. 0,08 % z tamojších poľnohospodárskych podnikov.²⁶

Prekážkou vyššej intenzity poľnohospodárskej produkcie na severovýchodnom Slovensku bolo však aj používanie zastaraných agrotechnických postupov a vysoký podiel živej práce v rastlinnej i živočíšnej výrobe. Malí a strední roľníci, ktorí vzhľadom na nízku produktivitu práce mali minimálne príjmy, vlastnili len základný poľnohospodársky inventár a modernejšie mechanizačné prostriedky si nemohli dovoliť. V roku 1949 bolo napr. v celom Prešovskom kraji iba 193 traktorov a k dispozícii nebol ani jeden kombajn. Z jedného hektára sa ročne vyprodukovali poľnohospodárske výrobky v celkovej hodnote 2030 Kčs.²⁷

Po prevrate vo februári 1948 sa síce činnosť KSC a KSS na úseku roľníckej politiky naďalej vyznačovala istou opatrnosťou, aj keď v radoch komunistov boli popri stúpencoch nezasahovania do vlastníckych vzťahov tiež početní prívrženci radikálneho postupu. V lete 1948, a to aj v súvislosti s uznesením *Informbyra* o Juhoslávii, boli prvé úvahy o špecifickej ceste socialistických premien v poľnohospodárstve vystriedané úsilím o striktné uplatnenie „sovietskych skúseností“, t. j. o socializáciu dediny združstvením. Konceptia socialistickej prestavby poľnohospodárstva pritom evidentne počítala s využitím už existujúcich roľníckych družstiev, ale aj s istou úrovňou „uvedomelosti“ niektorých vrstiev roľníckeho obyvateľstva. Tieto predstavy sa však celkove naplnili len z malej časti a v podmienkach novovytvoreného Prešovského kraja len v zanedbateľnej miere.

Roľnícke družstvá na Slovensku vôbec, a v Prešovskom kraji zvlášť, nemali totiž takú bohatú tradíciu ako v českých krajinách. Koncom roku 1948 z takmer 7000 svojpomocných družstiev fungujúcich v Československu sa na Slovensku nachádzalo iba 3,4 % z nich, pričom z 236 družstiev na Slovensku bolo v Prešovskom kraji len šesť, t. j. 2,5 %.²⁸ Po novembrovom pléne ÚV KSC v roku 1948 boli oficiálne podporované štátom, ale i tak začiatkom roku 1949 jestvovalo v kraji len 35 strojových družstiev, z toho len 12 v okresoch, v ktorých žili tiež Ukrajinci.²⁹ K 10. máju 1949 bolo v Prešovskom kraji evidovaných 43 svojpomocných

26 Vypočítané podľa SENČÁK, M. (ed.). *Štatistická príručka Slovenska 1947*. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947, ss. 58-59, 68-69, 136-137.

27 *Východoslovenské noviny*, roč. 1 (7), 21. február 1958, č. 7, s. 7.

28 Pozri ČORNÝ, I. K problémom socialistickej prestavby východoslovenskej dediny. In *Historica Carpatica* 5. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 72.

29 KOVÁČ, A. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960. In *Historica Carpatica* 18. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 18.

družstiev.³⁰ Ak do konca roku 1949 v celoštátnom meradle vzniklo 55 % všetkých jednotných roľníckych družstiev (JRD) pretvorením už existujúcich strojových a iných svojpomocných družstiev, na Slovensku bolo ich transformáciou založených iba 10,2 % JRD a v Prešovskom kraji dokonca len 3,5 % JRD.³¹ Predpokladanú úlohu pri propagovaní tejto kolektívnej formy hospodárenia nezohrali ani strojové a traktorové stanice (STS). V januári 1949 ich bolo totiž v Prešovskom kraji len sedem, pričom obrábali 8 537 ha pôdy.³² V roku 1953 už síce bolo zriadených 14 STS, a to s 84 brigádnyimi strediskami, avšak svojím počtom ani vybavením strojového parku nestačili realizovať všetky požiadavky poľnohospodárov.³³

Hlavnými nositeľmi družstevnej myšlienky a hybnou silou kolektivizácie v jej prvej fáze podľa scenára KSC mala byť vrstva poľnohospodárskeho proletariátu a chudobní roľníci. Na severovýchodnom Slovensku sa však tento ideologický plán KSC fakticky dal uskutočniť naozaj iba v teórii. Absentovaním kapitalistických veľkostatkov sa pravý dedinský proletariát v podstate ani nevytvoril a drobní roľníci, využívajúc industrializačný proces sa zamestnávali v priemyselných či stavebných organizáciách a len rozšírili aj tak veľký počet kovorolníkov a stavorolníkov z predchádzajúceho obdobia. Títo však kolektivizáciu nemohli podporovať, pretože svoje malé pozemky o rozlohe do 2 ha si chceli udržať ako zdroj istého dodatočného príjmu v naturáliách.³⁴

Sociálnou základňou združstevňovania sa tak stali maloroľníci, ale najmä neroľnícke skupiny obyvateľstva vidieka, predovšetkým tam žijúci členovia KSC. Preto nebolo náhodou, že ku 6. augustu 1949 tri štvrtiny členov prípravných výborov (PV) a JRD tvorili členovia KSC a ešte v apríli 1950 roľníci predstavovali asi iba 15 % z členskej základne JRD vyšších typov, kým robotníci 44 % a ostatní, teda príslušníci miestnej inteligencie, 39 %.³⁵ Viaceré okolnosti tak už naznačovali, že združstevnenie poľnohospodárstva na severovýchodnom Slovensku bude zložitejším problémom než v mnohých iných častiach krajiny. Jeho prvú etapu, ktorá sa z časového hľadiska viac-menej prekrýva s obdobím plnenia prvej päťročnice, možno ohraničiť začiatkom kolektivizácie v roku 1949 a zánikom podstatnej časti družstiev roku 1953.

30 MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji (1949 – 1950). In *Nové obzory* 26, s. 9.

31 ČORNÝ, I. K problémom socialistickej prestavby, s. 72.

32 MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania, s. 11.

33 SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru poverenikov (ÚP ZP), zasadnutia (zas.), ZP, i. č. 59, šk. 46, spisové číslo 2 123/54-taj., s. 6. O úlohe STS bližšie pozri RUŽIČKA, L. Podiel strojových a traktorových staníc na socialistickej prestavbe východoslovenskej dediny v rokoch 1949 – 1953. In *Nové obzory* 26, s. 61-74.

34 MICHNOVIČ, I. – SKRIP, V. O socialistickej prestavbe poľnohospodárstva v podmienkach severovýchodného Slovenska. In CAMEL, S. (ed.) *Leninov družstevný plán v politike KSC : Kapitoly z dejín socialistickeho poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava: Pravda, 1983, s.184.

35 MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania, s. 24.

Už prvé skúsenosti z marca 1949 zreteľne naznačili, že kolektivizácia v podmienkach kraja nebude spontánnym procesom a kampaň sa nezaobíde bez politického nátlaku a určitých administratívnych, ba aj represívnych opatrení. Preto 3. apríla 1949 vznikla v Prešove *Krajská družstevná rada* (KDR) a v druhej polovici mesiaca boli vytvárané aj okresné družstevné rady (ODR), ktoré začali v jednotlivých obciach organizovať rozsiahlu agitáciu drobných roľníkov za vytvorenie JRD. Intenzitu celej akcie a nátlak zdôvodňovali predovšetkým záväzkovým hnutím na počesť IX. zjazdu KSČ, pritom využívali dosť silné zastúpenie roľníctva v krajskej straníckej organizácii. Týmto spôsobom vzniklo do konca mája 1949 44 PV a JRD. Koncom júna bolo už založených 51 PV, ktoré však väčšinou existovali len formálne. Istú koordináciu presvedčovacej kampane malo posilniť zriadenie tzv. družstevnej štvorky, ktorá pozostávala z tajomníka KV KSS pre poľnohospodárstvo, z poľnohospodárskeho referenta KNV, ako aj z tajomníka Krajského výboru Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR) a z tajomníka KDR. K 20. novembru 1949 bolo v Prešovskom kraji evidovaných 37 PV a 44 JRD, avšak iba družstvá v Mestisku, v Habure a v Dubovej združovali väčšinu roľníkov obce.³⁶

Významnú zmenu do priebehu kolektivizácie prinieslo zasadnutie ÚV KSČ konané vo februári 1950, na ktorom bola zdôraznená požiadavka družstvá nielen zakladať, ale v nich aj spoločne hospodáriť. Dovtedy bolo totiž bežnou praxou, že do JRD vstupovali ľudia, ktorí nevlastnili pôdu a spoločné obrábanie sa uskutočňovalo len na vyvlastnenej cirkevnej alebo na obecnej pôde.³⁷ V tom čase už v kraji existovalo 111 PV a 89 JRD, ktoré mali spolu 8 143 členov. Zo súhrnného počtu 200 PV a JRD sa v ukrajinských obciach nachádzalo 98 z nich, t. j. 49 % so 4663 členmi, čo predstavovalo 57,2 % z členskej základne všetkých družstiev v kraji.³⁸

Od leta 1950 sa začalo rozhodnejšie pristupovať k vytváraniu JRD III. a IV. typu, a to súčasne s realizáciou tzv. hospodársko-technickej úpravy pozemkov (HTÚP). Táto evidentne znevýhodňovala súkromne hospodáriacich roľníkov a spolu s neúmerne vysokými kvótami povinných dodávok (tzv. kontingentov) a s nátlakom na dospelé deti a ostatných príbuzných ich veľmi často donútila, aby vstúpili do družstva. Na konci roku 1950 už bolo v Prešovskom kraji 353 PV a JRD so 14 000 členmi, aj keď 73 % z nich tvorili PV a JRD I. typu. Relatívne jednoduchší a spravidla tiež úspešnejší priebeh malo zakladanie JRD v okresoch, v ktorých žil väčší počet občanov ukrajinskej národnosti. Najvyšší počet JRD a PV bol v okrese Bardejov (38) a najširšiu členskú základňu mali družstvá v okrese Medzilaborce (1448), v ktorom, a to podobne ako v okresoch Svidník a Michalovce, bol aj najvyšší počet JRD III. a IV. typu.³⁹ Situáciu na úseku kolektivizácie hodnotila Rada KNV v Prešove 8. marca 1951. V Prešovskom kraji bolo

36 MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania, s. 9-14.

37 Podrobnejšie pozri SKRIP, V. Socialistické premeny v poľnohospodárstve Východoslovenského kraja v rokoch 1950 – 1960. In *ZPU ÚML UPJŠ 11*, s. 55.

38 Vypočítané podľa MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania, s. 19.

39 MICHNOVIČ, I. – SKRIP, V. O socialistickej prestavbe poľnohospodárstva, s. 204.

vtedy 155 PV s 3 548 členmi, 113 JRD I. typu s 5222 členmi, 63 JRD II. typu so 4706 členmi, 13 JRD III. typu s 3796 členmi a 4 JRD IV. typu s 390 členmi. Súhrne teda existovalo celkom 213 JRD so 14 114 členmi, z ktorých družstvá III. a IV. typu tvorili 17,3 % z celkového počtu družstiev a ich členovia 29,6 % zo všetkých družstevníkov. Hospodárske výsledky však boli oveľa menej priaznivé, pretože za rok 1950 JRD vykazovali stratu 300 000 Kčs.⁴⁰

Ďalekosiahly, a ako sa ukázalo neskôr, negatívny dopad na priebeh kolektívizácie v kraji malo uznesenie „strany a vlády“ z 3. júna 1952, ktoré okrem požiadavky upevňovania už jestvujúcich družstiev usmerňovalo činnosť straníckych a štátnych orgánov tiež na urýchlené budovanie ďalších JRD, na získavanie nových členov a na rozširovanie výmery pôdy, ktorú by obhospodarovali. Na zasadnutí KV KSS v Prešove 17. júna 1952 vedúci tajomník J. Šiška upozornil na zaostávanie kraja na úseku združstevňovania, pretože 402 JRD a PV malo síce 20 503 členov, ale vlastnilo iba 10,6 % z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy.⁴¹

Ak k tomu prirátame kritiku tohto javu v rezolúcii Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952, bolo to pre početný funkcionársky aktív postačujúcim signálom pre zvýšenie aktivity pri zakladaní družstiev. KV KSS pritom ignoroval zásadu priority produkčných okresov a priamo vyvolal súťaž medzi okresmi o čo najväčší počet založených JRD. Kampaň preto uskutočňovali tisíce agitátorov bez akéhokoľvek výberu a prehľadu o ich činnosti, metódy presvedčovania nahradzovali vyhrážaním, morálnym vydieraním a aktivizovaním trestných komisií i Zboru národnej bezpečnosti (ZNB). V priebehu roku 1952 bolo tak v Prešovskom kraji potrestaných až 1960 malých a stredných roľníkov a 1350 ostatných roľníkov, ktorí boli označení za kulakov. Bez ohľadu na existujúce organizačné, technické, ekonomické a kádrové podmienky, ba i hromadné úteky roľníkov do hôr a zjavné porušovanie občianskych práv aj platných zákonov, bolo v priebehu štyroch mesiacov v kraji založených až 246 JRD III., resp. IV. typu.⁴² Najvyšší počet JRD v kraji v priebehu prvej etapy kolektívizácie bol zaznamenaný pri rekapitulácii stavu k 1. aprílu 1953. V kraji v tom čase existovalo 102 PV, 68 JRD I. typu, 24 JRD II. typu, 282 JRD III. typu a 15 JRD IV. typu, spolu teda 491 JRD a PV.⁴³ V lete 1953 z celkového počtu 758 obcí boli v 288 obciach JRD III. a IV. typu s 20 905 členmi, ktorí hospodárili na 31,1 % z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy.⁴⁴

Je celkom pochopiteľné, že takto založené družstvá bez účinnej ekonomickej pomoci a demokraticky zvolenej správy nemohli mať potrebnú autoritu a riadne

40 SKRIP, V. Kolektívizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji v rokoch 1951 – 1953. In *Nové obzory* 26, s. 33.

41 SKRIP, V. Kolektívizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji, s. 37.

42 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. 20. schôdza P ÚV KSS 25. júla 1953. *Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. júna 1952 k situácii v Prešovskom kraji*, s. 13-15.

43 SKRIP, V. Kolektívizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji, s. 38.

44 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. 20. schôdza P ÚV KSS 25. júla 1953. *Správa o plnení rezolúcie*, s. 1.

fungovať. Hospodárske výsledky JRD boli zákonite veľmi nepresvedčivé, hodnota pracovnej jednotky sa pohybovala na minimálnej úrovni a neraz sa finančné zálohy členom družstva vôbec nevyplácali. Úplne tiež zlyhalo tzv. sústreďovanie dobytká, najmä v okresoch Sabinov, Stropkov, Medzilaborce a Vranov, kde chýbali objekty na ustajnenie a náhradné riešenie v podobe tzv. rajónového sústreďovania bolo neefektívne. V tlači boli propagované sovietske skúsenosti a uplatňovanie vedeckých noriem.⁴⁵

Už v apríli 1953 sa objavovali početnejšie prípady podávania odhlášok z JRD. Od júna 1953 sa však začali prejavovať zreteľnejšie príznaky nespokojnosti roľníkov nielen so zakladaním JRD, ale aj s celým družstevným hospodárením. Už v druhej etape jarných prác sa roľníci miestami pokúšali zväzať seno do vlastných stodôl a rozoberať dobytok pre svoje súkromné hospodárenie. Koncom júna počas kampane za JRD v Zámutove, okr. Vranov, ušlo do hôr 120 roľníkov a ich odpor zlomili až príslušníci ZNB, ktorí tam boli narychlo nasadení pod zámienkou bojového cvičenia. Z 22 družstiev v okrese Vranov nad Topľou sa v priebehu leta osem úplne rozložilo a ďalších osem viac-menej len predstieralo činnosť. I keď stranícki a štátni funkcionári okresu, ktorí sa priamo podieľali na nezákonných praktikách a dovoľovali väzniť odporcov družstiev i niekoľko týždňov bez súdneho rozhodnutia a vedomia trestnej komisie, boli odvolaní, situáciu sa nedarilo zvládnuť. Nespokojní roľníci v Zámutove 16. júla 1953 napadli a zranili hliadku ZNB, pri nepokojoch v obci Trepec došlo i k použitiu strelnej zbrane. Otvorené prejavy nesúhlasu s agrárnou politikou sa rozšírili aj do ďalších okresov.⁴⁶

V dňoch 4. – 6. augusta 1953 však došlo pomerne nečakane k rozoberaniu dobytká, ako aj k hromadnému odovzdávaniu žiadostí o vystúpenie z JRD v Zámutove (okr. Vranov), v Drienici, Ražňanoch a Uzovskom Šalgove (okr. Sabinov), v Brestove, Čabalovciach, Nižnej a Vyšnej Radvani (okr. Medzilaborce), v Nižnej a Vyšnej Jedľovej, Stročíne a Vyšnom Orlíku (okr. Svidník), Laškovciach (okr. Michalovce), v Seniakovciach, Šarišských Bohdanovciach, Janovíku, Bretejovciach, Kendiciach, Drienovskej Novej Vsi, Ličartovciach, Močarmanoch a v Drienove (okr. Prešov), vo Vyšnom Kručove (okr. Giraltovce) a vo Vyšnom Nemeckom (okr. Sobrance).⁴⁷ Násilie a porušenie výsledkov HTÚP hlásili orgány ZNB aj z obcí Runina, Michajlov a Stakčín v okrese Snina a z Topoľovky, okres Humenné.⁴⁸ V priebehu niekoľkých týždňov sa v Prešovskom kraji rozpadlo 210 JRD, pritom výmera pôdy v tzv. socialistickom vlastníctve sa zmenšila o 140 000 ha.⁴⁹ K 2. októbru

45 Splniť uznesenie strany a vlády o JRD – bojová úloha komunistov v Prešovskom kraji. In *Nový život*, roč. 1, 29. jún 1952, č. 5, s. 1.

46 Podrobnejšie pozri SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. *Zápisnica zo zasadnutia byra Krajského výboru KSS v Prešove spolu s Predsedníctvom Ústredného výboru KSS dňa 25. júla 1953*. Bývala obec Trepec bola zatopená pri výstavbe vodnej nádrže Domaša v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia. (Poznámka autorov.)

47 ŠA Prešov, f. KNV-P, zvláštne oddelenie (ZO), i. č. 165, šk. 27.

48 ŠA Prešov, f. KNV-P, ZO, i. č. 173, šk. 27.

49 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie, a. j. 67/I, šk. 2. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 16. – 17. apríla 1954*, s. 24.

1953 bola HTÚP porušená v 171 JRD, rozobraných bolo 11 663 kusov sústredného hovädzieho dobytká a odhľášky z družstva podalo 9 090 členov. K uvedenému termínu ostalo v Prešovskom kraji 103 JRD III. typu, z toho 71 menšinových, s výmerou pôdy 7725 ha.⁵⁰ K 31. decembru to bolo už len 84 družstiev vyšších typov so 4826 členmi a 11 922 ha ornej pôdy.⁵¹

Príčiny rozpadu družstiev boli analyzované na straníckom aktíve v Prešove 18. októbra 1953. ÚV KSČ za hlavný dôvod označil to, že KV KSS v Prešove používal nesprávne metódy práce a činnosť pri budovaní JRD bola straníckymi orgánmi dešifrovaná ako „trockisticko-bucharinovská úchylka“.⁵² Je prirodzené, že ignorovanie princípu dobrovoľnosti, nátlak, šikanovanie, väznenie a iné spôsoby donucovania boli v tomto smere významným faktorom, avšak zdá sa, že v skutočnosti o obchode roľníkov z družstiev rozhodli nepriaznivé výsledky hospodárenia.

Väčšina problémov bola odrazom neprimeraného tempa kolektivizácie, zkladania družstiev za každú cenu, ktorým v ďalšom období nebola venovaná primeraná pozornosť. V kraji bol dosť citeľný nedostatok kvalifikovaných odborníkov, výrobnofinančné plány boli často nereálne koncipované a organizačná práca mala spravidla značné rezervy. Dôkazom neefektívneho hospodárenia bola predovšetkým prevládajúca stratovosť družstiev. V 108 JRD napríklad nevyplácali za pracovné jednotky žiadne finančné prostriedky, v štyridsiatich JRD bola hodnota pracovnej jednotky iba 1 Kčs a v ďalších štyridsiatich do dvoch korún.⁵³

Ústredné ani krajské orgány nebrali v adekvátnej miere do úvahy niektoré špecifiká kraja, ktoré si priamo vynucovali osobitné prístupy. V neposlednom rade išlo o také okolnosti, akými boli nepočetnosť a relatívne nižšia politická úroveň robotníkov, ktorí mali byť oporou kolektivizácie, nedostatok odborne a psychologicky dobre pripravených riadiacich kádrov, zložitejšie sociálne pomery, ale aj súbežné uskutočňovanie celého radu ďalších kampaní. To na jednej strane viedlo vedúcich funkcionárov k prirodzenej snahe uľahčiť si prácu, a tak aj ku sklonu uprednostňovať byrokratické metódy, a zase na druhej strane v ľudoch zvyšovalo citlivosť a popudlivosť.

Rozpad JRD v Prešovskom kraji a tamojšia situácia na úseku poľnohospodárstva vôbec vzbudili veľkú pozornosť, pretože išlo o prvý vážny neúspech politiky KSČ a štátu, ktorý nebolo možné poprieť ani zatajiť. Problémom sa preto zaoberali aj najvyššie orgány: Predsedníctvo ÚV KSČ a vláda republiky.⁵⁴ Pravda, prijaté opatrenia, transformované, ale i adaptované prostredníctvom ÚV KSS,

50 SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS (S ÚV KSS), šk. 72. Zasadanie sekretariátu 3. októbra 1953. *Správa o situácii na JRD v Prešovskom kraji*, s. 2.

51 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 59, šk. 46, spis č. 2 134/54-taj., s. 6.

52 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. 26. zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 5.

53 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 72. Zasadanie sekretariátu ÚV KSS 3. októbra 1953. *Správa o situácii na JRD v Prešovskom kraji*, s. 1.

54 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953. *Návrhy opatrení pre politický sekretariát ÚV KSČ k situácii v Prešovskom kraji*.

Zboru povereníkov, KV KSS i KNV v Prešove mohli byť účinné len postupne. V prvej fáze boli vypracované direktívy, ktoré bolo možné variovat' podľa konkrétnej situácie v JRD a týkali sa organizačných postupov, zabezpečenia kádrovej pomoci, riešenia zásobovania i výplaty pracovných jednotiek.⁵⁵

Sekretariát ÚV KSS sa problematikou detailne zaoberal 3. októbra a uložil príslušným funkcionárom vypracovať návrhy opatrení pre Politický sekretariát ÚV KSČ a proklamáciu k roľníkom Prešovského kraja s dôrazom na zabezpečenie jesenných poľnohospodárskych prác a upevnenie socialistickej zákonnosti. Mal sa tiež pripraviť plán všeobecných opatrení, ktoré by smerovali k riešeniu problémov kraja.⁵⁶ Návrh opatrení pre Politický sekretariát ÚV KSČ prerokovalo Predsedníctvo ÚV KSS 26. novembra 1953. Okrem iného obsahoval požiadavky na adekvátnosť plánov, na primerané úľavy pre Prešovský kraj, na obrábanie opustenej pôdy i na zdokonalenie práce na iných úsekoch.⁵⁷ Viaceré opatrenia v tomto smere boli potom ešte konkretizované na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 28. decembra 1953.⁵⁸

Udalosti v Prešovskom kraji v roku 1953 ukázali hĺbku problémov kolektivizovaného poľnohospodárstva vôbec. Na základe vládneho vyhlásenia z 15. septembra 1953 a uznesenia ÚV KSČ zo 16. decembra 1953 došlo k zvýšeniu investícií do poľnohospodárskej výroby, k zvýšeniu cien poľnohospodárskych komodít, k odkladu platieb dlhodobých aj krátkodobých úverov a k zníženiu úrokovej miery. V prípade potreby boli družstvám poskytované aj priame finančné dotácie. Súčasne boli zvýšené výkupné ceny hovädzieho dobytku a zaviedla sa zľava pri naturálnej platbe za práce vykonané prostredníctvom STS.⁵⁹

Je evidentné, že popri všetkých ťažkostiach a problémoch bola kolektivizácia v kraji osobitne významným faktorom zmien sociálno-ekonomických podmienok života rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva, pretože severné okresy Prešovského kraja mali i napriek postupnej industrializácii naďalej agrárny charakter a najvyšší počet ľudí pracoval v poľnohospodárstve. Z toho sa vo všeobecnosti niekedy usudzuje, že roľníci z tohto etnika mali ku družstevníctvu spravidla priaznivejší vzťah a do JRD vstupovali skôr a ochotnejšie než ostatní roľníci v kraji. Takýto záver sa nám však na základe dostupných údajov nepodarilo jednoznačne dokázať.

Uvedené tvrdenie, a to aj v oficiálnych dokumentoch, sa totiž najčastejšie vyskytovalo v súvislosti s obdobím najintenzívnejšej kolektivizácie v rokoch 1950 – 1952. Údaje síce tiež potvrdzujú, že rozdiel medzi podielom kolektivizovaných

55 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 72. Zasadanie sekretariátu ÚV KSS 2. septembra 1953.

56 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 72. Zasadanie sekretariátu ÚV KSS 3. októbra 1953.

57 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. 26. zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Návrhy opatrení pre Politický sekretariát ÚV KSČ k situácii v Prešovskom kraji.*

58 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 75. Zasadanie sekretariátu ÚV KSS 28. decembra 1953.

59 SNA, f. Kancelária SNR, č. 390 /prez. dôv./ 1954. *Stenografický zápis o priebehu 25. zasadnutia SNR, ktoré bolo dňa 27. apríla 1957 v Bratislave.*

a na kolektivizáciu pripravených obcí na ich celkovom počte v celokrajskom meradle a v okresoch s ukrajinskou populáciou sa v tomto období pohyboval od 2,2 % do 4,6 % v prospech tzv. ukrajinských okresov, čo je ale z hľadiska štatistiky len málo významná diferenciacia.⁶⁰ Pravda, tento nepresvedčivý výsledok mohli skresliť bohatšie slovenské obce nachádzajúce sa v okresoch s väčším počtom občanov ukrajinskej národnosti. Túto eventualitu však vážne spochybňuje skutočnosť, že začiatkom roku 1953 existovali JRD v 106 obciach považovaných za ukrajinské, čo predstavovalo okolo 40 % zo všetkých takýchto obcí v Prešovskom kraji, kým približne v tom istom čase podiel kolektivizovaných obcí v celokrajskom meradle dosahoval 51,7 % a z počtu čisto slovenských obcí dokonca 57,7 %.⁶¹

Presvedčivejšie argumenty na potvrdenie pravdivosti tejto hypotézy sme nenašli ani v údajoch o rozpade družstiev. V auguste a v septembri 1953 pri masovom rozpade JRD zaniklo v Prešovskom kraji 185 družstiev, t.j. 64,3 %, z toho v ukrajinských okresoch 113 družstiev, t. j. 67,3 % z ich počtu v týchto okresoch. V Prešovskom kraji v družstvách zostalo len 3 200 členov, teda 15,5 % členskej základne v kraji, v okresoch s väčším počtom ukrajinského obyvateľstva zotrvalo v JRD 1 830 členov, t.j. 14,6 % z počtu družstevných roľníkov v týchto okresoch.⁶² Ak napriek týmto údajom sme ochotní pripustiť, že vzťah Rusínov a Ukrajincov k družstevnému hospodáreniu bol aj v týchto kritických rokoch predsa len pozitívnejší ako Slovákov a Maďarov v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska, má to logické príčiny.

Prevažná časť rusínskeho a ukrajinského roľníckeho obyvateľstva obývala ťažšie prístupné podhorské obce s nepriaznivými klimatickými a pôdnymi podmienkami, ktoré výrazne obmedzovali sortiment a znižovali výnosy poľnohospodárskej produkcie. Tieto, pre tovarovú výrobu nevhodné okolnosti, značne znevýhodňovali tamojších roľníkov a ich zväčša malé usadlosti robili málo rentabilnými, kým štátom ekonomicky a politicky podporované družstvá mohli v nekonkurenčnom prostredí vcelku úspešne obstať. Preto sa domnievame, že postoj Rusínov a Ukrajincov k JRD určovali a určujú ekonomické dôvody, aj keď ani sociálne činitele, najmä vtedy veľký počet Ukrajincov v štátnych službách a verejných inštitúciách, ani politické faktory, hlavne ich členstvo a funkcie v KSC, ale ani isté etnopsychologické motívy vôbec nemôžeme prehliadať. V každom prípade je však nesprávne kladný či záporný vzťah ku kolektivizácii priamo spájať s národnostnou príslušnosťou roľníkov, pretože také spojenie nejestvuje. Pravda, v závislosti od konkrétnych podmienok môže byť v niektorých regiónoch spoločné hospodárenie pre roľníkov relatívne výhodnejšie než v iných oblastiach či naopak, a to bez ohľadu na ich národnostnú príslušnosť.

60 Vypočítané podľa MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania, s. 19 a ŠA Prešov, f. KNV-P, ZO, i. č. 161, šk. 27.

61 Vypočítané podľa ŠA Prešov, f. KNV-P, Referát pre organizovanie a činnosť ľudovej správy (ROČES), i. č. 14, šk. 31 a SKRIP, V. Kolektivizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji, s. 38.

62 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 72. Zasadanie sekretariátu 3. októbra 1953. *Správa o situácii na JRD v Prešovskom kraji.*

Vývoj spoločnosti v podmienkach severovýchodného Slovenska sa po roku 1948 spájal aj s riešením mimoriadne naliehavých úloh súvisiacich so zložitou sociálnou situáciou, zvlášť v severných okresoch, v ktorých žila väčšina rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva Slovenska. Išlo najmä o zabezpečenie primeraného bývania pre početné rodiny žijúce už niekoľko rokov v provizóriách, o odstránenie izolovanosti mnohých obcí od politických, ekonomických a kultúrnych centier oblasti, o podstatné rozšírenie a skvalitnenie zdravotníckej starostlivosti a o zaistenie takej životnej úrovne obyvateľstva, ktorá by bola adekvátna dobe a proklamovaným zásadám socialistického spoločenského zriadenia.

Najnaliehavejšou úlohou bolo zabezpečenie bývania obyvateľstva severovýchodného Slovenska, pretože pri prechode frontu región utrpel najväčšie škody. Zničených alebo vážne poškodených bolo takmer 36 000 rodinných domov a hospodárskych budov, z toho 20 % už nebolo možné opraviť.⁶³ Navyše, dvojročný plán obnovy a rozvoja národného hospodárstva nebol na tomto úseku splnený, pretože bolo odovzdaných len 44,7 % z plánovaných stavieb a oprava objektov bola ukončená len v 17,3 % z ich plánovaného počtu.⁶⁴ Okrem toho, často sa stávalo iba v bohatších a prístupnejších obciach, do záležitostí výstavby a opráv zasahovali politické strany a poskytnuté prostriedky sa rýchlo vyčerpali, ba vyskytli sa aj určité finančné nezrovnalosti.⁶⁵

Z týchto dôvodov povereník vnútra Dr. D. Okáli prípisom z 10. júna 1948 navrhol, aby vzhľadom na vysoké náklady a malé perspektívy severných okresov obnova v pôvodne plánovanom rozsahu nepokračovala. Najnaliehavejšie prípady odporučil riešiť výstavbou drevených domov a celkovú situáciu zvládnuť kompaktným presídlením časti obyvateľstva regiónu do úrodnejších oblastí či vybudovaním nových priemyselných stredísk so súčasným postavením potrebného počtu rodinných domov. Tieto návrhy zdôvodňoval najmä úverovými ťažkosťami, pasívnym prístupom obyvateľstva, ale tiež tým, že poškodení občania odmietali zaplatiť, resp. neboli solventní, aby uhradili jednu pätinu stavebných nákladov, čo vtedajšie predpisy vyžadovali.⁶⁶

Napriek tomu stavebná obnova fakticky pokračovala až do roku 1952. V jej rámci bolo postavených a obnovených celkom 5092 hospodárskych usadlostí v celkovom náklade 441 016 728,84 Kčs, čo predstavovalo priemerné náklady na jednu novostavbu 110 000 Kčs a na jednu generálnu opravu 48 000 Kčs.⁶⁷ Roku 1953 Ministerstvo miestneho hospodárstva navrhlo vláde, aby v rámci výstavby

63 *Východoslovenské noviny*, roč. 1 (7), 21. február 1958, č. 7, s. 7.

64 КОВАЧ, А. Післявоєнний розвиток українців Чехословаччини. In КОВАЧ, А. (ed.). *30 років Культурного союзу українських трудящих ЧССР*. Пряшів: КСУТ, 1982, s. 17.

65 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 75, šk. 59. *Správa o priebehu a výsledkoch akcie výstavby a opráv zničených a poškodených domov v severných okresoch Prešovského kraja na základe uznesení vlády ČSR č. 494 a č. 674 z roku 1954 z 11. januára 1955.*

66 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 414, šk. 34.

67 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 75, šk. 59. *Správa o priebehu a výsledkoch akcie výstavby a opráv.*

a opráv vojnou zničených domov, najmä v okresoch Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina, bolo prestavených 1329 a opravených 200 domov. Návrh však neriešil bytovú situáciu obyvateľstva regiónu komplexne, pretože mnohí občania síce neboli vojnovými poškodencami, avšak žili v zložitých podmienkach. Byro KV KSS tak podporovalo myšlienku, aby sa obnova uskutočnila formou poskytnutia dlhodobej štátnej pôžičky na zakúpenie stavebného materiálu s využitím svojpomoci samotného obyvateľstva i miestnych zdrojov, najmä kameňa a kalamitného dreva. Úverové podmienky pre stavebníkov mali byť diferencované podľa sociálnych a politických hľadísk.⁶⁸

Aj keď bytová otázka v severných okresoch východného Slovenska predstavovala sociálny problém, nesporne mala aj národnostný aspekt. Uvedený atribút mali aj rovnako zložité otázky na úseku dopravy v Prešovskom kraji a zvlášť v jeho severných okresoch. Značne obmedzené dopravné možnosti totiž nielen komplikovali plnenie hospodárskych a stavebných úloh, no sťažovali i pravidelné zásobovanie obyvateľstva, značne brzdili rozvoj priemyselnej zamestnanosti v severovýchodných okresoch a prekážali oživeniu politického, ako aj kultúrneho života v tejto oblasti.

Hlavným problémom bola nedostatočná dĺžka a malá hustota železničnej siete, ktorá v Prešovskom kraji merala 302 km, čo predstavovalo len 2,54 % jej dĺžky v republike. Na 100 km² pripadalo iba 3,6 km železničnej trate, kým hustota železničnej siete v Československu vtedy dosahovala 10,4 km a na Slovensku 7,3 km.⁶⁹ Šesť okresov (Giraltovce, Sobrance, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník) bolo úplne bez železničného spojenia. Krajským funkcionárom a predstaviteľom okresov sa podarilo do plánu presadiť iba výstavbu trate Orlov – Plaveč – Podolínec, ktorá ale bola dokončená až v polovici šesťdesiatych rokov. Investičná výstavba bola od roku 1949 zameraná najmä na zvýšenie výkonnosť jestvujúcich tratí a na obnovu železničného zvršku. V rokoch 1949 – 1952 bolo preto preinvestovaných asi 304 miliónov korún a na rok 1953 boli naplánované na tomto úseku niektoré ďalšie úpravy a akcie rozpočtované vo výške 152 900 000 Kčs.⁷⁰

Vzhľadom na nedostatočne rozvinutú železničnú sieť veľkú úlohu pri preprave osôb i transporte tovarov zohrávala automobilová doprava. Jej rýchlejšiemu rozvoju však bránil zlý stav cestných komunikácií i značne obmedzený park motorových vozidiel. V roku 1948 bol zvlášť kritický stav ciest v okresoch Stropkov, Svidník, Medzilaborce a Snina, v ktorých bolo 11 obcí vozidlám neprístupných a 63 obcí ťažko prístupných. Na sprístupňovanie obcí boli tak pou-

68 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. 26. zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 20.

69 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 71, šk. 54 a f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 469, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 31. mája 1956. *Referát k smerniciam II. päťročného plánu rozvoja NH na roky 1956 – 1960*, s. 59.

70 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 30. augusta 1952. *Predbežná správa o situácii v Prešovskom kraji*, s. 8-9.

žité prostriedky z UNRRA vo výške 35 065 000 Kčs a na základe návrhu *Štátnej stavebnej správy* bolo 5. mája 1948 na úpravu obecných ciest v okresoch Svidník a Stropkov pridelených spolu 9 850 000 Kčs. Dňa 31. mája 1948 bola úspešne uplatnená aj požiadavka na 20 miliónov Kčs zo zvyšku darov UNRRA za účelom rekonštrukcie 50 km ciest v okrese Stropkov a 66 km ciest v okrese Svidník.⁷¹

Výstavba a rekonštrukcia ciest bola dôležitá nielen z hľadiska zásobovania a stavebnej obnovy v obciach, ale aj zavedenia autobusového spojenia do odľahlejších obcí. V roku 1945 bolo na severovýchodnom Slovensku len päť autobusových liniek, ktoré boli síce do roku 1948 rozšírené na 32, avšak spájali len 50 obcí z celkového počtu vyše 750. Do roku 1952 bolo zriadených 76 autobusových liniek, z toho 56 v okresoch s väčším počtom rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva.⁷² Roku 1954 bolo v kraji celkom 120 autobusových liniek, ktoré navzájom spájali 492 obcí.⁷³

Otázka cestných komunikácií v Prešovskom kraji však ani zďaleka nebola vyriešená. Podiel kraja na celoštátnej cestnej sieti dosahoval len 4,09 %. Priemerná hustota ciest na 100 km² v Prešovskom kraji predstavovala len 35 km, no v celoštátnom meradle to bolo 56 km.⁷⁴ Z celkovej dĺžky 2924 km ciest bolo iba 210 km bezprašných, t. j. 7,1 %, a štrkované boli iba cesty I. a II. triedy v dĺžke 1 332 km, t. j. 45,3 %. Zvyšok v dĺžke 1392 km, teda 47,6 %, tvorili nevalcované cesty, bez spevnenia, z toho 166 km cesty nezjazdné pre motorové vozidlá vôbec a v dĺžke 100 km nezjazdné za mokra ani pre povozy. V daždivom počasí bolo tak 70 obcí autami neprístupných. Značnou prekážkou rýchlejšieho skvalitňovania cestnej siete bola pomerne nákladná výstavba mostov, ktorých v hornatom teréne bolo oveľa väčšie množstvo než inde. Počas vojnových udalostí bolo totiž zničených 503 mostov v dĺžke 6090 bm, ktoré boli nahradené drevenými provizóriami. Ich výmena za definitívne mosty prebiehala veľmi pomaly a do konca roku 1953 bolo takto nahradených iba 703 bm, t. j. 11, 5 % z ich celkovej dĺžky.⁷⁵ O situácii v tejto sfére vypovedá kategorizácia ciest v Prešovskom kraji. K 1. januáru 1952 z celkovej dĺžky 2930,9 km ciest cesty I. triedy tvorili 77,1 km, t. j. 2,6 %, 746 km cesty II. triedy, t. j. 25,4 %, a 207,8 km cesty III. triedy, t. j. 68,5 %. Napriek zlepšeniu

71 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 414, šk. 34. *Zápisnica zo zasadnutia Zboru poverenikov 10. júna 1948.*

72 Pozri *Východoslovenské noviny*, roč. 1 (7), 21. február 1958, č. 7, s. 7 a SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952*, s. 38.

73 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 67/I, šk. 2. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove konanej 16. – 17. apríla 1954*, s. 12. Pozri tiež *Дружно вперед*, roč. 4, november 1954, č. 11, s. 18.

74 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 469, šk. 5. *Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 31. mája 1956. Referát k smerniciam II. päťročného plánu rozvoja NH na roky 1956 – 1960*, s. 69.

75 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 59, šk. 46.

situácie stále ešte existovalo 152 obcí s počtom 55 512 obyvateľov, ktoré neboli vôbec napojené na štátnu cestnú sieť.⁷⁶

Deklarovanie sociálnych priorít programu budovania socializmu, ako aj zavedenie krajského zriadenia vytvorili určité politické a organizačné predpoklady pre riešenie vážnych technických nedostatkov a personálnych problémov v oblasti zdravotníctva, ktoré bolo po druhej svetovej vojne na severovýchodnom Slovensku vo veľmi zlom stave a bez vonkajšej pomoci nedokázalo plniť úlohy na úseku aktuálnej ochrany zdravia obyvateľstva, nehovoriac ani o jeho úlohách preventívneho charakteru. Prvoradou úlohou aj po roku 1948 bolo reálne zvýšiť počet lekárov v Prešovskom kraji a postupne tiež rozširovať sieť aj lôžkovú kapacitu zdravotníckych zariadení. Ešte v roku 1949 bolo totiž v Prešovskom kraji iba päť nemocníc s 25 oddeleniami a 932 posteľami.⁷⁷

Z týchto dôvodov Prezídium Povereníctva zdravotníctva 13. mája 1949 predložilo Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov návrh *Opatrenia na prevedenie distribúcie lekárov na Slovensku*. Navrhovalo preveriť pracovnú zaťaženosť lekárov a na základe tejto analýzy tiež prikrčiť k ich účinnejšej redistribúcii, a to hlavne presunom relatívne prebytočných lekárov z Bratislavy a iných miest do krajov s neobsadenými obvodmi a nedostatočnou zdravotnou službou. Konkrétne návrhy mali vypracovať zdravotnícke referáty KNV, potom posúdiť dislokačná komisia Povereníctva zdravotníctva a napokon schváliť povereník tak, aby v mestách pripadal aspoň jeden praktický lekár na 4 200 obyvateľov a na vidieku jeden lekár na jeden štátny zdravotný obvod.⁷⁸

Aj keď sa z viacerých dôvodov tento zámer nerealizoval v plnom rozsahu, situácia na úseku zdravotníctva sa postupne predsa len zlepšovala, hoci kraj, a zvlášť jeho severné okresy s rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom, ani naďalej nedosahoval celoslovenské parametre. Napríklad, v roku 1952 v týchto okresoch pripadalo na 1000 obyvateľov len 0,08 praktického lekára, v Prešovskom kraji to bolo 0,14 lekára, kým slovenský priemer vtedy predstavoval 0,22 lekára. V počte nemocničných lôžok na tisíc obyvateľov priemer v severných okresoch dosiahol 3,7 postelí, v rámci kraja 3,46 a na Slovensku 4,5 lôžok. Túto situáciu bolo možné kritizovať aj z hľadiska národnostnej politiky.

Uvedený stav Povereníctvo zdravotníctva zdôvodňovalo tým, že za daných okolností sa prednostne zaisťovala zdravotná služba a otvárali sa zariadenia zdravotníckej starostlivosti v priemyselných centrách, čo pri existujúcom limite investičných kvót v oblasti zdravotníctva znamenalo pomalší rozvoj tejto sféry v prevažne poľnohospodársky orientovaných okresoch a oblastiach, akými boli

76 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. 24. schôdza predsedníctva 30. 8. 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 7-8.

77 ФІЛІП, М. Соціально-здоровоохоронна політика КПЧ та розвиток охорони здоров'я на східній Словаччині. In РУСИНКО. І. et al. (eds.). *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 14*. Братіслава; Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури, 1986, s. 21.

78 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 489, šk. 44. *Zápisnica zo zasadnutia Zboru povereníkov 19. mája 1948*.

práve južné a severovýchodné Slovensko obývané maďarskou, resp. ukrajinskou menšinou. Povereníctvo pritom zdôrazňovalo fakt, že v žiadnom prípade nejde o preferovanie či zanedbávanie určitých regiónov na národnostnom podklade, ale výlučne len o dôsledok objektívnych súvislostí. Zároveň tiež uspokojovalo Zbor povereníkov tvrdením, že rozdiely v jednotlivých ukazovateľoch nie sú príliš veľké a sú dané len väčšou rozptýlenosťou liečebných ústavov a rozsiahlejšími atrakčnými rajónmi v porovnaní s okresmi, v ktorých žije len slovenské obyvateľstvo. V záujme ďalšieho zmiernenia uvedených diferencií uskutočnilo povereníctvo niektoré opatrenia na obmedzenie prílivu lekárov do Bratislavského i Košického kraja, rozšírilo počet oddelení zdravotných stredísk v okresoch Svidník aj Medzilaborce, ba napokon pripravovalo aj eventuálnu redistribúciu kádrov.⁷⁹

Celkove sa však pomery v zdravotníctve aj v Prešovskom kraji v rokoch 1948 – 1953 výrazne zmenili. V prvom rade sústavne rástol počet lekárov pôsobiacich v rámci kraja. Kým v roku 1950 v Prešovskom kraji pracovalo 107 lekárov, v roku 1952 ich bolo 210 a v roku 1953 dokonca 257.⁸⁰ Všeobecne tiež klesala dojčenská úmrtnosť, ktorá v predchádzajúcich rokoch mala miestami hrozivé parametre. Zatiaľ čo v roku 1948 z 1000 novonarodených zomrelo 123 detí, v roku 1953 už len 72 detí.⁸¹ Promile dojčenskej úmrtnosti sa evidentne znížilo aj v severných okresoch Prešovského kraja. Tak napríklad, v okrese Medzilaborce kleslo za roky 1948 – 1952 z 9,74 % na 6,81 % a v okrese Svidník z 12,79 % na 9,41 %.⁸² Popri pozitívnych výsledkoch sa však v Prešovskom kraji nedarilo aktivizovať okresné hygienicko-epidemiologické stanice, výraznejšie rozšíriť lôžkovú kapacitu nemocníc, otvoriť ich nové oddelenia, a najmä plniť plán výstavby detských jasí, ktorý bol plnený len na 38 %. Zo 102 územných zdravotných obvodov v kraji Prešov až 53 nebolo plne obsadených zdravotníckym personálom, a to hlavne pre nevyhovujúce pracovné podmienky, ale zvlášť pre nedostatok vhodných bytov v regióne.⁸³

Situáciou sa v novembri 1953 zaoberalo Predsedníctvo ÚV KSS, ktoré prijalo aj niektoré opatrenia na nápravu. Povereníkovi zdravotníctva V. Törökovi bolo uložené presunúť lekárov, ale aj stredné zdravotnícke kádre z iných slovenských krajov, alebo hoci aj z Čiech, do Prešovského kraja, školiť ľudí najmä z miestne-

79 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 611, šk. 106. *Informatívna správa Povereníctva zdravotníctva z 9. decembra 1952.*

80 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. 24. schôdza predsedníctva 30. 8. 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 21.

81 SNA, f. Kancelária SNR. Stenografický zápis o priebehu (24.) zasadnutia Slovenskej národnej rady, ktoré bolo dňa 26. marca 1954 v Bratislave. *Vystúpenie I. Rendecka k prejavu predsedu Zboru povereníkov Rudolfa Strechaja o výsledkoch prvej Gotwaldovej päťročnice a o úlohách v roku 1954 na Slovensku*, s. 40.

82 SNA, f. Povereníctvo vnútra, administratívne odbory (PV-adm.), i. č. 729, šk. 1 023. *Situačná správa o národnostnej otázke v Prešovskom kraji zo 7. februára 1953.*

83 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 82. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 24. marca 1954. *Správa o plnení dokumentu strany a vlády na úseku zdravotníctva v Prešovskom kraji, zameraná na činnosť straníckych orgánov a ľudovej správy.*

ho obyvateľstva a skvalitňovať úradnícky aparát národných výborov na úseku zdravotníctva na úrovni kraja aj okresov. Poverenie malo tiež pripraviť projekčnú a rozpočtovú dokumentáciu investícií na rok 1954, a tak hlavne urýchliť výstavbu nových zdravotníckych zariadení. Súčasne bolo nevyhnutné riešiť aj otázku platenia za zdravotné služby poskytnuté súkromne hospodáriacim roľníkom, ktorí preto veľmi často odmietali lekársku pomoc a ošetrovanie v zdravotníckych zariadeniach. Na meritórne riešenie čakala aj otázka ubytovania a honorovania lekárov a zdravotníckych pracovníkov, ktorí pracovali vo zvlášť ťažkých podmienkach. Zdravotná správa mala byť vybavená tiež osobnými terénnymi vozmi a sanitkami. Ako aktuálna úloha bola formulovaná požiadavka uskutočniť nábor na vyššie zdravotnícke školy, najmä z radov ukrajinského obyvateľstva, a dobudovať okresné hygienické stanice.⁸⁴

Predsedníctvo ÚV KSS súčasne hodnotilo aj realizáciu dokumentu strany a vlády o ďalšom rozvoji zdravotníctva, ktorý bol splnený len čiastočne a mnohé úlohy sa nerealizovali vôbec. Okresné hygienicko-epidemiologické stanice a ľudoví hygienici spravidla nepracovali. Počet postelí v nemocniciach (3,91 na 1000 ľudí), predovšetkým v porovnaní s celoštátnym priemerom (6,78 postelí), bol nedostačujúci. Ani jedna nemocnica nemala všetky oddelenia. Predsedníctvo konštatovalo, že rozmiestňovaniu kádrov a školeniu pomocného zdravotníckeho personálu zdravotná správa zrejme nevenovala primeranú pozornosť. Výstavba nových zariadení bola vraj zdĺhavá. Zaostávala najmä stavba okresnej transfúznej stanice v Humennom a územných jaslí v Snine. Niektoré zdravotnícke zariadenia, ktoré boli vybudované, z technických príčin nefungovali, ako napr. zdravotné strediská v Krajnej Poľane a vo Výrave, resp. jasle, ktoré boli postavené v Medzilaborciach. Zdravotnícke komisie plén národných výborov nevyvíjali takmer žiadnu činnosť a ani aktivita organizácií Československého Červeného kríža očividne nezodpovedala potrebám.⁸⁵

Dôležitým ukazovateľom životnej úrovne obyvateľstva na začiatku päťdesiatych rokov, ktorý v značnej miere podmieňoval rozvoj hospodárskeho i kultúrneho života oblasti, bol stupeň elektrifikácie obcí. Hoci k 31. decembru 1948 bolo na severovýchode Slovenska z celkového počtu 757 obcí elektrifikovaných iba 177 z nich, teda 23,3 %, elektrifikácia obcí sa rýchlejšim tempom uskutočňovala práve v súvislosti s plnením prvého päťročného plánu, aj keď do polovice roku 1952 bola elektrina zavedená len asi do 180 obcí.⁸⁶ Je zaujímavé, že rýchlejšie postupovala elektrifikácia v severných okresoch s vyšším podielom ukrajinského obyvateľstva. Severné okresy boli dovtedy menej elektrifikované, preto tiež vo vykonávacích plánoch sa ocitlo viac obcí práve z tohto regiónu. Napríklad, v okrese Medzilaborce bola už do konca roku 1952 uskutočnená elektrifikácia 13 obcí a v okrese Svidník jedenásť obcí, kým v najrozvinutejších okresoch

84 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953. *Návrhy opatrení na úseku práce slovenských národných orgánov*, s. 4.

85 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 21-22.

86 KOVAČ, A. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky, s. 24.

Prešov a Michalovce za to isté obdobie zelektrifikovali iba po päť obcí.⁸⁷ Napriek tomu, v auguste 1952 bolo už v rámci kraja elektrifikovaných asi 37 % všetkých obcí, avšak v okresoch s rusínskou a ukrajinskou populáciou len 29,4 %.⁸⁸ Koncom roku 1953 bolo ale v Prešovskom kraji elektrifikovaných len asi 40 % obcí a na zásobovanie verejnou vodovodnou sieťou bolo zapojených iba 12 % obyvateľstva.⁸⁹

V druhej polovici päťročnice sa totiž elektrifikácia uskutočňovala podstatne voľnejším tempom. Súviselo to predovšetkým so zmenou jej priorit, ale aj s ekonomickými možnosťami štátu. V priebehu roku 1953 bolo zavádzanie elektriny dokonca na istý čas úplne pozastavené. Predsedníctvo ÚV KSS však navrhlo Politickému sekretariátu ÚV KSČ revidovať vládne nariadenie o zákaze elektrifikácie obcí a prijať do plánu na rok 1954 ďalšie obce Prešovského kraja, z ktorých mnohé boli už projekčne pripravené. V tejto súvislosti sa mala zabezpečiť aj výstavba malých elektrární na mlynský náhon, ako aj dieselových elektrární pre elektrifikáciu odľahlých dedín. Súčasne malo dôjsť k skráteniu termínov dokončenia prebiehajúcej výstavby elektrární v Strážskom, v Snine a v Hencovciach. Ako vzor mali slúžiť hotové typy projektov kolchozných elektrární, ktoré vtedy boli značne rozšírené v ZSSR.⁹⁰

Schválenie plánu elektrifikácie obcí v Prešovskom kraji zo strany vlády sa uskutočnilo až v októbri 1954, preto úloha elektrifikovať viaceré obce prešla automaticky do roku 1955 v podobe restu. Stalo sa tak aj vzhľadom na nedostatok inštalačného materiálu, preto nakoniec z plánovaných 63 obcí bolo zavedenie prúdu dokončené len v 23 obciach, v 30 bol prívod elektrického prúdu pripravený na 60 % a v ôsmich obciach sa práce v tomto smere vôbec nezačali. Rozostavaných bolo celkom sedem malých vodných elektrární, výstavbu v Nižnom Komárniku a v Livove však z úsporných a ekonomických dôvodov zastavili.⁹¹

Podstatne rýchlejšie a bez väčších problémov prebiehala telefonizácia obcí na území Prešovského kraja, pretože súvisela s otázkou riadenia, ale aj bezpečnosti obyvateľstva. Roku 1948 malo telefonické spojenie iba 38 % z počtu miest a obcí severovýchodného Slovenska, ale k 31. decembru 1949 to už bolo 363 obcí, teda 47,9 % z ich celkového počtu. V rokoch 1950 – 1951 bol telefón zavedený spolu do 251 obcí. Plán na rok 1952 určoval zriadiť tiež telefónne vedenie do 130 obcí

87 SNA, f. PV-adm., i.č. 729, šk. 1023. *Situačná správa o národnostnej otázke v Prešovskom kraji.*

88 Vypočítané podľa SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 30. augusta 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 4.

89 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 8.

90 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. 26. Zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Návrh opatrení pre politický sekretariát ÚV KSČ – k situácii Prešovského kraja*, s. 1.

91 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 897. Zasadnutie P ÚV KSS 17. mája 1955. *Správa o plnení uznesení Politického sekretariátu ÚV KSČ z 12. októbra a 9. decembra 1953 k zlepšeniu politickej a hospodárskej situácie v Prešovskom kraji*, s. 2.

s tým, že v roku 1953 zavedením telefónu do 137 obcí bude telefonizácia kraja fakticky ukončená. V skutočnosti však bola táto úloha splnená až v roku 1954.⁹²

Hospodársky vývin a sociálne rozvrstvenie obyvateľstva v príslušných oblastiach štátu spravidla bývajú tiež základnými faktormi aj vo vývoji jeho životnej úrovne. Čiastočne už po druhej svetovej vojne, ale predovšetkým po februári roku 1948, sa ale mimoriadne dôležitým činiteľom v tomto smere stala ekonomická aj sociálna politika štátu, ktorý, hlavne na základe centralizácie príjmov a rozdeľovania národného dôchodku, určoval rozhodujúce trendy v tejto sfére. Pravda, hlavné ekonomické parametre a spoločenské podmienky jednotlivých regiónov nebolo možné úplne ignorovať, pretože limitovali rozsah a kvalitu ich zapojenia do výroby i spotreby produkcie. Severovýchodné Slovensko v tomto zmysle nebolo výnimkou, hoci jeho zaostávanie a ďalšie zreteľa hodné okolnosti, vrátane prítomnosti Rusínov a Ukrajincov, sa predsa len do istej miery zohľadňovali.

Na druhej strane, veľkou nevýhodou regiónu, zvlášť jeho severných okresov, boli rozsiahle vojnové škody, ktoré fakticky umŕtvili celý hospodársky život, na dlhé obdobie poznačili úroveň bývania a zvlášť negatívne ovplyvnili materiálnu i spoločenskú spotrebu obyvateľstva. Určité zlepšenie v tomto smere priniesla realizácia dvojiročného hospodárskeho plánu schváleného zákonom č. 192/1946 Zb. z 25. októbra 1946, ktorá znamenala značné rozšírenie počtu pracovných miest aj pre menej kvalifikovaných ľudí, a to najmä v súvislosti s rekonštrukciou regiónu a rozvojom výroby. Na škodu severovýchodného Slovenska však bolo to, že dvojiročnica nebola splnená práve v oblasti poľnohospodárstva, potravinárskeho priemyslu a stavebníctva, teda práve v tých v odvetviach, ktoré mali v tomto regióne kľúčové postavenie.⁹³ Napriek tomu došlo aj v Prešovskom kraji k zníženiu počtu pracovníkov, ktorí mali najnižšie príjmy, a k zvýšeniu množstva ľudí zaradených už do stredných alebo i vyšších platových kategórií.

Výraznejšie zmeny v životnej úrovni obyvateľstva severovýchodného Slovenska, vrátane Rusínov a Ukrajincov, však nastali až v období plnenia prvej päťročnice. Súviseli totiž so zvýšením príjmov obyvateľstva na základe rastu jeho zamestnanosti, zvlášť v oblasti priemyslu. Navyše, štátne a politické orgány rast životnej úrovne obyvateľstva tohto regiónu považovali za dôležitú súčasť riešenia ukrajinskej otázky. Možnosti priameho zabezpečenia rastu kvantity a kvality materiálnej spotreby boli však na Slovensku začiatkom päťdesiatych rokov veľmi obmedzené. Odstraňovanie vojnových škôd, ale aj vysoké investície do ťažkého priemyslu, dôraz na prednostné zvyšovanie výroby výrobných prostriedkov, a tým vyvolaný nedostatok spotrebných predmetov za existencie viazaného hospodárstva totiž nevytvárali objektívne podmienky na mimoriadny rast príjmov a osobnej spotreby obyvateľstva.

K týmto prekážkam sa v Prešovskom kraji pridružovali i ďalšie nepriaznivé okolnosti: väčší rozsah vojnových škôd, slabá rozvinutosť priemyselnej výroby,

92 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. 24. schôdza predsedníctva 30. 8. 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 8. Pozri tiež *Дружно вперед*, roč. 4, november 1954, č. 11, s. 18.

93 КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Східна Словаччина вчора і сьогодні*, s. 75.

nižšia kvalifikovanosť pracovných síl, vyššia populácia a najmä rozhodujúca prevažnosť neefektívneho, ale aj menej produktívneho poľnohospodárstva v ekonomickom živote regiónu.⁹⁴ V tomto zmysle rast príjmov obyvateľstva priamo závisel od zvýšenia jeho priemyselnej zamestnanosti, na čo však v severných okresoch Prešovského kraja v rokoch 1949 – 1953 neboli vytvorené vhodné podmienky. Napriek tomu príjmy obyvateľstva v Prešovskom kraji v uvedených rokoch predsa len vzrástli.

Vďaka industrializácii mzdový fond za toto obdobie totiž narástol o 74,9 %.⁹⁵ Na základe rastu produktivity práce priemerná mesačná mzda robotníka v priemysle sa zvýšila zo 734 Kčs na 968 Kčs, t. j. o 31,8 %, a priemerný mesačný zárobok robotníka o 15,5 %.⁹⁶ Prejavilo sa to aj na vzraste spotreby a maloobchodného obratu. Tak, napríklad, spotreba pšeničnej múky stúpila v roku 1953 v porovnaní s rokom 1949 o 91 %, spotreba umelých tukov o 81,3 %, masti o 171 %, koženej obuvi o 28 % a toaletného mydla o 63 %. Celkový maloobchodný obrat sa za toto obdobie zvýšil o viac ako 1 mld. Kčs v novej mene, napriek tomu bol však v porovnaní s celoslovenským priemerom o 23 % nižší.⁹⁷

Jeho ďalší rast však pritom sťažovali práve zásobovacie ťažkosti. Dodávky mäsa, chleba a mlieka do miest boli síce fondované, chýbali však aj ďalšie tovary dennej spotreby, dokonca aj také, ktorých bol na trhu relatívny dostatok (cukor, droždie, ocot, liehoviny). To bolo do istej miery spôsobené niektorými nedostatkami v práci *Krajského zväzu spotrebných družstiev*, ako aj ich okresných zväzov, ktoré distribúciu koordinovali.⁹⁸ Na druhej strane sa postupne vyriešila aj otázka bývania, ktorá dlho traumatizovala mnohé rodiny žijúce v tomto regióne, rástli reálne príjmy aj spotreba obyvateľstva. Hoci život ľudí na severovýchode Slovenska ešte dlho nezostával bez problémov, stával sa ale znesiteľnejším a pohodlnejším.

Ekonomické, sociálne a kultúrne podmienky v severných okresoch východného Slovenska v rozhodujúcej miere determinovali aj sociálnu štruktúru ich obyvateľstva. Podľa súpisu zásobovaných osôb z roku 1946 podiel ekonomicky aktívnych osôb na celkovej počte obyvateľstva bol tam preto o 10 % nižší než celoslovenský priemer, ale podiel pomáhajúcich členov rodiny, naopak, o 13,3% vyšší. V oblasti poľnohospodárstva, a to vrátane lesníctva a rybárstva, pracova-

94 КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Східна Словаччина вчора і сьогодні*, s. 97.

95 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie, a. j. 67/II, šk. 2. Krajská konferencie KSS v Prešove 16. – 17. apríla 1954. *Prešovský kraj včera, dnes a zajtra*, s. 79.

96 Pozri КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Економічно-суспільний та культурний розвиток*, s. 12; Výsledky Gottwaldovej päťročnice v Prešovskom kraji. In *Nový život*, roč. 3, 10. marec 1954, č. 19, s. 3.

97 SNA, f. Kancelária SNR. Stenografický zápis o priebehu (24.) zasadnutia Slovenskej národnej rady, ktoré bolo dňa 26. marca 1954 v Bratislave. *Vystúpenie I. Rendeka*, s. 40; SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii*, s.8.

98 SNA, f. ÚV ZP, zas. ZP, i. č. 640, šk. 134, spis č. 207/54-dôv. z 26. januára 1954.

lo 77, 5 % tamojšej populácie, kým v celoslovenskom meradle k tejto kategórii patrilo len 48,1 % obyvateľstva. Sociálne zloženie obyvateľov v severovýchodných okresoch zaostávalo za slovenským priemerom v priemyselnej zamestnanosti, v doprave, ale aj v obchode a v službách.⁹⁹ K sociálnej skupine inteligencie na severovýchodnom Slovensku ešte v roku 1946 bolo možné zaradiť iba 0,3 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva.¹⁰⁰

Na druhej strane, prezentovaným štatistickým charakteristikám chýbajú údaje týkajúce sa práve národnostného zloženia obyvateľstva. Už od sčítaní ľudu v rokoch 1930 a 1940 bolo síce všeobecne známe, že zvlášť v severných častiach východného Slovenska žijú ľudia, ktorí sú spravidla gréckokatolíckeho náboženstva a hlásia sa k ruskej, ukrajinskej či karpatoruskej národnosti, avšak predstavy v tomto smere neboli presné. Vedelo sa tiež, že severovýchodné okresy Slovenska sú národnostne zmiešané, že iba v okolí Medzilaboriec a Svidníka môžu mať Rusíni a Ukrajinci väčšinu a že sa podieľajú na počte obyvateľstva aj v okresoch Snina, Stropkov i v ďalších severných okresoch regiónu. Skutočné národnostné zloženie ale ukázali až výsledky sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950.

Sčítanie obyvateľstva sa uskutočnilo na základe *Vládneho nariadenia č. 224/1949 Sb. zo dňa 18. októbra 1949 o sčítaní ľudu v roku 1950 a súpisoch s ním spojených (o národnom sčítaní)*, a to podľa § 2 zákona č. 47/1927 Zb. z. a n. zo dňa 17. marca 1927 o sčítaní ľudu.¹⁰¹

Pravda, platnosť uvedeného zákona na Slovensku musela byť obnovená, pretože v období slovenského štátu bol zrušený a nahradený zákonom č. 265/1940 Slovenskej zbierky o sčítaní ľudu. Stalo sa tak zákonom SNR č. 93/1949 Zb. n. SNR z 15. júla 1949.¹⁰² Sčítanie k 1. marcu 1950 nazývame aj *národným sčítaním*, pretože bolo spojené nielen so súpisom domov i bytov, ale aj pôdohospodárskych, priemyselných a živnostenských závodov, čo sa najmä z hľadiska plánovaného hospodárstva považovalo za obzvlášť dôležité. Jeho praktická realizácia pritom bola upravená radom ďalších normatívnych opatrení Povereníctva vnútra, ktoré boli postupne zverejnené celkom v 22 obežníkoch.¹⁰³

Jednou z najdôležitejších úprav bolo určenie obcí, v ktorých sčítacie hárky vyplňovali len sčítací komisári. Pôvodne malo ísť iba o výnimky schválené KNV

99 Vypočítané podľa SENČÁK, M. (ed.). *Štatistická príručka Slovenska 1947*, ss. 13-24, 30-39, 174-177.

100 JAŠKOVÁ, G. Sociálne pomery na východnom Slovensku a formovanie socialistickej inteligencie. In *ZPU ÚML UPJŠ II*, s. 224-225.

101 Nariadenie vlády č. 224/1949 Zb. o sčítaní ľudu v roku 1950 a súpisoch s ním spojených (o národnom sčítaní). In *Zákony pre ľudí*. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1949-224>.

102 93/1949 Sb. n. SNR: Zákon Slovenskej národnej rady zo dňa 15. júla 1949, ktorým sa na Slovensku obnovuje platnosť zákona č. 47/1927 Sb. o sčítaní ľudu. Dostupné na internete: <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/21013/1/2>.

103 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 497, šk. 50. Zasadnutie Zboru povereníkov 30. marca 1950. *Správa povereníka vnútra o prípravách a priebehu národného sčítania, ktoré sa konalo v dňoch 1. – 9. marca 1950*, s. 1-3.

na návrh ONV, tie však počet takýchto obcí značne rozšírili. Nakoniec však samotní občania vyplňovali hárký len v 417 z 3209 obcí na Slovensku, čo predstavovalo 13 % z ich celkového počtu. Pravda, došlo i k výraznému rozšíreniu počtu obcí Prešovského kraja, v ktorých sčítacie listiny vyplňovali komisári, a to hlavne v okresov Sabinov, Bardejov, Svidník a Stropkov. Zvlášť v severných okresoch bolo potrebné zvýšiť počet sčítacích obvodov a vymenovať nových komisárov a revízorov. Okrem toho, sčítacie hárký pre kraj boli vytlačené aj v ukrajinskom jazyku.¹⁰⁴ Výsledky sčítania ľudu očakávali predstavitelia UNRP, ako i ďalších národnostných inštitúcií ukrajinskej a ruskej menšiny so záujmom, avšak prišli im pomerne veľké prekvapenie.

Tabuľka č. 1: *Národnostné zloženie obyvateľstva Slovenska v roku 1950¹⁰⁵*

Národnosť	Počet obyvateľov	Podiel obyvateľov
slovenská	2 982 524	86,6%
česká	40 365	0,2%
maďarská	354 532	10,3%
nemecká	5 179	0,1%
poľská	1 808	0,1%
ukrajinská a ruská	48 231	1,4%
iná a neudaná	9 678	0,3%
Spolu	3 442 317	100,0%

Kým faktický zánik židovskej a nemeckej menšiny i podstatné zníženie počtu ľudí maďarskej národnosti oproti cenzu v roku 1930 sa vzhľadom na nasledujúce tragické udalosti a povojnové odsuny obyvateľstva logicky mohli predpokladať, pokles početnosti Rusinov či Ukrajincov na polovicu predvojnového stavu vyvolal všeobecný údiv, ale aj isté pochybnosti. V roku 1930 sa totiž na Slovensku k ruskej, karpatoruskej a maloruskej národnosti prihlásilo 95 783 ľudí, takže početnosť príslušníkov tejto menšiny sa znížila o 50,2%, kým celkový počet obyvateľstva Slovenska sa za to isté obdobie zvýšil o 5%.¹⁰⁶ Podľa správ KNV, resp. kontrolných orgánov Povereníctva vnútra o priebehu sčítania, vyskytli sa síce i v severných okresoch východného Slovenska aj niektoré nedostatky, ktoré však jeho výsledky nemohli výraznejšie ovplyvniť.

104 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 497, šk. 50. Zasadnutie Zboru povereníkov 30. marca 1950. *Správa povereníka vnútra o prípravách a priebehu národného sčítania, ktoré sa konalo v dňoch 1. – 9. marca 1950*, s. 5.

105 Podľa PAUKOVIČ, V. Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky. In *Sociológia*, roč. 26, 1994, č. 5-6, s. 426.

106 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 169.

Najčastejším z nich bolo odmietanie podpísať sčítacie listiny, ktoré zaznamenali najmä v okresoch Medzilaborce, Sabinov, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník, ale i Bardejov, Giraltovce a Humenné. Hlavnou príčinou boli zrejme obavy zo zneužitia podpisov vzhľadom na prebiehajúcu kolektivizáciu a rôzne chýry o rekvirovaní prebytkov poľnohospodárskej produkcie. Obyvatelia obcí Kolonica, Šmigovec a Strihovce (okr. Snina) sa sčítaniu vyhýbali útekem do hôr a v obci Jablň (okr. Humenné) ľudia dokonca zakopávali šatstvo v obavách, že im bude zhabané. V mnohých obciach ľudia národné sčítanie prijímali s veľkou nedôverou, veľmi často nerešpektovali pokyny, ba v niektorých dedinách, najmä v okresoch Snina a Sobrance, sa sčítanie muselo uskutočniť z úradnej moci. Predstavitelia úradov a kontrolóri uvádzali, že príčinami týchto javov boli „*zaostalosť, malá politická uvedomelosť, primitívny spôsob života, bieda, domýšľavá naivnosť a nízka kultúrna úroveň*“.

Občania Čertižného, Nižného Zbojného a Vydrane (okr. Medzilaborce), ale aj ďalších obcí z okresov Snina, Stropkov a Svidník, hoci boli gréckokatolíckmi, pri sčítaní sa oficiálne prihlásili k rímskokatolíckej cirkvi, pretože sa obávali, že im komisári zapíšu ruskú alebo ukrajinskú národnosť. Príslušnosť k tejto menšine si totiž neodôvodnene spájali s následným vystaňovaním do ZSSR, teda s fámou, ktorá v tom čase ešte v radoch minority prežívala a viedla jej príslušníkov deklarovať slovenskú národnosť. Odporúčania tohto druhu údajne veriaciom dávali aj niektorí gréckokatolícki kňazi, napríklad v obciach Jarabina (okres Stará Ľubovňa) a Výrava (okres Medzilaborce).¹⁰⁷

V týchto súvislostiach je zaujímavé, že sťažnosti na sčítacích komisárov boli pomerne zriedkavé a nesvedčia o nejakom masovom ovplyvňovaní sčítaných občanov, najmä pokiaľ išlo o ich vzťah k náboženstvu alebo o ich národnostnú príslušnosť, hoci sa s tým čiastočne aj počítalo. Za zmienku stojí iba podozrenie, že komisári v obciach Ruská Voľa a Beňadikovce (okr. Giraltovce) ovplyvňovali národnosť sčítaných osôb, sčítací komisári v obci Šambron (okres Stará Ľubovňa) vraj vyplňovali háčky doma a niektorí učitelia ukrajinských škôl ako komisári v obciach Bokša, Lomné a Vyšná Olšava (okres Stropkov) údajne agitovali za ruskú, resp. za ukrajinskú národnosť sčítaných osôb. Aktivitu v tomto smere údajne prejavovali aj niektorí komisári v okrese Medzilaborce.¹⁰⁸

Pokles počtu Rusínov a Ukrajincov sa výraznejšie prejavil aj v regionálnom meradle, keď ich počet v siedmich severovýchodných okresoch v porovnaní s rokom 1930 klesol skoro o 33-tisíc ľudí, t. j. o 44 %, kým celkový počet obyvateľstva tohto regiónu sa znížil približne o 10-tisíc osôb, teda len o 7 %. Tieto výsledky vyvolali mimoriadny rozruch nielen v radoch menšiny, ale aj v najvyšších štátnych a politických orgánoch. Sekretariát ÚV KSS už 16. marca 1950 rozhodol o kontrole priebehu a výsledkov sčítania v Prešovskom kraji a zároveň poveril ta-

107 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 497, šk. 50. Zasadnutie Zboru povereníkov 30. marca 1950. *Správa povereníka vnútra o prípravách a priebehu národného sčítania, ktoré sa konalo v dňoch 1. – 9. marca 1950*, s. 12-13.

108 SNA, f. PV-sekr., i. č. 121, šk. 204. *Správa o priebehu národného sčítania 1950 Š. Baššovanskému od Povereníctva vnútra, odbor ŠtB z 8. marca 1950*, s. 2.

jomníka ÚV KSS K. Moška úlohou prostredníctvom KNV preveriť, kde a koľko Ukrajincov sa prihlásilo za Slovákov.¹⁰⁹ Neskôr dokonca Predsedníctvo ÚV KSS vyjadrilo súhlas i s tým, aby jednotlivci na základe individuálnej žiadosti mohli ešte zmeniť predtým už deklarovанú slovenskú národnosť na ukrajinskú.¹¹⁰

V dňoch 30. – 31. marca 1950 sa uskutočnila revízia dát o národnosti v sčítaniach hárkoch celkom v 295 obciach okresov Bardejov (52), Medzilaborce (48), Sabinov (35), Snina (39), Stará Ľubovňa (22), Stropkov (49) a Svidník (50). Týkala sa asi 82 % všetkého obyvateľstva uvedených okresov a zachytila tak až 95 % osôb, ktoré sa v týchto okresoch ešte v roku 1930 hlásili k národnosti *ruskej, karpatoruskej a maloruskej*. Išlo totiž vlastne o 82 % z počtu príslušníkov tejto národnosti, ktorí žili v roku 1930 na Slovensku. Rekapitulácia, ktorá vychádzala z predbežných výsledkov sčítania, ukázala, že v roku 1950 v severných okresoch východného Slovenska sa k ruskej a ukrajinskej národnosti prihlásilo o 33 720 občanov menej a k slovenskej národnosti o 40 156 ľudí viac, pričom počet prítomného obyvateľstva bol nižší o 9944 osôb. Ak neberieme do úvahy občanov inej národnosti a cudzincov, tak potom v roku 1930 žilo v týchto okresoch 55,2 % Rusínov i Ukrajincov a 44,8 % Slovákov. V roku 1950 sa tento pomer podstatne zmenil, pretože bolo evidovaných len 28,8 % Rusínov a Ukrajincov, ale 71,2 % Slovákov.

V podstate to znamenalo to, že v priebehu 20 rokov počet rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva klesol o 45,1 % a slovenského vzrástol o 65,6 %, kým celkový počet populácie sa za to isté obdobie znížil asi o 6,5 %. Inak povedané, v roku 1950 bolo oproti predpokladom Slovákov o 44 000 viac a Rusínov a Ukrajincov o 30 000 menej. Revízia sčítacích materiálov preukázala aj niektoré nedostatky. Vo viac než 5000 prípadoch neboli hárky riadne podpísané hlavou domácnosti, v mnohých údajoch o národnosti celkom chýbali alebo obsahovali nejasný záznam. V 65 prípadoch boli dáta o národnosti opravené bez potvrdenia sčítanej osoby. Na sčítacích komisárovo vo Valkove a vo Vyšnej Olšave (okr. Stropkov) boli podané aj trestné oznámenia za svojvoľné uvádzanie ruskej národnosti aj osobám hlásiacim sa k Slovákom.¹¹¹

Neprírodné zníženie početnosti Rusínov a Ukrajincov na Slovensku v rozpätí rokov 1930 – 1950 je evidentne dôsledkom polydeterminácie, teda pôsobenia viacerých príčin alebo faktorov, ktoré mali v tejto súvislosti diferencovaný význam i dopad, ale tiež rôzny politický, sociálno-ekonomický, ako aj osobitný, skôr imanentný charakter. Pôsobili pritom evidentne už od roku 1938 až do termínu národného sčítania, čo bola poľnoc z 28. februára na 1. marca 1950. Do skupiny politických príčin je potrebné zaradiť predovšetkým asimilačnú politiku bratislavskej vlády i miestnych úradov, a to od vyhlásenia autonómie Sloven-

109 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 7. Zápis č. 9 zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 16. marca 1950.

110 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 793. Zápis č. 22 zo 16. septembra 1950.

111 SNA, f. PV-sekr., i. č. 119, šk. 163. *Správa Slovenského štatistického úradu (SŠÚ) o národnostnom rozvrstvení východného Slovenska povereníkovi vnútra J. Lietavcovi z 28. júna 1952.*

ska až do zániku slovenského štátu. Preto už v roku 1940 počet Rusínov oproti roku 1930 bol nižší o viac než 40 %, hoci uvedený údaj skresľuje fakt, že hranice územia pri sčítaniach neboli identické, že sa nepoužila rovnaká metodika súpisu a počas vojny bol zaznamenaný celkový pokles počtu obyvateľstva v krajine. Do tejto kategórie patrí i účelová asimilácia ako reakcia na dožívajúce povesti o možnom pripojení časti východného Slovenska k ZSSR či o presťahovaní občanov ukrajinskej národnosti na Ukrajinu, masové zakladanie ruských škôl, ale aj prvé prejavy ich ukrajinizácie v rokoch 1945 – 1948.

Silnejší dopad na negatívny vývoj početnosti menšiny mala sociálna situácia vyvolaná tradičným zaostávaním regiónu, ktorý okrem toho utrpel najviac prechodom frontu a vojnové škody boli odstraňované len postupne. V prvých povojnových rokoch to viedlo mnohých ľudí k migrácii, ktorá mala najprv charakter spontánnej iniciatívy, avšak neskôr bola usmerňovaná a uplatňovaná ako jedna z metód riešenia ekonomických i sociálnych problémov obyvateľstva tejto oblasti. Prvé presuny v rámci východného Slovenska boli podmienené možnosťou získať majetky v južných okresoch alebo na Spiši po Maďaroch a Nemcoch, ktorí jednak evakovali s ustupujúcou nemeckou armádou, alebo boli odsunutí, resp. čakali na výmenu obyvateľstva alebo na odsun. Je však potrebné poznamenať, že presťahované rusínske alebo ukrajinské obyvateľstvo v nových lokalitách miestna populácia neprijímala priaznivo. Príkladom odporu obyvateľstva proti prisťahovalcom na usadlosti nemeckých vysídlencov boli udalosti v okresoch Vranov a Kežmarok.¹¹²

Rusínsku a ukrajinskú populáciu na Slovensku nepochybne oslabilo tiež presídlenie do ZSSR v rámci opcie sovietskeho občianstva v zmysle protokolu k zmluve Československa a Sovietskeho zväzu o odstúpení Podkarpatskej Rusi z 29. júna 1945 a podľa dohody oboch štátov o opcii a vzájomnom presídlení z 10. júla 1946. Podľa údajov z Povereníctva vnútra možnosť voľby sovietskeho občianstva využilo viac ako 12 000 ľudí rusínskej či ukrajinskej národnosti, z toho skoro 98% z východného Slovenska. Najviac vystahovaných bolo z okresu Bardejov (2287 osôb), t. j. 19 % z celkového počtu optantov, a z okresu Sabinov (2163 ľudí), t. j. 18 % ich celkového počtu. Z okresu Svidník odišlo 1705 a z okresu Stará Ľubovňa 1454 optantov, čo predstavovalo 14 %, resp. 12 % z ich úhrnného počtu.¹¹³ Hoci opcia sa navonok javila ako politická záležitosť, najdôležitejším motívom pre ľudí bola ekonomická situácia v regióne a s ňou spojené sociálne problémy. Niektorí ľudia, najmä tí, ktorí počas prechodu frontu prišli o všetok svoj majetok, sa nechali presvedčiť a verili, že odchádzajú hospodáriť do lepších podmienok.¹¹⁴ Pravda, už po veľmi krátkom čase prišlo veľké sklamanie.

112 Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove (A ZRUSR), f. UNRP, a. j. 30 a 114.

113 SNA, f. PV-sekr., i. č. 121, šk. 204. Sčítanie ľudu v roku 1950 – zistenie počtu Ukrajincov, ktorí optovali pre SSSR. *List povereníkovi vnútra z 29. októbra 1949.*

114 КРУШКО, С. *Оптанты: Збірник статей, спогадів та фотографій*. Пряшів: Координаційний комітет реоптантів, 1996, s. 51-52.

Väčší záujem prejavovali Rusíni a Ukrajinci o presťahovanie sa do Čiech, a to najmä do pohraničných oblastí, ktoré pôvodne obývalo nemecké obyvateľstvo. Počet presídlencov spomedzi Rusínov a Ukrajincov postupne narastal a blížil sa k číslu okolo 20 000 občanov.¹¹⁵ Napríklad, z okresu Snina už v prvej fáze odišlo 556 a z okresu Bardejov 349 rodín. Z okresu Stropkov do konca septembra 1945 podalo žiadosti o vystaňovanie do Čiech alebo na južné Slovensko približne tisíc rodín.¹¹⁶ Tento jav začal znepokojovať aj UNRP, ktorá v ňom videla nebezpečenstvo rýchlejšej asimilácie. Už v januári 1946 predseda UNRP V. Karaman vystúpil s požiadavkou presídľovať obyvateľstvo do južnejších oblastí Slovenska kompaktno tak, aby nestratilo svoj národnostný ráz.¹¹⁷ Na plenárnom zasadnutí UNRP dňa 1. marca 1946 vystúpil G. Michalič, ktorý kritizoval presídľovanie Rusínov a Ukrajincov do Čiech alebo na západné Slovensko a žiadal, aby sa mohli usadiť v obciach po vysídlených Maďaroch, a to v okresoch Kráľovský Chlmec a Trebišov, teda bližšie k sídelnému územiú menšiny.¹¹⁸

Rusíni a Ukrajinci zo Slovenska, ale aj z Podkarpatskej Rusi a Rumunska, aj napriek disperznému osídleniu, dokonca vytvorili niekoľko kompaktných vidieckych mikroregiónov, a to prevažne v severočeskej, západočeskej a severomoravskej oblasti. Pravda, len malá časť z týchto prisťahovalcov sa vyznačovala konzistentnou národnou identitou, veľká väčšina totiž disponovala len istým povedomím nábožensko-cirkevného spoločenstva alebo iba príslušnosti k subetnickým skupinám. Ich asimiláciu očividne ovplyvnila a urýchlila skutočnosť, že české pohraničie Rusíni a Ukrajinci osídľovali spolu s veľkým počtom slovenských prisťahovalcov nielen zo Slovenska, ale aj s reemigrantmi z Rumunska, Maďarska, Bulharska a Francúzska.

Najviac prisťahovalcov rusínskej a ukrajinskej národnosti prišlo zo severovýchodných okresov Slovenska (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Sabinov, Snina, Svidník, Stropkov a Stará Ľubovňa), ale niekoľko aj z okresov Levoča a Prešov. Hoci boli usídľovaní rozptýlene, predsa sa sústredili do malých enkláv, resp. niekoľkých obcí. Takými boli Hora sv. Václava (okres Domažlice), Michalovy Hory (okres Tachov) či Milotice – Jelení (okres Bruntál). Tieto lokality boli síce považované za slovenské obce, aj keď boli rusínskymi. Národné vedomie menšiny v pozitívnom zmysle príliš neposilnili ani optanti československého občianstva zo Zakarpatskej Ukrajiny, tým menej pôvodom rusínski presídlenci z Rumunska, ktorí sa aj oficiálne museli hlásiť za Slovákov, aby sa fakticky mohli v zmysle príslušných dohôd vrátiť ako reemigranti do Československa.¹¹⁹

115 KOVAČ, A. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky, s. 52.

116 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 122, 132 a 833.

117 КАРАМАН, В. На пороге 1946 года. In *Пряшевщина*, roč. 2, 7. január 1946, č. 1 – 2, s. 2.

118 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 751.

119 HEROLDOVÁ, I. K problematice etnických skupín v českém pohraničí po r. 1945. In JIRÁSEK, Z. – MALÁ, E. (eds.) *Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1986, s. 293-296.

Napriek výhradám zo strany UNRP, ale i regionálnych aj miestnych ukrajinských funkcionárov však počet rusínskych a ukrajinských migrantov do Čiech stále narastal. Len v rokoch 1945 – 1950 sa zo Slovenska do Čiech vysťahovalo približne 215 000 ľudí, medzi nimi bolo okolo 10 % príslušníkov tejto menšiny. Ich skutočný počet v tomto období možno iba odhadovať, pretože vnútorné sťahovanie sa začalo oficiálne evidovať až od roku 1950, najmä na základe zákona č. 52/1949 Zb. o hlásení obyvateľstva a o povolení pobytu cudzincov.¹²⁰ Prešovský kraj v povojnovom období evidentne dosahoval oveľa vyšší podiel mimokrajovej migrácie než iné slovenské kraje, s výnimkou Žilinského kraja, kam totiž patrili aj tradične ekonomicky a sociálne zaostávajúce regióny Kysúc a Oravy. Pre nedostatok pracovných príležitostí odchádzal z kraja sústavne a živelne značný počet jeho obyvateľstva. Nehľadiac na pomerne vysoký prirodzený prírastok, znížil sa jeho celkový počet obyvateľov v rokoch 1948 – 1953 približne o 25 000 ľudí, kým na Slovensku v tom istom čase pribudlo 151 200 ľudí.¹²¹ Túto situáciu jasne potvrdzujú aj oficiálne štatistické údaje. Kým počet obyvateľov z roku 1930 bol prekročený na Slovensku už podľa súpisu obyvateľstva zo dňa 4. októbra 1946 a v Košickom kraji pri sčítaní v roku 1950, v Prešovskom kraji sa tak stalo až v roku 1954.¹²²

Istú úlohu zrejme zohral aj nábor pracovných síl, ktorý pre Prešovský kraj spravidla určoval vyššie kvóty. Napríklad, len na rok 1950 plán určoval získať až 5000 pracovníkov pre slovenské a 6000 pracovníkov pre české kraje. Je zaujímavé, že hoci KNV v Prešove okresom s rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom zvyčajne rozpisoval vyššie smerné čísla, práve tieto okresy plány v tomto smere väčšinou splnili, ba neraz i prekročili.¹²³ Ako vyplýva z materiálov Rady KNV v Prešove, v rokoch 1949 – 1953 odchádzalo z Prešovského kraja do iných krajov Československej republiky v priemere 12 607 pracovných síl ročne.¹²⁴

Tento trend charakterizoval vývoj aj v nasledujúcom období. V rokoch 1950 – 1955 sa z Prešovského kraja vysťahovalo celkom 67 411 osôb, z toho do Čiech až 38 463. Najvyššie počty migrantov smerovali do Libereckého kraja (8211), do Ostravského kraja (5351) a do kraja Ústí nad Labem (5074). V rámci Slovenska z Prešovského kraja do iných krajov odišlo 28 948 ľudí, a to najviac do Košického kraja (16 389), do Bratislavského kraja (4705) a do Žilinského kraja (3875).¹²⁵

120 52. Zákon ze dne 23. února 1949 o hlásení obyvateľstva a povolování pobytu cizincům. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1949, částka 20. vydaná dne 11. března 1949, s. 186-189.

121 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 8.

122 ČÁP, V. (ed.). *Statistická ročenka republiky Československé 1958*. Praha: Orbis, 1958, s. 48.

123 ŠA Prešov, f. KNV-P, ROČES, i. č. 14, šk. 31.

124 ŠA Prešov, f. Rada KNV, i. č. 48. *Zápisnica zo zasadnutia Rady KNV v Prešove 17. marca 1954*.

125 *Statistická ročenka republiky Československé 1957*. Praha: Orbis, 1957, s. 64-65.

Dôležitým faktorom, ktorý akiste ovplyvnil zníženie početnosti Rusínov a Ukrajincov na Slovensku demonštrované pri národnom sčítaní v roku 1950, bolo aj neukončenie procesu formovania národnej identity menšiny, ako aj malá konzistentnosť národného vedomia určitej časti jej príslušníkov. V novej politickej situácii a v podmienkach istých obáv z možnej straty náboženskej príslušnosti, ba aj štátneho občianstva, to viedlo k ich účelovej asimilácii. Tomu napomáhala aj rozdelenie etnika na stúpcov karpatoruského (rusínskeho) či ukrajinského smeru, ktoré bolo v podmienkach Slovenska novým javom. V medzivojnovom období tu totiž súperili skôr prívrženci veľkoruskej a rusínskej orientácie. Ešte pri revízii sčítania z roku 1950 sa v siedmich severovýchodných okresoch z celkového počtu 41 100 obyvateľov pokladaných za súčasť menšiny sa k národnosti ruskej (rusínskej) prihlásilo 32 720 z nich, t. j. 79,61 %, a k ukrajinskej národnosti 8380, teda 20,39 %.¹²⁶ Rozhodne nie je bez zaujímavosti, že približne rovnaké počty i vzájomný pomer rozdelenia menšiny sa ukázali pri sčítaní obyvateľstva roku 2011. Z celkového počtu 40 912 príslušníkov menšiny ssa prihlásilo k Rusínom 33 482 ľudí, teda 81,83%, a k Ukrajincom 7430 osôb, t. j. 18,16%, teda 4,5:1.¹²⁷

Rozčlenenie minority na rusínsku a ukrajinskú časť nám demonštrujú výsledky revízie sčítania ľudu v siedmich severovýchodných okresoch Slovenska v roku 1950, ktoré sú uvedené v tabuľkách č. 2 a č 3.¹²⁸

Tabuľka č. 2: *Absolútne počty obyvateľstva podľa okresov a národnosti v roku 1950*

Okres	Prítomné obyvateľstvo	Z toho národnosti			
		slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
Bardejov	27 601	20 044	1 523	5 849	185
Medzilaborce	18 278	8 731	1 353	8 111	83
Sabinov	25 900	23 114	589	2 139	58
Snina	26 213	18 880	1 365	5 894	74
Stará Ľubovňa	16 398	13 565	307	2 426	100
Stropkov	14 894	11 794	978	2 080	42
Svidník	13 575	2 023	2 265	6 221	66
SPOLU	142 859	101 151	8 380	32 720	608

126 SNA, f. PV-sekr. i. č. 121, šk. 204. *Sčítanie obyvateľstva v rr. 1930 a 1950 podľa obcí.*

127 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011 : Výsledky v multidimenzionálnych tabuľkách.* Tab. 115: Obyvateľstvo podľa pohlavia a národnosti. Dostupné na internete: <https://census2011.statistics.sk/>

128 Vypočítané podľa SNA, f. PV-sekr. i. č. 121, šk. 204. *Sčítanie obyvateľstva v rr. 1930 a 1950 podľa obcí.*

Tabuľka č. 3: *Počty obyvateľstva podľa okresov a národnosti v roku 1950 v %*

Okres	Prítomné obyvateľstvo	Z toho národnosti			
		slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
Bardejov	100	72,6	5,5	21,3	0,6
Medzilaborce	100	47,7	7,4	44,4	0,5
Sabinov	100	89,2	2,3	8,3	0,2
Snina	100	72,0	5,2	22,5	0,3
Stará Ľubovňa	100	82,7	1,9	14,8	0,6
Stropkov	100	79,2	6,5	14,0	0,3
Svidník	100	37,0	16,7	45,8	0,5
SPOLU	100	70,8	5,9	22,9	0,4

K situácii v roku 1950 je potrebné poznamenať, že dobový termín *ruský* do roku 1945 neznamenal vzťah k veľkoruskému, ale práve k tunajšiemu, karpato-ruskému, dnes rusínskemu etniku. Po druhej svetovej vojne, do istej miery aj pod vplyvom autority ZSSR, však už čoraz viac nadobúdala dnešný obsah, kým termín *rusínsky* sa ešte úplne neudomácnil a v podstate sa ani príliš nepoužíval. Preto niektorí občania, ktorí sa necítili byť Ukrajincami, avšak súčasne vnímali nový obsah pojmu *ruský*, začali si uvádzať slovenskú národnosť. Pravda, rovnakým spôsobom sa tiež prejavovala nespokojnosť časti obyvateľstva s ďalším rozširovaním siete ukrajinských, resp. ruských škôl a snaha docieľiť návrat slovenského vyučovacieho jazyka v obci. Čiastočne išlo aj o prejav istých obáv z ukrajinizácie menšiny, ktorá sa vtedy začínala presadzovať v jej verejnom a kultúrnom živote.

K určitému skresleniu výsledkov sčítania ľudu v radoch menšiny došlo asi aj tým, že sa zmenil princíp určovania národnostnej príslušnosti občanov, ktorý ale mohol mnohých ľudí pomýliť. V predmníchovskom Československu bola národnosť obyvateľstva odvodzovaná od „*kmeňovej príslušnosti*“, ktorej vonkajším znakom je spravidla materinský jazyk.¹²⁹ Na druhej strane, pri sčítaní obyvateľstva v roku 1950 už bola národnosť definovaná ako *príslušnosť k národu, s kultúrnym a pracovným spoločenstvom ktorého je sčítaný vnútorne spätý a ku ktorému sa hlási*.¹³⁰ Väzba národnosti na *jazyk komunikácie*, aká existovala v podmienkach Rakúsko-Uhorska, resp. na *materinský jazyk* počas medzivojnového obdobia sa teda oslabil a nahradila ju národná identita, ktorá u mnohých príslušníkov minority nebola jednoznačná. Preto národnosť *ruskú, karpatoruskú*

129 Historie sčítání lidu. In *Statistika & My*, roč. 1, 2011, č. 2, s. 19. Dostupné na internete: https://www.czso.cz/documents/10180/20541259/1804110217_21.pdf/a82e365b-9d92-43b3-ba31-f9ffd9c765be?version=1.0

130 SNA, f. PV-sekr., i. č. 119, šk. 163. *Správa SŠÚ o národnostnom rozvrstvení východného Slovenska zo dňa 28. júna 1952.*

či *maloruskú* v roku 1930 deklarovalo oveľa viac ľudí ako príslušnosť k *ruskej* či *ukrajinskej* menšine v roku 1950.

Výsledky sčítania obyvateľstva boli neverejné a pokladali sa aj za súčasť štátneho tajomstva. Nemali ich k dispozícii ani štátne orgány a národné výbory na krajskej a tobôž na nižšej úrovni. Tlačou boli čiastočne zverejnené v rokoch 1957 – 1958, a to prostredníctvom *Štátneho úradu štatistického* a úplne boli odtajnené až v roku 1962. Práve z tohto dôvodu sa na národnosť obyvateľstva krajov, okresov, miest či obcí usudzovalo naďalej podľa dialektu, náboženskej príslušnosti alebo tradícií, čo nielen deformovalo predstavy o národnostných pomeroch v regióne, ale neraz vyvolalo aj rad nedorozumení a chybných krokov. Správne orgány v päťdesiatych rokoch minulého storočia často vychádzali zo sčítania z roku 1940, ktoré už vôbec nezodpovedalo skutočnosti.

Podľa výsledkov sčítania ľudu k 1. marcu 1950 žilo teda na Slovensku 48 231 Rusov a Ukrajincov, t. j. 1,4 % z celkového počtu jeho obyvateľstva. To predstavovalo 71,3 % občanov ruskej a ukrajinskej národnosti žijúcich v Československu. V porovnaní s rokom 1930 to však zároveň znamenalo (okrem Podkarpatskej Rusi) pokles počtu príslušníkov menšiny o 42,9 %, kým celkový úbytok obyvateľstva v republike dosahoval 11,9 %.¹³¹ Veľká časť Rusínov alebo Ukrajincov (45 163) pritom trvale žila v Prešovskom kraji. Tvorili tak 10,4 % obyvateľstva kraja, ale 93,6 % z počtu príslušníkov tejto minority na Slovensku. V Košickom kraji bývalo 1169 Rusínov a Ukrajincov, hlavne v okresoch Košice-mesto a Spišská Nová Ves, ako aj v Bratislavskom kraji (1042), najmä v Bratislave (672). V ostatných krajoch sa však k uvedenej národnostnej menšine prihlásili len nepatrné počty občanov: v Nitrianskom kraji 317, v kraji Žilinskom 308 a v kraji Banská Bystrica 232 osôb.

Prešovský kraj rozlohou 8475,6 km² bol vtedy druhým najväčším krajom, keď tvoril 17,3 % rozlohy Slovenska. Mal najviac, 757 obcí, t. j. 22,6 % zo všetkých obcí na Slovensku, avšak počtom obyvateľstva 425 494 (12,3 %) zaostával za ostatnými slovenskými kraji. Z tohto dôvodu ani hustotou obyvateľstva 50,5 na 1 km² nedosahoval kraj Prešov celoslovenský priemer, ktorý predstavoval 70,3 obyvateľov na 1 km².¹³² Kraj sa vtedy administratívne členil na 15 okresov, ale až 91,5 % z počtu Rusov a Ukrajincov Prešovského kraja a 85,6% z ich počtu na Slovensku žilo v jeho ôsmich severných okresoch. Najväčší počet príslušníkov tejto menšiny sa nachádzal v okrese Medzilaborce, a to 9506, pričom tvorili 51,7 % obyvateľstva okresu. Celkom 8649 ich bývalo v okrese Svidník, čo predstavovalo 64 % jeho obyvateľstva. Počty ukrajinského obyvateľstva v jednotlivých okresoch Prešovského kraja ukazuje tabuľka č. 4.¹³³

131 ŠINDELKA, J. *Národnostní politika v ČSSR*. Praha: Orbis, 1975, s. 22.

132 SNA, f. PV-sekr., i. č. 121, šk. 204. Charakteristika krajov. *Obyvateľstvo podľa stavu k 1. III. 1950 (predbežné výsledky)*; MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združovania, s. 5.

133 SNA. f. PV- adm., ZO, i. č. 908, šk. 1 122. *Sčítanie ľudu 1950 ku dňu 1. III. 1950*.

Tabuľka č. 4: *Počet ukrajinského obyvateľstva v okresoch Prešovského kraja v roku 1950*

Okres Kraj	Počet Ukrajincov a Rusov	Podiel na počte obyvateľov okresu
Bardejov	7 392	19,7%
Giraltovce	706	3,5%
Humenné	1 314	4,5%
Medzilaborce	9 506	51,7%
Michalovce	77	0,1%
Prešov	903	1,2%
Sabinov	3 368	7,9%
Snina	7 261	27,7%
Sobrance	17	0,0%
Spišská Stará Ves	99	1,0%
Stará Ľubovňa	2 766	12,7
Stropkov	3 061	20,4%
Svidník	6 649	64,0%
Veľké Kapušany	24	0,1%
Vranov	20	0,0%
Prešovský kraj	45 163	10,6%

Dôležitým faktorom s mnohostrannou pôsobnosťou na postavenie a vývoj etnických menšín v tomto období bol tiež stupeň urbanizácie ich sídelného územia. Väčšina populácie ukrajinskej a ruskej národnosti, podobne ako aj slovenské obyvateľstvo v severných okresoch východného Slovenska, žili v povojnových rokoch najmä v obciach vidieckeho typu s počtom neprevyšujúcim 1000 obyvateľov. Táto skutočnosť ovplyvňovala nielen hospodársky život a ekonomickú štruktúru regiónu, ale aj sociálne zloženie, vzdelanostnú a kultúrnu úroveň, ale aj spôsob života a perspektívy jeho obyvateľstva.¹³⁴ Z celkového počtu 757 obcí Prešovského kraja v ôsmich okresoch s určitým podielom ľudí hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti sa nachádzalo 410 obcí, čo predstavovalo 54,2 % z ich počtu. V okresoch Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník sa okrem toho nachádzalo 284 obcí, t. j. 37,1 % z počtu obcí v kraji a 69,1 % z počtu obcí uvedených okresov, v ktorých počet obyvateľov ne-

¹³⁴ SOKOLOVÁ, G. et al. *Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR*. Praha: Academia, 1987, s. 51.

dosahoval ani hranicu 500 obyvateľov. Sídla do 999 obyvateľov tvorili 12,3 % z počtu obcí v kraji, ale až 22,7 % z počtu obcí v uvedených ôsmich okresoch.¹³⁵

Základným východiskom pre analýzu sociálnej štruktúry obyvateľstva je stupeň jeho ekonomickej aktivity, ktorý determinuje tiež ďalšie ukazovatele. Je priamo závislý nielen od historicko-spoločenských, ale aj geografických, prírodných, a predovšetkým demografických podmienok. Podľa sčítania k 1. marcu 1950 zo 48 231 Ukrajincov a Rusov na Slovensku bolo zárobkovo činných len 12 859 z nich, t. j. 26,6 %, kým celoslovenský priemer predstavoval 34,6% z celkového počtu obyvateľstva. Spôsobovala to jednak vtedy dosť početná tzv. detská zložka populácie, ktorá zvyšovala podiel závislých osôb v základnej štruktúre obyvateľstva, ale aj pretrvávajúci vysoký podiel tzv. pomáhajúcich členov rodiny, ktorý práve v severných okresoch Prešovského kraja takmer dvojnásobne prevyšoval celoslovenský priemer. Bol to dôsledok agrárneho charakteru regiónu, ale i nedostatku príležitosti zamestnať sa v priemysle alebo v terciárnej sfére.

Z celkového počtu obyvateľstva ukrajinskej národnosti k 1. marcu 1950 dominovali samostatní výrobcovia, teda spravidla súkromne hospodáriaci roľníci, ktorí predstavovali až 16,4% ukrajinského obyvateľstva. Oproti minulým desaťročiam výrazne však vzrástol podiel úradníkov a zamestnancov, ako to demonštruje tabuľka č. 5.¹³⁶

Tabuľka č. 5: *Sociálne zloženie ukrajinského obyvateľstva na Slovensku v roku 1950*

Sociálna skupina či kategória obyv.	Podiel na počte obyvateľstva	Podiel z ekonomicke činného obyvateľstva
Samostatní výrobcovia	16,4%	61,4%
Robotníci	5,1%	19,2%
Úradníci	3,9%	14,6%
Zamestnanci	1,0%	3,9%
Učni	0,2%	0,9%
SPOLU	26,6%	100%

Trend pomerne rýchleho vyrovnávania sociálnej štruktúry ukrajinského obyvateľstva s ukazovateľmi na celoslovenskej úrovni však sledujeme v odvetvovej skladbe populácie, ktorá v období predmníchovského Československa vykazovala najevidentnejšie diferencie medzi etnickými spoločenstvami, a to v príslušných regiónoch, a celoštátnym priemerom. Na druhej strane, je to aj pocho-

135 Vypočítané podľa *Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955*. Praha: Nakladatelství statistického a evidenčního vydavatelství tiskopisů, 1955, s. 371-384.

136 Vypočítané podľa *Sčítání lidu v republice Československé ke dni 1. března 1950: Díl II. Věkové složení a povolání obyvatelstva*. Praha: Státní úřad statistický, 1958, tab. 4a, c.

pitel'né, pretože zmeny práve týchto indikátorov prebiehajú najmä v obdobiach spoločenských a politických zmien relatívne najdynamickejšie. Prehľadne nám to ukazujú tiež údaje uvedené v tabuľke č. 6.¹³⁷

Tabuľka č. 6: *Odvetvová skladba ukrajinského obyvateľstva na Slovensku roku 1950 v %*

Odvetvie alebo oblasť hospodárstva	Ukrajinská a ruská menšina		Celoslovenský priemer	
	Podiel na počte obyvateľstva	Podiel z ekon. akt. obyvateľstva	Podiel na počte obyvateľstva	Podiel z ekon. akt. obyvateľstva
Poľnohospodárstvo	11,50	43,2	13,4	38,8
Priemysel	5,65	21,3	6,6	19,0
Stavebníctvo	1,70	6,4	3,3	9,7
Doprava a spoje	1,25	4,7	2,4	6,9
Iné a nezistené	6,50	24,4	8,9	25,6
SPOLU	26,60	100,0	34,6	100,0

V týchto súvislostiach je však potrebné poznamenať, že zmeny v sociálnej štruktúre aj odvetvovej skladbe rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku, ktoré konštatujeme pri bežnom porovnaní výsledkov sčítaní ľudu v rokoch 1930 a 1950, sa nedajú úplne vysvetliť len ekonomickými a politickými zmenami v krajine či dokonca na severovýchode Slovenska uskutočnenými v priebehu predchádzajúceho historického vývoja. Dosahovali totiž enormné parametre, zvlášť v porovnaní s celoštátnym stavom. V priebehu dvadsiatich rokov sa zvýšil podiel osôb pracujúcich v priemysle z 34,6% na 43,9% zo súhrnu ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Súčasne sa znížil podiel osôb zamestnaných v poľnohospodárstve zo 44,8 % na 31,2 %. Tento objektívny trend sa ale u rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva prejavil ešte pregnantnejšie. Za to isté obdobie podiel Rusínov a Ukrajincov zamestnaných v priemysle, stavebníctve alebo v živnostiach vzrástol z 8 % na 37,7 %, teda takmer päťnásobne, avšak v oblasti poľnohospodárstva klesol z 81 % na 43,2 %, teda skoro na polovicu.

137 Vypočítané podľa KOZEL, J. (ed.). *Rozvoj a sblížování našich národů a národností : Závěreční správa z výskumu*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1980, s. 115; Demografické údaje zo sčítaní obyvateľov, domov a bytov na Slovensku: Časové rady 1848 – 2001. *Ekonomicky aktívne obyvateľstvo podľa sčítaní obyvateľov, domov a bytov v r. 1950 až 2001*. Dostupné na internete: http://sodb.infostat.sk/sodb/sk/1848-2001/tab.III.2-2E_sk.htm; *Odvetvová príslušnosť ekonomicky aktívnych osôb (%) podľa sčítaní obyvateľov, domov a bytov v r. 1950 až 2001*. Dostupné na internete: http://sodb.infostat.sk/sodb/sk/1848-2001/tab.III.1-2B_sk.htm.

Inak povedané, pomer 1:10 v prospech poľnohospodárov z roku 1930, ktorý vzišiel z porovnania percentuálneho podielu Rusínov a Ukrajincov pracujúcich v priemysle a v poľnohospodárstve, sa v roku 1950 zmenšil na pomer 1:1,14. Dvaapokrát vzrástol podiel osôb rusínskej a ukrajinskej národnosti pracujúcich v doprave (z 1,8 % na 4,4 %), kým v celoštátnom meradle v podstate iba stagnoval (4,2 %). Deväťnásobne sa zväčšil podiel Rusínov a Ukrajincov zamestnaných v obchode a peňažníctve (z 0,8 % na 7,3 %) a asi päťnásobne vo verejnej službe (z 3,1 % na 15,4 %). Na druhej strane, v rámci celého Československa podiel pracovníkov na úseku obchodu a finančníctva sa zvýšil iba z 5,3 % na 6,8 % a vo verejnej službe viac než dvakrát (zo 4,2 % na 8,7 %).¹³⁸

Je úplne evidentné, že také radikálne zmeny v začlenení Rusínov a Ukrajincov zo Slovenska do príslušných tried povolání neboli len dôsledkom procesov industrializácie a kolektivizácie poľnohospodárstva, ktoré vlastne boli len v začiatkoch. Svoju úlohu zrejme zohralo zabezpečenie politickej rovnoprávnosti rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva, ako aj jeho prístup ku všetkým druhom a stupňom vzdelávania, ale to sa mohlo pozitívne prejavíť až v ďalších rokoch. Presadeniu sa občanov tejto národnosti výrazne napomohla tiež vysoká politická a spoločenská angažovanosť mnohých ich predstaviteľov po oslobodení republiky i po prevrate vo februári 1948, avšak na vysvetlenie celého javu to nestačí. Zdá sa, že podstata naznačených zmien sa skrýva v historicky odlišnej politickej a spoločenskej situácii, v ktorej sa realizovali sčítania obyvateľstva v rokoch 1930 a 1950.

Pri sčítaní ľudu v roku 1930 sa väčšinou rusínsky cítiace, skoro výlučne roľnícke obyvateľstvo severovýchodného Slovenska hlásilo spravidla k ruskej, resp. k karpatoruskej národnosti, rovnako aj väčšina jeho inteligencie. Jej časť, najmä štátni zamestnanci, pokladali z kariérnych dôvodov za výhodnejšie hlásiť sa k „štátotvornej“ národnosti „československej“, než si komplikovať kádrový profil. Tým došlo k určitému skresleniu aj tak dosť nepriaznivej odvetvovej štruktúry populácie tohto regiónu. Pri národnom sčítaní v roku 1950 početnosť ukrajinskej národnosti na Slovensku síce klesla o 50 %, avšak tento úbytok nebol vo všetkých kategóriách povolání rovnomerný. Motivácia deklarovať alebo nedeklarovať príslušnosť k tejto menšine sa totiž zmenila.

Kým mnohí rusínski roľníci sa vzhľadom na prežívajúce zvesti o možnom pripojení východného Slovenska k ZSSR či o presídlení Ukrajincov a na zakladanie ukrajinských škôl sa v značnom počte prihlasovali za Slovákov, veľká časť vtedy relatívne početnej inteligencie z radov menšiny, najmä členovia KSČ, funkcionári národných výborov, pracovníci štátneho i stranického aparátu či vedúci zamestnanci rôznych inštitúcií a podnikov, uvádzali ukrajinskú národnosť. Príslušnosť k ukrajinskej menšine im totiž, paradoxne, mohla pomôcť pri lepšom a rýchlejšom uplatnení sa v politických štruktúrach a vo verejnej službe. Ak ešte zoberieme do úvahy fakt, že práve v týchto rokoch byrokratický aparát značne zmohutnel, že nedostatok pracovných príležitostí v regióne viedol k úspešnému náboru ľudí

138 Vypočítané podľa KOZEL, J. (ed.). *Rozvoj a sblížování našich národů a národností : Závěreční správa z výskumu*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1980, s. 151.

z tamojšieho obyvateľstva do armády, bezpečnosti, škôl a podobne, veľké zmeny v odvetvovej skladbe ukrajinského obyvateľstva sa nám stanú pochopiteľnými.

Našej domnienke zodpovedá aj sociálne zloženie ekonomicky aktívnych osôb v celej Československej republike podľa národnosti za uvedené dvadsaťročné obdobie, ktoré dobre vyjadruje tabuľka č. 7.¹³⁹

Tabuľka č. 7: *Sociálne zloženie ekonomicky aktívneho obyvateľstva Československa podľa národnosti v %*

Sociálna skupina	Rok	Česi	Slováci	Maďari	Nemci	Poliaci	Rusíni a Ukrajinci
Robotníci	1930	67,7	55,1	57,0	69,0	81,8	44,3
	1950	48,5	48,5	56,7	89,6	73,2	34,7
Zamestnanci	1930	9,1	6,8	4,0	8,7	3,8	2,5
	1950	32,8	22,4	4,9	8,7	17,4	22,6
Samostatní	1930	22,3	38,1	39,0	22,3	14,4	53,2
	1950	18,7	28,8	38,4	1,7	9,4	42,7

V Československej republike vtedy žilo 67 615 Ukrajincov a Rusínov, z ktorých ekonomicky aktívnych bolo iba 22 554 osôb, t. j. 33,36 %, čo bol najnižší podiel zo všetkých národov a národností v republike.¹⁴⁰ Tabuľka č. 7 pritom poukazuje na to, že v roku 1950 síce naďalej väčšia časť Rusínov a Ukrajincov pracovala v poľnohospodárstve než v priemysle, a to hlavne na Slovensku, avšak na rozdiel od ostatných národnostných menšín sa ich sociálna štruktúra začala vyrovnávať a približovať k skladbe majoritnému obyvateľstvu. Vyznačovala sa obzvlášť vysokým podielom osôb pracujúcich v sociálnej skupine zamestnancov, ktorý bol o niečo vyšší než u Slovákov a štyrikrát vyšší ako u maďarskej menšiny. Na jednej strane to síce svedčí o industrializácii a istej modernizácii ekonomiky na sídelnom území menšiny, ale zároveň o prenikaní jej predstaviteľov do štátneho aparátu a o ich uplatňovaní sa v nevýrobnej sfére. Pravda, je ale potrebné pripomenúť, že sociálna štruktúra nemeckého obyvateľstva bola značne deformovaná jeho odsunom z republiky a zloženie maďarskej minority, okrem častých a tradičných jazykových problémov počas štúdia, ovplyvnila tiež výmena obyvateľstva, no aj tzv. reslovakizácia.¹⁴¹

139 Údaje podľa ŠUTAJ, Š. – ZEĽOVÁ, A. Niektoré demografické údaje o vývoji ukrajinského obyvateľstva v Československu. In GAJDOŠ, M. (ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, s. 41-43.

140 SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS, a. j. 17, šk. 1828. Zasadnutie ÚV KSS 2. júla 1954. *Protokol zo zasadnutia ÚV KSS 2. júla 1954*, s. 62. Vystúpenie V. Biľaka.

141 Podrobnejšie pozri ŠUTAJ, Š. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Veda, 1993, 286 s.

II. RIEŠENIE UKRAJINSKEJ OTÁZKY V POLITICKEJ SFÉRE

Prevzatie politickej moci Komunistickou stranou Československa vo februári 1948, nastolenie režimu tzv. diktatúry proletariátu a realizácia programu výstavby socialistického systému posunuli do kvalitatívne úplne novej polohy aj celý komplex problémov, ktoré sa týkali postavenia národnostných menšín, zabezpečenia ich národného a kultúrneho rozvoja a regulovania interetnických vzťahov v republike. Proklamovanie marxisticko-leninského riešenia národnostnej otázky, pre ktoré vtedy zároveň vznikli i všetky teoreticky anticipované podmienky, vzbudzovalo v tejto oblasti, zvlášť v prvom období, značné nádeje. Veľmi skoro sa však ukázalo, že výrazná snaha mocenských štruktúr o určitú homogenizáciu spoločnosti neposkytovala pre skutočne demokratické riešenie etnickej problematiky v Československu príliš veľký priestor.

Priorita tzv. budovateľských úloh, presvedčenie o samočinnom vyriešení národnostnej otázky za socializmu, uspokojenie sa s istým hospodárskym a sociálnym rozvojom v tradične zaostávajúcich pohraničných oblastiach obývaných národnosťami, ale tiež kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu i ďalšie objektívne a subjektívne činitele tak mali za následok, že nedôsledné, nedemokratické a fakticky len provizórne usporiadanie národnostných pomerov z predchádzajúceho obdobia sa v určitom zmysle konzervovalo a s niektorými modifikáciami naďalej pretrvávalo aj v nasledujúcich rokoch. Skutočnosť, že národnostná politika formálne odvodzovaná z marxisticko-leninského učenia sa od roku 1948 nevyvíjala priamočiario, že jej často chýbala koncepcnosť a v jej realizácii sa neraz vyskytovali chyby i vážne omyly, bola determinovaná viacerými faktormi a výrazne ovplyvnila aj riešenie tzv. ukrajinskej otázky. Nazývame tak celý súhrn problémov týkajúcich sa postavenia, vývoja i špecifických úloh úzko spojených s rusínskou a ukrajinskou menšinou na severovýchodnom Slovensku, ktorá v dôsledku niektorých osobitostí v priebehu svojej etnogenézy nedospela k uzavretej forme národnej identity a celé desaťročia hľadala vlastné národnokultúrne smerovanie. Tieto skutočnosti v podmienkach totalitného systému zvädzali nový štátny establishment problémy minority vnímať a riešiť podľa svojich predstáv, spravidla bez ohľadu na kontinuitu vývoja, na názory a na pranie príslušníkov menšiny a jej reprezentácie. Najzávažnejšími zásahmi moci do prirodzeného procesu národnej identifikácie menšiny bolo najmä administratívne rozhodnutie o národnej a kultúrnej orientácii rusínskeho obyvateľstva na Slovensku, ale tiež snaha redukovať celú národnostnú politiku na riešenie ekonomických a sociálnych problémov regiónov s minoritným obyvateľstvom a na zabezpečenie menšinového školstva a politicky kontrolovanej národnostnej kultúry spravidla v jej osvetárskej alebo folklórnej podobe.

Všeobecný právny rámec pre chápanie i uplatňovanie politických a kultúrnych práv všetkých ľudí vrátane príslušníkov národných menšín, a teda i občanov rusínskej a ukrajinskej národnosti, pre nasledujúce roky stanovila *Ústava*

9. mája, a to napriek tomu, že sa o existencii národnostných menšín v Československu vôbec nezmieňovala. V paragrafoch 1 až 29 boli zakotvené osobné, občianske a sociálne práva, ktoré mohli využívať a politického, verejného a spoločenského života sa aktívne zúčastňovať aj Rusíni a Ukrajinci, avšak len ako občania republiky, a to v takej miere, takým spôsobom a takým smerom, aké vládna moc určila alebo tolerovala.¹ Práva jednotlivých príslušníkov menšín teda Ústava implicitne obsahovala, avšak existenciu minorít ako spoločenstiev ignorovala. Napokon, Ústava 9. mája, ktorá nadobudla účinnosť 28. júna 1948, neodrážala reálne politické vzťahy v spoločnosti a vlastne zakrývala nedemokratický, totalitný politický systém stalinského typu, ktorý vedenie KSC po prevrate vo februári 1948 zaviedla a relatívne dôsledne uplatňovala.

Je zaujímavé, že v priebehu roku 1948 sa ešte celkom zjavne prejavovala snaha riešiť problematiku rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku komplexným spôsobom, teda súčasne v štátoprávnej, politickej, ekonomickej i kultúrnej oblasti. Hoci sa toto riešenie malo realizovať z centra, predpokladala sa aj spolupráca s vtedajšími vedúcimi predstaviteľmi rusínskej a ukrajinskej menšiny, ktorí sa regrutovali z radov komunistickej strany. Ich aktivita v pofebruárovom období vzrástla, pretože porážku občianskych politických strán považovali v súlade s propagandou KSC za odstránenie hlavnej prekážky plného uznania a uskutočnenia národnostných práv rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva. Hoci prijatie Ústavy 9. mája bez definovania menšinových práv do istej miery otriaslo ich dôverou, predseda len komunistickú stranu považovali naďalej za garanta principiálneho postupu v tejto sfére. KSC bola totiž už hlavnou a fakticky jedinou politickou silou v spoločnosti, ktorá nielen ovládla, ale začala aj priamo riadiť všetky štátne a verejné orgány a hospodárske i kultúrne organizácie a inštitúcie.

Úloha riešiť ukrajinskú otázku pripadla vedeniu KSS, ktoré, osobitne počas rokovaní s vedúcimi činiteľmi menšiny, reprezentoval vtedajší predseda KSS a podpredseda vlády Československej republiky V. Široký. Riešenie aktuálnych problémov rusínskej a ukrajinskej menšiny, najmä jej rozhodujúcej časti žijúcej na severovýchode Slovenska, ale predovšetkým koncepčných otázok jej budúceho postavenia a národnej a kultúrnej orientácie konzultoval hlavne s členmi KSC v Predsedníctve UNRP, a to s P. Babejom, Dr. I. Rohaľom-Il'kivom, V. Kapišovským a s A. Rudlovčakom, ale aj so Š. Bunganičom. Práve z iniciatívy V. Širokého boli dvaja z nich, Dr. I. Rohaľ-Il'kiv a Š. Bunganič postupne poverení vypracovaním návrhu zásad riešenia ukrajinskej otázky na Slovensku.²

Prvý návrh pod názvom *K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR* vypracoval počas novembra roku 1948 vtedy hlavný organizačný tajomník UNRP Dr. Ivan Rohaľ-Il'kiv. V jeho úvode stručne analyzoval alternatívy štátoprávneho riešenia otázky Rusínov a Ukrajincov na Slovensku. Zásadne pritom odmietol myšlienku oddelenia ich sídelného územia od republiky, z praktických dôvodov za v podsta-

1 150. Ústavný zákon ze dne 9. května 1948 : Ústava Československé republiky. In *Zbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 52. vydaná dne 9. května 1948, s. 1081-1108.

2 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 109.

te nereálne označil tiež vytvorenie oblastnej autonómie v rámci Československa a priklonil sa k poslednej z možností: „*osobitnými zákonmi zaručiť ďalší slobodný rozvoj Ukrajincov v ČSR.*“³ V ďalších častiach Dr. I. Rohal'-Il'kiv sformuloval viaceré opatrenia, ktoré v tejto súvislosti navrhoval realizovať po straníckej línii aj z úrovne vládnej a zákonodarnej moci, ale i prostredníctvom budúcej ukrajinskej národnej inštitúcie.

V oblasti straníckeho života od komunistov ukrajinskej národnosti plán okrem iného vyžadoval dôsledne podriadiť všetky národnostné problémy budovateľským úlohám a viesť rozhodný boj proti ukrajinskému nacionalizmu práve tak, ako je povinnosťou slovenských komunistov bojovať proti slovenskému nacionalizmu. Je evidentné, že si aspoň dosť narychlo preštudoval základné tézy Leninovej teórie o práve národov na sebaurčenie, z ktorých jednu vo svojom elaboráte aktuálne aplikoval.⁴ Straníckym orgánom zároveň odporúčal starať sa aj o zvyšovanie politickej uvedomelosti funkcionárov ukrajinskej národnosti, zabezpečiť, aby jedna tajomnícka funkcia v Krajskom výbore KSS i v ÚV KSS bola obsadená Ukrajincom a k potieraniu ukrajinského nacionalizmu využiť aj pripravované previerky členov strany.

Opatrenia, ktoré boli v kompetencii vládnych orgánov, autor uvedeného návrhu rozdelil do troch častí: do oblastí hospodárskej politiky, administratívy a kultúry. Postupné likvidovanie faktickej ekonomickej nerovnosti regiónu obývaného Ukrajincami, a to najmä v porovnaní s inými oblasťami Slovenska, spájal so zriadením ukrajinského oddelenia pri *Plánovacom a štatistickom úrade pre Slovensko*, resp. aj pri obdobnej inštitúcii v budúcom Prešovskom kraji, s obnovou vojnou poškodených obcí v severovýchodných okresoch, s vybudovaním priemyselných podnikov a komunikácií v tomto regióne, ale tiež s rozvojom poľnohospodárstva, zvlášť rozšírením siete družstiev.

Na úseku administratívy I. Rohal'-Il'kiv navrhoval prostredníctvom menovaného referenta ukrajinskej národnosti na personálnom odbore Povereníctva vnútra zaistiť, aby v národných výboroch ukrajinských obcí a okresov „*sedeli miestni ľudia, ktorí ovládajú jazyk a miestne obyčaje*“ a zároveň sa postarať o náležité zastúpenie Ukrajincov v pripravovanom KNV v Prešove, a to vo volených aj v úradníckych funkciách. Návrhy na opatrenia vo sfére kultúrneho života Rusínov a Ukrajincov na Slovensku ukazujú, že ich autor bol celkom isto prívržencom používania ukrajinského jazyka a ukrajinskej národnej, resp. kultúrnej orientácie menšiny. Jazykové spory sa mali riešiť „*analogicky, ako to urobili naši bratia za hranicou.*“ Zdôrazňoval pritom potrebu zriadiť samostatnú odbočku pri *Slovenskej pedagogickej fakulte* pre prípravu ukrajinských učiteľov a pri zamýšľanej národnej inštitúcii Ukrajincov vybudovať pracovný odbor s obdobnou náplňou, akú mala Matica slovenská.

3 SNA, f. PV-adm., i. č. 119, šk. 193. *K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR*, november 1948, s. 5.

4 Ide o podriadenie národnostnej otázky záujmom triedneho boja, ktorý má internacionálny charakter. Pozri LENIN, V. I. O práve národov na sebaurčenie. In *Spisy 20*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 414-415.

Na úseku zákonodarnej činnosti autor predpokladal prijatie jazykového zákona, ktorý by zaručoval jazykové práva Ukrajincov v úradoch a školách, zákonnú kodifikáciu existencie ukrajinských škôl a *Referátu pre ukrajinské školstvo* i vydanie normy o zriadení ukrajinskej odbočky pri Slovenskej pedagogickej fakulte.⁵ Pokiaľ išlo charakter a postavenie plánovanej národnej inštitúcie Ukrajincov, bol plán I. Rohaľa-Iľkiva poznamenaný vtedajšími diskusiami o ďalšom osude UNRP. V pláne sa tak na jednej strane objavila požiadavka očisty UNRP od „nepriateľov“, spresnenia jej názvu a štruktúry i zmeny zamerania a finančného zabezpečenia, ale na druhej strane vôbec nevyklučoval ani vznik novej organizácie. Návrh I. Rohaľa-Iľkiva bol prerokovaný na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS v Bratislave 9. decembra 1948, avšak ako základ pre záväzný dokument nebol akceptovaný.⁶

Inú koncepciu riešenia ukrajinskej otázky na Slovensku zaslal V. Širokému v januári 1949 Štefan Bunganič, vtedajší predseda Okresného výboru KSS (OV KSS) a tiež riaditeľ *Štátneho ruského gymnázia* v Humennom. V istom zmysle polemizoval s predchádzajúcim návrhom, mal omnoho viac alternatívny charakter a vo väčšej miere bral do úvahy potrebu prirodzeného a demokratického procesu národného konštituovania rusínskeho obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku. Dokument *Národnostná otázka Ukrajincov (Karpatorusov)* v ČSR vychádzal z rozboru ekonomických, politických a kultúrnych podmienok jeho života, a hoci všetky prezentované závery neboli bez chýb, v podstate poskytoval výstižný obraz situácie a primerane zohľadňoval aj politickú realitu.

V úvode priamo deklaroval nevyhnutnosť marxisticko-leninského chápania a riešenia národnostnej otázky, aj keď v stalinistickom variante, a rešpektovania princípu proletárskeho internacionalizmu. Konštatoval hospodársku i sociálnu zostalosť regiónu a jeho obyvateľov, absentovanie proletariátu aj národnej buržoázie, ale aj etnickej uvedomelosti menšiny. Ostrej kritike podrobil koncepciu kultúrnej autonómie minority, ktorú videl v pláne I. Rohaľa-Iľkiva a v jeho snahe presadiť právne kodifikovanie kultúrnych inštitúcií ukrajinskej menšiny. Tie považoval za formálne ustanovizne, ktoré automaticky národnostnú rovnoprávnosť minorít nezabezpečujú.⁷

Základom konceptu Š. Bunganiča bolo preto vytvorenie *Karpatoruskej (ukrajinskej) autonómnej oblasti* na teritóriách s väčšinou rusínskeho obyvateľstva. Jednoznačne odmietol odtrhnutie severovýchodného Slovenska od Československej republiky, a to vraj v záujme jej progresívneho vývoja, na druhej strane územnú autonómiu pokladal za vhodnú formu riešenia ukrajinskej otázky, argumentujúc vznikom autonómnych útvarov v Sovietskom zväze. Pokiaľ išlo

5 SNA, f. PV-adm., i. č. 119, šk. 193. *K národnostnej otázke Ukrajincov*, s. 6-9.

6 ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa v rokoch 1945 – 1986. In GAJDOŠ, M. (ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku*, s. 87.

7 Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave (A ÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) Košice a útvary ZNB vo Východoslovenskom kraji (B 10), inventárna jednotka (i. j.) 1, šk. 1. *Národnostná otázka Ukrajincov (Karpatorusov)* v ČSR, s. 1-4.

o otázky národnej orientácie a jazyka, návrh síce pripúšťal identifikáciu tunajšej minority s ukrajinským národom, ale tiež sformovanie osobitného karpatoruského národa, rovnako ako aj používanie ukrajinčiny, ruského jazyka i možné postupné vytvorenie karpatoruského jazyka na základe miestnych nárečí. Násilnú ukrajinizáciu menšiny považoval Š. Bunganič za postup nedemokratický i nesocialistický a stanoviská I. Rohaľa-Iľkiva za nacionalistické.⁸

V súlade s vtedajším politickým systémom Š. Bunganič navrhoval na autonómnom území zriadiť *Oblastný výbor KSS* s primeraným počtom tajomníkov a príslušným aparátom, ktorý by bol podriadený priamo ÚV KSS alebo KV KSS v Prešove, ako aj oblastné výbory spoločenských organizácií s podobnou subordínáciou, ktoré by tvorili sprostredkujúce články medzi okresnými štruktúrami na tomto teritóriu a celoslovenskými, resp. krajskými orgánmi. Autonómna oblasť by sa nemala vytvoriť len na etnickom podklade, ale jej vymedzenie by malo rešpektovať i hospodárske záujmy a možnosti komunikačného prepojenia. Jej najvyšším orgánom by bol *Oblastný výbor* na čele s radou, ktorý by utvoril úrad s jednotlivými odbormi pre správu školských a kultúrnych, sociálnych a zdravotníckych, ako aj administratívnych, hospodárskych a finančných záležitostí. Na úseku legislatívnej činnosti by v tomto zmysle postačovalo vydanie zákona SNR o tejto autonómnej oblasti a prijatie celoštátneho zákona o národnostnej rovnoprávnosti.⁹

V závere elaborátu autor reaguje na niektoré pripomienky, ktoré asi odzneli aj počas jeho rozhovoru s V. Širokým. Tvrdí, že precitlivenosť často vyčítaná menšine charakterizuje len časť jej reprezentácie, ktorá si neosvojila a neakceptovala marxisticko-leninské učenie. Zdôrazňuje, že nebezpečenstvo zo strany banderovcov a ruskej emigrácie sa často preceňuje, ich idey nemajú reálny vplyv na postoje pracujúcich a ani podpora utečencov nemá hlboké korene. Podľa Š. Bunganiča zriadením územnej autonómie sa skončí aj činnosť UNRP, a tým, že Prešov nebude jej súčasťou, vyrieši sa aj zbytočný a dlhotrvajúci spor o používaní termínu *Prjaševščina*, ktorý slovenské národné orgány kritizovali už od roku 1945.¹⁰

K predkladaným koncepciám riešenia rusínskej a ukrajinskej otázky možno zaradiť aj trochu nesystémový návrh na vytvorenie tzv. národnostného okruhu ako istej voľnejšej formy územnej autonómie ukrajinskej menšiny na Slovensku, ktorý nečakane zaznel na zasadnutí UNRP 10. novembra 1948 bez presnejšej špecifikácie a širšej diskusie.¹¹ Je symptomatické, že vychádzal tiež zo sovietskeho modelu uplatňovania národnostnej politiky a využíval sa viac-menej pre malé neruské národy vtedy, ak sa nedali realizovať vyššie formy autonómie: autonómna oblasť, prípadne autonómna republika. Pravda, v podmienkach sovietskeho Ruska a neskôr ZSSR mali tieto národnostné okruhy v podstate formálny charakter, pretože všetky národné a regionálne orgány boli len realizátormi rozhodnu-

8 A ÚPN, f. B 10, i. j. 1, šk. 1. *Národnostná otázka Ukrajincov (Karpatorusov)*, s. 4-5.

9 A ÚPN, f. B 10, i. j. 1, šk. 1. *Národnostná otázka Ukrajincov (Karpatorusov)*, s. 6-7.

10 A ÚPN, f. B 10, i. j. 1, šk. 1. *Národnostná otázka Ukrajincov (Karpatorusov)*, s. 8-9.

11 БАЙЦУРА, І. Розвиток політико-правового розв'язання українського питання в Чехословаччині. In МУЛІЧАК, Ю. (ed.). *15 років на службі народу*, s. 41-42.

tí politického centra – Ústredného výboru Všeruskej, neskoršie Všeľvázovej komunistickej strany bolševikov [VKS(b)].

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že uvedené návrhy sa u najvyšších miest nestretli s porozumením, ba ani v kruhu vedúcich činiteľov menšiny neboli prijaté úplne jednoznačne. Nestali sa platformou pre riešenie ukrajinskej otázky, ktoré sa stalo záležitosťou centrálnych politických a štátnych orgánov bez priamej ingerencie predstaviteľov minority, ako to bolo aj v prípade ostatných etnických menšín v republike. Napokon, ukrajinskú otázku nebolo možné riešiť diametrálne odlišným spôsobom vo vzťahu k postaveniu ďalších menšín na Slovensku, najmä omnoho početnejšej a kompaktnejšej maďarskej minority, čo v podstate aj vylučovalo možnosť priznania autonómie ktorejkoľvek z nich. To zároveň vyvolalo vcelku logickú snahu postavenie všetkých národnostných menšín upraviť a definovať analogickou formou.

Určité obavy pri realizácii národnostnej politiky navodzovala aj rezolúcia Informbyra o Juhoslávii z júna 1948, ktorá preceňovala rozšírenosť a akútnu hrozbu tzv. buržoázneho nacionalizmu vo všetkých komunistických alebo marxisticky orientovaných robotníckych stranách, zvlášť v krajinách pod kuratelou Moskvy.¹² Tézu o tom, že vedúci predstavitelia vtedajšej Juhoslávie J. Broz-Tito a A. Rankovič v oblasti zahraničnej politiky federácie údajne prešli od princípov demokracie k nacionalizmu, akceptovalo totiž tiež Predsedníctvo ÚV KSČ a boj proti buržoáznemu nacionalizmu v podstate formulovalo aj ako jednu z troch hlavných úloh aktuálnej politiky Komunistickej strany Československa.¹³

Prekážkou veľkorysejšieho prístupu k menšinovým právam rusínskej a ukrajinskej národnosti bolo aj to, že jej zástupcovia prílišným akcentovaním štátoprávných a politicko-právných aspektov v národnostnej politike a aplikovania samosprávnych prvkov do jej realizácie boli v rozpore s vtedajšími názormi o zbytočnosti právnych záruk národnostnej rovnoprávnosti v podmienkach socializmu. Navyše, v pamäti slovenských politikov ešte boli veľmi živé prejavy separatistických tendencií časti reprezentácie ukrajinskej minority koncom druhej svetovej vojny, akcie UPA na území Slovenska, ako aj tradičná protisovietska politika *Organizácie ukrajinských nacionalistov*.¹⁴ Praktickými argumentmi voči vymedzeniu územia prípadnej autonómnej oblasti boli nevelký počet a istá rozptýlenosť rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na východnom Slovensku a jeho značná zmiešanosť so slovenským etnikom.

12 Išlo o *Informačnú kanceláriu komunistických a robotníckych strán* Bulharska, Československa, Francúzska, Juhoslávie, Maďarska, Poľska, Talianska a Sovietskeho zväzu v rokoch 1947 – 1956 pod priamym ideologickým a politickým vedením ZSSR so sídlom v Belehrade, od roku 1948 v Bukurešti.

13 ŠTEFANSKÝ, M. *Studená vojna : Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2008, s. 48. Ďalšími úlohami v tom čase boli reakcie na zostrovanie triedneho boja a kolektivizácia poľnohospodárstva.

14 БАЧА, Ю. – КАПШОВСЬКИЙ, В. – КОВАЧ, А. – КОВАЧ, Ф. Умови розвитку української культури в ЧССР після 1945 року. РИЧАЛКА, М. (ed.). *Жовтень і українська культура*, s. 478.

Absentovanie právneho zakotvenia politického postavenia, ale aj menšinových práv ukrajinskej menšiny v Československu, rovnako ako ostatných minorít v republike, bolo oficiálne zdôvodňované tým, že ústavné a právne záruky politickej rovnoprávnosti menšín sú typické a aj potrebné len pre kapitalistické demokratické štáty, kým v ľudovodemokratických krajinách, v ktorých je z princípu zabezpečená absolútna rovnosť všetkých občanov, by mali len formálny charakter. V skutočnosti ale zrejme išlo o prejav pseudorevolučného podcenenia legislatívy, posilňovania exekutívy za diktatúry a monopolizácie všetkej politickej moci, ktorá uznávala a rešpektovala len vlastné ideologické limity.

Od začiatku päťdesiatych rokov sa prejavovala tendencia riešenie národnostnej otázky priamo stotožňovať s plnením plánovaných hospodárskych úloh a kultúrnym rozvojom v tých regiónoch, v ktorých jednotlivé národy a národnostné menšiny žili. Bolo preto pochopiteľné, že konštatovanie pozitívnych výsledkov v ekonomickej a sociálnej oblasti celkom zákonite indukovalo uspokojenie aj so stavom riešenia národnostnej otázky a ďalších s ňou spojených problémov. V tomto zmysle aj prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný na X. zjazde KSČ v roku 1954 vyhlásil, že v ľudovodemokratickom Československu majú Maďari, Ukrajinci, Poliaci a Nemci zabezpečené občianske práva a široké možnosti kultúrneho rozvoja, že KSČ „*bude naďalej uskutočňovať leninskú národnostnú politiku, podporovať hospodársky rozkvet všetkých krajov republiky, upevňovať rovnoprávnosť našich národov, a tak posilňovať jednotu československého štátu*“.¹⁵

Podobné proklamácie zakladajúce sa na zjednodušenom chápaní národnostných problémov len utvrdzovali zodpovedných straníckych činiteľov, ale aj štátnych úradníkov a funkcionárov národných výborov v presvedčení nielen o správnosti dovtedajších postupov a rozhodnutí, ale aj o účinnosti použitých metód a prostriedkov, čo znemožňovalo nápravu chýb či prípadné revidovanie chybných koncepcií. Z tohto dôvodu i počiatočný záujem o problémy národností, najmä v centre, začal postupne ochabovať a ich riešenie na úrovni nižších článkov riadenia v politickej, ale i kultúrnej oblasti zákonite stagnovalo. Za týchto okolností sa i vývoj postavenia rusínskej a ukrajinskej národnostnej menšiny, ako aj jej perspektívy, pomaly začali komplikovať.

Vedúci predstavitelia UNRP sa po politickom prevrate vo februári 1948 odvodnene domnievali, že rovnoprávnosť rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva bude iste dôslednejšie zabezpečená, a to tak v štátoprávnej, ako aj v inštitucionálnej rovine. Boli totiž presvedčení, že príslušné národnostné práva budú Ukrajincom, resp. Rusínom poskytnuté, a to nielen ako občanom republiky, ale aj ako kolektívu, teda určitej sociálno-etnickej komunite.¹⁶ Z toho pramenilo ich značné úsilie doceliť právne uznanie UNRP i ďalších ukrajinských inštitúcií, ktoré

15 Zpráva Ústředného výboru Komunistické strany Československa X. sjazdu KSČ a ďalšie úlohy strany: Referát súdruha Antonína Novotného, prednesený dňa 11. júna 1954. In X. sjazd Komunistické strany Československa. Praha: Ústředný výbor Komunistické strany Československa, 1954, s. 67.

16 BAJCURA, I. Národnostné menšiny a politický systém ČSSR. In ZPU ÚML UPJŠ 9. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 169.

vznikli v predchádzajúcich rokoch, a tak zvýšiť ich autoritu a vplyv. Takto zameraná aktivita sa však veľmi skoro ocitla v diametrálnom rozpore so zámermi vedenia KSC, ale aj štátu v oblasti organizovania politického života spoločnosti vôbec a na Slovensku zvlášť. Ich praktickú realizáciu vo vzťahu k ukrajinskej menšine uľahčovala skutočnosť, že UNRP bola už v predfebruárovom období viac-menej len „trpenou“ inštitúciou, ktorá v podstate nemala žiadny legislatívny základ pre svoju existenciu a fungovanie. S otázkou, aká je vlastne právna subjektivita UNRP, či je štátnym úradom, ústavom alebo len verejnoprávnou korporáciou, si nedokázali jednoznačne poradiť ani Povereníctvo financií, ani Povereníctvo vnútra, ba ani Úrad Predsedníctva SNR.¹⁷ V skutočnosti bola UNRP inštitúciou s funkciou istej politickej reprezentácie ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku, vyvíjala predovšetkým administratívnu činnosť, pričom sa mohla opierať len o morálnu autoritu a spoliehať sa na rešpektovanie zo strany celoštátnych a slovenských národných orgánov.¹⁸

Už v októbri 1948 však členovia Predsedníctva UNRP P. Babej, Dr. I. Rohaľ-Il'kiv a V. Kapišovský diskutovali o problémoch a budúcnosti menšiny s V. Širokým, ktorý im jasne naznačil, že UNRP bude potrebné reorganizovať. Návrh na reorganizovanie preto predložil I. Rohaľ-Il'kiv hneď na zasadnutí Predsedníctva UNRP 18. októbra 1948. Spočíval v tom, že UNRP sa premenuje na *Український комітет трудящихся* (УКТ), teda Ukrajinský výbor pracujúcich (UVP), ktorý by pracoval na čele s deväťčlenným predsedníctvom. Predsedníctvo UVP mali tvoriť predseda, dvaja podpredsedovia, generálny tajomník a piati členovia, ktorí by zároveň viedli päť sekcií novej organizácie: politicko-organizačnú, kultúrno-osvetovú, plánovacia, zdravotnícku a vydateľskú. Diskusia ale ukázala, že aj napriek značnému úsiliu I. Rohaľa-Il'kiva naznačiť nevyhnutnosť reorganizácie UNRP, predložený projekt nezískal jednoznačnú podporu. Predsedníctvo UNRP preto prijalo kompromisný návrh A. Bogdanova, aby príslušná propozícia bola vypracovaná v písomnej forme a zaslaná členom predsedníctva na detailnejšie preštudovanie.¹⁹

Za takto nevyjasnenej situácie a v nervóznej atmosfére sa 4. novembra 1948 zišlo plénum UNRP. Hoci na zasadnutí stránickej skupiny pri UNRP, ktoré sa uskutočnilo pred rokovaním pléna za účasti oblastného tajomníka KSS v Prešove P. Fleischera, sa rozhodlo návrh reorganizácie UNRP predbežne nepredkladať, nebolo možné tomu zabrániť. Predseda UNRP V. Karaman už dal totiž Rohaľov projekt odoslať členom predsedníctva a aj plenárne zasadnutie sám viedol. Okrem toho, viacerí členovia pléna sa už o pripravovanej reorganizácii dozvedeli, preto žiadali jednoznačné vysvetlenie. Vystúpenie I. Rohaľa-Il'kiva k problematike reorganizovania, pochopiteľne, nebolo dostatočne pripravené a aj referát P. Babeja o činnosti poslancov ukrajinskej národnosti v zastupiteľských zboroch

17 Pozri SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, šk. 756, prípis č. 3 670/1949 – III/10 z 10. marca 1949.

18 ЛИХВАР, С. П. О деятельности Украинской Народной Рады Пряшевицины. In *Пряшевицина*, roč. 5, 10. marec 1949, č. 11, s. 1-2.

19 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1289. *Protokol zo zasadnutia Predsedníctva UNRP 18. októbra 1948.*

vyznel rozpačito. Už akákoľvek zmienka o nahradení UNRP nejakou inou organizáciou vyvolávala búrku nevôle. Návrh na reorganizáciu UNRP bol preto zamietnutý a diskusia sa zvrhla na osobné spory a invectívy.

Viacerí členovia UNRP zastávali názor, že ukrajinská a rusínska národnosť by mala mať aj vlastné orgány s výkonnou právomocou – akýsi Zbor povereníkov. Preto aj na tomto plenárnom zasadnutí trvali na ponechaní Rady v pôvodnom zameraní argumentujúc tým, že by nebolo vhodné, aby sa vzdala súčasného postavenia, najmä keď príslušné štátne orgány brali do úvahy jej vyjadrenia a návrhy pri obsadzovaní miest v mocenských a správnych orgánoch. Ako pozoruhodný argument pre ponechanie UNRP v jej dovtedajšej podobe v diskusii odznel názor, že v činnosti Rady badať tak nesocialistickú ako aj neburžoáznu líniu a že UNRP tak zastáva akúsi zlatú strednú cestu. Záver diskusie vyznel v tom zmysle, že ak chcú zachovanie UNRP v jej pôvodnom zameraní, žiadajú len to, čo majú ostatné národy republiky. Keďže UNRP je revolučným výdobytkom Ukrajincov, mala by existovať aj v budúcnosti a nemôže byť ani reči o jej likvidácii, resp. o novej organizácii, ktorá by ju nahradila.²⁰

Zástancovia reorganizácie P. Babej, V. Kapišovský, I. Rohaľ-Il'kiv a E. Bissová, ktorí si pod politickým tlakom osvojili túto ideu, sa preto stali terčom ostrej kritiky, ba ozvali sa aj hlasy požadujúce ich rezignáciu na funkcie, ktoré zastávali, na ktorú však nedokázali správne reagovať. V informatívnej správe zo 16. novembra 1948 o pomeroch v Ukrajinskej národnej rade, ktorú potom podali vyšším orgánom, všetkých svojich kritikov označili za členov určitej šovinisticko-nacionalistickej kliky. K nim zaradili nielen tých, u ktorých sa nacionalistické názory občas vyskytovali, ale vlastne všetkých, ktorí predtým kritizovali ich stanoviská alebo postupy.²¹

Rozdelenie predsedníctva i pléna UNRP na dva proti sebe stojace tábory bolo tiež prejavom jej vážnej vnútornej krízy, aj keď bezprostredným podnetom bol celkom evidentne vonkajší nátlak zo strany politických a štátnych orgánov. Zasadnutie Predsedníctva UNRP z 10. novembra 1948 malo už konštruktívnejší priebeh. Prerokovalo predbežné návrhy plénom predtým zvolených expertov, ktorí dostali za úlohu vypracovať osnovy zákonov o UNRP, o Referáte ukrajinských škôl a o pedagogickej fakulte i návrh osnovy jazykového zákona, ktoré predložili Dr. I. Rohaľ-Il'kiv, Dr. A. Suško, I. Macinský a A. Farinič. Predsedníctvo rozhodlo, aby poverení odborníci po zohľadnení pripomienok vypracovali uvedené návrhy písomne už do najbližšieho zasadnutia plánovaného na 20. novembra 1948. Súčasne Prezídium prijalo aj uznesenie vyslať delegáciu, ktorá by niektoré otázky týkajúce sa prerokovaných návrhov konzultovala s politickými a vládnymi činiteľmi.²²

20 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1301.

21 SNA, f. PV-sekr., i. č. 119, šk. 193. *Správa o pomeroch v UNRP zo 16. novembra 1948 s komentárom bezpečnostno-spravodajského oddelenia Povereníctva vnútra.*

22 ŠA Prešov, f. UNR 1945 – 1948. *Протокол о заседании Президиума УНРП, состоявшемся 10-ого ноября 1948 г.*

V dňoch 15. – 19. novembra 1948 preto členovia vedenia UNRP Š. Bunganič, A. Farinič, I. Macinský, Dr. A. Suško a V. Zozuľak pod vedením podpredsedu UNRP A. Rudlovčaka navštívili viacerých politických činiteľov v Prahe, aby u nich intervenovali vo veci uzákonenia UNRP.²³ Dňa 16. novembra sa delegácia stretla s V. Širokým, ktorý však vyslovil v tejto súvislosti aj isté obavy v súvislosti s narastaním nacionalizmu, ako aj s činnosťou banderovcov a bielogvardejských emigrantov na východnom Slovensku a opätovne zdôraznil potrebu reorganizácie UNRP.²⁴

Pripomienky zo strany V. Širokého prerokovalo Predsedníctvo UNRP na zasadaní dňa 20. novembra 1948, avšak vtedy nedospelo k úplne jednotnému stanovisku. Na druhej strane, poznámky V. Širokého ohľadom UNRP ale zároveň pochopilo ako politickú direktívu strany a 25. novembra ich oznámilo Dr. I. Rohaľovi-Iľkivovi do Bratislavy s tým, aby ich zohľadnil pri príprave návrhu koncepcie riešenia ukrajinskej otázky, ktorou bol, ako sme to už uviedli, predtým poverený. Listom z 27. novembra 1948 Predsedníctvo UNRP zároveň ubezpečovalo V. Širokého o odhodlaní UNRP napomáhať štátnym orgánom pri odhaľovaní záškodníkov, ako i všetkých nepriateľov ľudovodemokratickej republiky.²⁵ Nevyhnutnosť reorganizácie UNRP, a to v intenciách názorov V. Širokého, napokon potvrdilo aj Predsedníctvo ÚV KSS v Bratislave 9. decembra 1948.²⁶

V prijatých uzneseniach uložilo I. Rohaľovi-Iľkivovi, aby v zmysle záverov diskusie na zasadaní Predsedníctva ÚV KSS pripravil dokument, v ktorom by boli jednak konkrétne formulované zásady marxisticko-leninskej politiky aplikované na ukrajinskú otázku a súčasne by obsahoval rozpracovanie generálnej línie päťročného plánu na podmienky východného Slovenska. Okrem toho, I. Rohaľ-Iľkiv mal pre predsedníctvo pripraviť návrh štatútu novej masovej kultúrno-politickej organizácie ukrajinského obyvateľstva, ktorá by bola budovaná na základe individuálneho členstva.²⁷ Predsedníctvo ÚV KSS zároveň vyslovilo nespokojnosť s kádrovou politikou straníckych orgánov v Prešovskom kraji, ktorej dôsledkom údajne bolo „šarapatenie nacionalistických živlov medzi Ukrajincami“.²⁸ K týmto „živlom“ boli zaradení aj utečenci, ktorí na Slovensko prišli z Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny. Zároveň bolo prijaté rozhodnutie o nutnosti ich internovania a „pridelenia na prácu“. Učiteľia, ktorí sa vrátili na Slovensko z Podkarpatskej Rusi v rámci opcie, mali byť považovaní za Slovákov a prelože-

23 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 128.

24 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 125 a 1 302.

25 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 125 a 1 302.

26 ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa, s. 86.

27 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadanie P ÚV KSS 9. decembra 1948. *Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948.*

28 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadanie predsedníctva 9. decembra 1948. *Rezolučia Predsedníctva ÚV KSS o pomeroch medzi ukrajinským obyvateľstvom.*

ní mimo regiónu východného Slovenska. Podobne, mimo Prešov, mal byť preložený aj samotný predseda UNRP V. Karaman.²⁹

Od začiatku roku 1949 začala mať idea reorganizácie UNRP stále širšiu publicitu. Vedúci predstavitelia UNRP Dr. I. Rohaľ-Iľkiv, A. Rudlovčak, I. Prokipčak i ďalší síce oceňovali prácu UNRP v predchádzajúcich rokoch, no zároveň zdôrazňovali potrebu jej základnú orientáciu zmeniť, a to predovšetkým väčším dôrazom na prácu medzi masami.³⁰ Kritika „zhora“ sa však pomerne rýchle stupňovala a ani prvé kroky k istému odsúvaniu UNRP do úzadia nedali na seba dlho čakať. Prvým z nich bolo rozhodnutie o preverovaní členov Predsedníctva UNRP. Na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 31. januára 1949 boli vyslovené požiadavky, aby sa prítom postupovalo „ostro“, s tým, aby proti niektorým funkcionárom Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny bolo potrebné podniknúť ďalšie opatrenia.³¹

Ďalším krokom bola snaha o izolovanie tých členov Predsedníctva UNRP, ktorí sa bránili reorganizácii UNRP. V záujme toho bol 15. júla 1949 zvolený trojčlenný pracovný výbor v zložení P. Babej ako predseda, A. Rudlovčak a I. Prokipčak ako členovia. Keďže I. Prokipčak zakrátko nastúpil do politickej školy, nahradil ho V. Kapišovský. Úlohou tohto pracovného výboru Predsedníctva UNRP formálne bolo „oživiť činnosť Rady“, v skutočnosti mal však plnú moc na vedenie všetkých záležitostí UNRP, fakticky suploval predsedníctvo aj plénum a priamo riadil aparát UNRP.³² Dňa 23. júla 1949 bol vymenovaný I. Macinský za vedúceho *Kultúrno-osvetovej rady* (KOR) a práca UNRP sa čoraz viac koncentrovala práve do tejto inštitúcie.³³ Koncom roku 1949 bolo vytvorených až osem referátov či sekcií, ktoré viedli poverení členovia a funkcionári UNRP. Mali zabezpečovať a viesť jej činnosť, a to v administratívno-personálnej (J. Sopko), finančnej (J. Zbihlej), poľnohospodárskej (dočasne J. Sopko), v kultúrno-osvetovej (V. Kopčak), v hudobnej (M. Dubay), sociálno-zdravotníckej (Dr. D. Rojkovič) a v edičnej oblasti (A. Rudlovčak), ako aj na úseku školstva a telovýchovy (I. Macinský).³⁴ Ťažiskovou mala byť kultúrno-osvetová sekcia, ktorá sa ešte rozdeľovala na dramatické oddelenie (O. Rudlovčaková), lektorské oddelenie (E. Biss-Kapišovská), hudobno-vokálne (V. Kolenka) i umelecké oddelenie (M. Dubay) a na redakciu novín *Пряшевищина* (F. Lazorič). Vytvorením ôsmich sekcií a piatich oddelení sa celková činnosť UNRP stále viac rozdrobovala, postupne sa začali

29 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadanie P ÚV KSS 9. decembra 1948. *Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948.*

30 V tomto zmysle je symptomatická úvaha Dr. I. Rohaľa-Iľkiva v novoročnom čísle novín *Пряшевищина*. Pozri Роголь-Илькив, И. Украинцы и пятилетка. In *Пряшевищина*, roč. 5, 1. január 1949, č. 1-2, s. 2.

31 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 2. *Protokol zo zasadania sekretariátu ÚV KSS 31. januára 1949.*

32 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 270. *Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva UNRP 15. júla 1949.*

33 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 272. *Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva UNRP 23. júla 1949.*

34 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 555, spis č. 94/1949 – prez. *Protokol zo zasadnutia Pracovného výboru UNRP konaného 9. decembra 1949.*

prejavovať tiež určité finančné problémy a tiež narastať fluktuácia pracovníkov.³⁵ V polovici roku 1950 existovala UNRP viac-menej formálne.

Ústredné stranícke orgány na Slovensku i Krajský výbor KSS v Prešove jej činnosť viackrát podrobili kritike, ktorá však nebola vždy dost' diferencovaná a konštruktívna.³⁶ Napriek tomu bolo ale čoraz zrejmejšie, že politické a štátne orgány si neprajú, aby UNRP vo svojej vtedajšej, novým spoločenským podmienkam málo prispôsobenej, forme aj naďalej vystupovala ako politická reprezentantka ukrajinskej menšiny. Rovnako sa ukázalo, že taká podstatná zmena štruktúry, orientácie a cieľov UNRP, akú vyššie miesta očakávali, sa nemôže uskutočniť reorganizáciou, ale iba vytvorením úplne novej organizácie, ktorá by na základe individuálneho členstva príslušníkov rusínskej a ukrajinskej menšiny pracovala najmä na úseku kultúry a osvetly.

V druhej polovici roku 1950 kríza UNRP dospela do štádia, v ktorom jej ďalšia existencia vlastne už nebola možná. Predsedníctvo ÚV KSS na zasadnutí 16. septembra 1950 vzalo na vedomie, že UNRP prestala vyvíjať činnosť a odobrilo aj hlavné organizačné zásady *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich* (KZUP) a návrh jeho stanov. Zároveň uložilo Krajskému výboru KSS v Prešove prijať príslušné opatrenia k organizovaniu kultúrneho spolku pre pracujúcich ukrajinskej národnosti.³⁷ Sekretariát ÚV KSS, ktorý sa zaoberal situáciou v UNRP a pripravoval podklady pre ÚV KSČ, konštatoval, že plénum UNRP sa už vôbec neschádza a nepravidelne pracuje aj jej predsedníctvo, čo signalizuje potrebu novej, masovej organizácie.³⁸

V podobnom zmysle, teda prevažne negatívne, bola UNRP hodnotená tiež v záveroch z prieskumu činnosti KV KSS v Prešove, ktorý sa uskutočnil na podnet Komisie straníckej kontroly pri ÚV KSČ. „*Táto inštitúcia*“, konštatovalo sa v správe „*je málo živá, nepomáha strane v plnení daných úkolov a preto navrhujeme, aby bola pretvorená a aby Ukrajinci – komunisti urobili si v UNRP poriadok sami tak, aby táto plnila svoje kultúrne poslanie v zmysle uznesenia IX. zjazdu KSČ a IX. zjazdu KSS, t. j. v duchu proletárskeho internacionalizmu. Vyhnúť reakčné živly z UNR, prebudovať ju na organizáciu živú a zdravú, schopnú prevádzať uložené jej úkoly... Za dobrého vedenia KV KSS a obzvlášť Ukrajincov – komunistov v UNR je schopná rozvíjať kultúru a prenášať úkoly strany medzi nepartajných pracujúcich ukrajinského ľudu a nie ako dosiaľ, byť útočiskom pochybných elementov*“.³⁹ Činnosť UNRP bola fakticky ukončená až v nasledujúcom roku 1951. Sekretariát ÚV KSS 15. februára sa oboznámil s postupom

35 Pozri tiež РУДЛОВЧАК, А. Искреннее слово об УНРП на пороге Нового года. *Пряшевщина*, roč. 6, Nový rok a Vianoce 1950, č. 1 – 2, s. 1-2.

36 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 417, šk. 1. *Zápisnica zo zasadania pléna KV KSS v Prešove 12. – 13. decembra 1950.*

37 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 793. *Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 16. septembra 1950.*

38 ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa, s. 87.

39 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 13. *Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 7. decembra 1950.*

príprav na vytvorenie „ukrajinského kultúrneho spolku“ aj s *Ohlasom k ukrajinskému obyvateľstvu v Československu*, ktorý v januári 1951 vypracovalo Predsedníctvo UNRP. Konštatovalo sa v ňom: že „... *Všetky staré priehrady slobodného kultúrneho, hospodárskeho, ekonomického a sociálneho rozvoja ukrajinského národa na východnom Slovensku sú odstránené. Oni už viac neexistujú. Niet viac príčin bojovať, samozrejme práva národa sú už zabezpečené robotnícko-rolníckou vládou, sú zaistené v ústave, v uzneseniach zjazdov avantgardy robotníckej triedy – Komunistickej strany Slovenska....Obsah činnosti UNRP je nový. Preto je potrebné reorganizujúc ju na nových základoch – dať jej aj nový názov.*“

Zameranie činnosti, stanovy a nový názov ukrajinskej kultúrnej organizácie mali byť pôvodne prerokované a schválené na zjazde UNRP, ktorý sa mal konať 1. marca 1951, teda na 6. výročie vzniku UNRP. Práve toto zdôrazňovanie kontinuity novej organizácie s jej predchodkyňou a vcelku veľmi pozitívne hodnotenie celej činnosti UNRP nakoniec viedlo Sekretariát ÚV KSS k zamietnutiu tohto návrhu, ako aj k zrušeniu termínu konania zjazdu UNRP. Oficiálne bol postup pripravený UNRP odmietnutý ako zdĺhavý. V prijatom uznesení bolo preto rozhodnuté, že už nie Predsedníctvo UNRP, ale prípravný výbor „*Ukrajinského kultúrneho spolku*“ vyhlási založenie organizácie, pričom Predsedníctvo UNRP a Krajský akčný výbor v Prešove vydajú len výzvu na jej podporu.⁴⁰ Predsedníctvo UNRP 6. augusta 1951 zastavilo vydávanie vlastného tlačového orgánu *Пряшевицина*. K formálnemu zrušeniu UNRP však došlo až rozhodnutím Predsedníctva UNRP z 11. decembra 1952, ktoré bolo oznámené Zboru povereníkov.⁴¹

Ak chceme činnosť UNRP v rokoch 1948 – 1952 hodnotiť objektívne, nemôžeme obísť skutočnosť, že predstavovala nie neúspešný pokus o politické reprezentovanie, ochranu práv a presadzovanie národnostných, hospodárskych a kultúrnych záujmov či potrieb rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva v Československu. Od februára 1948 bola však UNRP v politickej defenzíve, čo v značnej miere poznamenalo charakter i výsledky jej práce. Nesporné úspechy dosiahnuté v rokoch 1945 – 1948 posilňovali v UNRP istú tendenciu k univerzalizmu, k snahe o zachovanie vlastnej existencie a kompetencií, a to bez ohľadu na zmenené spoločenské a politické podmienky.

Keďže Ústava 9. mája ukrajinskú národnosť, rovnako ako ani ostatné národnostné menšiny, vôbec nerecipovala ako kolektív, ako určitý sociálno-etnický subjekt, dostala sa UNRP len do postavenia istého „tribúna“ Ukrajincov. Zvýraznila sa preto najmä jej funkcia polooficiálneho protektora jednotlivých občanov ukrajinskej národnosti pri ich prijímaní do škôl, úradov, štátnych služieb, vstupovala do majetkovo-právnych sporov, intervenovala za priznanie náhrady škôd, sociálnych podpôr a podobne. V takto zameranej činnosti nevyhnutne dochádzalo k preferovaniu nacionálnych hľadísk, „národný“ aspekt bol aj v popredí jej úsilia o úradné akceptovanie vo forme zákona, čo všetko bolo stále vo väč-

40 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 15. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 15. februára 1951.

41 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 124.

šom rozpore s oficiálnou ideológiou a politikou po roku 1948, teda v tzv. období výstavby socializmu.

Postupný rozklad UNRP urýchlilo aj jej vnútorné rozdelenie, ktoré síce existovalo už od jej vzniku, avšak výraznejšie sa začalo prejavovať práve v pofebruárovom období. Časť vedenia UNRP, najmä z radov predfebruárových členov KSČ (P. Babej, V. Kapišovský, ale aj Dr. I. Rohal'-Il'kiv a A. Rudlovčak) získala po prevrate veľmi významné stranícke, verejné a hospodárske funkcie, na ďalšej existencii UNRP nebola bezprostredne zainteresovaná, preto ochotnejšie ustupovala „tlaku zhora“. Zároveň však pociťovala istú spolupatričnosť a morálnu povinnosť nenechať úplne „padnúť“ svojich bývalých spolupracovníkov, hoci aj boli iného politického presvedčenia. Preto bola ochotná pristúpiť aj na isté kompromisy a zobrať ich pod ochranu UNRP. Veľmi dobre to dokumentuje vystúpenie P. Babeja na krajskej konferencii KSS v Prešove v roku 1951, v ktorom na obranu kritizovanej UNRP, ako aj bývalých členov ukrajinsko-ruskej sekcie Demokratickej strany vyhlásil, „že UNRP bola vytvorená v roku 1945 hlavne preto, aby obmedzila vplyv reakcie a gréckokatolíckeho duchovenstva na ukrajinské pracujúce obyvateľstvo a tým posilnila pozície komunistickej strany“.⁴²

Druhá skupina tvorená nestraničkmi a bývalými členmi či stúpenkami ukrajinsko-ruskej sekcie Demokratickej strany, ako i českých, slovenských, ruských alebo rusínskych strán z minulých období, spravidla ruskej orientácie (V. Karaman, V. Zavacký, A. Bogdanov, J. Suchý, A. Farinič, Dr. D. Rojkovič a iní), za určitej pomoci UNRP úspešne prečkala dobu „politickej očisty“ a aspoň formálne sa prihlásila k socializmu. Pravda, ich vtedajší politický profil nebol „bezúhonný“, preto UNRP ako prípadnú záštitu a zároveň základňu pre ďalšiu politickú činnosť nevyhnutne potrebovali a jej likvidáciu či reorganizáciu nechceli pripustiť.

Tretiu skupinu predstavovali mladí ambiciózni ľudia, povojnoví členovia KSČ z radov *Zväzu mládeže Karpát*, z vysokých škôl, z umeleckých kruhov, ale i z vidieka (I. Macinský, A. Jedinak, V. Zozulak, Š. Šteňko, I. Prokipčak a i.), ktorí neboli „zaťažení minulosťou“ ani politickými ohľadmi a mohli budovať svoju kariéru na veľmi ostrej kritike oboch uvedených táborov.⁴³ Aj vďaka vtedy prebiehajúcej kampani proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu a „odhaľovaniu nepriateľských živlov“ fakticky ovládli ukrajinské národné hnutie na začiatku päťdesiatych rokov. Podľa našej mienky, rozhodujúcu úlohu pri likvidovaní UNRP a súčasne vytváraní kultúrno-osvetovej organizácie Ukrajincov však zohrali predovšetkým politické zámery komunistickej strany a záujmy štátu. Existencia politickej inštitúcie národnostnej menšiny nezodpovedala koncepcii riešenia národnostnej otázky v ľudovodemokratickom Československu ani vytvárajúcemu sa jednotnému modelu národnostno-kultúrnych spolkov. Nebolo vtedy jednoducho mysliteľné, aby vedúca úloha komunistickej strany bola v prostredí ukrajinskej národnosti inštitucionálne sprostredkovaná nejakým nestraničným a neštátnym

42 Доклад тов. Петра Бабєя, депутата НЗ, на Краєвій конференції КПС Пряшевського краю. *Пряшевщина*, ро.ч. 7, 14. јून 1951, ч. 74, s. 3. Preklad autori.

43 Nepriamo o tom hovorí *Správa o pomeroch v UNRP*, cit. dokument. Pozri SNA, f. PV-sekr., i. č. 119, šk. 193.

orgánom. Ukončenie činnosti UNRP a vznik *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich* (KZUP) boli tak zároveň súčasťou procesu komunistickej indoktrinácie spoločenských aj kultúrnych organizácií a unifikácie foriem politického a verejného života, ktorá bola dôležitou stránkou utvárania mocenského monopolu KSČ v prvej fáze budovania nového politického systému. V jeho rámci účasť národnostných menšín ako istých skupín obyvateľstva na riadení a správe spoločnosti vtedy symbolizovalo iba ich členstvo v národnostno-kultúrnych spolkoch združených a kontrolovaných v Národnom fronte.

Ako sme už uviedli, vytvorenie kultúrno-osvetovej organizácie Ukrajincov bolo predmetom jednania stranických orgánov na Slovensku už v októbri 1948, aj keď v prvých návrhoch sa skôr uvažovalo o reorganizácii UNRP, resp. o jej premene na prevažne kultúrnu organizáciu s individuálnym členstvom. Riešenia, ktoré smerovali k vybudovaniu organizácie takéhoto typu, sa začali hľadať už po zasadnutí ÚV KSS konanom 28. – 29. septembra 1948. Bola totiž akceptovaná téza o zostrovaní triedneho boja, o podcenení nepriateľských síl po víťazstve vo februári 1948, čo zároveň vyvolávalo snahu prísnejšie zasahovať voči „zvyškom reakcie“. Nesporný vplyv na vnímanie problematiky Ukrajincov mali aj uznesenia o zmene postoja k maďarskej menšine a predstavy o založení kultúrno-osvetovej organizácie Maďarov v Československu.⁴⁴ Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu pod názvom *Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete* (Csemadok) vznikol v roku 1949.

Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadnutí 16. septembra 1950 prerokovalo otázku založenia Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich a na základe toho uložilo Predsedníctvu KV KSS v Prešove uskutočniť adekvátne organizačné opatrenia. Dostalo tiež úlohu poveriť vhodného člena KSČ ukrajinskej národnosti vedením prípravných prác, ako aj organizovaním náboru členov do novej organizácie z radov ukrajinských a rusínskych robotníkov, malých a stredných roľníkov a pracujúcej inteligencie. Predsedníctvo KV KSS túto úlohu zverilo P. Babejovi a I. Prokipčákovi. Pod ich vedením bol na zasadnutí už skôr zvoleného *Prípravného výboru pre reorganizáciu UNRP* 25. septembra 1950 pod patronátom KV KSS ustanovený *Prípravný výbor Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich* (PV KZUP). KV KSS súčasne pripravil a viedol inštruktáž okresných stranických orgánov o zakladaní kultúrnej organizácie ukrajinského obyvateľstva a dosiahol, že v priebehu októbra 1950 boli schválené okresné prípravné výbory vo všetkých okresoch Prešovského kraja, okrem okresu Spišská Stará Ves.⁴⁵ Dňa 21. septembra 1950 navrhol Š. Baššovanský zaradiť do programu rokovania Sekretariátu ÚV KSČ ako osobitný bod *Niektoré otázky medzi ukrajinským ľudom*, čo sa aj stalo. Na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSČ 26. septembra 1950 bol v predloženej správe veľmi kriticky opísaný vznik a vývoj UNRP s tým, že po roku 1948 uvedená inštitúcia úplne stratila opodstatnenie, nemá kontakt s ľu-

44 CAMEL, S. (ed.). *Dejiny Slovenska VI (1945 – 1960)*. Bratislava: Veda 1988, s. 224-225.

45 Národní archiv v Prahe (NA Praha), f. Sekretariát ÚV KSČ, svazek (sv.) 39, a. j. 188/16. *Správa vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951*, s. 1.

dom a je v podstate nečinná. Údajne sa neschádzalo nielen plénum, ale ani Prezídium UNRP a prácu v utlmenom režime dočasne viedol tzv. pracovný výbor. V tejto súvislosti sa tak skutočne ukazovala potreba novej organizácie ukrajinského obyvateľstva so zameraním na systematickú kultúrno-propagačnú a uveďomovaciú prácu vo všetkých obciach, v ktorých žilo ukrajinské obyvateľstvo, predovšetkým medzi roľníkmi, ale i na pomoc štátnym orgánom pri realizácii konkrétnej politiky v tomto prostredí. Na rozdiel od UNRP by však išlo o naozaj masovú organizáciu s individuálnym členstvom s názvom *Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich* so sídlom v Prešove, ktorého orgánmi budú valné zhromaždenie, Ústredný výbor, Prezídium ústredného výboru a Dozorná rada. V každej obci s ukrajinským obyvateľstvom vznikne miestna skupina, ktorá bude základnou organizáciou členov KZUP. Spojenie medzi miestnymi skupinami a ústredím budú zabezpečovať okresné výbory a okresné valné zhromaždenia.⁴⁶

K uvedenej správe o stave UNRP a návrhu na zriadenie KZUP bol formou prílohy pripojený *Návrh na stanovy Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich v Československu*. Podľa § 2 účelom „KSUP-u je:

- 1) *Starat' sa v úzkej spolupráci s príslušnými štátnymi orgánmi a verejnými organizáciami o všestranné kultúrne povznesenie občanov ukrajinskej národnosti v ČSR, rozvinúť ľudovýchovné a vzdelávacie práce medzi nimi, najmä sprístupňovať im vedu a všetky vymoženosti socialistickej kultúry.*
- 2) *Napomáhať kultúrnemu zblížovaniu ukrajinského ľudu s českým a slovenským ľuďom vzájomným sprístupňovaním kultúrnych hodnôt svojich národov.*
- 3) *Pestovať a upevňovať vedomie spolupatričnosti ukrajinských pracujúcich s pracujúcimi ostatných národov ČSR ako aj prehlbovať vernosť a oddanosť Československej republike a jej ľudovodemokratickému zriadeniu.*
- 4) *Sústavne vychovávať ukrajinský ľud k aktívnej spoluúčasti na budovaní socializmu v ČSR.*
- 5) *Dôsledným bojom proti prejavom buržoázneho nacionalizmu, nacionálnej úzkoprstosti a uzavretosti pestovať medzi ukrajinským ľuďom myšlienku proletárskeho internacionizmu a medzinárodnej solidarity s robotníckou triedou na celom svete.*
- 6) *V tesnej spolupráci so Sväzom priateľov SSSR sústavne informovať ukrajinské obyvateľstvo žijúce na Slovensku o hospodárskych, kultúrnych, sociálnych vymoženostiach pracujúcich Sovietskej Ukrajiny a posilňovať tak jeho lásku a oddanosť veľkému Sovietskemu sväzu.⁴⁷*

Na základe uvedených materiálov v uznesení Sekretariát ÚV KSČ v zásade tak schválil vytvorenie Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSR a vzal na vedomie, že UNRP prestala vyvíjať svoju činnosť. Zároveň uložil KV KSS

46 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 22, a. j. 148/3. *Správa o doterajšom organizačnom stave a činnosti Ukrajinskej národnej rady v Prešove a návrh na zriadenie Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich v ČSR /KSUP/, s. 1-4.*

47 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 22, a. j. 148/3. *Návrh na stanovy Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich v Československu, s. 1-2.*

v Prešove ihneď uskutočniť potrebné organizačné opatrenia na oficiálne utvorenie Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v Československu.⁴⁸ Je však potrebné hneď poznamenať, že napriek plnej politickej podpore sa organizačné základy kultúrnej organizácie Ukrajincov na Slovensku nevytvárali ľahko ani spontánne. Príčinami istých komplikácií a prietáhov bolo aj pomerne dlhé dožívanie UNRP, nevyjasnenosť celkovej národno-kultúrnej orientácie obyvateľstva, ale aj postoj určitej časti inteligencie menšiny, ktorá k takto protežovanej organizácii neprejavovala sympatie a práve v tom čase postupne opúšťala národné hnutie. Určitú úlohu v tomto smere mohlo zohrať tiež doznievanie tzv. pravoslávnej akcie, ale aj evidentnejšie presadzovanie ukrajinskej orientácie.

Zakladanie prípravných výborov a vytváranie členskej základne preto prebiehali pod priamym vedením KV KSS v Prešove, ako aj okresných výborov strany a tiež za výraznej pomoci spoločenských organizácií, ďalších inštitúcií a štátnej správy. KV KSS presadil, aby kurzom pre frekventantov ukrajinskej národnosti v Krajskej politickej škole v Prešove prešli tiež štrnásť kandidáti, s ktorými počítal na obsadenie funkcií okresných tajomníkov KZUP. V decembri 1950 KV KSS tiež zvolal aktív kultúrnych pracovníkov ukrajinskej národnosti. Prirodzene, išlo najmä o príslušníkov ukrajinskej inteligencie, z ktorých ale nie všetci vznik KZUP podporovali a bolo potrebné i presvedčanie a agitácia.⁴⁹ Personálne zloženie skupiny ľudí, ktorí mali vytvárať KZUP, bolo neskoršie interpretované ako hlavná príčina problémov, ktoré proces jeho formovania sprevádzali, značne komplikovali a neúmerne predlžovali.

Predsedníctvo KV KSS v Prešove dňa 28. februára 1951 schválilo *Prípravný výbor Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich* (PV KSUP), ktorý pozostával z 15 členov. Jeho predsedom sa stal P. Babej, podpredsedami M. Pytel a Š. Šteňko a tajomníkom, napriek istým pochybnostiam o jeho schopnosti, Š. Kolcun. Za členov PV KZUP boli schválení I. Čabara, M. Gulová, V. Jarabinský, J. Jurč, V. Kapišovský, V. Kinda, A. Kučeravý, I. Prokipčák, V. Protivňak, A. Rudlovčák a A. Semanco. Z hľadiska sociálneho zloženia výboru, príslušníkmi inteligencie boli, vo vtedajšom ponímaní, už len piati členovia, šiesti boli robotníkmi a štyria roľníkmi.⁵⁰ Bola to zjavná reakcia na požiadavku, aby oporou KZUP boli robotníci a roľníci ukrajinskej národnosti, aby funkcie dostávali najmä noví ľudia, a aby sa budovanie KZUP odpútalo od politickej činnosti UNRP a jej bývalých predstaviteľov.

Stav príprav na založenie KZUP hodnotilo Predsedníctvo ÚV KSS 24. mája 1951. Na základe správy o práci Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich, ktorú predložil vedúci tajomník KV KSS v Prešove J. Šiška, a diskusie sa potvrdilo, že plánovaná organizácia sa má budovať zdola, pričom bolo potrebné po-

48 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 22, a. j. 148/3. *Návrh pre schôdzku sekretariátu ÚV KSČ 26. septembra 1950*, s. 1.

49 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 39, a. j. 188/16. Správa vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951, s. 2.

50 SNA, f. ÚV KSS, Generálny tajomník (GT) – 1/10. *Správa Predsedníctva ÚV KSS o zakladaní KZUP*.

silniť prípravný výbor, aby viac pomáhal miestnym organizáciám.⁵¹ J. Šiška vo svojom vystúpení poukázal aj na potrebu zvýšiť ideovú a politickú úroveň funkcionárov ukrajinskej národnosti pochádzajúcich z radov robotníkov a roľníkov a riešiť otázku ukrajinskej tlače a rozhlasového vysielania v Prešovskom kraji.⁵² Správa KV KSS prezentovaná J. Šiškom, ako aj uznesenie Predsedníctva ÚV KSS k otázke KZUP boli odoslané Sekretariátu ÚV KSČ s návrhom zaradiť do programu jeho zasadnutia plánovaného na 5. júna 1951 bod o KZUP a do uznesenia akceptovanie vydávania stranického týždenníka v ukrajinskom jazyku namiesto orgánu UNRP *Пряшевицина*.⁵³

Predsedníctvo ÚV KSS tiež uložilo KV KSS v Prešove prerokovať aktuálne otázky vytvárania KZUP na úrovni kraja do 30. mája 1951 a na úrovni okresov do 3. júna 1951, prostredníctvom okresných výborov KSS uskutočniť inštrukciú k tejto záležitosti vo všetkých základných organizáciách a tak doceliť, aby sa ustanovujúca konferencia KZUP mohla konať 14. – 15. júla 1951. Predsedníctvo ÚV KSS tiež schválilo vydávanie týždenníka *Нове життя* ako tlačového orgánu KV KSS v Prešove, ako aj časové rozšírenie ukrajinského vysielania Československého rozhlasu.⁵⁴ Uvedené úlohy dokazujú, že vytváranie KZUP a nábor členstva sa stali v Prešovskom kraji ďalšou politickou kampaňou, napriek tomu sa vytýčený termín ustanovujúcej konferencie nepodarilo dodržať.

Otázke vytvárania KZUP bola venovaná veľká pozornosť aj na krajskej konferencii KSS v Prešove konanej 8. – 10. júna 1951. Vedúci tajomník KV KSS J. Šiška už v správe o činnosti charakterizoval vybudovanie mohutnej masovej organizácie ukrajinských pracujúcich ako veľmi dôležitý nástroj masovopolitickej práce a prostriedok ich mobilizovania na plnenie spoločenských úloh socialistickej výstavby. Predseda Prípravného výboru KSUP P. Babej uisťoval delegátov konferencie o odhodlaní výboru urobiť všetko, aby pre novú organizáciu získal čo najširšie vrstvy ukrajinského ľudu, a zároveň uskutočniť rozsiahlu uvedomovaciu kampaň v prospech ukrajinskej orientácie menšiny.⁵⁵ Prisľúbil tiež doplniť prípravný výbor o nových, aktívnych členov z radov robotníkov, drobných a stredných roľníkov a za pomoci strany pracovať skutočne medzi masami.⁵⁶ Termín konania ustanovujúcej konferencie KZUP bol však napriek tomu už nereálny.

Na porade inštruktorov KZUP 16. júla 1951 bol termín posunutý na 26. august 1951, resp. 2. september 1951, avšak ani ten nebol splnený, a to napriek silným politickým tlakom, najmä na členov KSČ, a tiež snahe inštruktorov. Ich

51 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 39, a. j. 188/16. *Práca Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich*, s. 1.

52 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 39, a. j. 188/16. *Správa vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951*, s. 4-5.

53 NA Praha, f. Sekretariát ÚV KSČ, sv. 39, a. j. 188/16. *Návrh pre schôdzu sekretariátu*, č. 4811, s. 2-4.

54 SNA, f. ÚV KSS, GT – 1/10. *Správa Predsedníctva ÚV KSS o zakladaní KZUP*.

55 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 65/II, šk. 2. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 8. – 10. júna 1951*, s. 156-157.

56 Доклад тов. Петра Бабея, депутата НЗ, на Краевій конференції КПС Пряшевського краю. *Пряшевицина*, роč. 7, 14. јún 1951, ч. 74, s. 5.

úlohou bolo pod vedením prípravných výborov v okresoch robiť nábor členov, zakladať miestne organizácie a pripravovať okresné konferencie KZUP. Miestne organizácie mali vznikať už pri získaní osem až desať členov. Najneskôr do 12. augusta 1951 sa mali uskutočniť okresné konferencie skoro vo všetkých severovýchodných okresoch, okrem Sobraniec a Spišskej Starej Vsi. Pri hľadaní príčin problémov získal podporu názor, že v celej kampani je potrebné posilniť účasť robotníkov a malých i stredných roľníkov a nábor orientovať najmä týmto smerom.⁵⁷

Uvedená smernica však v týchto súvislostiach vôbec nezaznela prvýkrát. Politicky bola zdôvodňovaná vtedy rozširovanou predstavou, že KZUP bude organizáciou ukrajinských pracujúcich v Československu a nie spolkom intelektuálov, za aké boli paušálne označované všetky rusínske a ukrajinské organizácie a inštitúcie v minulosti, vrátane UNRP. V podstate ale fakticky išlo o dobovo podmienený prejav ľavicového sektárstva, ktoré sa takmer vždy objavuje v poprevratových obdobiach. Akceptovanie tejto platformy by znamenalo, že by sa organizovania KZUP nezúčastňovala inteligencia ukrajinskej menšiny. Sme presvedčení, že naznačené ťažkosti s vybudovaním, ba aj s oficiálnym založením masovej kultúrno-osvetovej organizácie ukrajinskej minority by sa v takomto prípade len zväčšili. Vytvorenie akejkoľvek spoločenskej či inej organizácie s početnejšou členskou základňou bolo totiž v podmienkach severovýchodného Slovenska bez zapojenia inteligencie, najmä učiteľov, absolútne nereálne. Ohrozené, ak nie úplne znemožnené, by bolo vytváranie miestnych organizácií KZUP, najmä na vidieku.⁵⁸ Preto bola téza o vylúčení inteligencie zavčasu revidovaná.

Prípravný výbor KZUP už na zasadnutí 20. augusta 1951 požiadal KV KSS v Prešove, aby v obciach s ukrajinským obyvateľstvom boli zvolané aktívny členov strany a kultúrnych pracovníkov s odporúčaním pozvať aj miestnych učiteľov, ktorí budú taktiež zapojení do prípravných prác smerujúcich k založeniu organizácií KZUP v obciach.⁵⁹ Je to teda zásadná zmena prístupu a na tom nič nemení skutočnosť, že sa stala oveľa viac z pragmatických, než z principiálnych dôvodov. Odvtedy sa učitelia v obciach a okresoch s ukrajinskou populáciou stali najdôležitejšími a spravidla najúspešnejšími zakladateľmi miestnych organizácií KZUP, väčšinou tiež ich hlavnými predstaviteľmi a funkcionármi, ako aj rozhodujúcimi činiteľmi ich práce a rozvoja, najmä v prvej etape činnosti, keď dôvera zo strany obyvateľstva a schopnosti organizovať, získavať a viesť ľudí boli pre vtedy formujúci sa Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich rozhodujúce.

Hoci sa kádrová základňa kampane v druhej polovici roku 1951 výrazne rozšírila, prípravné práce naďalej narážali na viaceré problémy organizačného aj ideového charakteru. Mnohé z nich súviseli s prácou inštruktorov, ale i priprav-

57 A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo KZUP 1951, spis č. 1/51. *Poznámky z porady inštruktorov pre založenie KZUP 16. júla 1951.*

58 TOMKO, M. K počiatkom činnosti Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich v Československu. In KOVÁČOVÁ, D. – ŠUTAJ, Š. (eds.). *Generálna línia budovania základov socializmu a jej realizácia.* Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1984, s. 274.

59 A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo KZUP 1951, spis č. 1/51. *Zápisnica zo zasadnutia PV KZUP 20. augusta 1951.*

ných výborov v niektorých okresoch a týkali sa tiež spolupráce a koordinácie medzi nimi.⁶⁰ Politické orgány centra ani kraja neboli spokojné ani s náborom v radoch ukrajinskej menšiny, aj keď členská základňa KZUP veľmi výrazne vzrástla. K 13. novembru 1951 bolo evidovaných 2966 členov KZUP a k 24. aprílu 1952 ich už bolo 5812, teda viac o 96%.⁶¹ Koncom roku 1952 v 259 miestnych organizáciách bolo až 7069 členov KZUP.⁶²

Formovanie KZUP v tomto období značne skomplikovala v tom čase prebiehajúca kampaň proti tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom v KSS, ktorá sa v Prešovskom kraji rozvinula práve na základe Uznesenia Predsedníctva ÚV KSS o Prešovskom kraji z 28. júna 1952 a priamo sa dotkla aj vtedy vedúcich predstaviteľov vytvárajúcej sa organizácie KZUP, a to P. Babeja a V. Kapišovského. V zmysle uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo 17. júla 1952 bol P. Babej odvolaný z funkcie predsedu PV KZUP a za nového predsedu schválený Š. Šteňko. Vedúcim tajomníkom tohto orgánu sa stal dovtedajší inštruktor Slovenskej odborovej rady Dr. M. Kudzej.⁶³ Vzniku KZUP nepriala ani napätá spoločenská a politická atmosféra vyvolaná neúspechmi v procese kolektivizácie poľnohospodárstva v Prešovskom kraji, najmä masovým rozpadom družstiev v roku 1953.⁶⁴ Reálny vývin udalostí spojených s formovaním KZUP bol tak podstatne zložitejší, než si vtedajší stranícky aparát a jeho aktivisti v regióne plánovali a predstavovali.

V celej tzv. prípravnej etape, ako nazývame obdobie od roku 1950 do ustanovujúceho valného zhromaždenia v máji 1954, sa fakticky iba hľadali isté formy a metódy práce KZUP. Prirodzene, vyskytovali sa tiež viaceré ideové rozpory a ďalšie prekážky. Medzi funkcionármi a inštruktormi KZUP sa naďalej viedla diskusia o zameraní organizácie. Predstavy o jej úlohe chrániť politické a ekonomické záujmy Ukrajincov v republike boli ešte stále dosť rozšírené, najmä keď sa pri propagovaní novej organizácie aktivizovala aj časť bývalých funkcionárov a aktivistov UNRP. Často sa stávalo, že aj samotní členovia Prípravného výboru KZUP sa nezúčastňovali na zasadnutiach v okresoch, spoliehali sa hlavne na pracovníkov KV KSS a OV KSS v jednotlivých okresoch, strácali tak stály kontakt so širšou verejnosťou a dostávali sa do určitej izolácie.⁶⁵ Je pravdepodobné, že práve táto situácia viedla aj k rekonštrukcii Prípravného výboru KZUP v septembri 1953.⁶⁶

60 A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo KZUP 1951, spis č. 1/51. *Zápisnica zo zasadnutia PV KZUP 15. augusta 1951.*

61 A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo KZUP 1951, spis. č. 1/51. *Zápisnica zo zasadnutia PV KZUP 15. augusta 1951 a Zápisnica zo zasadnutia PV KZUP 20. augusta 1951.*

62 TOMKO, M. K počiatkom činnosti Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich, s. 274.

63 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo dňa 17. júla 1952.

64 КОВАЧ, А. Післявоєнний розвиток українців Чехословаччини, s. 31.

65 Pod vedením Komunistickej strany Československa za šťastný život ukrajinských pracujúcich. Z referátu tajomníka PÚV KSUP s. M. Kudzeja. In *Nový život*, roč. 3, 2. jún 1954, č. 43, s. 2.

66 Členmi PV KZUP v tom čase sa stali M. Forint, I. Gabaľ, V. Jarabinský, M. Kimak, V. Kopčák, I. Krempa, M. Kudzej, V. Latta, J. Minčič, A. Petrovaj, E. Rudlovčáková, T. Seman, E. Soroka a Š. Šteňko. Pozri k tomu A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo

Ako sa uvádzalo v správe o súčasnej politickej a hospodárskej situácii Prešovského kraja prerokovanej na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove 17. júla 1952, chyby či nedostatky v práci KZUP, ktoré sa prejavovali aj v tomto období, boli zdôvodňované tiež stereotypmi prevzatými z fungovania UNRP. Funkcionárom KZUP sa totiž veľmi často vytýkalo, že nemajú dostatočný kontakt s ukrajinským obyvateľstvom, najmä na vidieku.⁶⁷ Aj keď o krátky čas už existovalo 274 miestnych organizácií so 7535 členmi, avšak ešte ani to nezodpovedalo dobovým predstavám o veľkej masovej organizácii.⁶⁸ Ďalší nárast členskej základne bol do istej miery brzdený tiež antipropagandou odporcov KZUP, ktorí rozširovali falošné tvrdenie, že ten, kto podpíše prihlášku do KSUP, prejaví tým zároveň aj svoj súhlas s pripojením okresov s ukrajinskou menšinou k sovietskej Ukrajine.⁶⁹ Za týchto okolností bolo logické plánované zvolanie ustanovujúcej konferencie KSUP ďalej odsúvať.

Už v priebehu konštituovania miestnych a okresných organizácií KZUP a nábora jeho členov sa na vyšších miestach očakávalo, že kultúrno-osvetová organizácia ukrajinskej menšiny bude vykonávať činnosť v miestach svojho pôsobenia, a to vo vytýčených smeroch i v duchu prijatých princípov a, samozrejme, pod kontrolou stranických štruktúr a orgánov. Aj keď aktivity vtedajších prvých organizácií a prípravných výborov boli značne ovplyvňované a limitované atmosférou začiatku päťdesiatych rokov a realizovali sa v politicky explozívnom prostredí, snažili sa pracovať na tých úsekoch, ktoré mali podporu a kde mohli tiež očakávať pomoc úradov. Na druhej strane, politické a štátne orgány Prešovského kraja sa od začiatku usilovali zapájať KZUP do vtedajších kampaní, akými boli kolektivizácia poľnohospodárstva, propagovanie industrializácie východného Slovenska, nábor pracovných síl do priemyselných lokalít, konsolidovanie náboženských pomerov, vytváranie kurzov ruského jazyka, ako aj iné propagačné a agitačné akcie v regióne.⁷⁰

Osobitne sledovanou v tomto období bola tzv. ideovovýchovná činnosť, ktorú KZUP najčastejšie realizoval formou prednášok. Tie sa spravidla uskutočňovali v rámci miestnych organizácií, ale aj na iných fórach. Podľa vlastných údajov, KZUP len v prípravnom období zaistil v 274 miestnych organizáciách celkom 4480 prednášok, ktoré sa týkali až 27 rôznych tém. Je prirodzené, že ich hlavným cieľom bolo vytvárať, resp. zvyšovať národné povedomie v radoch obyva-

KZUP 1953, spis. č. 2/53. Pracovné zasadnutie PV KZUP 14. septembra 1953. *Správa o činnosti KZUP a návrh na systemizáciu.*

67 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952.*

68 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953.

69 A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo KZUP 1953, spis. č. 2/53. Pracovné zasadnutie PV KZUP 14. septembra 1953. *Správa o činnosti KZUP a návrh na systemizáciu.*

70 GAJDOŠ, M. – SZEDLÁKOVÁ, Ľ. Predpoklady vzniku Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich a jeho činnosť do ustanovujúcej konferencie. In *Vedecké informácie Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach*, 1988, č. 2, s. 30-31.

teľov severovýchodného Slovenska, rozširovať informácie o ZSSR, a to najmä o sovietskej Ukrajine, o boji za mier, o osobnostiach ruskej a ukrajinskej kultúry, o úlohách budovania socializmu, ale aj bojovať proti vplyvu náboženstva a cirkví. Hoci si o úrovni uvedených prednášok nerobíme žiadne ilúzie, mnohé z nich boli jednak vlastným nákladom KZUP alebo prostredníctvom *Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov* vydané tlačou, takže ich ideologický vplyv sa týmto spôsobom mohol rozšíriť na väčší počet obyvateľstva.⁷¹ Napriek úctyhodným kvantitatívnym ukazovateľom na tomto úseku, lektorský zbor nebol stabilný ani systematicky pripravovaný a dlhý čas sa nedarilo doň v dostatočnej miere zaradiť učiteľov, ktorí boli na túto úlohu z odborného hľadiska objektívne najviac kvalifikovaní.

Relatívne najúspešnejšou oblasťou činnosti KZUP v prvých rokoch jej existencie bola záujmová umelecká činnosť, pretože dokázala zaujať aj mladých ľudí a u dospelaj populácie nevyvolávala protichodné reakcie, pretože nemala otvorene ideologický charakter, hoci aj programy vystúpení či rôznych súťaží sa netajili svojou politickou angažovanosťou. Hoci aj v rámci ľudovej umeleckej tvorivosti (ĽUT), ako sa neskôr nazývala táto sféra, sa vyskytovali personálne a materiálne ťažkosti, do ustanovujúceho valného zhromaždenia vzniklo celkom 42 divadelných súborov, 34 speváckych súborov, 29 hudobných, 35 tanečných, ale tiež desať bábkarských krúžkov.⁷² Ich činnosť a výsledky pozitívne ovplyvňovala podpora, spolupráca i pomoc zo strany profesionálnych umeleckých inštitúcií, a to Ukrajinského národného divadla a Ukrajinského súboru piesní a tancov – USPT (*Український ансамбль пісні і танцю*), ktorý vznikol v januári 1953 v Medzilaborciach a pozostával zo zmiešaného zboru, tanečnej skupiny a orchestra ľudových nástrojov.⁷³ Za necelý rok od svojho vzniku mal USPT celkom 45 vystúpení.⁷⁴

Od septembra 1951 KZUP vydával svoj spoločensko-politický a literárno-umelecký ilustrovaný časopis, a to rusko-ukrajinský mesačník *Дружно вперед* pod redakciou Fedora Lazoríka a Ivana Gabala. Spočiatku vychádzal týždenne, od roku 1953 mesačne. Uverejňoval rôzne informácie a reportáže zo života ľudu severovýchodného Slovenska, propagoval, ale i hodnotil miestne organizácie KZUP, krúžky, záujmovú umeleckú činnosť, prácu kultúrnych inštitúcií a v neposlednom rade vytváral priestor pre vedecko-popularizačné články o histórii etnika a pre ďalšie rubriky venované mládeži, spoločenským organizáciám a športu.⁷⁵

71 ФЕДОР, В. Політико-виховна робота : позашкільне виховання. In КОВАЧ, А. (ed.). *30 років Культурного союзу українських трудящих ЧССР*. Пряшів: КСУТ, 1982, s. 45-46.

72 A ZRUSR, f. KZUP, Predsedníctvo KZUP 1954, spis. č. 1/54. Ustanovujúce valné zhromaždenie.

73 S piesňou za krajší a radostnejší život. In *Nový život*, roč. 3, 17. február 1954, č. 14, s. 5.

74 Pod vedením Komunistickej strany Československa za šťastný život ukrajinských pracujúcich, s. 2.

75 ЧАВАРГА, Ганна. Журнал „Дружно вперед“. In КОВАЧ, А. (ed.). *30 років Культурного союзу українських трудящих ЧССР*, s. 82-83.

Mnohé problémy sprevádzajúce činnosť KZUP počas prípravného obdobia však úplne nezmizli a nevyriešili sa ani po ustanovujúcom valnom zhromaždení v máji 1954, teda aj jeho oficiálnom etablovaní, ktoré bolo dlhodobo prezentované, ale aj vnímané ako veľmi dôležitý predpoklad úspešnej realizácie národnostnej politiky vo vzťahu k ukrajinskej menšine, a to v Československu vôbec a na severovýchodnom Slovensku zvlášť. Ukázalo sa totiž, že mnohé z nich sa v určitom zmysle a v osobitnej podobe preniesli aj do ďalších rokov. Už na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove, ktoré sa konalo v septembri 1955, boli kritizované nedostatky v kultúrno-osvetovej práci a príliš jednostranné zameranie sa KZUP na divadelnú činnosť.⁷⁶ Práca KZUP sa v podstate naďalej vyčerpávala organizovaním prednášok, besied, čitateľských krúžkov, krúžkov ukrajinského jazyka a krúžkov ľudovej umeleckej tvorivosti, avšak oveľa menej sa mu darilo realizovať pôvodný zámer organizácie, t. j., aby sa samotní členovia KZUP stali aktivistami kultúrno-osvetovej práce v okruhu svojej pôsobnosti.⁷⁷

Dôležitým predpokladom, ale aj prejavom rovnoprávnosti v postavení národov a národností v krajine je tiež aktívna účasť ich príslušníkov v politickom a verejnom živote, ich primeraný podiel na riadení a správe spoločnosti a, osobitne, reálna participácia na riešení imanentných záležitostí konkrétnej minority. Realizácii tejto stránky národnostnej politiky v našich podmienkach od roku 1948 je potrebné venovať zvláštnu pozornosť, pretože ústavné pomery, formujúci sa nový politický systém, ale ani volebné zákony a predpisy to apriórne nezabezpečovali. V podmienkach totalitného režimu v Československu nemohli vzniknúť politické strany či osobitné inštitúcie, ktoré by reprezentovali národné menšiny na politickej scéne a prezentovali všetky ich záujmy a požiadavky. Formálne sa práve tieto úlohy vtedy stali integrálnou súčasťou práce zastupiteľských zborov a štátnych orgánov jednotlivých stupňov.⁷⁸

Z tohto dôvodu bola od začiatku propagovaná a čiastočne, zvlášť vo vzťahu k ukrajinskej národnosti, tiež v praxi uplatňovaná zásada, aby všetky zákonodarné, vládne i výkonné orgány, ale aj ich aparáty, boli internacionálne nielen obsahom svojej činnosti, ale aj personálnym národnostným zložením. Táto požiadavka, ktorá bola odvodená z marxisticko-leninskej teórie, mala za socializmu fakticky nahradiť všetky ostatné garancie národnostnej rovnoprávnosti v politickej oblasti. Tento princíp však umožňuje jednostranný výklad, ktorým sa dá uskutočňovanie národnostnej politiky v tejto sfére vážne deformovať. Absolutizovaním prvej tézy totiž dochádza k podceneniu druhej, t. j., ak je činnosť zákonodarných zborov a štátnej správy za socializmu sama osebe internacionálna, potom na ich národnostnom zložení v podstate nezáleží. Takéto zjednodušené názory sa vyskytovali hlavne v českých krajinách, v ktorých bola homogénnejšia

76 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 461, šk. 4. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 10. septembra 1955*, s. 94.

77 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 462, šk. 4. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 19. – 20. októbra 1955*, s. 246.

78 BAJCURA, I. *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1983, s. 183.

národnostná situácia. Tvrdilo sa totiž, že „*národnostné záujmy Maďarov, Ukrajincov a Poliakov uplatňujú orgány štátnej moci a orgány komunistickej strany, teda aj ich českí a slovenskí členovia*“.

Druhý extrém vzniká nedocenením obsahu prvého postulátu a prílišným zdôraznením druhého z nich. Prejavuje sa v snahe až úzkostlivo dodržiavať pomerne zastúpenie občanov všetkých národností, ktorá často vedie k preferovaniu nacionálnej príslušnosti pri výbere kandidátov. Národnosť poslancov, funkcionárov či úradníkov vôbec nezaručuje nadnárodný charakter práce príslušných zborov, úradov a ustanovizní, ba ani rešpektovanie národných záujmov a v konečnom dôsledku vyvoláva ich pasivitu a ešte častejšie vedie k malicherným sporom. Práve takáto situácia vznikla začiatkom päťdesiatych rokov v Prešovskom kraji, keď sa krajské orgány uspokojili s tým, že v straníckom aparáte i na referátoch KNV a ONV mali Ukrajinci značné zastúpenie a riešenie národnostných problémov v kraji podcenili.⁷⁹

Základy pre rovnoprávne postavenie a silné politické zastúpenie obyvateľstva, ktoré sa hlásilo k rusínskej alebo ukrajinskej národnosti, boli na Slovensku vytvorené už v priebehu oslobodzovania severovýchodného územia nášho štátu v rokoch 1944 – 1945. V oslobodených obciach, mestách a okresoch tohto regiónu spontánne vznikali národné výbory ako revolučné orgány moci, ktoré svojím zložením odrážali sociálnu, politickú a národnostnú štruktúru miestnych protifašistických síl. V tomto zmysle značný, ba neraz väčšinový podiel Rusínov a Ukrajincov v národnostnej skladbe národných výborov, ale i vo vznikajúcich legalizovaných orgánoch KSS vo väčšine obcí i vo viacerých okresoch severovýchodného Slovenska bol do istej miery odrazom aktívnej účasti tamojšieho ľudu v odboji.

Dôležitú úlohu však zohrala aj skutočnosť, že konštituovanie mocenských orgánov na oslobodenom území sa realizovalo bez centrálnej reglementácie a v čase, keď národnostná identita obyvateľstva nebola ešte oficiálne špecifikovaná a prívlastky ukrajinský, ruský a rusínsky sa vlastne používali ako synonymá. Ak navyše zoberieme do úvahy prítomnosť Červenej armády a vývoj v Podkarpatsku, potom bolo prirodzené, že v MNV a ONV v okresoch Medzilaborce, Snina a Svidník dosiahli tak Ukrajinci väčšinové a v ďalších severných okresoch východného Slovenska veľmi významné postavenie.⁸⁰ Prirodzene, vzhľadom na politickú angažovanosť a značnú spoločenskú aktivitu Ukrajincov na Slovensku v povojnovom období i zásluhou cieľavedomej činnosti UNRP sa mnohí z nich dostali do štátnych služieb a získali významné funkcie i úradnícke miesta v ústredných, oblastných i okresných orgánoch a inštitúciách.

79 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné a okresné konferencie), a. j. 66, šk. 2, *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 16. – 17. mája 1953*, s. 43.

80 Zastúpenie mala menšina aj v ústredných orgánoch, keď v októbri 1945 UNRP delegovala piatich zástupcov do Dočasného Národného zhromaždenia a rovnaký počet do SNR v súlade s princípom politickej parity, po voľbách v roku 1946 Rusínov a Ukrajincov v Ústavodarnom zhromaždení zastupovali dvaja poslanci Demokratickej strany a jeden člen KSS a v SNR zástupcovia menšiny získali po dva mandáty na kandidátkach oboch strán.

Po politickom prevrate v roku 1948 sa zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v orgánoch štátnej moci a verejnej správy vzhľadom na stanoviská jej reprezentácie počas februárovej vládnej krízy ešte posilnilo. Veľmi aktívnu činnosť naďalej vyvíjala UNRP, ktorá sa dožadovala vyššieho zastúpenia Ukrajincov v centrálnych orgánoch. Predseda UNRP V. Karaman sa stal členom *Ústredného akčného výboru Národného frontu* v Prahe. Prípisom zo dňa 9. marca 1948 UNRP žiadala o obdobné zastúpenie menšiny v *Ústrednom akčnom výbore Slovenského národného frontu* (SNF) v Bratislave.⁸¹

Výsledky volieb do Národného zhromaždenia z 30. mája 1948, v ktorých sa UNRP a všetky ukrajinské inštitúcie, rovnako ako funkcionári a aktivisti z radov menšiny osobitne angažovali a zaslúžili sa o mimoriadne pozitívne výsledky pri podpore jednotnej kandidátky Národného frontu v severovýchodných okresoch Slovenska, priniesli poslanecké mandáty aj kandidátom ukrajinskej národnosti. Pravda, nešlo už o demokratické voľby, pretože sledovali ciele stanovené KSČ a smerovali k formalizácii zákonodarnej činnosti. V záujme presadiť nový volebný zákon, ktorý by obišiel legislatívu z predmníchovskej republiky, ale i ústavný zákon č. 65/1946 Zb. z 11. apríla 1946 o Ústavodarnom Národnom zhromaždení, Ústavodarné Národné zhromaždenie schválilo ústavný zákon č. 74/1948 Zb. zo 16. apríla 1948.⁸²

To umožnilo prijať volebný zákon, ktorý už mohol ignorovať princíp pluralizmu aj bez toho, aby bola už v platnosti nová ústava, na ktorej sa vtedy ešte len pracovalo. Zákon o voľbách do Národného zhromaždenia bol schválený v ten istý deň. Určitou výhodou pre kandidátov ukrajinskej národnosti bola skutočnosť, že osem severovýchodných okresov Slovenska s najväčším podielom Rusínov a Ukrajincov bolo rozdelených do dvoch volebných krajov. Do 27. volebného kraja so sídlom v Prešove patrili okresy Bardejov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník, kým do 28. volebného kraja so sídlom v Košiciach pripadli okresy Humenné, Medzilaborce a Snina.⁸³ Poslancami Národného zhromaždenia (NZ) sa stali P. Babej, V. Kapišovský a Dr. I. Rohaľ-Il'kiv.

Priame voľby do Slovenskej národnej rady sa v roku 1948 nekonali. V snahe zaistiť určitú kontinuitu s povstaleckou SNR i so SNR z tzv. košického obdobia

81 УНРП получила своего представителя в Чехословацком Центре. Комитете Действия НФ. *Пряшевицина*, roč. 4, 18. marec 1948, č. 11, s. 1.; ŠA Prešov, f. UNR 1945 – 1948, prípis č. 169/48/ prez. z 9. marca 1948.

82 Národné zhromaždenie mala tvoriť jedna snemovňa s tristo poslancami zvolenými na šesťročné obdobie. Ústavodarné Národné zhromaždenie malo fungovať do voľby nového NZ, najdlhšie však do 17. júna 1948. Pozri 74. Ústavní zákon ze dne 16. dubna 1948, jimž se na přechodnou dobu do účinnosti nové ústavy upravuje volba a právo moc Národního shromáždění a činnost Ústavodárného Národního shromáždění. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 30. vydaná dne 24. dubna 1948, s. 761.

83 75. Zákon ze dne 16. dubna 1948 o volbách do Národního shromáždění. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 30. vydaná dne 24. dubna 1948, s. 780.

a pritom prispôbiť jej personálne zloženie novým politickým pomerom sa nová Slovenská národná rada kreovala doplnením jej členov do počtu 200 na základe výsledkov volieb do Národného zhromaždenia uskutočnených 30. mája 1948, a to v zmysle zákona č. 168/1948 Zb. z 30. júna 1948. Toto doplnenie totiž podľa § 2 uvedeného zákona mal realizovať osemčlenný volebný výbor, ktorý menoval povereník vnútra na základe návrhu Ústredného akčného výboru SNF. Volebný výbor mal za úlohu prideliť mandáty podľa poradia na volebnej listine spracovanej volebnou skupinou tak, aby SNR mala 100 členov a rovnaký počet náhradníkov.⁸⁴ V SNR napokon svojich voličov oficiálne zastupovali V. Jarabinský, I. Prokipčák, Š. Šteňko a I. Rohaľ-Il'kiv, ktorý bol 28. júla 1948, spolu so Š. Kušíkom, A. Granatierom a F. Kubačom, zvolený aj za jedného z podpredsedov SNR.⁸⁵ Po jeho rezignácii na túto funkciu a vzdaní sa mandátu v SNR stal sa podpredsedom SNR reprezentujúcim ukrajinskú menšinu Š. Šteňko a novým členom SNR poslanec ukrajinskej národnosti O. Gavula.⁸⁶

V priebehu rokov 1948 – 1950 občania ukrajinskej národnosti dosiahli relatívne značné zastúpenie aj v národných výboroch na severovýchodnom Slovensku a rovnako i v územných stranických orgánoch. Ich absolútny počet i percentuálne zastúpenie vzrástli zvlášť počas tzv. reorganizácie ľudovej správy, a to jednak menovaním nových členov národných výborov, ale aj vytvorením Prešovského kraja, ktorý bol konštituovaný dňom 1. januára 1949 na základe zákona č. 280/1948 Zb. z 21. decembra 1948 o krajskom zriadení a fakticky zahrnul do rámca jedného administratívneho celku všetky okresy s väčším počtom rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva.⁸⁷ Na druhej strane, význam tejto skutočnosti bol dosť relativizovaný prílišným dôrazom na sociálnu a politickú príslušnosť pri výbere kádrov i centralizačnými tendenciami, ktoré sa čiastočne premietali aj do ústavného zákona č. 47/1950 Zb. z 18. mája 1950 o úpravách v organizácii verejnej správy. Podľa § 1 totiž vláda získala právomoc upravovať pôsobnosť, zriaďovať alebo zrušiť ministerstvá, poverenictva a iné orgány verejnej správy.⁸⁸

Veľké a v značnej miere realizované možnosti pre uplatnenie sa Rusínov a Ukrajincov vo verejných a politických funkciách podmieňovalo to, že práve táto skupina obyvateľstva disponovala vekovo mladými, predchádzajúcou politickou činnosťou neskompromitovanými a dobovým kritériám zodpovedajúcimi kádra-

84 168. Zákon zo dňa 30. júna 1948 o doplnení Slovenskej národnej rady podľa výsledku volieb do Národného zhromaždenia. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 59, vydaná dne 13. července 1948, s. 1279-1280.

85 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1301; *Slovenská národná rada 1943 – 1949*. Bratislava: Tatran, 1949, s. 79.

86 SNA, f. PV-sekr., i. č. 120, šk. 196. *Návrhy na doplnenie poslancov SNR*.

87 280. Zákon ze dne 21. prosince 1948 o krajském zřízení. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1948, částka 109, vydaná dne 24. prosince 1948, s. 1610.

88 47. Ústavní zákon ze dne 18. května 1948 o úpravách v organizaci veřejné správy. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1950, částka 21, vydaná dne 22. května 1950, s. 91.

mi, ktoré si dodatočne doplňovali politické či odborné vzdelanie, časom nadobudli aj určité skúsenosti a pri výraznom trende stabilizovať funkcionársky aktív získavali politický kredit, zodpovedné miesta i perspektívy ďalšieho postupu na relatívne dlhé obdobie, pričom významnosť ich ukrajinskej národnostnej príslušnosti postupne klesala a v podstate sa registrovala a evidovala iba príležitostne.

Tabuľka č. 8: *Zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v MNV v okresoch Prešovského kraja v roku 1950 v %*

Okres Kraj	Podiel Ukrajincov na počte obyvateľov	Podiel Ukrajincov na počte členov MNV
Bardejov	19,7	44,3
Giraltovce	3,5	12,4
Humenné	4,5	11,9
Medzilaborce	51,7	94,5
Michalovce	0,1	-----
Prešov	1,2	-----
Sabinov	7,9	15,3
Snina	27,7	86,3
Sobrance	0,0	----
Spišská Stará Ves	1,0	----
Stará Ľubovňa	21,4	18,6
Stropkov	20,3	55,1
Svidník	64,0	88,6
Veľké Kapušany	0,0	0,1
Vranov nad Topľou	0,0	----
Prešovský kraj	10,6	24,1

Relatívne vysoké zastúpenie mali občania ukrajinskej národnosti v miestnych národných výboroch, aj keď stav na tomto úseku bol do istej miery skreslený pomerne veľkým počtom a nízkou ľudnosťou ukrajinských obcí. V máji 1950 Ukrajinci tvorili 10,6 % obyvateľstva Prešovského kraja, v MNV však bolo 3303 občanov ukrajinskej národnosti, t. j. 24,1 % všetkých členov MNV v kraji, t. j. 2,2× viac ako by zodpovedalo národnostnej štruktúre tejto oblasti. V Košickom kraji sa k ukrajinskej národnosti hlásilo len 0,2 % obyvateľov, avšak 115 Ukrajincov v MNV vtedy predstavovalo 1,24 % všetkých členov MNV, t. j. šesťnásobne viac než bol ich podiel na počte obyvateľstva kraja. V celoslovenskom meradle sa Ukrajinci podieľali 1,4 % na celkovom počte obyvateľov, ale v MNV bolo celkom 3459 Ukrajincov, t. j. 5,63 % zo všetkých členov MNV na Slovensku, teda ich podiel na členstve v MNV bol štyrikrát vyšší než podiel na počte obyvate-

fov.⁸⁹ Táto disproporcía sa ešte viac prejavila v jednotlivých okresoch Prešovského kraja, ako to ukazuje tabuľka č. 8.⁹⁰

Od roku 1952 sa začalo výraznejšie prejavovať úsilie centra zvýšiť počet príslušníkov národnostných menšín v orgánoch štátnej správy, predovšetkým na nižších stupňoch riadenia. Povereníctvo vnútra preto pristúpilo k organizovaniu

Tabuľka č. 9: *Národnostné zloženie členov ONV v okresoch Prešovského kraja v roku 1952*

Okres Kraj	Spolu		Slováci		Ukrajinci	
	Plénum	Rada	Plénum	Rada	Plénum	Rada
Bardejov	30	11	17	7	13	4
Giraltovce	30	11	26	9	4	2
Humenné	30	9	28	9	2	0
Medzilaborce	30	11	3	1	27	10
Michalovce	30	11	30	11	0	0
Prešov	18	10	18	10	0	0
Sabinov	30	9	26	8	4	1
Snina	30	11	6	2	24	9
Sobrance	30	11	30	11	0	0
Spišská Stará Ves	29	9	27	8	2	1
Stará Ľubovňa	30	11	18	5	12	6
Stropkov	27	7	12	3	15	4
Svidník	30	11	2	1	28	10
Veľké Kapušany	30	11	24	10	6*	1*
Vranov nad Topľou	28	9	28	9	0	0
Prešovský kraj	26	11	15	6	10	5+1*
ONV Prešovského kraja	488	162	338	110	145+5*	51+1*

* Ide o príslušníkov maďarskej národnosti

školení pre pracovníkov správy obcí v maďarskom, ako aj v ukrajinskom jazyku. Len v učebnom roku 1952/53 sa takýchto školení v ukrajinskom jazyku zúčastnilo 1270 frekventantov, s ktorými sa počítalo vo funkciách predsedov a tajomníkov MNV, resp. predsedníčok výborov žien zriaďovaných pri MNV v jednot-

89 SNA, f. PV-sekr., i. č. 111, šk. 167. *Zloženie členstva MNV podľa národnosti (máj 1950).*

90 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS, šk. 797. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 24. júna 1950. *Správa o reorganizácii MNV*, s. 15-16.

livých obciach.⁹¹ V tom čase z 544 tajomníkov MNV v Prešovskom kraji bolo 153 Ukrajincov, t. j. 28,1 %.⁹² Značne vysoké zastúpenie získali občania ukrajinskej národnosti tiež v okresných národných výboroch i na KNV v Prešove, ktoré bolo takmer trojnásobne vyššie než percentuálny podiel Ukrajincov na obyvateľstve Prešovského kraja. Konkrétnu situáciu na tomto úseku v roku 1952 ukazujú tabuľky č. 9 a 10.⁹³

Tabuľka č. 10: *Zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v ONV v okresoch Prešovského kraja v roku 1952 v %*

Okres Kraj	Podiel Ukrajincov na celkovom počte obyvateľov okresu	Podiel Ukrajincov na počte členov ONV (KNV)	
		Plénum	Rada
Bardejov	19,7	43,3	36,3
Giraltovce	3,5	13,3	18,1
Humenné	4,5	6,6	----
Medzilaborce	51,7	90,0	90,9
Michalovce	0,1	----	----
Prešov	1,2	----	----
Sabinov	7,9	13,3	11,1
Snina	27,7	80,0	81,8
Sobrance	0,0	----	----
Spišská Stará Ves	1,0	6,8	11,1
Stará Ľubovňa	12,4	40,0	54,5
Stropkov	20,3	55,5	57,1
Svidník	64,0	93,3	90,9
Veľké Kapušany	0,0	----	----
Vranov nad Topľou	0,0	----	----
Prešovský kraj	10,6	27,7	45,4
SPOLU	10,6	29,7	31,4

91 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 614, šk. 109. *Správa o zabezpečení školení pracovníkov ľudovej správy v jazyku maďarskom a ukrajinskom v období 1952/53*, s. 5.

92 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo dňa 17. júla 1952*, s. 46.

93 Vypočítané podľa SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. *Národnostné zloženie orgánov ľudovej správy v Prešovskom kraji*, s. 1-2.

Funkcionári ukrajinskej národnosti mali v sledovanom období tiež významný podiel na etnickom zložení krajských a okresných orgánov masových spoločenských organizácií, najmä *Revolučného odborového hnutia* (ROH) a *Československého sväzu mládeže* (ČSM). Z celkového počtu 36 politických pracovníkov Krajskej odborovej rady (KOR) bolo trinásť ukrajinskej národnosti, t. j. 36,1 % a z 13 tajomníkov okresných odborových rád boli piati Ukrajinci, t. j. 38,4 %. Z deväťčlenného Predsedníctva KV ČSM v Prešove boli až piati členovia ukrajinskej národnosti, t. j. 55,5 %, z 15 predsedov OV ČSM bolo sedem Ukrajincov, t. j. 46,6 % a z rovnakého počtu okresných tajomníkov sa vtedy k ukrajinskej národnosti hlásili deväť, teda 60 % z nich.⁹⁴ Z ôsmich krajských tajomníkov najvýznamnejších spoločenských organizácií boli siedmi ukrajinskej národnosti.⁹⁵

Celkové národnostné pomery v kraji sa v prvej polovici roku 1952 zdali byť predsa len konsolidovanejšie, pretože najmä rozruch vyvolaný pravoslávnu akciou, ale tiež kampaňou proti tzv. buržoáznym nacionalistom sa do istej miery utišil. KNV v Prešove už v máji 1952 s istým uspokojením úradne hlásil Poverenictvu vnútra, že „nedochádza nikde k sporom o nesprávne zastúpenie jak v národných výboroch tak ani v iných zložkách masových organizácií“.⁹⁶ Stav zastúpenia občanov ukrajinskej národnosti na úseku národných výborov sa ani v roku 1953 výraznejšie nezmenil. Prehľad percentuálneho zastúpenia Ukrajincov v ich plénach a radách v Prešovskom kraji i v celoslovenskom meradle poskytuje tabuľka č. 11.⁹⁷

Tabuľka č. 11: *Zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v národných výboroch v Prešovskom kraji a na Slovensku v roku 1953 v %*

Administratívna jednotka	Podiel na počte obyvateľov	KNV		ONV		MNV	
		Plénum	Rada	Plénum	Rada	Plénum	Rada
Prešovský kraj	10,6	31,5	45,4	31,3	35,4	27,6	27,0
Slovensko	1,4	5,0	8,2	4,7	6,0	6,6	5,4

94 Vypočítané podľa SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadnutie P ÚV KSS 28. júna 1952. *Správa o národnostnom zložení orgánov KSS, ľudovej správy a masových organizácií v Prešovskom kraji*, s. 1.

95 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo dňa 17. júla 1952*, s. 46.

96 SNA, f. PV-adm., i. č. 678, šk. 941. *Správa KNV Prešov z 29. mája 1952*.

97 Vypočítané podľa SNA, f. PV-sekr., i. č. 111, šk. 167. *Výkaz o stave a národnosti členov NV a členiek výborov žien pri MNV za III. štvrtrok (I. X. 1953)*.

Občania ukrajinskej národnosti sa vo veľkej miere dostávali aj do aparátov štátnej správy v Prešovskom kraji. V roku 1953 v nich pracovalo celkom 3558 pracovníkov, z ktorých asi jedna tretina sa hlásila k ukrajinskej národnosti.⁹⁸ Všetky uvedené štatistické údaje jednoznačne ukazujú, že občania ukrajinskej národnosti v skúmanom období, ale i v ďalších rokoch, mali vysoké zastúpenie v národných výboroch, v celom štátnom aparáte i vo vedení spoločenských organizácií v miestom, okresnom, krajskom i celoslovenskom meradle, ktoré niekoľkokrát prevyšovalo podiel Ukrajincov na celkovom počte obyvateľstva v jednotlivých administratívnych celkoch.

Možno odôvodnene predpokladať, že takéto zastúpenie Ukrajincov vo verejných, ale i v hospodárskych funkciách bolo v značnej miere podmienené ich pomerne značným podielom na členskej základni KSS vo viacerých okresoch, ale i v rámci krajskej straníckej organizácie, ktorý sa premietol aj do národnostného zloženia príslušných straníckych orgánov. Napríklad, v okrese Bardejov bolo k 31. decembru 1947 1657 členov KSS, z toho 1352 Rusínov alebo Ukrajincov, t. j. 81,5 %. Z celkového počtu členov OV KSS v Bardejove tvorili komunisti ukrajinskej národnosti v roku 1953 52,3 %, hoci na počte obyvateľov okresu participovali dvakrát menej.⁹⁹ Okresný výbor KSS v Medzilaborciach v roku 1953 bol zložený výlučne z členov KSS ukrajinskej národnosti, hoci počet Ukrajincov v tomto okrese len veľmi málo prevyšoval nadpolovičnú väčšinu.¹⁰⁰

Z celkového počtu členov KV KSS v Prešove komunisti ukrajinskej národnosti mali v roku 1951 zastúpenie 41,6 % a v roku 1953 dokonca 51,6 %.¹⁰¹ Zo správy KV KSS určenej Predsedníctvu ÚV KSS z júna 1952 vyplýva, že z deviatich členov Predsedníctva KSS sa piati hlásili k Ukrajincom, t. j. 55,5 %, z 315 členov okresných výborov KSS bolo 110 Ukrajincov, teda 34,9 %, a z 15 predsedov OV KSS bolo osem ukrajinskej národnosti, t. j. 53,3 %. Nie je však bez zaujímavosti, že v aparáte KV KSS pracovníci ukrajinskej národnosti tvorili 35,7 % a v aparáte okresných výborov KSS dokonca 40,1 %.¹⁰² Bolo len prirodzené, že komunisti ukrajinskej národnosti sa podieľali aj na zastúpení krajskej orga-

98 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. 20. schôdza P ÚV KSS 25. júla 1953. *Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. VI. 1952 k situácii v Prešovskom kraji*, s. 13.

99 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 1 018 a 1 023. *Zápisnice z okresných konferencií KSS v Bardejove 20. apríla 1947 a 11. – 12. apríla 1953*.

100 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 1 058. *Zápisnica z okresnej konferencie KSS v Medzilaborciach 18. – 19. apríla 1953*.

101 Vypočítané podľa SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 65/I, šk. 2. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 8. – 10. júna 1951*, s. 9; a. j. 66, šk. 2. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 16. – 17. mája 1953*, s. 278.

102 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadnutie P ÚV KSS 28. júna 1952. *Správa o národnostnom zložení orgánov KSS, ľudovej správy a masových organizácií v Prešovskom kraji*, s. 1.

nizácie KSS vo vyšších straníckych orgánoch. Už na IX. zjazde KSČ boli do ÚV KSČ z Prešovského kraja zvolení poslanec NZ a poľnohospodársky referent KNV v Prešove P. Babej, poslanec NZ a vedúci kultúrno-propagačného oddelenia KV KSS v Prešove V. Kapišovský, predseda KNV v Prešove L. Medved' a vedúci poľnohospodárskeho oddelenia KV KSS v Prešove M. Špak. Ako náhradníka zvolili i Š. Šteňka, poslanca SNR a tajomníka OV KSS v Medzilaborciach.¹⁰³

Pravda, z naznačeného nesúladu medzi podielom ukrajinského obyvateľstva na jeho celkovom počte a zastúpením Ukrajincov v štátnych a straníckych orgánoch nemožno robiť jednoznačné závery o ich eventuálnom privilegovanom postavení. Kandidáti na poslanecké miesta v zastupiteľských zboroch i na členstvo a funkcie v politických orgánoch neboli ani v Prešovskom kraji navrhovaní podľa národnostného kľúča, aj keď sa na etnickú príslušnosť v záujme menšinového obyvateľstva prihliadalo. Uvedený rozpor bol skôr dôsledkom toho, že kým veľká časť obyvateľstva severovýchodného Slovenska sa k ukrajinskej národnosti nehlásila už pri sčítaní ľudu v marci 1950, a po pravoslavizácii a ukrajinizácii školstva sa ešte zväčšila, u komunistov a funkcionárov sa deklarovanie ukrajinskej identity vyžadovalo a už eventuálna váhavosť v tomto smere sa neraz interpretovala ako politický priestupok.¹⁰⁴

Na druhej strane, považujeme za potrebné poznamenať, že významné zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v decíznej sfére a eo ipso ich značný podiel na zodpovednosti za konkrétne uplatňovanie politiky v podmienkach kraja, vrátane jej deformácií začiatkom päťdesiatych rokov, vyvolávalo u časti slovenskej verejnosti i protiukrajinské nálady, ktoré sa najčastejšie prejavovali v obvineniach z karierizmu, konjunkturalizmu alebo nacionalisticky motivovanej súdržnosti a vzájomnej podpory Ukrajincov. V neskorších rokoch, najmä keď sa prehodnocovala politika a kritizovali chyby z obdobia stalinizmu, obdobné názory niekedy slúžili niektorým funkcionárom na to, aby alibisticky presúvali neúspechy na Ukrajincov, kým pozitívnejšie výsledky pripisovali zásahom slovenských národných orgánov a ústredných inštitúcií v Prahe.¹⁰⁵

Podľa komunistickej koncepcie riešenia národnostnej otázky uspokojovanie všetkých oprávnených potrieb a záujmov občanov ukrajinskej národnosti, rovnako ako aj príslušníkov ostatných národov a národností v republike, mala garantovať KSČ. Internacionálne zloženie, ale najmä charakter a obsah činnosti orgánov tzv. ľudovej moci a štátnej správy boli preto aj interpretované ako hlavné záruky národnostnej rovnoprávnosti i rozvoja národného života. Politické štruktúry mali v tomto zmysle nahradiť politické slobody a právne istoty, ktoré boli zjavne len

103 Представители трудящихся Пряшевщины избраны в члены Центрального Комитета КПС. In *Пряшевецина*, roč. 6, 8. jún 1950, č. 25, s. 1.

104 V tomto duchu odzneli viaceré diskusné príspevky na krajských a okresných konferenciách KSS i na zasadnutiach KV KSS a OV KSS v Prešovskom kraji.

105 ŠULIČ, J. O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky. In *O politice KSČ při dovršování socialistické výstavby : Z jednání historické sekce vědecké konference Vysoké stranické školy při ÚV KSČ ke 40. výročí založení KSČ konané ve dnech 1. – 2. VI. 1961*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1962, s. 97.

formálne. Najvyššie stranické a vládne orgány na Slovensku, ÚV KSS a Zbor povereníkov, dostali za úlohu riešiť prípadné problémy vo fungovaní tohto monolitného systému, a to najmä účinnou kádrovou a metodickou pomocou podriadeným zložkám.

Je nepochybnou skutočnosťou, že národnostné zloženie volených orgánov, ako aj ich aparátov, ešte nič nevytvára o obsahu ani o úrovni ich práce, vrátane starostlivosti o potreby a záujmy menšinového obyvateľstva, a v tomto zmysle dosť často vôbec nerozhoduje ani o jej výsledkoch. Aj z tohto hľadiska je potrebné posudzovať situáciu v Prešovskom kraji, ktorá, zvlášť do polovice päťdesiatych rokov, nebola jednoduchá ani priaznivá. V dôsledku celkovej hospodárskej, sociálnej a kultúrnej zaostalosti oblasti determinovanej určitými historickými, geografickými i demografickými faktormi chýbali v Prešovskom kraji aj početnejšie skupiny schopných, odborne pripravených, skúsených a vtedajším politickým kritériám vyhovujúcich pracovníkov, ktorí by dokázali dostať činnosť regionálnych a miestnych orgánov a verejných inštitúcií na dobe primeranú úroveň. Tým menej bolo možné očakávať, že tamojšie politické, riadiace a úradnícke kádre budú vedieť efektívne transformovať politické i vládne direktívy na miestne podmienky a v prospech kraja maximálne využiť aspoň tie nevelké možnosti, ktoré byrokratické, zdola nekontrolovateľné riadenie a centralizovaná správa poskytovali.

Celkový stav a ďalší vývin na tomto úseku komplikovali aj niektoré špecifické stránky predchádzajúceho vývoja v Prešovskom kraji. Súviseli s realizáciou viacerých kampaní, ktoré boli zamerané na nábor pracovných síl, na riešenie národnostnej, školskej, jazykovej a bytovej otázky či na rýchlu socializáciu dediny, ktoré neúmerne zaťažovali pracovníkov politického i štátneho aparátu, znemožňovali im koncepčnú prácu, a tak negatívne ovplyvňovali ich vlastnú výkonnosť. Už pri zriaďovaní KNV bolo do Prešova premiestnených 75 pracovníkov, avšak k 1. marcu 1954 iba 33 z nich pracovali v štátnom aparáte, kým deväť v iných zložkách a až 33 sa vrátilo späť do ústredných orgánov alebo odišlo do iných krajov. Z ostatných slovenských krajov prišlo na výpomoc ďalších 20 odborníkov, z ktorých len 14 zostali v Prešovskom kraji. Udržanie väčšieho počtu kvalifikovaných kádrov v národných výboroch a v ďalších verejných inštitúciách Prešovského kraja veľmi výrazne sťažovala nevyhovujúca bytová situácia. Ako ukázal prieskum, bolo nevyhnutné do kraja premiestniť minimálne 60 špecialistov, z toho 51 na KNV a deväť do okresov, aby tak boli kvalifikovane obsadené aspoň najdôležitejšie posty a nahradení pracovníci, ktorí sa dovtedy neosvedčili.¹⁰⁶

Pravda, úlohu národných výborov a ich aparátu po roku 1948 nesmieme preceňovať, pretože v podstate predstavovali iba výkonnú zložku uplatňovania štátnej moci. Rozhodujúca právomoc bola od začiatku pevne v rukách najvyšších stranických orgánov, ktoré určovali princípy národnostnej politiky i jej modifikácie k jednotlivým národnostiam. To prirodzene neznamená, že funkcionári

106 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 47, šk. 37. *Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva Zboru povereníkov 6. apríla 1954.*

v národnostne zmiešaných okresoch severovýchodného Slovenska nemali žiadnu kompetenciu a vôbec nemohli realizáciu národnostnej politiky významnejšie ovplyvniť. Oficiálna reprezentácia rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku však centralizmus akceptovala s istým zadostučinením v očakávaní, že špecifické postavenie tejto menšiny vytvorené v prvých povojnových rokoch sa ešte posilní. Skutočný vývoj po februári 1948 však predstaviteľov UNRP, ako sme to už ukázali, úplne zaskočil.

Vedúci činitelia strany a štátu v centre aj na Slovensku síce reflektovali zložitú rusínskej či ukrajinskej otázky a venovali jej značnú pozornosť, na druhej strane si ju však príliš zjednodušili faktickým likvidovaním priestoru pre prirodzené profilovanie národného vedomia tohto obyvateľstva. Komplikovanosť takto etablovanej ukrajinskej otázky potom videli predovšetkým v tom, že ako súčasť problematiky zaostávajúceho Slovenska je spojená s nižšou hospodárskou úrovňou jeho severovýchodných okresov, ako aj s niektorými inými špecifickými charakteristikami tamojšieho obyvateľstva, ktoré síce považovali za dôsledok národnostného útlaku v minulosti, ale tiež za potenciálny zdroj národnej indiferentnosti či nacionalistických nálad. Za základ jej riešenia preto pokladali vzostup hmotnej a kultúrnej úrovne ľudu na podklade rýchleho rozvoja priemyslu a poľnohospodárstva v oblasti, ako aj intenzívnu ideologickú a kultúrno-osvetovú prácu.¹⁰⁷

Na druhej strane, od začiatku roku 1949 ústredné i slovenské stranické a štátne orgány už v podstate rezignovali na formulovanie celostného programu riešenia národnostnej otázky a pri realizácii národnostnej politiky a usmerňovaní národnostných vzťahov sa viac-menej zamerali na isté čiastkové problémy v presvedčení, že úspešné splnenie parciálnych cieľov povedie k celkovému želanému výsledku. Keďže rusínske a ukrajinské obyvateľstvo žijúce na Slovensku vôbec nebolo sformované v konzistentný etnosociálny organizmus, vznikla snaha takýto integračný proces hoci umelo vyvolať a za každú cenu urýchliť. To viedlo na jednej strane k veľkorysejšiemu prístupu k uspokojovaniu ekonomických, sociálnych a kultúrnych potrieb oblasti a občanov, no na druhej strane aj k častejším neprirodzeným zásahom do ich národného a kultúrneho vývoja.

Táto nesúrodá koncepcia sa ale v bežnej praxi prejavovala tak, že v mnohých smeroch oprávnená priorita iných úloh zatlačala národnostný aspekt do úzadia. Národnostné problémy v tomto zmysle často strácali svoju špecifiku, najmä ich priamym prepojením s problematikou industrializácie, kolektívizácie, tzv. kultúrnej revolúcie či vykonávania verejnej správy. Úplne logicky to vyústilo do stavu, že národnostná politika bola chápaná i uplatňovaná v oklieštenej forme

107 Svedčia o tom vystúpenie V. Širokého a politické analýzy z nasledujúcich rokov. Pozri SNA, f. ÚV KSS, KV KSS, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 70, šk. 3. Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 12. – 13. apríla 1958, s. 161 a SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS a. j. 467, šk. 5. Zasadnutie pléna KV KSS v Prešove dňa 26. apríla 1956. Uznesenia orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, mimoriadne číslo z 23. decembra 1955. *O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom*, s. 143.

a fakticky redukovaná len na jej ekonomickú a kultúrnu stránku. Rovnako deformujúco pôsobilo nekritické akceptovanie celkom nezmyselnej tézy, že v podmienkach socialistického zriadenia, ktoré úplne vylučuje národnostný útlak a zabezpečuje ekonomický rozvoj všetkých oblastí aj rast životnej i kultúrnej úrovne obyvateľstva, sa národnostná otázka fakticky vyrieši automaticky.

Jej reálne riešenie veľmi výrazným spôsobom ovplyvnili tiež zmeny v organizovaní, v kompetenciách a vo výkone štátnej správy. Ústava 9. mája síce ukončila diskusiu aj spory ohľadom administratívneho systému v prospech krajského zriadenia, avšak len z formálneho hľadiska. Konkrétne záležitosti sa riešili na celoštátnom zjazde národných výborov, ktorý sa konal 27. – 28. júna 1948 v Kroměříži.¹⁰⁸ Prijatý tzv. Kroměřížsky program reorganizácie štátnej správy v podstate znamenal, že všetky úseky verejnej správy, teda štátna správa aj samospráva prešli do kompetencie národných výborov. Krajské národné výbory v zmysle zákona č. 280/1948 z 21. decembra 1948 o krajskom zriadení boli síce zodpovedné ľudu, avšak riadené vládou, pričom ich jednotlivé referáty príslušným ministerstvám.¹⁰⁹ Naznačené zmeny v oblasti verejnej správy ovplyvnili i charakter a možnosti riešenia ukrajinskej otázky.

Ich súčasťou bolo tiež presunutie starostlivosti o etnické menšiny na úroveň miestnej a regionálnej správy. Samo osebe to určite predstavovalo pozitívny moment, ktorému možno len máločo vytknúť, avšak v konkrétnych podmienkach Prešovského kraja a jeho severných okresov bolo vlastne krokom k rezignácii na koncepčné a systematické riešenie rusínskej a ukrajinskej otázky. Národné výbory v rokoch 1948 – 1953 totiž zápasil s mnohými zložitými problémami očisty a reorganizácie ľudovej správy, ako aj zavádzania referentského systému, boli doslova zavalené konkrétnymi úlohami industrializácie, kolektivizácie, ale tiež likvidácie živnosti a ďalších kampaní tohto turbulentného obdobia. Okrem toho, nachádzali sa v pozícii dvojitej podriadenosti, ale aj priamej závislosti od politických rozhodnutí centrálnych politických a štátnych orgánov. Navyše, často fungovali s viacerými neobsadenými miestami vo vnútornej štruktúre a nekvalifikovanými pracovníkmi v niektorých funkciách.

Za týchto okolností národné výbory v žiadnom prípade nemohli byť ani garantom, ale ani praktickým uskutočňovateľom princípov národnostnej rovnoprávnosti a ochrany menšín alebo strážcami demokratického riešenia národnostných problémov.¹¹⁰ Národné výbory totiž aj v tejto sfére, rovnako ako v iných oblastiach, len viac alebo menej aktívne, dôsledne alebo úspešne plnili príkazy centra. Centralizácia politickej moci a nárast byrokracie vo verejnej správe sa ešte vystupňovali v rokoch 1951 – 1953 v súvislosti s vnútropolitickým vývojom a zostrením medzinárodnej situácie.

108 KAŠŠÁK, R. Organizácia a charakter verejnej správy v Československu v rokoch 1945 – 1948. In *Magister Officiorum*, roč. 1, 2011, č. 1, s. 67-84.

109 SIKORA, S. *KSČ a národné výbory na Slovensku v začiatkoch socialistickej výstavby (1948 – 1954)*. Bratislava: Pravda, 1989, 227 s.

110 Podrobnejšie k problematike pozri ŠKODA, V. *Národné výbory – základní orgány jednotné státní moci v ČSSR*. Praha: Svoboda, 1975, 256 s.

Ako sme uviedli, na úrovni ústredných politických a štátnych orgánov už v priebehu roku 1948, no najmä po IX. zjazde KSČ v roku 1949, sa začala národnostná otázka takmer výlučne chápať len ako súhrn niektorých sociálno-ekonomických a kultúrnych problémov, ktoré budú „fait accompli“ vyriešené počas socialistickej výstavby. Preto nebolo náhodou, že pokiaľ sa problematika Rusínov a Ukrajincov vôbec dostala na program jednania centrálnych alebo slovenských stranických a štátnych orgánov, spravidla išlo o školské či kultúrne otázky, ktoré sa prerokovávali s čoraz menšou trpezlivosťou. Kým v roku 1949 sa ÚV KSS zaoberal predovšetkým zložitou otázkou ukrajinského národnostného školstva, v roku 1950 sa k nej pridružili aj niektoré ďalšie problémy.¹¹¹

Predsedníctvo ÚV KSS na zasadnutí 16. septembra 1950 prerokovávalo otázku vytvorenia Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich súvisiacu tiež s odsúvaním UNRP z politickej scény, jazykové pomery na ukrajinských národnostných školách, ale i niektoré nejasnosti v súvislosti s výsledkami sčítania ľudu v tzv. ukrajinských okresoch.¹¹² Konkrétne úlohy, ktoré boli na zasadnutí prijaté, boli uložené jednak priamo Zboru povereníkov alebo jednotlivým povereníkom a jednak národným výborom, predovšetkým KNV v Prešove, a to prostredníctvom tamojšieho KV KSS.

Napriek mnohým problémom, ktoré sprevádzali činnosť KNV v Prešove, prejavil aj určitú snahu komplexnejšie sa zaoberať problematikou ukrajinského obyvateľstva na severe východného Slovenska. Už 16. augusta 1951 prijal totiž uznesenie č. 309/1951 o zriadení koordinačnej komisie pre národnostnú otázku zloženej zo zástupcov troch referátov, ktorá mala štvrťročne podávať situačnú správu Rade KNV.¹¹³ Metodickú úpravu v tomto smere poskytlo ministerstvo vnútra 16. januára 1952. Podľa nej mali byť pri príslušných národných výboroch vytvorené komisie pre národnostné otázky, ktoré by boli ich poradným orgánom a mohli tak pôsobiť nielen v záležitostiach štátneho občianstva, ako sa to v praxi realizovalo dovtedy, ale aj pri riešení majetkovoprávných, bytových, pracovných a kultúrno-osvetových problémov menšinového obyvateľstva.¹¹⁴

Politickú situáciu v Prešovskom kraji, zvlášť riešenie otázky rusínskeho i ukrajinského obyvateľstva na veľmi dlhé obdobie ovplyvnila rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS z júna 1952. Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadnutí 28. júna 1952 sa totiž zaoberalo nedostatkami v práci krajskej organizácie KSS v Prešove, ktoré vo všeobecnosti označilo za priamy dôsledok nedostatočného uskutočňovania uznesení IX. zjazdu KSČ v podmienkach kraja. V záujme ich odstránenia a nápravy ďalších chýb bola prijatá rezolúcia *K situácii v Prešovskom kraji*, ktorá za rozhodujúce nedostatky vyhlásila zaostávanie v plnení úloh na úseku priemyslu, stavebníctva, nábory pracovných síl a kolektivizácie poľnohospodárstva ako aj nedôsledné zabezpečovanie ideologickej činnosti.

111 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 151.

112 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 793. Zasadnutie P ÚV KSS 16. septembra 1950. *Správa o niektorých otázkach práce medzi ukrajinským obyvateľstvom*.

113 ŠA Prešov, f. KNV-P, ROČĽS, i. č. 14, šk. 31.

114 SNA, f. PV-adm., i. č. 678, šk. 941, signatúra (sign.) II/3 – 215.

Ako zvlášť závažnú skutočnosť rezolúcia charakterizovala nedostatočné odstraňovanie nesprávnych metód straníckej práce, ktoré boli údajne zavedené počas pôsobenia niekdajších vedúcich predstaviteľov kraja A. Pšeničku a P. Fleischera. Pri riešení ukrajinskej otázky sa vraj v regióne prejavovali chyby v podobe ľavej a pravej úchylky. Ľavej úchylky sa dopúšťal KV KSS, ktorý otázku Ukrajincov riešil „zhora“, a to direktívnym spôsobom. Pravá úchylka bola pripísaná vtedajším vedúcim činiteľom ukrajinskej menšiny z radov komunistov, hlavne P. Babejovi a V. Kapišovskému, neskôr aj I. Rohal'ovi-Il'kivovi, literátovi V. Grendža-Donskému aj iným.¹¹⁵ Hodnotenie plnenia prijatých opatrení na jednotlivých úsekoch a celkovej situácie v Prešovskom kraji sa stalo pravidelným bodom programu na zasadnutiach orgánov KSS v nasledujúcich rokoch.

Rok 1953 sa vo vzťahu k národnostnej problematike v kraji niesol v znamení príprav na definitívne a jednoznačné riešenie otázky národnostného školstva Rusínov a Ukrajincov v kraji. Napäté ovzdušie súvisiace s bojom proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu vystupňovali tiež neúspechy zaznamenané pri združstevňovaní v tejto oblasti, ktoré plne zamestnávali nielen poľnohospodárske referáty, ale i celé aparáty KNV a ONV, ako aj všetkých funkcionárov MNV v obciach. Rovnako sa nedarilo účinnejšie riešiť otázku skvalitnenia kvalifikačnej štruktúry pracovníkov aparátu na úrovni kraja ani okresov a disproporcía medzi plnením požiadavky „ľudovosti“ na jednej a odbornosti na strane druhej bola u mnohých funkcionárov naďalej veľmi veľká. Vážne problémy v Prešovskom kraji boli pozorne sledované Povereníctvom vnútra a prostredníctvom neho aj Zborom povereníkov. Už v marci 1953 sa uskutočnil predbežný prieskum situácie na KNV v Prešove a v polovici júna sa prieskum jeho činnosti zopakoval.

Dňa 25. júla 1953 sa v Prešove uskutočnilo spoločné zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS a Byra KV KSS venované hodnoteniu plnenia rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS z júna 1952. Predložená správa kritickú situáciu v kraji prezentovala najmä ako dôsledok neplnenia rezolúcie, predovšetkým na úseku verejnej správy. Krajskému výboru KSS bola obzvlášť vytýkaná bezstarostnosť pri kádrovom zabezpečovaní rád KNV a ONV. Konštatovalo sa v nej, že iba tak sa mohlo stať, že od začiatku roku 1951 až do konania schôdze neboli ani raz obsadené všetky referentské funkcie a v roku 1952 dokonca Rada KNV nebola niekoľko mesiacov ani uznášaniaschopná. Ešte horšia situácia vznikla v niektorých ONV, keď len v roku 1952 bolo z funkcie odvolaných 10 predsedov ONV a 76 referentov. Zasadnutia plén ONV boli v správe charakterizované ako formálne, nepripravené a vyznačujúce sa vysokou absenciou členov. Odchod predsedu KNV L. Medved'a z funkcie bol hodnotený ako v zásade správny, no pre skvalitnenie verejnej správy nepostačujúci krok.¹¹⁶

115 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 826. Zasadnutie P ÚV KSS 15. novembra 1952. *Správa Predsedníctva KV KSS v Prešove z 11. novembra 1952 o plnení rezolúcie P ÚV KSS „K situácii v Prešovskom kraji“.*

116 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. Zasadnutie P ÚV KSS 25. júla 1953, 20. schôdza P ÚV KSS. *Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. VI. 1952 k situácii v Prešovskom kraji*, s. 12-14.

Uznesenie spoločného zasadnutia bolo orientované najmä na zvládnutie úloh na úseku poľnohospodárstva, avšak tajomníkovi ÚV KSS P. Davidovi bolo uložené navrhnúť kádrové opatrenia, zabezpečiť pravidelnú kontrolu plnenia úloh a následne informovať Predsedníctvo ÚV KSS. Predseda Zboru povereníkov R. Strechaj dostal za úlohu oboznámiť predsedníctvo s výsledkami prieskumu uskutočneného Povereníctvom vnútra.¹¹⁷ Správu o prieskume, ako aj o vykonaných opatreniach na KNV v Prešove predložil na zasadnutí Zboru povereníkov 28. júla 1953 povereník vnútra J. Lietavec. Konštatoval, že v kraji sa vyskytujú mnohé nedostatky v plnení úloh, ktorú sú odrazom nepružnosti, nepravidelnosti a nízkej efektívnosti práce KNV. Na základe toho kolégium povereníka navrhol rad opatrení na takmer všetkých úsekoch činnosti a vypracovalo *Zásady pre vykonanie komplexného prieskumu činnosti národných výborov v Prešovskom kraji*, ktorý sa mal uskutočniť 10. – 25. septembra 1953.¹¹⁸

Politická a hospodárska situácia v Prešovskom kraji vrátane niektorých stránok riešenia ukrajinskej otázky sa stala predmetom na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo 26. novembra 1953. Ostrej kritike bol, okrem iného, podrobený štátny aparát, ktorý priamo spôsobil mnohé negatívne javy v hospodárskej i politickej oblasti. Podľa správy, v národných výboroch zavládol byrokratický duch, funkcionári si počínali takmer diktátorsky, porušovali zákonnosť a stratili autoritu i dôveru. Pomery na KNV sa síce nastúpením nového predsedu Ľ. Gabriela údajne zlepšili, prišli viacerí noví ľudia, avšak nedostatkov a pasivity aj tak zostalo dosť. K aktivizácii ONV by mala prispieť výmena predsedov ONV v siedmich okresoch, z toho v štyroch s väčším podielom ukrajinského obyvateľstva (Snina, Svidník, Sabinov a Medzilaborce). Najvážnejšia situácia bola priamo v obciach, pretože v mnohých sa MNV úplne rozpadli a v ďalších existovali len formálne. Za najväčšiu prekážku konsolidácie stavu na tomto úseku bola označená nízka politická i odborná úroveň pracovníkov aparátov národných výborov.¹¹⁹

V tomto zmysle Predsedníctvo ÚV KSS uložilo R. Strechajovi zabezpečiť dokončenie reorganizácie pléna KNV a rád okresných národných výborov do konca decembra 1953 a miestnych národných výborov do 31. januára nasledujúceho roku, posilnenie aparátu ONV pracovníkmi z KNV a z ústredných úradov, ako i politické a odborné doškolenie pracovníkov aparátu.¹²⁰ Ústavným zákonom č. 81/1953 Zb. bolo všeobecné riadenie národných výborov vyňaté z kompetencie ministerstva vnútra a Povereníctva vnútra a prenesené do pôsobnosti vlády, resp.

117 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. Zasadnutie P ÚV KSS 25. júla 1953, 20. schôdza P ZV KSS. *Zápis spoločnej schôdze Predsedníctva ÚV KSS a byra KV KSS v Prešove, konanej dňa 25. júla 1953 v Prešove*, s. 4.

118 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 18, šk. 18, prípis č. 2014/53. Komplexný prieskum napokon vykonali pracovníci ministerstva vnútra pod vedením L. Hrabovského od 15. augusta do 11. septembra 1953. Pozri SNA, f. PV-adm., i. č. 909, šk. 1115.

119 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 6-7.

120 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953. *Návrhy opatrení na úseku práce slovenských národných orgánov*, s. 1.

Zboru povereníkov.¹²¹ Na základe toho Zbor povereníkov 1. decembra 1953 vymenoval za predsedu komisie pre všeobecné riadenie národných výborov predsedu ZP R. Strechaja, za podpredsedu povereníka vnútra J. Lietavca a za členov komisie povereníka poľnohospodárstva Š. Gažíka, povereníka obchodu Ing. J. Bušniaka a ďalších vysokých funkcionárov, takže bolo od začiatku zrejmé, že podstatnú časť práce komisie v praxi prevezmú pracovníci Úradu Zboru povereníkov a administratívne prístupy v tejto oblasti sa sotva podarí prekonať.¹²²

Vývoj v rokoch 1948 – 1953 celkove ukázal, že slovenské politické, ale aj vládne a výkonné orgány oprávnené venovali veľkú pozornosť práci verejnej správy v Prešovskom kraji a relatívne náročne ju hodnotili, avšak, na druhej strane, sústavnými zásahmi, častými kontrolami a detailne rozpracovanými opatreniami fakticky potláčali iniciatívu krajských, a toľž okresných a miestnych inštitúcií, neraz dezorientovali funkcionárov a často meritum vecí vôbec neriešili.¹²³ A to nemohlo v žiadnom prípade prospieť ani riešeniu ukrajinskej otázky.

121 81. Ústavní zákon ze dne 16. září 1953 o řízení národních výborů vládou. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1953, částka 49. vydaná dne 1. října 1953, s. 321.

122 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 637, šk. 131.

123 Pozri SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i. č. 18, šk. 18. *Pripomienka J. Ďuriša na zasadani ZP 28. júla 1953*.

III. IDEOLOGICKÉ A KULTÚRNE ASPEKTY VO VÝVOJI UKRAJINSKEJ MENŠINY

Politický prevrat v roku 1948 zastihol rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na severe východného Slovenska z nacionálneho hľadiska v štádiu, v ktorom svoju etnickú identitu nedemonštrovalo jednoznačne a smerovanie jeho národného vývoja nebolo ešte vyhranené. Proces nacionálneho konštituovania východných Slovanov pod Karpatmi a na príľahlom území Slovenska sa totiž výrazne oneskoril. Príčinou neboli len nepriaznivé ekonomické, sociálne a politické podmienky v predchádzajúcich obdobiach, ako sa neraz zjednodušene tvrdilo, ale najmä špecifický charakter jeho doteraz stále málo preskúmanej etnogenézy. Inak povedané, prevažne k rusínstvu inklinujúci ľud v severovýchodných okresoch Slovenska do roku 1948 nezískal všetky všeobecne uznávané atribúty novodobého národa.¹

Dlhodobé absentovanie národného vedomia a nezhody v otázke spisovného jazyka živili za podpory nežičlivej národnostnej politiky i pod vplyvom rôznych geopolitických konštrukcií nevyjasnenosť národnostnej príslušnosti tamojšieho obyvateľstva a diverzifikáciu postojov inteligencie, čo spravidla uľahčovalo vládnucim kruhom ignorovať národné potreby populácie a tak nepriamo podporovať asimilačné tendencie. Spoločenské vedomie väčšiny Rusínov sa celé desaťročia v podstate obmedzovalo na viac alebo menej intenzívne prežívanie pocitu spoločnej príslušnosti ku gréckokatolíckej cirkvi, v ktorej však bolo aj veľa etnických Slovákov. Kultúra Karpatorusov, Rusínov či Rusnákov, ako často nazývali ľud v tejto časti Slovenska, sa zvyčajne obmedzovala, s výnimkou náboženského a cirkevného života, len na tradovanie miestneho folklóru. Národnostný útlak, prejavujúci sa v niektorých etapách historického vývoja, ktorý spravidla urýchlil a posilňoval vytváranie národných foriem ľudskej pospolitosti, viedol u tohto etnika, paradoxne, k opačným dôsledkom.

Ukončenie II. svetovej vojny v Európe, oslobodenie a obnovenie Československej republiky i určitá renesancia všeslovanských nálad po roku 1945 síce skutočne vytvorili pre národnouvedomovací pohyb Rusínov a Ukrajincov sľubné predpoklady, tie sa však vzápätí značne skomplikovali riešením otázky Podkarpatskej Rusi. Národné obrodenie tak zostalo aktuálnym pre podstatne menšiu a so slovenským etnikom silne zmiešanú časť rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva, pričom aj o jeho orientovaní tak bolo tiež, ako sme to už uviedli, fakticky rozhodnuté. Navyše, ďalší politický vývoj spôsobil, že národnouvedomovací proces bol podporovaný a prebiehal v preň netypických, v neprirodzených historických podmienkach tzv. ľudovej demokracie, a to v nacionálne vyzretejšom prostredí, čo nemohlo nepoznačiť jeho charakter a výsledky.

1 BAJCURA, I. Postavenie a tendencie vývinu národnostných menšín v socialistickom Československu. In PŘÍKRYL, F. (ed.). *Národnostné vzťahy v socialistickom Československu*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1976, s. 374.

Po februári 1948 sa predstavitelia vedenia komunistickej strany síce prihlásili k zásade, že riešenie otázky národnej orientácie a jazyka je výlučne záležitosťou samotného obyvateľstva, ktorá sa ale z viacerých dôvodov stávala čoraz viac len formálnym princípom.² V prvom rade, proklamovaným základom vtedajšej koncepcie riešenia menšinovej otázky bolo odstraňovanie ekonomickej a sociálnej zaostalosti v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska so súčasným vytváraním priestoru pre kultúrny rozvoj národností. Zároveň sa tiež začala prejavovať snaha centra celý národný pohyb menšín usmerniť a vtiesnať len do oblasti kultúry a s týmto cieľom vytvoriť národnostno-kultúrne zväzy ako inštitucionálny základ tejto politiky. Kultúrne zväzy mali formálne reprezentovať menšiny, avšak súčasne ako kultúrno-osvetové organizácie plniť v ich radoch ideologickú funkciu v duchu marxisticko-leninského učenia a národnostnej politiky štátu. Nedoriešenie národno-kultúrnej orientácie rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku v tomto zmysle predstavovalo vážnu prekážku realizácie tejto koncepcie.³

Z tohto dôvodu mala kultúrna politika KSC a štátu vo vzťahu k rusínskej a ukrajinskej menšine účinne podporovať proces jej národného konštituovania a súčasne ju profilovať ako „socialistickú národnosť“ napriek tomu, že obe úlohy mali odlišný, často i protirečivý, obsah. Nedostatočné rešpektovanie, ba ignorovanie tejto špecifickej situácie preto znehodnocovalo národnostnú aj kultúrnu politiku voči rusínskemu a ukrajinskému obyvateľstvu, negatívne ovplyvňovalo výber jej foriem, metód a prostriedkov, znižovalo jej efektívnosť a vyvolávalo dojem nekonceptnosti.⁴ Prílišný optimizmus ohľadom skorého a jednoznačného vyriešenia naznačených problémov nevyvolávala ani zjavná nejednotnosť vedúcich činiteľov rusínskej a ukrajinskej minority na Slovensku, ani pomerne ľahostajný postoj samotného obyvateľstva k týmto otázkam. Situáciu výstižne charakterizovalo vyjadrenie I. Rohaľa-Iľkiva na zasadnutí Predsedníctva UNRP 17. apríla 1948: „*Musíme dosiahnuť u Širokého toho, aby nám jasne povedal, či si želá, aby sme tu žili ako Ukrajinci, alebo že je tendencia, že sa musíme asimilovať.*“⁵

Bolo totiž evidentné, že presadenie ktoréhokoľvek smeru národného vývoja Rusínov a Ukrajincov okrem ukrajinskej orientácie by do značnej miery spochybnilo odôvodnenosť povojnového riešenia otázky Zakarpatskej Ukrajiny jej pričlenením k sovietskej Ukrajine, a teda k Sovietskemu zväzu. Tieto súvislosti si veľmi dobre uvedomovali aj všetci činníci národného hnutia a otvorene ju

2 ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa, s. 84.

3 Pozri BAJCURA, I. Národnostné menšiny v politike KSC. In BRIŠKÁR, J. (ed.). *Národnostná otázka a mládež v politike KSC*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 26.

4 BAJCURA, I. KSC a riešenie národnostnej otázky na východnom Slovensku. In *KSC a východné Slovensko : Materiály z celouniverzitetnej konferencie, konanej pri príležitosti 50. výročia založenia KSC*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 237.

5 A ZRUS, f. UNRP, a. j. 1258. Preklad autori.

vyjadril aj Dr. I. Rohaľ-Iľkiv, ktorý v diskusii k návrhu na reorganizáciu UNRP na zasadaní jej predsedníctva 18. októbra 1948 povedal: „Doteraz sme sa izolovali od Ukrajincov, lebo boli separatistami. Dnes to nie je. Všetci naši bratia za hranicami prijali pomenovanie Ukrajinci, preto principiálne i my musíme prijať toto pomenovanie.“⁶ Domnievame sa, že práve tieto skutočnosti a okolnosti fakticky od začiatku znemožňovali zachovať určitú historickú kontinuitu a ponechať národnému vývoju Rusínov a Ukrajincov na Slovensku prirodzený a demokratický priebeh.⁷

Medzi rusínskym a ukrajínským obyvateľstvom severovýchodného Slovenska bolo vtedy najviac rozšírené rusínske (karpatoruské) čítanie, ktoré tradične ideovo saturovala gréckokatolícka cirkev. Nemalo však výraznejší etnický akcent a viac-menej vyjadrovalo len určité začlenenie príslušníka tejto komunity a jeho rodiny do istého nábožensko-kultúrneho kontextu. U časti inteligencie pretrvávala ruská orientácia nadväzujúca na tradície kultúrnych a politických snáh národných buditeľov v druhej polovici 19. storočia, ktoré boli oživené činnosťou príslušníkov ruskej porevolučnej emigrácie v období predmnichovskej republiky. V tom čase najmenej zastúpený bol ukrajínsky smer, ktorý na území východného Slovenska, na rozdiel od Zakarpatska, nemal vtedy ešte takmer žiadne pozície.⁸

Trom smerom národno-kultúrnej orientácie zodpovedala aj situácia v jazykovej oblasti. Obyvateľstvo severovýchodného Slovenska v bežnej komunikácii skoro výlučne hovorilo miestnym dialektom. Časť inteligencie v oficiálnom a písomnom styku používala ruštinu v jej karpatskej redakcii, avšak spisovný ukrajínsky jazyk na Slovensku vlastne takmer nikto neovládal. Práve z týchto dôvodov všeobecne uznávaný spisovný jazyk rusínskej, resp. ukrajinskej populácie dovtedy fakticky ani nejestvoval. Širšie využívané bolo iba tzv. jazyčie, ktoré v istom zmysle predstavovalo v praxi používanú reč umele zostavenú zo slovnej zásoby a gramatických pravidiel cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestneho nárečia.⁹ Jazyčie sa často užívalo pri písaní kníh, učebníc i pri vyučovaní v školách v medzivojnovom období a pokusy o jeho rehabilitáciu sa vyskytovali i na sklonku druhej svetovej vojny, no napriek podpore zo strany gréckokatolíckeho kléru i niektorých vzdelancov nedošlo k jeho všeobecnému uznaniu a rozšíreniu. Snaha prijať za literárnu reč ruský jazyk mala síce tiež svojich stúpencov, bola však tiež len núdzovým riešením a nestretla sa so všeobecným súhlasom. Rovnako neúspešné boli aj pokusy navrhnuť za spisovný jazyk niektoré z rusínskych ľudových nárečí. Za týchto podmienok začali sa stranícke a štátne orgány, za nie vždy spontánnej asistencie vedúcich činiteľov UNRP, od jesene 1948 pripravovať na presadenie ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie aj u rusínsky cítia-

6 A ZRUS, f. UNRP, a. j. 1289. Preložili a podčiarkli autori.

7 БАЙЦУРА, И. Национальная консолидация украинского населения в Чехословакии в условиях строительства социализма. In РИЧАЛКА, М. (ed.). *Жовтень і українська культура*, s. 510.

8 БАЈСУРА, І. *Українська otázka v ČSSR*, s. 52.

9 БАЈСУРА, І. *Українська otázka v ČSSR*, s. 151.

ceho východoslovenského obyvateľstva na Slovensku, ktoré preto niekedy označujeme termínom ukrajinizácia.¹⁰

Jej prvá fáza v rokoch 1948 – 1949 mala skôr prípravný charakter a vyznačovala sa úsilím získať pre tento zámer najvýznamnejších predstaviteľov inteligencie z radov rusínskej a ukrajinskej menšiny, postupne popularizovať ukrajinský spisovný jazyk v oblasti i formovať kultúrno-osvetovú organizáciu, ktorá mala od začiatku prijať a presadzovať nové smerovanie jej národného a kultúrneho vývoja. Územné orgány KSC na Slovensku začali najprv častejšie poukazovať na neúnosnosť a neudržateľnosť pretrvávania dvojakeho, ruského i ukrajinského, charakteru minority, ako aj tolerovania ruského i ukrajinského jazyka, čím nepriamo vyvíjali nátlak na Predsedníctvo UNRP, najmä na členov KSC, ale i ostatných funkcionárov z radov tejto minority, aby tak urýchlili definitívne riešenie tejto otázky. Odporúčali ho síce prijať demokratickým spôsobom, a najmä vyhnúť sa pritom boju o kultúru a jazyk, čo sa fakticky navzájom vylučovalo a zjavne len pripravovalo pôdu pre direktívny zásah. Pravdepodobne za týmto účelom boli tiež rozširované obavy, že boj o jazyk „zneužije nepriateľ“.¹¹

Od začiatku roku 1949 na nevyhnutnosť jednoznačnej národno-kultúrnej orientácie upozorňoval aj tlačový orgán UNRP *Пряшевищина*, ktorý zároveň uverejňoval aj stále viac článkov a príspevkov v ukrajinskom jazyku. UNRP schválila návrh, aby od školského roku 1949/1950 boli v ruských školách na Slovensku do všetkých ročníkov škôl II. a III. stupňa zavedené po 2 hodiny ukrajinského jazyka.¹² Súčasne sa rozvinula propagačná kampaň, ktorej cieľom bolo sprofanovať rusínske cítěnie obyvateľstva a rusínsstvo politicky zdiskreditovať ako dielo domácej a zahraničnej reakcie. Postupné odpútavanie rusínskej, resp. ukrajinskej inteligencie od veľkoruskej orientácie bolo z politického hľadiska, vzhľadom na jednoznačný zahranično-politický kurz Československa na Sovietsky zväz omnoho delikátnejšie, viedlo sa podstatne opatrnejším spôsobom a otvorenejšie invektívy v tomto smere sa objavovali až v rokoch 1950 – 1951.¹³ Vlastná ukrajinizácia na severovýchodnom Slovensku prebiehala v rokoch 1950 – 1953 a predpokladala najmä úzku koordináciu dôležitých opatrení v oblastiach školskej a cirkevnej politiky i na úseku organizovania kultúrno-osvetovej činnosti.

Všeobecne, kultúrna a osvetová politika KSC a štátu v tomto regióne sa v tom istom čase sústredila predovšetkým na propagovanie a postupné presadenie ukra-

10 BAJCURA. I. Hlavné výsledky v riešení národnostnej otázky na východnom Slovensku. In *ZPU ÚML UPJŠ II*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 85-86, 94.

11 Tento motív zaznieva v už uvedenom článku Dr. I. Rohaľa-II'kiva na začiatku roku 1949, ako i vo vystúpení P. Babeja na krajskej konferencii KSS v Prešove roku 1951. K tomu pozri *Пряшевищина*, roč. 5, 1. január 1949, č. 1 – 2, s. 2 a *Пряшевищина*, roč. 7, 14. jún 1951, č. 24, ss. 3, 5.

12 Трудовое совещание украинских и русских педагогов Пряшевищины. In *Пряшевищина*, roč. 5, 9. jún 1949, č. 24, s. 4.

13 Prejav vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku na krajskej konferencii KSS v roku 1951. In *Východoslovenská pravda*, roč. 7, 9. jún 1951, č. 134, s. 5.

jinského jazyka a ukrajinskej národnej kultúry. V júni 1950 KV KSS v Prešove schválil zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka do I. ročníka dovtedy spravidla ruských národných škôl. V septembri toho istého roku ústredné orgány KSS v súvislosti s prerokovaním zlej situácie na úseku ukrajinského národnostného školstva vyjadrili nespokojnosť s chaotickým stavom na tomto úseku a naznačili nutnosť kategorického riešenia.¹⁴

V roku 1951 sa uskutočnili aj významné zmeny v ukrajinskej tlači. V prevažnej miere v ruštine vychádzajúci tlačový orgán UNRP *Пряшевищина* bol zastavený. V ukrajinskom jazyku vydávané noviny *Нове життя* boli len mutáciou rovnomenného orgánu KV KSS v Prešove *Nový život*. Nový ukrajinský mesačník *Дружно вперед* vznikol ako tlačový orgán vtedy vytváraného Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich. Od roku 1951 v Brne začala vychádzať v ruskom jazyku ako orgán Pionierskej organizácie Československého zväzu mládeže *Пионерская газета*, ktorá bola určená školskej mládeži. Po roku bola jej redakcia premiestnená do Bratislavy a pod názvom *Пионерська газета* bola vydávaná po ukrajinsky.¹⁵ Od marca 1953 Krúžok ukrajinských spisovateľov pri *Zväze československých spisovateľov* začal vydávať almanach *Дукля*. V ukrajinskom jazyku vychádzali aj dva tituly okresných novín: *Лабирецькі вістії* v Medzilaborciach a *Піддуклянський хлібороб*, ktoré boli vydávané v Bardejove.¹⁶

Kľúčový význam pri riešení jazykového problému v tomto období malo však hlavne uznesenie Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952 o zavedení ukrajiničiny ako vyučovacieho jazyka na národnostných školách, v ktorých sa dovtedy vyučovalo rusky, resp. bolo využívané aj „jazyčie“. Týmto spôsobom mala byť podľa predstáv vedenia štátu s konečnou platnosťou vyriešená otázka nacionálnej dezorientovanosti rusínskej i ukrajinskej menšiny na východnom Slovensku. Štát si vzal za úlohu prostredníctvom príslušných ministerstiev, povereníctiev, ba i národných výborov, všestranne podporovať zakladanie, činnosť a rozvoj kultúrno-osvetových zariadení propagujúcich ukrajinskú kultúru, týmto smerom orientovanú kultúrnu aktivitu tamojších národnostných škôl všetkých stupňov a druhov, ako aj rozvoj ľudovej umeleckej tvorivosti dospelých i mládeže. Prejavovať iniciatívu na tomto úseku mali aj štátne kultúrne a osvetové ustanovizne v Prešovskom kraji a v jednotlivých okresoch.

Pravda, rozhodujúcu úlohu mali zohrať kultúrne inštitúcie priamo určené pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo: *Ukrajinské národné divadlo* v Prešove, *Ukrajinský súbor piesní a tancov* v Medzilaborciach, *Ukrajinské etnografické múzeum* v Medzilaborciach, *Ukrajinská redakcia Slovenského pedagogického nakladateľstva* a *Ukrajinská redakcia umeleckej literatúry Slovenského vydava-*

14 ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa, s. 90-91.

15 V roku 1966 bola redakcia premiestnená do Košíc a v roku 1968 boli noviny premenované na *Веселка*. Pozri Українські медія в Словаччині. In *Український журнал*, 2005, roč. 1, č. 3, s. 6.

16 K tomu pozri FOLRICOVÁ, M. Ukrajinská žurnalistika v Československu. In GAJDOŠ, M. (ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti*, s. 213-218.

teľstva krásnej literatúry v Prešove, teda v podstate všetky kultúrno-osvetové zariadenia a masovokomunikačné prostriedky. Okrem uvedených periodík išlo aj o *Ukrajinské štúdio Československého rozhlasu*. Boli to inštitúcie, ktoré vznikli po 2. svetovej vojne a šírili skôr ruskú a čoraz viac i sovietsku kultúru. Po februárovom prevrate sa mali, tak ako celý kultúrny front v republike, angažovať obzvlášť pri komunistickej výchove spoločnosti. V rámci ukrajinizácie dostali za hlavnú úlohu tieto ideové zámery realizovať takými formami a prostriedkami, aby sa stali úspešnými priekopníkmi a šíriteľmi ukrajinskej kultúry medzi rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom na Slovensku.¹⁷

Vo všeobecnosti sa očakávalo, že po „vyriešení“ otázky jazyka a rozhodnutí o národno-kultúrnej orientácii obyvateľstva severovýchodného Slovenska zo strany politických orgánov sa jeho ukrajinizácia dosiahne len rozvinutím masovopolitickej a kultúrno-osvetovej práce. Situácia, najmä pokiaľ išlo o dospelé obyvateľstvo, však vôbec nebola jednoduchá. V prvom rade, ľud v severných častiach východného Slovenska z historických dôvodov dovedy takmer vôbec nemal pocit ukrajinskej národnostnej príslušnosti a propagovali ju fakticky len niektorí jednotlivci. Zdalo sa dokonca, že teoreticky neprepracované predstavy Rusínov na Slovensku o svojej národnej identite, ako i o kultúrnej autochtonnosti sa paradoxne zakladali na postuláte odmietajúcom identifikáciu s ukrajinským národom. Navyše, ukrajinská národnostná príslušnosť sa v tomto období vo vedomí ľudí nespájala s „ľudom sovietskej Ukrajiny“ ani s jeho „pokrokovými tradíciami“, ako si to prialo politické vedenie a zdôrazňovala dobová propaganda, ale skôr vyvolávala asociácie na nedávne skúsenosti a živé spomienky obyvateľstva na isté militantné prejavy ukrajinského nacionalizmu, akými boli aktivity „samostijnykov“ a „sičovikov“ z konca tridsiatych rokov na Podkarpatskej Rusi, kolaborácia s nacistickým Nemeckom počas vojny či činnosť ozbrojených skupín *Ukrajinskej povstaleckej armády* (UPA), nazývaných banderovcami, v povojnovom období.¹⁸ Vzhľadom na značnú rozdielnosť a izolovanosť tunajšej rusínskej komunity od obyvateľstva centrálnej Ukrajiny bola ukrajinská kultúra na severovýchodnom Slovensku, a to i v radoch inteligencie, v podstate neznáma a cudzia. Tézy, že z objektívneho a vedeckého hľadiska sú Rusíni na Slovensku Ukrajincami a ich nárečia sú len dialektmi ukrajinského jazyka preto nevyznievali príliš vierohodne a bez subjektívneho presvedčenia ľudí mohli len máločo zmeniť. Okrem toho, argumentovanie tohto druhu veľmi nápadne pripomínalo tzv. Cieslarovu platformu, ktorú práve v roku 1952 najvyššie stranické orgány od-

17 Vzniku a vývoju ukrajinských kultúrnych inštitúcií bolo venovaných viacero, zväčša popularizačných prác príležitostného charakteru. Napriek zjavnej jednostrannosti poskytujú cenný faktografický materiál. Pozri napr. РУДЛЮВЧАК, О. (ed.). *50 років українського радіомовлення в Чехословаччині*. Пряшів: КСУТ, 1984, 157 s.; ДАЦКО, Ю. (ed.). *Сорок років УНТ*. Пряшів: КСУТ, 1985, 101 s.

18 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 65/I, šk.1. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 8. – 10. júna 1951*, s. 84 (vystupenie Š. Pyteľa). Pozri tiež BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 134.

mietli ako nacionalistickú.¹⁹ Z toho dôvodu takáto argumentácia vôbec nemohla byť otvorene využívaná v politických kruhoch, ale ani na verejnosti.

Prácu na tomto úseku komplikovala skutočnosť, že všetky riadiace štruktúry a orgány výkonnej moci či štátne inštitúcie museli špecifické zámery súvisiace s formovaním alebo prehlbovaním ukrajinského národného vedomia sústavne spájať aj s cieľmi tzv. socialistickej kultúrnej revolúcie. Toto svojrázne prepojenie tzv. buditeľských úloh národného obrodzenia s dogmaticky chápanou a uskutočňovanou komunistickou výchovou či ortodoxne socialisticke orientovanou kultúrno-osvetovou prácou prinášalo celý rad protirečení, ktoré bolo potrebné neustále prekonávať. Základným z nich bol zrejme rozpor medzi tolerovaním zvýrazňovania národnostnej príslušnosti a zároveň tiež ideologicky i politicky akceptovanou a akcentovanou prioritou triednych hľadísk tak pri vnímaní všetkých spoločenských javov, ako aj pri správe verejných záležitostí.

Snahe o urýchléné odstránenie relatívne vyššieho percenta negramotnosti v oblasti severovýchodného Slovenska a o zvýšenie vzdelanostnej úrovne tamojšieho obyvateľstva objektívne odporovalo aj zavádzanie ruského a neskôr ukrajinského vyučovacieho jazyka do tamojších národnostných škôl, ktoré školské úrady v centre i v Prešovskom kraji podporovali. Oba slovanské jazyky boli síce ľudu blízke, ale v skutočnosti ich neovládal a novej situácii v jazykovej oblasti sa nedokázal prispôbiť. K paradoxnej situácii v tomto regióne viedlo tiež úsilie všetkých spoločenských štruktúr o ateizáciu na jednej strane a propagovanie pomyselnej pokrokovosti pravoslávnej cirkvi na strane druhej.

Za mimoriadne významný činiteľ, ktorý negatívne poznačil celkové výsledky procesu ukrajinizácie, považujeme skutočnosť, že pre ukrajinskú národnú orientáciu sa takmer vôbec nepodarilo získať predtým dosť početnú a vplyvnú rusínsku inteligenciu. Zastávala väčšinou rusinofilské, čiastočne rusofilské názory, od pravoslávnej akcie a ukrajinizácie sa dištancovala a postupne sa z národného hnutia vytrácala. Novú inteligenciu, ktorá sa začala presadzovať hneď po oslobodení, ale zvlášť po prevrate roku 1948, vyzdvihol až komunistický režim. Jej príslušníkov dosadil do funkcií alebo poslal na štúdiá do ZSSR. Tá síce ukrajinský smer plne akceptovala a postavila sa na čelo oficiálneho národného života, chýbala jej však historická kontinuita s pôvodným kultúrnym a spoločenským prostredím, a preto ani nemohla získať prirodzenú autoritu medzi ľuďmi a ani účinnejšie naň vplývať.

Dôsledkom naznačených problémov bolo, že ukrajinskú národnostnú príslušnosť aktívne akceptovala iba menšia časť dovtedy rusínskeho obyvateľstva, najmä politicky a spoločensky angažovaní členovia KSČ, funkcionári, časť inteligencie a mládež. Väčšinu východoslovanského etnika severných okresov Prešovského kraja charakterizovala skôr národná vlašnosť, ktorá sa prejavovala

19 Základom tzv. Cieslarovej platformy bol apriórne postavený postulát, že obyvateľstvo Tešínska hovoriace sliezskym nárečím je poľské bez ohľadu na to, k akej národnosti sa hlási, pretože sliezske nárečie je dialektom poľského jazyka. Pozri PLÁČKOVÁ, M. Pavel Cieslar a jeho platforma : K poľské otázce na Těšínsku na počátku 50. let. In *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy*, roč. 21, 1995, č. 2, s. 5-8.

v indiferentnom vzťahu k vlastnej národnostnej príslušnosti, v ignorovaní ukrajinských ideovo-politických a kultúrno-osvetových akcií, v nezájme o členstvo a prácu v KZUP, v odmietaní ukrajinského jazyka, tlače a kultúry, ako aj v snahe radšej posielat' deti do slovenských ako do ukrajinských škôl.²⁰ Stranícke aj štátne orgány jednotlivých stupňov sa touto otázkou síce pravidelne zaoberali, no ich analýza príčin národnostnej ľahostajnosti veľkej časti rusínskeho obyvateľstva bola často povrchná. Hlavné dôvody videli v niekdajších národnostných pomeroch a v činnosti „triednych nepriateľov“.²¹ Podceňovali sa pritom vážne príčiny vyplývajúce zo samotnej podstaty a formy ukrajinizácie i jednoduché praktické dôvody, ktoré spočívali v neznalosti ukrajinského jazyka a v dôvodných pochybnostiach o jeho užitočnosti v existujúcich podmienkach.²²

Otvorenému prechodu k presadzovaniu ukrajinskej národnostnej príslušnosti všetkého východoslovenského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku z časového hľadiska však predchádzala tzv. pravoslávna akcia, ktorej primárnym cieľom bolo zrušenie gréckokatolíckej cirkvi a náboženstva a ich nahradenie pravoslávnu cirkvou a konfesiou. Likvidácia uniátov, ako boli s istým pejoratívnym nádychom svojimi odporcami nazývaní príslušníci katolíckej cirkvi východného rítu, a zavedenie pravoslavia boli politicky zdôvodňované predovšetkým snahou oslabiť vplyv Vatikánu na obyvateľstvo v Československu. Ako precedens pritom slúžili obdobné opatrenia a mocenské zásahy už predtým realizované na Západnej Ukrajine, ako aj v Rumunsku a v Zakarpatskej oblasti USSR.²³

Vo vedení KSS vznikla predstava, že početne mnohonásobne posilnená pravoslávna cirkev na východe Slovenska bude v jeho intenciách ovplyvňovať ideový a politický vývoj, ale tiež stabilizovať spoločenské pomery v tomto regióne. Nie bezdôvodne sa predpokladalo, že pravoslávna cirkev priamo podriadená moskovskej patriarchii môže byť, hlavne v silne religióznom prostredí východného Slovenska, pre zámery KSČ omnoho prospešnejšia než násilná ateizácia. Očakával sa totiž jej lojálny postoj a aktívna podpora režimu podľa vzoru všeruskej pravoslávnej cirkvi, ktorá za desaťročia boľševickej vlády už morálne rezignovala, prispôbila sa podmienkam a zo sovietskeho systému postupne prevzala nielen terminológiu, ale čiastočne aj spoločenské predstavy. Pravoslavizácia vý-

20 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 68, šk. 3. Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 26. – 27. marca 1955. *Správa o činnosti KV KSS predložená vedúcim tajomníkom KV KSS v Prešove Dr. I. Rendekom*, s. 65-66.

21 КУДЗЕЙ, М. Проти національної байдужності. In *Дружно вперед*, roč. 5, jún 1955, č. 6, s. 2-3. K tomu pozri tiež SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 1061. *Zápisnica z okresnej konferencie KSS v Medzilaborciach 17. – 18. marca 1956*.

22 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS, Pléna KV, OV KSS, a. j. 462, šk. 4. *Zápisnica zo zasadnutia KV KSS v Prešove 19. októbra 1955*, s. 34. Pozri tiež ŠULIČ, J. O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky, s. 97.

23 Brestská únia v Haliči bola zrušená v marci 1946 a užhorodská únia v Zakarpatskej oblasti USSR v máji 1949. Gréckokatolícka cirkev v Rumunsku bola likvidovaná v roku 1948. Pozri BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 131.

chodného Slovenska bola pritom podporovaná o to viac, že katolícka cirkev bola vtedy jedinou silou schopnou účinnejšie, aj keď len duchovne, vzdorovať totalitnej politickej moci.²⁴ Z týchto dôvodov aj predstavitelia KSC s veľkým pochopením reagovali na náznaky z Moskvy a na opätovnú intervenciu ZSSR reagoval K. Gottwald záväzným prísľubom.²⁵

Pri príprave i realizácii akcie „P“, ako sa v skratke pravoslavicizácia označovala, bol veľmi dôrazne popieraný jej nacionálny charakter s tým, že s ňou súvisiace opatrenia spadajú do oblasti cirkevnej, a nie národnostnej politiky štátu. V skutočnosti však objektívne nebolo ani možné, aby pravoslávna akcia nezasiahla do národnostných pomerov v regióne, pretože gréckokatolícka cirkev bola hlavnou oporou i ochranou rusínskej národnej identity tamojšieho obyvateľstva a v tomto zmysle vážnou prekážkou ukrajinizácie.²⁶ Zároveň sa v značnej miere podieľala na bezkonfliktnom spolunažívaní ľudí rôznej národnosti v národnostne zmiešaných okresoch severovýchodného Slovenska, pretože vtedy už značnú časť z jej 250 000 veriacich tvorili veriaci slovenskej národnosti. Administratívne zastavenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi skryté za rozhodnutie inscenovaného soboru, ktorá celé desaťročia bola jedinou stálou inštitúciou rusínskeho, ba i ukrajinského obyvateľstva na Slovensku a z tohto dôvodu mala, celkom prirodzene, veľkú autoritu v spoločenskom i národnom živote ľudu na severe východného Slovenska, bolo tak zákonite pochopené ako zámerný vonkajší zásah namierený nielen proti viere, ale aj proti národnosti.²⁷ Dôsledkom toho bolo, že pravoslávne náboženstvo spravidla rezolútne odmietli nielen slovenskí gréckokatolíci, ale sčasti aj rusínsky orientované obyvateľstvo, ktoré sa niekedy priklonilo predsa len k dogmaticky identickej rímskokatolíckej cirkvi, preto neprijalo ani ukrajinskú národnostnú príslušnosť a začalo sa hlásiť k slovenskej národnosti. Pravda, to ešte v žiadnom prípade neznamenalo, že sa súčasne hneď aj skutočne poslovenčilo.

Gréckokatolícka cirkev mala podľa cirkevnej štatistiky z roku 1948 celkom 305 654 veriacich v 240 farnostiach s 1050 filiálkami a 440 kostolmi.²⁸ V roku 1950 disponovala 282 duchovnými, z ktorých 248 pôsobilo vo verejnej duchovnej správe a 34 bolo rehoľníkov. V Prešovskom kraji vyvíjalo činnosť 189 gréckokatolíckych kňazov, v kraji Košice 59.²⁹ Na druhej strane, pravoslávna cirkev na východnom Slovensku mala podstatne slabšie pozície. Jej činnosť síce oživi-

24 ŠA Prešov, f. KNV-P, Referát pre všeobecné veci vnútorné (Ref. v. v. v.), cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, 1950, šk. 6. *Zápisnica z porady o akcii „P“ na ÚAV SNF v Bratislave 23. októbra 1950* (Pozri referát L. Holdoša).

25 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 6. *Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS 7. januára 1950*, s. 9.

26 ŠINDELKA, J. *Národnostní politika v ČSSR*. Praha: Orbis, 1975, s. 122.

27 БАЙЦУРА, И. – УРАМ, П. До некоторых проблем национального життя Українців (Русинів) в Чехословащині. Пряшів: КСУТ, 1969, s. 11.

28 Pozri LACKO, M. Náčrt dejín slovenských gréckokatolíkov. In *Most*, roč. 13, 1966, č. 3 – 4, s. 129; BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 130.

29 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 17. *Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 5. apríla 1951. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky*, s. 11.

li ruskí emigranti v období prvej republiky, no ešte v období slovenského štátu pravoslávni veriaci mali len 10 farností.³⁰ Po druhej svetovej vojne síce ich počet stúpil, avšak k 1. marcu 1950 sa v celom Československu k pravoslávniu prihlásilo 58 340 ľudí, a na Slovensku dokonca len 7975 osôb.³¹ Za týchto okolností bolo celkom nemysliteľné začať pravoslávnu akciu bez adekvátnej propagačnej, organizačnej i kádrovej prípravy.

Propagovanie pravoslávnej cirkvi a ortodoxie vôbec prebiehalo v Československu už od roku 1945, zvlášť aktívne v tomto smere pôsobil tlačový orgán UNRP *Пряшевицина*, ale nesporné sympatie pravoslávniu prejavovali tiež celoštátne médiá. Využívali pritom návštevy predstaviteľov Ruskej pravoslávnej cirkvi, ako i akcie a podujatia organizované pravoslávnou komunitou v českých krajinách. V roku 1948 na propagačný účel slúžili napr. organizačné zmeny v štruktúre pravoslávnej cirkvi v Československu a v roku 1949 najmä voľba biskupa novozriadenej Prešovskej pravoslávnej eparchie. Prirodzene, intenzita propagačnej kampane stúpila od začiatku roku 1950, keď vo veci pravoslavizácie už padlo aj definitívne rozhodnutie. V tomto smere sa zvlášť angažoval rusofilsky orientovaný historik: profesor G. I. Gerovskij.³² Širokú publicitu dostávali ale všetky podujatia a akcie, ktoré mohli verejnú mienku ovplyvniť v prospech ortodoxie, propagovať pravoslávnu cirkev alebo získavať sympatie k jej postojom a k činnosti.³³ V tomto duchu a s týmto zámerom boli preto vydávané brožúry, organizované prednášky a ďalšie agitačné akcie.

Zvlášť perfidným argumentom na získanie gréckokatolíkov pre pravoslávnu cirkev bola tzv. príprava rekatolizácie. Išlo o zámerné rozširovanie nepravdivej a ničím nepodloženej fámy, že vedenie gréckokatolíckej cirkvi na čele s biskupom P. P. Gojdičom sa pripravuje na zrušenie východnej liturgie a cirkevno-slovenského jazyka a ich nahradenie rímskokatolíckym obradom a latinčinou.³⁴

30 *Päť rokov slovenského školstva, 1939 – 1943*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 415.

31 BARNOVSKÝ, M. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950. In *Soudobé dejiny*, roč. 8, 2001, č. 2 – 3, s. 320.

32 Pozri napr. ГЕРОВСКИЙ, Г. И. Политические и социальные причины введения унии. In *Пряшевицина*, roč. 6, 2. február 1950, č. 6, s. 2, 4; ГЕРОВСКИЙ, Г. И. Наши будители и восточная церковь. In *Пряшевицина*, roč. 6, 9. február 1950, č. 7, s. 4; ГЕРОВСКИЙ, Г. И. Ужгородская уния. In *Пряшевицина*, roč. 6, 2. marec 1950, č. 10, s. 4.

33 V tomto zmysle mimoriadna pozornosť médií v regióne bola zameraná na návštevu zástupcu hlavy Ruskej pravoslávnej cirkvi, metropolitu Nikolaja, na východnom Slovensku. Pozri napr. ТРАВКИНА, Е. Приведем делегацию Русской православной церкви на Пряшевщине. In *Пряшевицина*, roč. 6, 9. február 1950, č. 7, s. 1-2; Присутствие делегации Русской православной церкви прибавило веса Краевой манифестации за мир в Пряшеве. In *Пряшевицина*, roč. 6, 23. február 1950, č. 8 – 9, s. 1-3.

34 Pozri k tomu VÉVODA, R. Řeckokatolická církev za komunistické diktatury. In *Getsemany*, roč. 11, december 2000, č. 112. Dostupné na internete: <http://www.getsemany.cz/search/node>

Tvorcovia a realizátori tejto metódy kalkulovali predovšetkým s tým, že grécko-katolícki veriaci boli a sú na grécko-slovanský rítus emocionálne silne naviazaní a predstavitelia Únie sa postupného zavedenia rímskokatolíckych prvkov do bohoslužieb a cirkevného života inštinktívne obávali od jej vzniku, hoci boli len málokedy opodstatnené. Tieto pocity boli podstatne intenzívnejšie u ľudí, ktorých náboženstvo a národná identita boli fakticky spojené do jedného celku.

Novým politickým podmienkam, ale aj zámerom v oblasti cirkevnej politiky bola naďalej prispôsobovaná organizačná štruktúra pravoslávnej cirkvi v republike. V roku 1948 patriarcha moskovský a celej Rusi Alexij povýšil exarchu a arcibiskupa Jelevferija, ktorý bol zároveň správcom Prešovskej eparchie, na metropolitu a dovtedajšie arcibiskupstvo sa stalo metropoliou. Dňa 30. decembra 1949 sa v Prešove konalo eparchiálne zhromaždenie za účasti metropolitu pražského a celého Československa Jelevferija a tiež kancelára Exarchátnej rady Ing. B. L. Čerkesa, ktoré zvolilo jednak členov Exarchátnej rady, ale tiež Eparchiálnej rady Prešovskej pravoslávnej eparchie. Jej novým biskupom sa tak stal bývalý mukačevský biskup, archimandrita A. P. Dechtereč.³⁵ Práve vysviacka biskupa Alexija, ktorá sa konala za účasti delegácie Ruskej pravoslávnej cirkvi vo februári 1950, už celkom bezprostredne predchádzala pravoslavizácii gréckokatolíckych veriacich tohto regiónu.

Hlavným koordinátorom akcie „P“ sa od októbra 1949 stal Slovenský úrad pre veci cirkevné (SLOVÚC) v Bratislave, ktorý, rovnako ako Státní úrad pro věci církevní (SÚC) v Prahe, vznikol na základe zákona č. 217/1949 Zb. zo 14. októbra 1949.³⁶ Podľa uvedeného zákona nový úrad v prvom období viedol poverenik – predseda Slovenského úradu pre veci cirkevné Dr. G. Husák, od júla 1950 ho prevzal L. Holdoš. Je evidentné, že snaha aspoň do istej miery oddeliť a izolovať rímskokatolícku a gréckokatolícku cirkev sa jasne prejavovala už od ustanovenia tohto úradu návrhmi organizačnej štruktúry.³⁷ Pravda, pravoslávna akcia bola od začiatku pod priamym patronátom najvyšších orgánov KSS a v tomto zmysle sa stala záležitosťou štátnych orgánov aj všetkých zložiek politického a verejného života. Sekretariát ÚV KSS na zasadnutí 7. januára 1950 sa uzniesol na plnej straníckej podpore rozširovania, ako aj činnosti pravoslávnej cirkvi na Slovensku. V súvislosti s návštevou delegácie zo ZSSR, s vysviackou biskupa Alexija, ale tiež s prípravou na akciu „P“ bola pri SLOVÚC zriadená komisia, ktorej členmi sa stali G. Husák, Š. Bašťovanský, L. Holdoš, Dr. D. Okáli a Dr. I. Rohal'-Iľ'kiv.

35 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 7. *Hlásenie kultového referenta KNV o voľbe biskupa v Prešove z 5. januára 1950*. Pozri tiež Избран епископ Пряшевской Православной Епархии. In *Пряшевищина*, roč. 6, Nový rok a Vianoce 1950, s. 2.

36 217. Zákon ze dne 14. října 1949, kterým se zřizuje Státní úrad pro věci církevní. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1949, částka 67, vydaná dne 17. října 1949, s. 639. Pozri tiež SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 4. *Zápis zo zasadnutia organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 29. októbra 1949*.

37 SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné (SÚC). *Inventárny zoznam*. Bratislava, 1988, s. 1-2.

Sekretariát ÚV KSS zároveň schválil organizačnú komisiu priamo v Prešove, do ktorej menoval tiež Dr. I. Rohaľa-Il'kiva, A. Pšeničku a L. Medveďa s tým, aby bola dodatočne doplnená zástupcom gréckokatolíckeho kléru.³⁸

Overením pripravenosti zainteresovaných orgánov na uskutočnenie akcie „P“ bola vysviacka prešovského biskupa Alexija, ktorá bola spojená s pobytom delegácie Ruskej pravoslávnej cirkvi v Prešove 12. februára 1950. Delegáciu viedol zástupca moskovského patriarchu, metropolita krutický a kolomyjský, Nikolaj. Táto veľmi detailne zorganizovaná a úplne po všetkých stránkach zabezpečená akcia, ktorá sa stretla s istým záujmom verejnosti, presvedčila stranicke aj štátne vedenie na Slovensku, že sa úspešne zvládne tiež pravoslávna akcia.³⁹ V ďalších dňoch organizačná komisia pri SLOVÚC prostredníctvom I. Rohaľa-Il'kiva a L. Bartela informovala o príprave akcie predsedníctva KV KSS v Prešove a v Košiciach, ktoré ju bez výhrad akceptovali. Pri oboch predsedníctvach vznikli aj cirkevné komisie, ktoré iniciovali vznik obdobných komisií v jednotlivých okresoch. Tie dostali za úlohu preveriť do 15. marca 1950 pripravenosť cirkevných referentov v príslušných okresoch a zaistiť utvorenie širších organizačných, tzv. návratových výborov v jednotlivých okresoch a obciach. Zároveň bolo dohodnuté, aby sa zatiaľ pravoslávna cirkev v celej záležitosti, podľa možnosti, priamo a otvorene neangažovala.⁴⁰

Na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 30. marca 1950 G. Husák konštatoval, že uvedené návratové výbory pracujú aktívne a majú už i prvé výsledky, hlavne v okresoch Medzilaborce, Snina a Stropkov. Oveľa zložitejšia situácia v tomto smere bola na Zemplíne, zvlášť v okrese Vranov nad Topľou, teda prevažne v slovenskom prostredí. Organizačná komisia vytvorená pri SLOVÚC zároveň navrhla na 22. apríla 1950 zvolať do Prešova poradu gréckokatolíckych kňazov a veriacich, na ktorej by vznikol orgán s kompetenciou akciu ďalej viesť po cirkevnej línii. Porada by tak mohla prijať tiež ohlas k veriacim a duchovným gréckokatolíckej cirkvi, ktorý by vyzýval na návrat k pravoslávii. Organizačný výbor pri KV KSS v Prešove zároveň navrhol týždeň po tejto porade zorganizovať cirkevný snem, ktorý by už realizoval zrušenie gréckokatolíckej cirkvi, avšak minister – predseda SÚC A. Čepička, ale aj G. Husák nabádali skôr k opatrnosti.⁴¹ Aktuálne bolo najmä riešenie otázky pravoslávnych kňazov. V tom čase bolo totiž na Slovensku iba 18 popov, a hoci malá časť gréckokatolíckych duchovných pod psychickým nátlakom, na základe sľubov či priamym podplatením bola ochotná túto úlohu plniť, zďaleka to nestačilo. Vznikla dokonca úvaha získať za prísľub prepustenia z väzby pre túto úlohu gréckokatolíckych kňazov, ktorí boli

38 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 6. *Zápis zo zasadnutia sekretariátu ÚV KSS dňa 7. januára 1950.*

39 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, i. č. 491, šk. 50. Pozri i Пряшевщина на рассвете. In *Пряшевщина*, roč. 6, 2. marec 1950, č. 10, s. 2.

40 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie 16. 3. 1950, šk. 7. *Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 16. marca o 16. hod., s. 6.*

41 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie 30. 3. 1950, šk. 7. *Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 30. marca 1950 o 14. hod., s. 2.*

vtedy väznení v táboroch nútených prác, čo ale V. Široký na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 21. apríla 1950 zamietol.⁴²

Tak ako stranícke a štátne orgány predpokladali, príprava pravoslávnej akcie mala priaznivejší ohlas u rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva, v ktorom ich nežičlivá história vypestovala väčšiu schopnosť znášať a akceptovať rozhodnutia a rôzne mocenské zásahy vrchnosti, skôr sa s nimi vyrovnávať a prispôbiť sa im. Istá časť jeho predstaviteľov mala dokonca sklonať sa aktívne zúčastňovať na presadzovaní a realizovaní nariadených zmien, resp. dobových trendov, a to z rôznych pohľadov, čo však už možno označiť za konjunkturalizmus. Po krátkom váhaní sa tiež v pravoslavizačnej kampani začala angažovať UNRP. Na porade pracovného výboru UNRP 18. apríla 1950 bol vytvorený štrnásťčlenný *Výbor pre návrat k pravoslávii* vedený P. Babejom, V. Kapišovským, A. Rudlovčakom a F. Lazorikom. Vydal vyhlásenie k obyvateľstvu vyzývajúce na návrat gréckokatolíckych veriacich do pravoslávnej cirkvi, uzniesol sa pravoslávnu akciu plne podporiť v novinách *Пряшевицина* a v tomto smere poskytovať pomoc v okresoch s ukrajinským obyvateľstvom. Práve v tejto súvislosti inicioval vytvorenie trojice aktivistov (tzv. agitačné trojky), ktoré mali navštevovať gréckokatolíckych duchovných, presvedčiť ich na konverziu a získať ich pre aktívnu účasť v tejto akcii.⁴³ Krátko pred vyvrcholením akcie, 22. apríla 1950, štrnásť pracovníkov UNRP podpísalo vyhlásenie, v ktorom sa dobrovoľne prihlásili k pravoslávii.⁴⁴ Obdobným spôsobom sa už predtým, ale aj potom, aktivizovali aj ďalšie ukrajinské inštitúcie, niektoré okresy, ba aj obce, ktoré sa takto chceli zavďačiť nadriadeným orgánom, ale aj získať určitý politický bonus či iné výhody.

Na druhej strane, bolo potrebné potlačiť protikladné tendencie, teda umlčať tie hlasy, ktoré otvorene vyjadrovali vážne pochybnosti o oprávnenosti či legalnosti akcie „P“. Za týmto účelom boli uvedené do stavu pohotovosti predovšetkým bezpečnostné orgány, ktoré dostali za úlohu vytvoriť pre priebeh akcie „sterilné prostredie“, najmä v jej priamej realizačnej fáze. Povereník vnútra Dr. D. Okáli 22. apríla 1950 oficiálne oznámil prednostom odborov štátnej a verejnej bezpečnosti pplk. T. Balážovi a pplk. J. Vraždovi, že v najbližších dňoch vyvrcholí v Prešovskom a v Košickom kraji kampaň ohľadom prestupu na pravoslávie a v tomto zmysle ich žiadal, aby bola akcia intenzívne sledovaná a prostredníctvom krajských, ako i okresných veliteľov spoľahlivo zabezpečená, zvlášť v okresoch Trebišov a Sečovce. Povereníctvo vnútra rovnako promptne reagovalo na udanie z 25. apríla, že desiaty štátni a verejní zamestnanci sú prekážkou pravoslavizácie na východnom Slovensku, preto boli zamestnávateľmi preložení už v priebehu 48 hodín.⁴⁵

Vedúcim činiteľom v Prahe sa plánuje akcie „P“, ktorý bol založený na dvoch masových podujatiach, zdal sa zložitý a riskantný, preto v spolupráci s vedením pra-

42 SNA, f. PV-sekr., i. č. 121, šk. 206.

43 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, 1950, šk. 6.

44 При УНРП создан Комитет по возвращению в православие. In *Пряшевицина*, роц. 6, 27. apríl 1950, č. 18, s. 2.

45 SNA, f. PV-sekr., i. č. 121, šk. 207.

voslávnjej cirkvi dohodli jeho zjednodušenie. Podľa pokynov prednostu I. odboru SÚC V. Ekarta by sa už na zasadnutí tzv. veľkého soboru 28. apríla 1950 v Prešove mali prijať všetky plánované dokumenty, ktoré by smerovali k zrušeniu Únie. Sobor, ktorý bol ale zvolaný v rozpore s kanonickým právom, sa skutočne zišiel 28. apríla za plnej podpory oficiálnych miest. Zúčastnilo sa ho celkom 877 osôb, vrátane hostí, z nich 820 bolo oficiálne prezentovaných za delegátov gréckokatolíckych duchovných a veriacich. Organizátorom sa však sľubmi alebo vyhrázkami podarilo presvedčiť oveľa menej kňazov, než pôvodne sami predpokladali. Zinscenované zhromaždenie napriek tomu jednomyselne prijalo uznesenie, ktorým vraj boli zrušené ustanovenia Užhorodskej únie z roku 1646, resp. 1649, prehlásilo gréckokatolícku cirkev za likvidovanú, zároveň odmietlo podriadenosť cirkvi rímskej kúrii a konštatovalo návrat duchovných, ako i veriacich „do lona Ruskej pravoslávnej cirkvi“.

Sobor tiež odhlasoval, aby metropolita Jelevferij požiadal moskovského patriarchu Alexija o prijatie tých, ktorí sa vrátili k pravoslávniu, pod svoju cirkevnú jurisdikciu. Odoslal pozdravné telegramy aj predstaviteľom štátu: prezidentovi K. Gottwaldovi, predsedovi SNR K. Šmidkemu, podpredsedovi vlády a ministrom poverenému riadením Státního úradu pro věci církevní (SÚC) Z. Fierlingerovi a povereníkovi – predsedovi Slovenského úradu pre věci církevné L. Holdošovi.⁴⁶ Vtedajší podpredseda SNR Dr. I. Rohaľ-Il'kiv prečítal už zmieneny „Manifest ku gréckokatolíckemu duchovenstvu a veriacim Československa“, ktorý deklaroval zrušenie gréckokatolíckej cirkvi s tým, že jej členovia i duchovní s farami a kostolmi „*patria odo dnešného dňa do lona svätej pravoslávnej cirkvi*.“⁴⁷ Tento nedemokratický a nelegitímny akt dňa 27. mája 1950 akceptoval Štátny úrad pre věci církevné tým, že vzal rozhodnutia prešovského „soboru“ na vedomie, čím mu dodal kvázi záväzný charakter a pomyselnú právnu účinnosť.⁴⁸

Soborom 28. apríla 1950 sa však pravoslávna akcia ani zďaleka neskončila, naopak, destabilizovala konfesiónalnu štruktúru a cirkevné pomery na východnom Slovensku na celé desaťročia a jej dôsledky nie sú úplne prekonané dodnes, zvlášť v majetkovoprávnej oblasti, ale ani v medziľudských vzťahoch. Negatívny vplyv nariadenej pravoslavizácie na vývoj početnosti ukrajinskej menšiny na Slovensku sa dokonca ukázal byť nezvratným. Politické a štátne orgány, na rozdiel od pomerne pasívnej pravoslávnej cirkvi, sa síce snažili akciu „P“ rýchlo zavŕšiť čo možno s najmenšími stratami, preto neustávali v propagačnej, agitačnej ani v organizátorskej práci, avšak nepodarilo sa im to.

Propagáciu pravoslávnia vo vzťahu ku gréckokatolíckym veriacim mala realizovať periodická a neperiodická tlač, ale aj oficiálne príležitostné podujatia.

46 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6, katalógové číslo (kat. č.) 308; Конец унии – начало новой жизни во вере православной. In *Пряшевица*, roč. 6, 29. apríl 1950, č. 19, s. 1-2. V tom istom čísle na s. 3 bol tiež publikovaný hlavný dokument soboru, a to pod názvom *Манифест к грекокатолическому духовенству и мирянам Чехословакии*.

47 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6, kat. č. 305.

48 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6, kat. č. 306.

V tomto smere priamo túto úlohu, okrem novín *Пряшевицина*, ktoré sa za pravoslávie angažovali už dlhší čas, zohral tlačový orgán pravoslávnej cirkvi v Československu *Свет православия*, ktorý vychádzal od roku 1948 pod redigovaním I. S. Šlepeckého v Prahe ako mesačník, avšak jeho redakcia bola premiestnená do Prešova.⁴⁹ Bol orientovaný jednostranne, rovnako ako propagačné brožúry, ktoré v tom čase vychádzali. Paradoxným opatrením v podmienkach spoločnosti, v ktorej sa nielen otvorene hlásali, ale aj presadzovali ateistické princípy, bolo vysielanie pravoslávnych bohoslužieb v miestnom rozhlase jednotlivých obcí. Cirkevná päťka pri KV KSS v Prešove, ktorá ako neoficiálny a nesystemizovaný inštitút vlastne operatívne rozhodovala o dôležitých opatreniach na úseku cirkevnej politiky v kraji, a podľa jej vzoru boli obdobne konštituované takéto orgány v okresoch, dokonca prikázala pravoslávnej cirkvi vedome hrubo falzifikovať dejiny vydaním cca 200 000 obrázkov sv. Cyrila a sv. Metoda s textom, že boli pravoslávni duchovní, že Metod vystupoval proti pápežovi a pod.⁵⁰

Zjavne propagandistický účel dominoval pri organizovaní slávnostnej vysviacky biskupa v Michalovciach 8. októbra 1950, a to najmä preto, že išlo o slávnosť pravoslávnej cirkvi v slovenskom prostredí, v ktorom akcia „P“ v prvej fáze fakticky úplne stroskotala. Preto bola vytvorená početná organizačná komisia zložená z najvýznamnejších predstaviteľov krajov Prešov a Košice a menované obdobné komisie aj v jednotlivých okresoch. Zároveň boli stanovené smerné čísla priamych účastníkov vysviacky (30 000 z michalovskej a 20 000 z prešovskej eparchie), ktoré boli rozpísané na jednotlivé okresy.⁵¹ Podľa údajov z prameňov pravoslávnej cirkvi sa vysviacky zúčastnilo asi 35 000 ľudí.⁵²

Klasické presvedčovanie veriacich v druhej etape pravoslavizácie bolo dopĺňované určitým kombinovaným inštitucionálnym tlakom, a to zablokovaním rímskokatolíckej cirkvi so súčasným znemožnením vystúpiť z gréckokatolíckej, resp. pravoslávnej cirkvi. Krajský cirkevný tajomník v Prešove F. Čillík v obežníku z 18. novembra 1950 priamo upozorňoval príslušných pracovníkov ONV v okresoch na dodržiavanie paragrafu 7 zákona č. 96/1925 Zb. z. a n. o vzájomných pomeroch náboženských vyznaní z 23. apríla 1925. Podľa neho, orgány či príslušníci cirkvi alebo náboženskej spoločnosti nesmú vykonávať náboženské úkony alebo úkon duchovnej správy voči príslušníkom inej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, pokiaľ o to neboli požiadané oprávnenými osobami. Na druhej strane sám porušoval paragraf 6 toho istého zákona, keď okresným národným výborom v kraji v podstate zakázal vydávať výnosy o vystúpení z pravoslávnej či gréckokatolíckej cirkvi s tým, aby príslušné žiadosti nevybavovali až do vydania zvláštnych smerníc.⁵³ Podľa § 6 uvedeného zákona k vystúpeniu z príslušnej

49 Pozri *Свет православия*, roč. 3, september 1950, č. 8, s. 128.

50 Pozri ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 7. *Zápisnica zo zasadnutia cirkevnej päťky z 21. novembra 1950.*

51 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6. *Zápisnica z porady o ďalšom postupe v otázke návratu na pravoslávie z 11. septembra 1950.*

52 *Свет православия*, roč. 3, október 1950, č. 9, s. 131.

53 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 7.

cirkvi stačí písomné oznámenie o tejto skutočnosti príslušnému úradu, pričom vystúpenie sa stáva účinným dňom tohto oznámenia a nie rozhodnutím úradu, ktorého úlohou vlastne bolo len informovať príslušnú cirkev či náboženskú spoločnosť.⁵⁴

Hlavná pozornosť zo strany protagonistov pravoslávnej akcie však bola venovaná gréckokatolíckym kňazom v nádeji, že ich eventuálny prestup na pravoslávie alebo aspoň isté zmierenie sa s pravoslavizáciou podstatne ovplyvnia celkový postoj veriacich. Až v následnej etape sa vo väčšej miere zamerali i na získavanie kantorov, kurátorov a niektorých vplyvných veriacich, z ktorých niektorí dokonca absolvovali cirkevnepolitické školenie organizované v Novom Smokovci.⁵⁵ Získavanie gréckokatolíckych duchovných pre pravoslávnu cirkev sa pritom dialo rôznymi formami a prostriedkami. Používalo sa presvedčovanie, korumpovanie, vydieranie aj uväznenie, a to v závislosti od prvotného stanoviska kňaza a od obdobia alebo fázy realizácie náborových akcií.

V prvom rade bolo potrebné zaistiť účasť duchovných na sobore 28. apríla 1950, resp. podpísanie tam prijatého manifestu o prechode veriacich a kňazov z gréckokatolíckej cirkvi do cirkvi pravoslávnej. Na zinscenovanom cirkevnom sneme sa vraj z 282 gréckokatolíckych kňazov zúčastnilo 132, viacerí pritom vôbec nevedeli, o čo ide, mnohých dovezli organizátori na osobných autách a na tento účel utratili 950 000 Kčs z dispozičného fondu SLOVÚC.⁵⁶ Obdobným spôsobom boli kňazi získavaní pre podpísanie „Manifestu“, ktorý údajne do konca októbra 1950 podpísalo 175 kňazov, aj keď niektorí svoje podpisy odvolali (19). Sľub do rúk pravoslávneho biskupa ale zložilo, a v tomto zmysle sa plne zjednotilo, 103 duchovných, ktorí spolu s 18 staropravoslávnyimi a 14 novovysvätenými kňazmi vytvorili klérus pravoslávnej cirkvi.⁵⁷

Niektorí bývalí gréckokatolícki kňazi, ktorí v podstate akceptovali tzv. zjednotenie s pravoslávnu cirkvou, zrejme pochopili politickú situáciu a rozhodovali sa skôr ako živitelia rodín než ako duchovné osoby s autoritou medzi veriacimi. Ďalší z nich boli evidentne získaní materiálnym zvýhodnením či vidinou sľubnej kariéry a iní boli v podstate oklamaní. Jeden z hlavných aktérov akcie „P“, Dr. I. Rohal-Il'kiv, ale aj poslanec A. Pšenička, predseda KNV L. Medveď i ďalší funkcionári totiž niektorým gréckokatolíckym duchovným, ktorí sa nechali prehovoriť na podpis manifestu, ale ďalej nechceli spolupracovať s pravoslávnu cirkvou, vydávali potvrdenky s tzv. rekompenzáciami, teda vlastne s prísľubom

54 96. Zákon ze dne 23. dubna 1925 o vzájemných poměrech náboženských vyznání. In *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1925, částka 40 vydaná dne 9. května 1925, s. 497-498.

55 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6.

56 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/460, šk. 2. *Správa o konsolidačnom procese pravoslávnej otázky na východnom Slovensku*; SNA, f. SÚC, i. č. 54, šk. 73, spis č. 8 198/1950-IV.

57 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6. *Zápisnica z porady o akcii „P“ na ÚAV SNF v Bratislave 23. októbra 1950* (Pozri referát poverenika L. Holdoša).

pomoci, že im pomôžu pri získaní občianskeho povolania alebo pri odchode do dôchodku.⁵⁸ Pravda, tí, ktorí boli ochotní pôsobiť ako kňazi pravoslávnej cirkvi, dostali k platu tzv. výkonnostné príplatky v maximálnej výške 2000 Kčs so spätnou platnosťou od 1. januára 1950 a ak sa aj aktívne podieľali na pravoslavizácii, od biskupského úradu dostali dekancké a arcidekancké miesta s príslušným hodnotným príplatkom.⁵⁹

Na uvedený cieľ sa ale používal i priamy nátlak. Slovenský úrad pre veci cirkevné obežníkom cirkevným tajomníkom ONV č. 370-4-7/1950-V zo 4. júla 1950 otvorene žiadal prostredníctvom sociálnych referátov hneď zakázať zamestnávať bývalých gréckokatolíckych kňazov v civilnom povolaní. Navyše, manželky týchto gréckokatolíckych kňazov, ktoré boli v mnohých prípadoch učiteľkami, mali byť prepustené a sociálne referáty si mali počínať tak, „*aby finančne a existenčne boli nezaistené*“.⁶⁰ Gréckokatolícki duchovní boli preto donútení konať z existenčných dôvodov, pretože tým, ktorí nepodpísali „Manifest“, zastavili plat dňom 1. júna 1950, a to dovtedy, kým sa nepodriadili.⁶¹ Kňazi, ktorí síce „Manifest“ podpísali, ale nezložili sľub pravoslávny biskupom, mali plat znížený o 50 %.⁶²

Omnoho závažnejšie dôsledky mali zásahy a opatrenia štátnej správy zamerané proti tým príslušníkom gréckokatolíckeho duchovenstva, ktorí odolali všetkým tlakom i pokusom o skorumpovanie a zostali verní Únii a svojmu presvedčeniu. Najtvrdší postih zasiahol obzvlášť najvyšších predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi. Minister Dr. A. Čepička poverený riadením Štátneho úradu pre veci cirkevné oznámil listom z 3. marca 1950 P. P. Gojdičovi, sídelnému biskupovi gréckokatolíckej cirkvi v Prešove, že jeho údajný nepriateľský postoj a štvanie sa nebudú tolerovať.⁶³ Krátko pred konaním soboru bol biskup P. P. Gojdič spolu so svätiacim biskupom Dr. V. Hopkom internovaný vo Vysokých Tatrách. V januári 1951 bol P. P. Gojdič spolu s biskupmi rímskokatolíckej cirkvi J. Vojtaššákom a Dr. M. Buzalkom obvinený naozaj z absurdných trestných činov. Mal sa dopustiť úkladov proti bezpečnosti republiky, vojenskej zrady a špionáže, a po inscenovanom súdnom procese bol dňa 15. januára 1951 odsúdený na doživotie, pokutu 200 000 Kčs, na skonfiškovanie majetku a na stratu občianskych práv.⁶⁴

58 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6. *Dôverné hlásenie Eparchiálnej rady pravoslávnej cirkvi v Michalovciach Exarchátnej rade pravoslávnej cirkvi v Prahe z 18. septembra 1950.*

59 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 7. *Hlásenie krajského cirkevného tajomníka F. Čillika Slovenskému úradu pre veci cirkevné.*

60 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6. *Zvýraznené v dokumente.*

61 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 7. *Hlásenie krajského cirkevného tajomníka F. Čillika Slovenskému úradu pre veci cirkevné.*

62 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 7. *Situčná správa o stave akcie „P“ zo dňa 4. septembra 1950.*

63 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk/3, šk. 6.

64 М. М. ПИТЕЛЬ. Бывший гр.-кат. епископ Гойдич совествовал врагам трудового гарода. In *Пряшевицина*, roč. 7, 18. január 1951, č. 3, s. 2.

Biskup V. Hopko a pápežský prelát Dr. M. Russnák sa ocitli vo františkánskom kláštore v Hlohovci, kde bolo pod prísnyim dozorom sústredených 52 gréckokatolíckych duchovných, traja baziliáni a siedmi gréckokatolícki teológovia.⁶⁵ Niektorým kňazom, ale predovšetkým 47 seminaristom, sa darilo istý čas skrývať, a tak sa vyhnúť zatknutiu či inej perzekúcii.⁶⁶ Represálie voči biskupom Gojdičovi a Hopkovi, ako aj prenasledovanie kňazov a rehoľníkov z radov gréckokatolíckej cirkvi, bez ohľadu na ich rusínsku, ukrajinskú alebo slovenskú orientáciu, zneistili nielen smerovanie národnej identifikácie obyvateľstva severovýchodného Slovenska, ale nalomilo tiež jeho dôveru v lepšiu, sociálne spravodlivejšiu spoločnosť a v mierový vývoj vo svete, ktorú začalo nadobúdať a po hrôzach druhej svetovej vojny si ju chcelo udržať.

Agresivita a tlak voči tzv. nezjednoteným duchovným sa vystupňovali v roku 1951. Cirkevné oddelenie KNV v Prešove už 14. februára 1951 navrhovalo, aby všetci nezjednotení kňazi boli daní do táborov nútených prác na území Čiech a Moravy, a to rozptýlene, aby ich rodiny boli vystáňované z farských budov, ženy zamestnané vo výrobe a deti umiestnené do detských domovov. Z obdobných návrhov sa zrodila tzv. akcia P-100, v rámci ktorej išlo o povinné presťahovanie rodín tých gréckokatolíckych kňazov, ktorí odmietli konverziu na pravoslávie, do Čiech, najmä do česko-nemeckého pohraničia. Minister Z. Fierlinger, ktorý bol poverený vedením Štátneho úradu pre veci cirkevné, v priebehu návštevy východného Slovenska 26. – 27. mája 1951 dal svoj súhlas na predčasné penziónovanie nezjednotených kňazov za predpokladu, že opustia svoje pôsobisko aj kraj.⁶⁷ V novembri 1951 bolo do českých krajov presťahovaných celkom 105 rodín gréckokatolíckych duchovných, v roku 1953 to bolo 98 bývalých kňazov.⁶⁸ Ako ukázal ďalší vývoj, ani tieto opatrenia nedokázali mnohých duchovných gréckokatolíckej cirkvi zlomiť. Povzbudzovalo ich presvedčenie, že gréckokatolícka cirkev nebola zrušená ani v zmysle kanonického práva, ani podľa štátneho zákonodarstva, preto len dočasne mení formu svojej činnosti na „katakombálnu“.⁶⁹

Politické a štátne orgány sa usilovali, aby vedenie cirkevných záležitostí, pravda, pod ich kontrolou a za ich pomoci, postupne preberala pravoslávna cirkev, a preto v podmienkach východného Slovenska podporovali jej organizačné posilnenie. Táto snaha bola spojená so zdokonalením organizačnej štruktúry pravoslávnej cirkvi na Slovensku a tiež s obsadzovaním významnejších cirkevných funkcií gréckokatolíckymi kňazmi, ktorí akceptovali pravoslávie. Uvedená tendencia sa prejavila už v zriadení michalovskej eparchie, ale rovnako v povýšení košického arcidekanstva na generálny vikariát, ktorý mal byť zrejme základom

65 SNA, f. SÚC, i. č. 53, šk. 72.

66 ŠA Prešov, f. KNV-P, Zvláštne oddelenie, šk. 36, kat. č. 312.

67 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk 3/1951, šk. 987, kat. č. 23.

68 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk 3/1953, šk. 14.

69 ŠTURÁK, P. Gréckokatolícka cirkev v Československu v rokoch 1945 – 1950. In MAČALA, P. – MAREK, P. – HANUŠ, J. (eds.). *Cirkve 19. a 20. storočia ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 558.

budúcej tretej pravoslávnej eparchie na východnom Slovensku. V tejto súvislosti sa uvažovalo aj o zriadení filiálky exarchátnej rady na Slovensku v Prešove alebo v Košiciach.⁷⁰ Predstaviteľmi novej eparchie sa tak stali bývalí kanonici gréckokatolíckej cirkvi, ktorí konvertovali na ortodoxiu, V. Michalič ako biskupský administrátor a J. Kokinčák ako generálny vikár v Michalovciach. Košickým generálnym vikárom sa stal bývalý gréckokatolícky dekan P. Dudinský.⁷¹ Pravda, perspektíva vzniku košickej pravoslávnej eparchie sa ukázala byť nereálnou a vzhľadom na neúspech pravoslávia v Košickom kraji zanikol v máji 1952 aj košický generálny vikariát, ktorý sa stal opäť arcidekanstvom.⁷²

Rozdiely v miere akceptovania pravoslávia a stotožnenia sa s ním medzi veriacimi ukrajinskej a slovenskej národnosti, ktoré existovali od začiatku pravoslávnej akcie, sa ešte evidentnejšie prejavovali po cirkevno-administratívnych zmenách v lete 1950, ktorých cieľom bolo vytvoriť pevnejšiu organizačnú štruktúru pravoslávnej cirkvi na Slovensku a skvalitniť duchovnú správu. Dňa 28. júla 1950 sa tak za účasti 378 delegátov, z toho 78 pravoslávnych duchovných, zišlo v Prešove eparchiálne zhromaždenie, aby zvolilo členov, resp. náhradníkov Eparchiálnej rady, Eparchiálneho duchovného súdu, Exarchátnej rady, ako aj revíznej komisie Eparchiálnej rady. Uvedené zhromaždenie fakticky oficiálne schválilo rozdelenie *Prešovskej pravoslávnej eparchie* na *Prešovskú eparchiu* členenú na 7 archidiakonstiev a 36 diakonstiev a na *Michalovskú eparchiu* pozostávajúcu z troch arcidekanátov (Michalovce, Trebišov a Košice) a zo 16 dekanátov.

Zároveň však bolo rozhodnuté, že k Prešovskej eparchii budú patriť všetky parochie z administratívnych okresov Bardejov, Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Prešov, Sabinov, Snina, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník z Prešovského kraja, ako i kraje Bratislava, Nitra, Banská Bystrica a Žilina. Do Michalovskej eparchie boli potom zaradené pravoslávne farnosti z okresov Michalovce, Sobrance, Veľké Kapušany i Vranov nad Topľou z Prešovského kraja, no aj okresy Gelnica, Košice, Kráľovský Chlmec, Moldava nad Bodvou, Sečovce a Trebišov z Košického kraja.⁷³ Z toho jednoznačne vyplýva, že všetky okresy, ktoré mali väčší podiel ukrajinského obyvateľstva, boli tak zaradené do rámca Prešovskej eparchie, kým okresy s jasne dominujúcou slovenskou populáciou, či okresy s maďarskou menšinou boli začlenené do Michalovskej eparchie. Dôsledkom toho bolo, že postupné stabilizovanie cirkevno-politických pomerov a náboženskej situácie v oboch eparchiách nebolo ani nemohlo byť rovnomerné a bolo priamo závislé od náboženskej a národnostnej štruktúry obyvateľstva. V tomto zmysle vznikli regióny „pokojné“, v ktorých sa veriaci s pravoslávím stotožnili alebo zmierili, a regióny „nekonsolidované“. Tvorili ich gréckokato-

70 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk3/1950, šk. 6.

71 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutie P ÚV KSS 9. septembra 1950, šk. 798. *Správa o ďalšom postupe v akcii návratu na pravoslávie*, s. 1.

72 SNA, f. SÚC, šk. 163.

73 *Свет православия*, roč. 3, september 1950, č. 8, s. 15-17. Pozri tiež *Спархияльное собрание Пряшевской православной церкви*. In *Пряшевищина*, roč. 6, 3. august 1950, č. 53, s. 1.

lícke farnosti, v ktorých nových kňazov a pravoslávne bohoslužby či iné obrady otvorene odmietali. Nachádzali sa obzvlášť v okresoch Vranov nad Topľou a Michalovce.⁷⁴ Otvorené odmietanie sa však vyskytovalo aj vo viacerých obciach v okresoch Sabinov, Kežmarok, Levoča a Prešov, v ktorých tiež bolo niekoľko dedín s rusínskym obyvateľstvom.

Zakladajúce zhromaždenie novej Michalovskej pravoslávnej eparchie sa uskutočnilo 29. júla 1950 v Michalovciach, kde bola dovtedy len pravoslávna administratúra prešovského biskupstva. Zúčastnilo sa na ňom 273 zvolených a delegovaných členov jednotlivých farností, z toho bolo 21 duchovných. Na základe návrhu prešovského biskupa Alexija bol za prvého pravoslávneho biskupa michalovskej eparchie zvolený V. Michalič, ktorý prijal meno Alexander. Zhromaždenie tiež jednomyselne zvolilo členov a náhradníkov eparchiálnych orgánov a svojich zástupcov v exarchátnej rade.⁷⁵

Členov a náhradníkov Exarchátnej rady za prešovskú i michalovskú eparchiu potvrdil Štátny úrad pre veci cirkevné v Prahe a oznámil to eparchiálnym radám prípisom z 22. augusta 1950. Po schválení voľby michalovského biskupa patriarchom a Svätou synodou Moskovskej patriarchie 14. augusta a jeho vysvätení 8. októbra 1950 sa situácia na tomto úseku na istý čas stabilizovala. Dôležité zmeny ale nastali na úseku štátneho dozoru nad cirkvami. Na čele Štátneho úradu pre veci cirkevné totiž Z. Fierlingera nahradil Dr. J. Havelka, riadenie Slovenského úradu pre veci cirkevné po L. Holdošovi prevzal K. Fajnor, vo funkcii prednostu kultového odboru J. Bánociho vystriedal J. Kmeť a rovnako krajského cirkevného tajomníka v Prešove F. Čillíka M. Onufer.

Závažnejšou zmenou bolo však prijatie *Ústavy pravoslávnej cirkvi v Československu* z 8. decembra 1951, ktorú Štátny úrad pre veci cirkevné v Prahe vzal na vedomie už prípisom č. 25 044/51 z 12. decembra 1951, ale obzvlášť vyhlásenie autokefality pravoslávnej cirkvi v Československu exarchátnym zhromaždením.⁷⁶ Určité personálne problémy vznikli v eparchii michalovskej. Svätá synoda vyhovelá žiadosti vtedajšieho biskupa Alexandra z 10. decembra 1952 o ustanovenie biskupa – vikára trebišovsko-košického, ktorú zdôvodňoval zdravotnými problémami. Stal sa ním vtedajší bardejovský dekan M. Milly ako biskup Metod. Keď bol biskup Alexander dňom 1. mája 1953 na svoju vlastnú žiadosť pen-

74 MAREK, P. – LUPČO, M. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. toletí : Prolegomena k vývoji pravoslavi v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860 – 1992*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 279.

75 *Свет православия*, roč. 3, september 1950, č. 8, s. 120-123. Pozri tiež *Свет православия*, roč. 3, október 1950, č. 9, s. 129 a Православная Церковь на Словакии заканчивает реорганизацию : Учреждение Михаловской Православной Спархии и избрание епископа в городе Михаловцы. In *Пряшевицина*, roč. 6, 10. august 1950, č. 34, s. 3.

76 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk3/ 1952, šk. 4, kat. č. 204; SNA, f. SÚC, i. č. 76, šk. 105.

zionovaný, stal sa Metod najprv správcom a potom riadnym biskupom michalovskej eparchie.⁷⁷

Politické i štátne orgány, ale aj ordinári pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku príčinu mnohých problémov hľadali a nachádzali v nedostatočnom personálnom zabezpečení jej fungovania. Pokiaľ bolo pôvodným cieľom obsadiť pravoslávnymi kňazmi všetky bývalé gréckokatolícke farnosti a ich filiálky, potom riešenie tejto otázky vôbec nebolo zvládnuté, a to od samého začiatku. Pred akciou „P“ pravoslávna cirkev na východnom Slovensku mala k dispozícii iba 17 kvalifikovaných a do príslušných parochií ordinovaných kňazov, ktorí však v žiadnom prípade nemohli zvládnuť prílev viac ako 250 000 veriacich z gréckokatolíckej cirkvi. Spoliehanie sa na masovú konverziu gréckokatolíckych duchovných bolo naivné a absolútne neodôvodnené, pričom protagonisti pravoslavizácie to museli vedieť, a to aj bez realizácie spravodajskej činnosti bezpečnostných orgánov. Zlyhal tiež pokus transformovať gréckokatolícky kňazský seminár na pravoslávny dosadením za rektora A. Havrillu, ktorý už predtým prestúpil na pravoslávie, pretože gréckokatolícki bohoslovci zo seminára jednoducho ušli.⁷⁸ Situáciu komplikovala skutočnosť, súhrn pravoslávnych duchovných tvorili kňazi troch kategórií, ktorí nepoživali rovnakú dôveru a autoritu vo vedení cirkvi ani v radoch veriacich. Najmenej bolo tzv. staropravoslávnych popov, teda kňazov vysvätených pred akciou „P“. Skupinu „zjednotených“ tvorili bývalí gréckokatolícki kňazi, ktorí, hoci z rôznych dôvodov, napokon prijali pravoslávie. Novokňazi boli duchovní vysvätení až počas pravoslavizácie. Osobitnou podskupinou medzi nimi boli tzv. kurzisti, teda absolventi krátkodobých kurzov, ktorí spravidla neboli pre kňazské povolanie teoreticky, prakticky a často ani morálne dobre pripravení. Vývoj počtu kňazov, ktorých mohli pravoslávni biskupi v prvých rokoch ordinovať do jednotlivých farností, nám prehľadne ukazuje tabuľka č. 12.⁷⁹

Tabuľka č. 12: *Počet pravoslávnych kňazov na Slovensku a ich dobové členenie v rokoch 1950 – 1952*

Rok	Staropravoslávni	Zjednotení	Novokňazi	Počet spolu
1950	17	94	14	125
1951	17	130	29	176
1952	17	119	55	191

77 SNA, f. SÚC, i. č. 161, šk. 275.

78 CORANIČ, J. *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014, s. 347.

79 ŠA Prešov, f. KNV-P, Ref. v. v. v., cirkevné oddelenie, sign. cirk3/1950, šk. 6. *Stav k 15. XII. 1950*; SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, Zasadnutie S ÚV KSS 5. apríla. 1951, šk. 17. *Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky*, s. 11; SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 6. septembra 1952. *Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku*, príloha 1.

V roku 1953 mala pravoslávna cirkev na Slovensku celkom 177 kňazov, z toho však bolo už len 96 tzv. zjednotených duchovných, na druhej strane existovalo 70 tzv. vakantných farností, teda pravoslávnych parochií, ktoré zostali neobsadené.⁸⁰ Z týchto dôvodov, ale aj vzhľadom na, z hľadiska pravoslavia do značnej miery oprávnenú, nedôveru ku zjednoteným kňazom, sa pravoslávna cirkev za aktívnej a účinnej pomoci štátu usilovala rozšíriť, prípadne aj urýchliť výchovu nového kňazského dorastu.

V jeseni 1950 začala v Prešove výučbu *Pravoslávna bohoslovecká fakulta* (PBF), ktorá bola premiestnená z Prahy. Aj keď nábor, ktorý sa začal v septembri, neurčoval žiadne podmienky, okrem vekového limitu 16 – 35 rokov, príliš sa jej nedarilo získavať na štúdium dostatok vhodných poslucháčov. Pre uchádzačov bez maturity bol otvorený ročný prípravný kurz, ktorého absolvovanie umožňovalo pokračovať v riadnom štúdiu. Zároveň prebiehali tiež tzv. krátkodobé kurzy pre maturantov v trvaní 4 – 6 mesiacov, ktoré absolventov oprávňovali plne vykonávať kňazskú funkciu. PBF sa nepodarilo dostatočne naplniť počty do jednotlivých ročníkov, pretože mnohí z prihlásených štúdiu predčasne ukončili pre neprospech, nezáujem alebo rôzne morálne poklesky.⁸¹ V druhom školskom roku fungovania bolo v I. ročníku osem poslucháčov, v druhom ročníku 47, v prípravnom kurze deväť a v krátkodobom kurze desať frekventantov. V tomto čase na fakulte pôsobilo celkom 11 učiteľov, a to pod vedením dekana Dr. J. Hradila, takže vlastne na jedného pedagóga pripadalo sedem študentov.⁸² V školskom roku 1952/53 bolo na PBF celkom 66 poslucháčov, a to 46 v III. ročníku, deväť v II. ročníku a jedenásť v I. ročníku, avšak zápis nebol ukončený. Do prípravného kurzu sa prihlásilo 18 a do krátkodobého kurzu 26 záujemcov.⁸³ Už naznačené súvislosti však ukazujú, že aj keď absolventi PBF iste zvyšovali početnosť pravoslávneho kleru a obsadenosť farností, väčšinou však neboli dostatočne pripravení na kňazské povolanie, a to ani po teologickej, ani liturgickej stránke a svojou intelektuálnou, spoločenskou a mravnou úrovňou preto značne zaostávali za rímskokatolíckymi či bývalými gréckokatolíckymi kňazmi, preto v priebehu nasledujúcich rokov konsolidovaniu pravoslávnej cirkvi mohli reálne len málo pomôcť.

Všeobecne možno konštatovať, že pravoslávna akcia prebiehala ako istá jednorazová kampaň v období najtvrdšej diktatúry stalinistického typu a hrubého porušovania zákonov a ľudských práv za aktívnej účasti straníckych a štátnych orgánov i bezpečnostných zložiek, a to metódami administratívneho, ekonomického či psychologického nátlaku, korumpovania, prenasledovania i väznenia duchovných, nevyhnutne evokovala pocity náboženského útlaku, vyvolávala nedôveru veriacich ku komunistickému režimu a nepriamo znižovala aj ich úsilie pri

80 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 73. Zasadnutie S ÚV KSS 17. novembra 1953. *Správa o cirkevno-politickej situácii na východnom Slovensku z 13. novembra 1953*, ss. 2, 5.

81 *Свет православия*, roč. 3, október 1950, č. 9, s. 140-141.

82 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 36. Zasadnutie S ÚV KSS 30. mája 1952. *Správa o teologických fakultách na Slovensku*, s. 5.

83 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. 25. schôdza P ÚV KSS 6. septembra 1952. *Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku*, príloha 2.

plnení tzv. budovateľských úloh. Zjavne privilegované postavenie pravoslávia vo vzťahu k iným cirkvám zároveň posilňovalo náboženskú horlivosť a zomknutosť katolíckych veriacich i oživovalo konfesionálnu intolerantnosť v regióne, ktorá miestami vyústila i do nacionálnych konfliktov.⁸⁴ Pravoslavizácia v tej forme, v akej sa uskutočnila, preto na značne dlhé obdobie destabilizovala cirkevno-politickú situáciu na východnom Slovensku a jej dôsledky, najmä v majetkovoprávnej, ale aj morálnej oblasti, sa dodnes nepodarilo úplne odstrániť. Hoci jedným z jej zámerov bolo napomôcť vtedy pripravovanej ukrajinizácii, v skutočnosti však prispela k slovakizácii rusínskeho a sčasti aj ukrajinského obyvateľstva, ba v tomto zmysle bola jedným z prvých asimilačných faktorov.

Veľmi skoro sa ukázalo, že o úspechu alebo neúspechu frontálneho prechodu úradov na presadenie ukrajinskej národnej príslušnosti obyvateľstva severovýchodného Slovenska sa bude rozhodovať vo sfére školstva. Vzdelávanie v rodnom jazyku, ktorý je jedným z hlavných atribútov národnej identity, predstavuje totiž najdôležitejší prostriedok nielen zachovávanía, ale aj posilňovania a upevňovania národného vedomia a v tomto zmysle vlastne podmieňuje aj udržanie a rozvíjanie národnej kultúry, ale aj ďalších etnosociálnych a etnopsychologických znakov. Preto bolo celkom prirodzené, že pri formovaní ukrajinského národného vedomia obyvateľstva kľúčová úloha pripadla práve národnostným školám. Išlo o oblasť, do ktorej sa v koncentrovanej podobe premietali takmer všetky problémy charakterizujúce vtedajšie riešenie ukrajinskej národnostnej otázky. Krátko po februári 1948 sa totiž začala prejavovať snaha KSC i československého štátu redukovať národnostnú politiku na jej školské, resp. kultúrne aspekty, kým ekonomické a sociálne otázky národností sa stali súčasťou riešenia komplexu tzv. budovateľských úloh.

Zákon č. 95/1948 Zb. z 21. apríla 1948 o základnej úprave jednotného školstva stanovil za vyučovací jazyk na Slovensku slovenčinu a iné riešenie pripúšťal len ako výnimku podľa paragrafu 3, odsek 2 uvedeného zákona, avšak v tom čase pomerne hustá sieť škôl pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na severovýchodnom Slovensku už fungovala.⁸⁵ V tomto smere istú úlohu zohrala skutočnosť, že v dôsledku netolerantnej politiky na úseku školstva za slovenského štátu mnohí ľudia chceli demonštrovať svoju národnú identitu bezprostredne po oslobodení tejto oblasti aj týmto spôsobom, a preto viaceré obce prejavili záujem o zavedenie ruského vyučovacieho jazyka na tamojších školách. Na jar roku 1945 ale zmeny slovenského vyučovacieho jazyka na ruský nadobudli už živelný ráz a viedli aj k nedorozumeniam medzi slovenskými národnými orgánmi a UNRP, ktorá si v tejto sfére nárokovala rozhodujúce kompetencie.

84 SNA, f. ÚP ZP, Zasadnutia PZP, i. č. 83, šk. 65; SNA, f. PV-sekr., i. č. 121, šk. 206 a 207; ŠA Prešov, f. KNV-P, Zvláštne oddelenie, šk. 14, 17, 18, 312, 313, 319. Pozri tiež ŠULIČ, J. O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky, s. 98-99.

85 95. Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 38. vydaná dne 10. května 1948, s. 829. Pozri tiež LONGAUER, J. *Školský zákon : Komentované vydanie*. Bratislava 1948, s. 10-11.

V priebehu rokov 1945 až 1948 sa preto počet ukrajinských národných škôl na východnom Slovensku zvýšil zo 165 na 276, teda o 67 % a počet meštianskych a stredných škôl dokonca vzrástol dvadsaťnásobne.⁸⁶ Je však potrebné uviesť, že vytváranie ukrajinských národnostných škôl, ktoré bolo umožnené najmä dobovou atmosférou a nevšednou aktivitou ukrajinských inštitúcií a funkcionárov, ktoré miestami možno pripomínalo aj rusifikáciu, nie vždy sa zhodovalo aj s prevládajúcou mienkou miestneho obyvateľstva a v ďalšom období tak školskú otázku na severovýchodnom Slovenska značne skomplikovalo. V roku 1948 tak síce počet ukrajinských škôl naďalej rástol, no súčasne sa množili i žiadosti požadujúce opätovnú zmenu vyučovacieho jazyka v obciach, ktorých občania v povojnovej eufórii súhlasili so zavedením ruského vyučovacieho jazyka. Preto v októbri 1948 sa Povereníctvo školstva, vied a umení (PŠVU) rozhodlo zistiť skutočné jazykové pomery v obciach a stav na úseku národnostných škôl severovýchodného Slovenska, a to formou dotazníka pre školské inšpektoráty jednotlivých okresných národných výborov.

Ukázalo sa, že zriaďovanie ruských škôl priamo organizoval Refrát pre ukrajinské školstvo (RUŠ) prostredníctvom ukrajinských školských inšpektorátov, ale aj za pomoci učiteľov a osvetových pracovníkov ukrajinskej národnosti s cieľom ich sieť maximálne rozšíriť, pričom neraz jediným dôvodom pre založenie ukrajinskej školy bolo gréckokatolícke náboženstvo obyvateľstva obce a nie jeho národnostná príslušnosť.⁸⁷ Podľa nášho názoru, ich činnosť ani nebola motivovaná nacionalisticky, ale najmä tým, že na početnosti ukrajinských škôl boli priamo zainteresovaní. S ňou totiž súvisel počet systemizovaných miest v ústredí i v okresoch, riaditeľských funkcií i možností pre uplatnenie učiteľov a ďalších školských pracovníkov. Obyvatelia viacerých obcí sa dali presvedčiť, súhlasili s ruskou školou, avšak neskôr sa stále častejšie domáhali zmeny vyučovacieho jazyka, najmä po prvých náznakoch ukrajinizácie. Fakticky v tom istom smere pôsobili aj niektoré ďalšie problémy na ukrajinských školách, a to hlavne nedostatočný počet a nevyhovujúci stav mnohých školských budov, veľmi nepriaznivá situácia vo vybavení škôl učebnicami a učebnými pomôckami, ale predovšetkým nedostatok kvalifikovaných učiteľov, z ktorých mnohí nielen nemali požadované vzdelanie, ale často riadne neovládali ani ruský či ukrajinský jazyk, čo nemohli vyriešiť ani početné kurzy, ktoré boli v tom čase organizované a zo strany učiteľov aj poslušne navštevované.

Problematikou ukrajinského školstva sa zaoberal Politický sekretariát ÚV KSS dňa 10. februára 1949. Povereník L. Novomeský predložil *Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku*. Požiadavka oficiálneho a jednoznačného presadzovania ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie bola síce odmietnutá ako predčasná, avšak ostatné opatrenia boli po diskusii a niektorých úpravách akceptované.⁸⁸ V prvom rade došlo k zmene po-

86 SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠk), i. č. 91, šk. 91.

87 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 150.

88 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 2. *Protokol zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS dňa 10. februára 1949.*

stavenia RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov, ktoré boli v priebehu roku 1949 fakticky zrušené. RUŠ bol síce naďalej podriadený povereníkovi, avšak pôsobnosť vykonával v rámci agendy prezídia, odborov a oddelení poverenictva a prevzal tak vlastne len pedagogickú a metodickú funkciu pre ukrajinské národnostné školy. Na druhej strane, školskí inšpektori v okresoch s ukrajinskými školami mali ovládať ukrajinský jazyk, resp. tajomník inšpektorátu s početnejšou ukrajinskou menšinou mal byť ukrajinskej národnosti. Návrh, aby RUŠ fungoval pri KNV v Prešove na úrovni samostatného referátu, nebol prijatý. Keďže na základe zákona o krajských národných výboroch boli školské inšpektoráty organizované len na teritoriálnom a nie na národnom princípe, boli inšpektoráty postupne vytvárané v každom okrese s tým, že v okresoch Medzilaborce, Snina a Svidník mali byť inšpektori ukrajinskej národnosti. Prirodzene, ústrední a krajskí inšpektori vykonávali dozor na všetkých školách bez ohľadu na vyučovací jazyk.⁸⁹

Návrh tiež obsahoval zásady tzv. komisionálnych zápisov. Voľný zápis do národných a stredných škôl bez nátlaku a za dozoru slovenských a ukrajinských školských činiteľov sa mal uskutočniť v miestach, z ktorých občania žiadali zmenu vyučovacieho jazyka na jazyk slovenský alebo v ktorých „*evidentne podliehala obyvateľstvo nátlaku šovinistického elementu tak protislovenského ako aj protiukrajinského a dalo si nanútiť školy s rozličným vyučovacím jazykom (ruským, rusínskym, rusňáckym)*“. Sekretariát ÚV KSS zároveň schválil opatrenia o preferencii vyššie organizovaných škôl, o bezpodmienečnom dodržiavaní tzv. rajonizácie stredných škôl, o zriadení katedry ukrajinského jazyka a o preverení optantov a ich dislokácii. Spočívala v tom, že učitelia, ktorí optovali československé občianstvo, boli umiestňovaní na učiteľské miesta zásadne mimo severovýchodného Slovenska, a to spravidla do slovenských okresov alebo dokonca do regiónov s maďarskou menšinou.⁹⁰

V zmysle uvedených uznesení PŠVU dodatkom k obežníku č. 83/1949 zo dňa 20. mája 1949 určilo dobrovoľné rozhodnutie rodičov za rozhodujúce pre zápis žiaka do školy so slovenským alebo ukrajinským vyučovacím jazykom.⁹¹ Rozhodnutie PŠVU však zároveň prekročilo rámec uznesenia Sekretariátu ÚV KSS tým, že komisionálne zápisy nariadilo uskutočniť celkom v 106 obciach v 15 okresoch východného Slovenska.⁹² Podľa výsledkov komisionálnych zápisov sa zmena vyučovacieho jazyka na slovenský mala uskutočniť spolu v deviatich stredných a v 75 ľudových školách, no v dôsledku intervencie KV KSS v Prešove

89 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 2. Zápis zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949.

90 SNA, f. PŠk, i. č. 91. šk. 91. Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku, s. 3-6.

91 ŠA Prešov, f. UNR 1945 – 1948, nezaraďené, list 97.

92 Išlo o okresy Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Vranov v Prešovskom kraji a o okresy Kežmarok, Kráľovský Chlmec, Poprad, Spišská Nová Ves a Trebišov v Košickom kraji. Pozri URAM, P. Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. In РИЧАЛКА, М. (ed.). *Жовтень і українська культура*, s. 528.

sa zmena realizovala len v 36 ľudových školách.⁹³ Celkove však v zmysle úpravy PŠVU o striktnom uplatňovaní rajonizácie a preferovaní vyššie organizovaných škôl a podľa výsledkov komisionálnych zápisov bolo zrušených 20 ukrajinských škôl a v 48 školách bol vyučovací jazyk ruský zmenený na slovenský.⁹⁴

Aj keď v súvislosti so zápsmi sa vyskytli aj prípady agitácie za slovenské školy, ktoré do istej miery znehodnocovali demokratický ráz celej dobre mienej akcie, predstavitelia UNRP a niektorí školskí i kultúrno-osvetoví pracovníci ukrajinskej národnosti problém dosť často neadekvátne zovšeobecňovali a komisionálne zápisy fakticky interpretovali ako určitý pokus o likvidáciu ukrajinského národnostného školstva.⁹⁵ V skutočnosti však najväčšou prekážkou jeho konsolidovania boli niektoré nejasnosti, istá nerozhodnosť a aj spory ohľadom vyučovacieho jazyka v školách pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku i v tomto období. Je potrebné si uvedomiť, že jazyková otázka Rusínov v Karpatoch bola predmetom diskusií a polemík v radoch národovcov už viac ako 150 rokov, preto sa ani neočakávalo jej vyriešenie zo dňa na deň.

V súvislosti s rozhodnutím vedenia KSC a štátu presadzovať ukrajinskú orientáciu prevažne rusínsky cítiaceho obyvateľstva severovýchodného Slovenska stalo sa aktuálnym predovšetkým zavedenie ukrajinčiny do tamojších národnostných škôl. Ukrajinský spisovný jazyk totiž vtedy na Slovensku, s nepatrnými výnimkami, fakticky nikto neovládal, preto ako predmet, a toľž ako vyučovací jazyk, mohol byť imputovaný do škôl len postupne. Z aktívu kultúrnych a osvetových pracovníkov 6. júna 1949, ktorý sa zišiel z iniciatívy Predsedníctva KV KSS v Prešove, však vzišiel návrh zaviesť od 1. septembra 1949 ako vyučovací predmet *ukrajinský jazyk* do všetkých ročníkov na školách II. a III. stupňa predbežne s dvojhodinovou dotáciou, avšak nezískal plnú podporu.⁹⁶ Naopak, v podstate vyvolal novú vlnu snáh o zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá zosilnela v septembri 1949, keď KV KSS v Prešove neschválil slovenskú školu vo viacerých obciach napriek výsledkom komisionálnych zápisov a začalo sa hovoriť o potrebe preskúmať niektoré prípady.⁹⁷

Pracovný výbor UNRP 22. mája 1950 navrhol využiť v tejto záležitosti aj skúsenosti zo Zakarpatskej Ukrajiny a v tomto zmysle len jednoducho zaviesť už od 1. septembra 1950 ukrajinčinu ako vyučovací jazyk do 1. ročníka ľudových škôl a do škôl II. a III. stupňa ako povinný predmet. Skutočnosť, že medzi učiteľ-

93 ВАНАТ, І. – РИЧАЛКА, М. – ЧУМА, А. *До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині*. Праців: Наукове товариство Союзу русинів-українців ЧСФР, 1992. Додаток до газети *Нове життя*, №.40/1992, s. 5.

94 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 30. augusta 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 10.

95 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1277.

96 ŠA Prešov, f. UNR 1945 – 1948, bez signatúry. *Uznesenie kultúrnych a osvetových pracovníkov, členov KSC z ukrajinských okresov 6. júna 1949*.

97 SNA, f. PŠk, i. č. 91, šk. 91. *Správa E. Otta pre poverenika L. Novomeského zo 4. októbra 1949*.

mi i žiakmi bola ruština predsa len rozšírenejšia a obľúbenejšia než ukrajinský jazyk, sa premietla do kompromisného návrhu vyučovať ruský jazyk od 2. ročníka a slovenský jazyk od 3. ročníka ukrajinských ľudových škôl. Hoci viacerí vedúci predstavitelia ukrajinského obyvateľstva uvedené návrhy vehementne podporovali, ba získali i súhlas KV KSS, centrálné orgány ich neakceptovali.⁹⁸ Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951 sa V. Široký jednoznačne vyslovil v tom zmysle, že ÚV KSS ani SNR otázku jazyka nemienia riešiť mechanicky.⁹⁹ Na druhej strane, celé vtedajšie chápanie ukrajinskej otázky a všetky politické a administratívne opatrenia na úrovni centra i regiónu signalizovali rýchle a reálne riešenie tohto problému, pretože mal nielen ideové, ale i vecné aspekty.

Už od školského roku 1951/1952 bola preto ukrajinčina zavedená ako výchovný jazyk v materských školách, ako vyučovací jazyk v prvom ročníku ľudových škôl a ako povinný vyučovací predmet v ostatných ročníkoch, a to hneď vo všetkých, dovtedy spravidla po rusky vyučujúcich, ukrajinských národnostných školách. V tom čase ukrajinské menšinové školstvo na Slovensku tvorilo už 19 materských škôl so 70 triedami a 2 383 deťmi, 231 ľudových škôl s 384 triedami a 11 279 žiakmi, 51 stredných (meštianskych) škôl a osem škôl III. stupňa (z toho tri pobočky) spolu s 34 triedami a 973 žiakmi. Úhrnom teda išlo o 369 škôl, 695 tried a 20 271 žiakov, čo vlastne predstavovalo 44,8 % celkového počtu ukrajinského obyvateľstva v Prešovskom kraji podľa sčítania ľudu v roku 1950.¹⁰⁰

Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku sa v týchto rokoch muselo čo najskôr vyrovnáť s takmer úplným absentovaním kvalifikovaných učiteľov. V školskom roku 1951/52 z celkového počtu 707 učiteľov na ukrajinských školách predpísanú kvalifikáciu nemalo 474 z nich, t. j. 67 %. Podiel nekvalifikovaných učiteľov na ich celkovom počte predstavoval v materských školách 78 %, na prvom stupni 47 %, na druhom stupni 91 % a na školách III. cyklu 62 %.¹⁰¹ Percento nekvalifikovanosti sa síce v dôsledku uskutočňovania rôznych kurzov oproti predchádzajúcim rokom mierne znížilo, no jeho relatívne vysokú úroveň udržiavali aj niektoré mocenské zásahy proti učiteľom.

Už v roku 1949 sa totiž uskutočnili previerky a na ich základe tzv. dislokácia optantov a emigrantov, pričom ďalší učitelia boli prepustení tiež pre náboženské presvedčenie, ktoré bolo v radoch učiteľov bývalých ruských cirkevných škôl, pochopiteľne, veľmi rozšírené.¹⁰² V rámci tzv. *očisty škôl od reakčných živlov* v roku 1950 bolo v Prešovskom kraji tiež uvoľnených zo školských služieb a presunutých do výroby 64 učiteľov ruskej a ukrajinskej národnosti. Zo 115 optantov, ktorí pôsobili na ukrajinských školách, boli 19 preložení do iných krajov, najmä do ob-

98 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 793. *Zasadnutie predsedníctva 16. septembra 1950, zápis č. 22.*

99 Podrobnejšie pozri URAM, P. Vývoj ukrajinského školstva, s. 531-532.

100 SNA, f. PV-adm., i. č. 678, šk. 941. *Stav ukrajinského školstva.*

101 SNA, f. PV-adm., i. č. 678, šk. 941. *Personálne obsadenie škôl.*

102 Po roku 1952 boli z iniciatívy IV. referátu KNV v Prešove vedeného J. Krempom do škôl opätovne prijatí 70 učitelia. Pozri Budovateľ nového školstva kandidátom do KNV. In *Nový život*, roč. 3, 8. máj 1954, č. 36, s. 3.

lastí s maďarským obyvateľstvom, desiati prepustení a piati predčasne penzionovaní.¹⁰³ Vyučovať v kraji nesmeli ani manželky gréckokatolíckych kňazov, ktoré boli veľmi často práve kvalifikovanými učiteľkami.

Nový problém v oblasti školstva sa vynoril v súvislosti s prechodom na ukrajinský vyučovací jazyk, pretože ukrajinčina sa v Československu v tom čase na žiadnej učiteľskej preparandii ešte nevyučovala a pôvodné predstavy kompetentných orgánov o účinnej pomoci na tomto úseku zo strany sovietskej Ukrajiny sa naplnili len čiastočne. Obzvlášť aktuálnou sa preto stala predovšetkým vysokoškolská príprava učiteľov ukrajinských škôl. Už v súvislosti so zrušením *Štátnej ruskej učiteľskej akadémie* v Prešove ÚV KSS v uznesení z 2. júna 1949 v podstate podporil myšlienku vytvoriť katedru ukrajinského jazyka na pobočke *Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity* v Košiciach, ktorú ale *Povereníctvo školstva a osvetu* realizovalo až v roku 1953. V tom čase bola už uvedená pedagogická fakulta premiestnená do Prešova a preformovaná jednak na dvojročnú *Vyššiu pedagogickú školu* pripravujúcu učiteľov II. stupňa základnej školy, jednak na *Filologickú fakultu* novozriadenej *Vysokej školy pedagogickej* v Bratislave pre výučbu učiteľov III. stupňa.¹⁰⁴

Tradičným a dlhodobým problémom systému ukrajinského národnostného školstva na Slovensku od oslobodenia bol akútny nedostatok vhodných školských priestorov. Počas vojny bolo v tomto regióne zničených, resp. v značnej miere poškodených približne 200 školských budov a takmer všetko ich materiálne vybavenie, čo sa však pri zakladaní ukrajinských škôl v regióne nedostatočne zohľadňovalo.¹⁰⁵ Aj keď podduklianskym a podlupkovským okresom (Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina) bola oprávnené venovaná najväčšia pozornosť už v rámci odstraňovania vojnových škôd, ale aj výstavby alebo generálnych opráv objektov občianskej vybavenosti, všetky problémy v tomto smere sa nepodarilo vyriešiť. V rokoch 1945 – 1952 bolo pre ukrajinské školy síce postavených celkom 63 objektov so 118 triedami, avšak 87 % z nich tvorili drevené provizória.¹⁰⁶ Ešte v školskom roku 1951/52 nemalo vlastné priestory 111 tried ľudových škôl, kým 34 tried stredných škôl a všetky školy III. stupňa boli dočasne umiestnené v prenajatých domoch, ktoré nezodpovedali hygienickým normám, pedagogickým zásadám ani spoločenským a estetickým kritériám.¹⁰⁷

V období dvojročnice (1947 – 1948) a plnenia prvého päťročného plánu (1949 – 1953) bolo v Prešovskom kraji vybudovaných 50 nových školských budov,

103 SNA, f. PV-adm., i. č. 678, šk. 941. *Personálne obsadenie škôl*. Zo 64 prepustených učiteľov sa 16 z nich vrátilo do školských služieb v roku 1954. Pozri URAM, P. Vývoj ukrajinského školstva, s. 525.

104 Pozri BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, ss. 152, 154-156; URAM, P. Rozvoj kultúry na východnom Slovensku v období výstavby socializmu. In *ZPU ÚML UPJŠ II*, s. 136.

105 ВАНАТ, І. – РИЧАЛКА, М. – ЧУМА, А. *До питань післявоєнного розвитку*, s. 7.

106 URAM, P. Vývoj ukrajinského školstva, s. 524.

107 ВАНАТ, І. – РИЧАЛКА, М. – ЧУМА, А. *До питань післявоєнного розвитку*, s. 7.

z toho 13 pre ľudové a päť pre meštianske školy s ukrajinským vyučovacím jazykom.¹⁰⁸ V podmienkach kraja, avšak zvlášť v jeho severných okresoch, zostalo však naďalej 94 škôl umiestnených v drevených barakoch a asi 400 škôl v nevyhovujúcich prenajatých priestoroch. To sa zákonite odrazilo vo vysokej zmenosti vyučovania, ktoré dosahovalo 26,2 %, kým napríklad v Banskobystrickom kraji iba 16,3 %.¹⁰⁹ Investičná politika štátu na tomto úseku vo vzťahu k uvedeným okresom bola síce vcelku veľkorysá, prekážkou však boli veľmi obmedzené stavebné kapacity. Napr. na rok 1952 bola schválená finančná kvóta 60 mil. Kčs, prestavalo sa však len 47,7 mil. Kčs, t. j. 79,6 %. Stavebné práce na rok 1953 boli rozpočtované vo výške 14,3 mil., no v prvom polroku sa realizovalo iba 2,8 mil. Kčs, teda 19,2 %. Z plánovaných 24 stavieb bolo v roku 1952 ukončených len 10, a to dve materské školy so štyrmi triedami, sedem ľudových škôl s deviatimi triedami a jeden služobný byt.¹¹⁰ K pozitívnejším výsledkom viedla snaha orgánov kraja i okresov rýchlejšie a tiež účinnejšie riešiť otázku nedostatku vyhovujúcich školských objektov v severných okresoch počas nasledujúcich rokov, aj keď určité problémy na tomto úseku pretrvávali naďalej.

Významný zvrat vo vývoji ukrajinského národnostného školstva aj vyučovacieho jazyka priniesla *Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o situácii v Prešovskom kraji* z 28. júna 1952, ktorej značná časť bola venovaná práve problému ukrajinského školstva. Rezolúcia totiž odmietla tzv. komisionálne zápisy a v tomto zmysle zníženie ukrajinských škôl uznala len za dôsledok nacionalistickej činnosti. Tým akceptovala už od IX. zjazdu KSS rozširovanú verziu, podľa ktorej všetky zmeny vyučovacieho jazyka na ukrajinských školách v prospech slovenského jazyka zorganizovali a uskutočnili slovenskí buržoázni nacionalisti pracujúci na Povereníctve školstva, vied a umení, a to samotný povereník L. Novomeský prostredníctvom pracovníkov Povereníctva E. Otta a Š. Štama a za spolupráce so školským referentom KNV v Prešove M. Klemom. Toto zdôvodnenie nielen úplne ignorovalo úlohu postojov obyvateľstva k otázke vyučovacieho jazyka, ale podmienilo aj neadekvátne opatrenia na údadnú nápravu. Rezolúcia uložila KV KSS v Prešove do začiatku školského roku 1952/53 uskutočniť reukrajinizáciu škôl, v ktorých došlo k zmene vyučovacieho jazyka na slovenský a zároveň aj dobudovať ukrajinské školstvo v rámci kraja. Na základe toho plénum KV KSS v júli 1952 poverilo predsedu KNV L. Medveďa úlohou zabezpečiť opätovné zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na školách v 36 obciach Prešovského kraja, postarať sa tiež o dostatok učiteľov na ukrajinských školách i o zlepšenie kvality vyučovania ukrajinčiny a riešiť otázku ďalšej výstavby školských

108 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, a. j. 68, šk. 3. Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 26. – 27. marca 1955. *Správa o činnosti KV KSS predložená vedúcim tajomníkom KV KSS v Prešove Dr. I. Rendekom*, s. 40.

109 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i. č. 59, šk. 46, spis č. 2 123/54 – taj., s. 7.

110 SNA, f. PŠk, i. č. 177, šk. 136a. *Správa o stave školstva v Prešovskom kraji z 9. októbra 1953 pre kolégium povereníka školstva*.

budov.¹¹¹ V tomto zmysle Byro KV KSS v Prešove menovalo komisiu pre otázky kultúrneho a hospodárskeho rozvoja ukrajinských pracujúcich, ktorej podliehala aj subkomisia pre návrat ukrajinského vyučovacieho jazyka. Už v roku 1952 bola realizovaná zmena slovenského vyučovacieho jazyka v 25 ľudových školách, na meštianskej škole v Osturni (okr. Spišská Stará Ves) a zriadili sa dve nové ukrajinské meštianky v obciach Podhorod' (okr. Sobrance) a Ulič (okr. Snina). Celkovo bolo týmto spôsobom vytvorených 41 nových ukrajinských škôl, z toho osem materských škôl, 28 ľudových a päť meštianskych škôl.¹¹²

Hoci subkomisia zložená zo školských funkcionárov a učiteľov ukrajinskej národnosti mala v svojej náplni predovšetkým organizovať osvetovú prácu medzi ľuďmi a tak presvedčiť obyvateľstvo, neraz sa uchýlila k rôznym formám nátlaku, ba vyskytli sa aj prípady, keď jej pri realizácii zmien asistovali aj bezpečnostné orgány. Subkomisia totiž snahu o vytvorenie ukrajinských škôl rozšírila aj na niektoré obce, v ktorých k zmene vyučovacieho jazyka došlo už v priebehu rokov 1947 – 1948, dokonca aj na tri obce s maďarským obyvateľstvom v okrese Veľké Kapušany. Trvalý nesúhlas obyvateľov a neochota pristúpiť na zmenu vyučovacieho jazyka v obci sa vysvetľovali ako dielo jednotlivcov, ktorých činnosť v tomto smere bola tak kvalifikovaná ako reakčná a protištátna.¹¹³ V školskom roku 1952/1953 sa takouto formou podarilo zvýšiť počet ukrajinských škôl na 388, z ktorých bolo 83 materských, 253 ľudových a 45 meštianskych škôl, ako aj sedem škôl III. stupňa.¹¹⁴

Predsedníctvo ÚV KSS sa v uvedenej rezolúcii jednoznačne vyjadrilo aj k problému vyučovacieho jazyka na národnostných školách pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo žijúce na severovýchodnom Slovensku, a tým fakticky i k národnej a kultúrnej orientácii tamojšieho obyvateľstva. Bolo rozhodnuté, aby už od 1. januára 1953 v podmienkach *Ruského štátneho gymnázia* v Medzilaborciach a od začiatku školského roku 1953/54 vo všetkých ukrajinských školách bola zavedená ukrajinčina ako vyučovací jazyk. Predsedníctvo ÚV KSS síceuložilo príslušným štátnym orgánom zaistiť učebnice z USSR i vysokoškolskú prípravu pre budúcich učiteľov, ale celkové podmienky pre frontálne zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na uvedených menšinových školách ešte vôbec neboli vytvorené.

Dané riešenie problému preto vyznelo ako jednorazový administratívno-organizačný akt, ktorý sa uskutočnil bez primeranej politickej, kádrovej a materiálno-technickej prípravy, neprihliadal na reálne možnosti a postoje väčšiny obyvateľstva, preto zákonite vyvolal jeho značnú nespokojnosť, ba odpor. Už v školskom

111 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 429, šk. 1. *Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo 17. júla 1952*, s. 7-8.

112 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 826. Zasadnutie P ÚV KSS 15. 11. 1952. *Správa KV KSS v Prešove z 11. novembra 1952*, s. 7.

113 URAM, P. Vývoj ukrajinského školstva, s. 529-530.

114 URAM, P. K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1946 – 1960. In *ZPU ÚML UPJŠ* 5. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 250-251.

roku 1952/53 občania 10 obcí žiadali zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá sa však, s výnimkou dvoch obcí, neuskutočnila. Ďalšie žiadosti o schválenie slovenského vyučovacieho jazyka na tamjších školách prichádzali už od začiatku školského roku 1953/54, najmä z okresov Giraltovce, Sabinov a Stropkov.¹¹⁵ V 17 obciach Prešovského kraja dokonca niektorí rodičia na protest proti úradnému zavedeniu ukrajinského vyučovacieho jazyku pristúpili k bojkotovaniu školskej dochádzky svojich detí.¹¹⁶

Naznačené veľmi komplikované problémy a spory na úseku menšinového školstva pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku sa tak stali opäť na dlhé obdobie predmetom rokovaní ústredných aj územných politických a štátnych orgánov. Už diskusia na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove 7. septembra 1953 ukázala, že prejavovaný nesúhlas rodičov s ukrajinizáciou národnostného školstva na severovýchodnom Slovensku nadobudol masový charakter napriek tomu, že zmena vyučovacieho jazyka bola vtedy vzhľadom na neznalosť ukrajinského jazyka zo strany učiteľov veľmi často len formálna.¹¹⁷ KV KSS a KNV v Prešove sa snažili situáciu riešiť realizáciou uznesení vyšších orgánov, ale prijaté opatrenia boli často zamerané len na organizačnú, personálnu a materiálno-technickú oblasť, preto nie vždy úplne vystihovali meritum vecí.¹¹⁸

Neurovnané pomery na úseku ukrajinských národnostných škôl a snahy občanov o vytvorenie škôl so slovenským vyučovacím jazykom i mnohé sťažnosti týkajúce sa týchto záležitostí si vynútili v novembri 1953 uskutočnenie prieskumu, ktorým bola poverená komisia vedená J. Kotočom. Závery komisie donútili najvyššie orgány revidovať pôvodné rozhodnutie, aby sa za žiadnu cenu nepripustila zmena vyučovacieho jazyka.¹¹⁹ Ďalšie úlohy pre oblasť školstva vyplynuli z uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov z decembra 1953 o pomoci Prešovskému kraju, ktoré sa týkali predovšetkým skvalitnenia personálneho obsadenia a materiálneho vybavenia ukrajinských škôl.¹²⁰

Významným faktorom, ktorý však podobne ako pravoslávna akcia negatívne ovplyvnil a značne skomplikoval dobové snahy o formovanie ukrajinskej národnej identity obyvateľstva severovýchodného Slovenska, bola aj kampaň na-

115 SNA, f. PŠk, i. č. 177, šk. 136a. *Správa o situácii škôl a školskej správy v Prešovskom kraji.*

116 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 155.

117 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, a. j. 439, šk. 1. *Zápisnica zo zasadnutia KV KSS v Prešove 7. septembra 1953.*

118 ŠA Prešov, f. KNV-P, sign. šk/458, šk. 128. *Výpis z uznesenia byra KV KSS v Prešove zo dňa 21. septembra 1953 na základe rozpracovaného uznesenia ÚV KSČ pre kraj Prešov.*

119 SNA, f. PŠk, i. č. 177, šk. 136a. *Správa o prieskume škôl a školskej správy v Prešovskom kraji z 12. novembra 1953 pre kolégium povereníka školstva na zasadnutie 16. novembra 1953 predložená J. Kotočom.*

120 ŠA Prešov, f. KNV-P, sign. šk/458, šk. 128. *Uznesenie Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov o mimoriadnej pomoci Prešovskému kraju.*

mierená proti tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom. V najvšeobecnejšom zmysle ju síce tiež podmienil politický systém, ktorý bol v Československu nastolený hneď po februári 1948, avšak modifikovali ju niektoré špecifické činitele. Vtedajší režim sa totiž prejavoval neobyčajnou agresívnosťou a netolerantnosťou voči ideovým doktrínam a ich nositeľom, ktoré sa hoci len v minimálnej miere odlišovali od rigidných téz dogmaticky chápanej marxisticko-leninskej ideológie. Samozrejme, odmietal aj zásadu rešpektovať niektoré zvláštnosti v jednotlivých krajinách opierajúce sa o isté národné tradície, ktorú komunistické strany a ich medzinárodné zoskupenia dovtedy spravidla uznávali.

Etablované politické štruktúry sa pritom od samého začiatku vyznačovali maximálnou centralizáciou moci v rukách relatívne úzkej vrstvy stranícko-štátnej byrokracie. Práve do jej kompetencie bolo však v podstate prenesené rozhodovanie, ktoré predtým bolo skoro výlučne v právomoci volených orgánov jednotlivých stupňov. Ideologický monopol KSČ bol už vtedy uplatňovaný prostredníctvom informačnej, vednej, školskej, kultúrnej, resp. cirkevnej politiky KSČ, kým jej ideologickou platformou bol marxizmus-leninizmus v nezmieriteľnej opozícii voči iným koncepciám a myšlienkovým prúdom. Demokratické slobody a základné ľudské práva neboli dodržiavané najmä v prvej polovici päťdesiatych rokov, kedy dochádzalo zo strany štátu k takým represáliám proti skutočným i domnelým nepriateľom nového zriadenia, ktoré v dejinách Československa, okrem obdobia nacistickej okupácie, nemajú obdobu.¹²¹

Koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia, a to aj pod vplyvom sovietsko-juhoslovanskej roztržky v rámci medzinárodného komunistického hnutia, ktorú sme už naznačili, došlo k istým mocenským politickým zápasom aj vo vnútri niektorých komunistických strán, ktoré zasiahli nielen niektorých ich predstaviteľov na rôznej úrovni, ale tragicky doľahli i na osudy širšieho okruhu ľudí rôzneho spoločenského postavenia, niekedy i bez straníckej príslušnosti. Výrazne poznačili politickú aj spoločenskú atmosféru v krajinách sovietskeho bloku, do ktorej vniesli nedôveru, strach, podozrievanie, ale i uduvačstvo. V tejto súvislosti uvedená rezolúcia Informbyra mala mimoriadne veľký vplyv tiež na politiku KSČ. Výrazne síce poznačila hlavne jej ideologické pôsobenie a aktivity, avšak premietla sa aj do praktickej politiky KSČ, ktorá mala neraz ďalekosiahle dôsledky.

Predsedníctvo Ústredného výboru KSČ prerokovalo výsledky druhého zasadnutia Informbyra 28. júna 1948. Ako sme už uviedli vyššie, diskusia sa sústredila predovšetkým na tri otázky: o uplatnení tézy o zostrovaní triedneho boja, o kolektivizácii poľnohospodárstva a o buržoáznom nacionalizme. Predsedníctvo ÚV KSČ v plnom rozsahu akceptovalo závery Informbyra a na riešenie spoločenských problémov sa začalo naozaj pozeráť cez ich prizmu. Myšlienka o zostrovaní triedneho boja sa už od jesene 1948 stala často ideovým základom niekoľkých

121 SIKORA, S. Sociálne a politické zdroje pokusu o reformu socializmu v Československu a jeho ohraničenosť. In ŠTEFANSKÝ, M. – ZÁGORŠEKOVÁ, M. (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica: Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 197-198.

radikálnych opatrení strany, ako aj politických a štátnych orgánov, ktoré vlastne znamenali nastolenie ostrého kurzu proti „reakcii“. Bol prijatý zákon na ochranu republiky, zaviedlo sa diferencované zásobovanie, uplatňoval sa rozdielny rozpis dodávkových povinností v rámci výkupu poľnohospodárskych výrobkov, pripravoval sa návrh zákona o jednotných roľníckych družstvách a podobne.¹²²

Rezolúcia Informbyra však významne ovplyvnila aj národnostnú politiku KSC v prvej polovici päťdesiatych rokov. Ovplyvnila hlavne riešenie ukrajinskej otázky, ktorá práve v tom čase bola zvlášť aktuálnou. Prebiehala vtedy príprava procesu ukrajinizácie, najmä v školskej a v kultúrnej oblasti, avšak v napätej atmosfére vyvolanej jednak pravoslávnu akciou a tiež prebiehajúcou kolektivizáciou nedosahovala príliš úspešné výsledky. Istá časť reprezentácie menšiny nesúhlasila s odsúvaním UNRP z centra jej politického a národno-kultúrneho života, najmä keď nová kultúrno-osvetová organizácia vznikala len pomaly, s problémami a nemala dostatočnú autoritu. Konsolidovaniu situácie na severovýchodnom Slovensku prekážali tiež zložité hospodárske a sociálne pomery, ku ktorým sa pripojila aj otázka riešenia ukrajinského buržoázneho nacionalizmu.

Pojem *buržoázny nacionalizmus* bez presného definovania a politologickej analýzy jeho obsahu sa totiž stal koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia mimoriadne účinným nástrojom mocenského boja vo viacerých komunistických a marxisticky orientovaných robotníckych stranách, a to Komunistickú stranu Československa nevynímajúc. Ako ho veľmi výstižne charakterizoval popredný slovenský historik Ľ. Lipták, „*bol pružný, vmestilo sa doň všetko – od skutočného nacionalizmu a šovinizmu porazených tried, skupín a strán, od ľudáctva aj agrarizmu, antisemitizmu, protimaďarského šovinizmu až po akékoľvek prejavy vlastnej koncepcie slovenskej politiky v rámci socializmu a komunistickej strany*“.¹²³ Kampaň proti buržoáznemu nacionalizmu, ktorý bol vnímaný ako určitý ideový odklon od leninského chápania národnostnej otázky, pôsobil vo vertikálnom aj horizontálnom smere, preto sčasti zasiahol tak špičky vtedajšej slovenskej politickej a štátnej reprezentácie, ako aj predstaviteľov národnostných menšín. Stal sa jednou z dočasných, dobovo podmienených foriem štátom organizovaného násillia, ktorá bola zo všeobecného hľadiska namierená proti slobodnému mysleniu.

Boj proti „buržoáznemu nacionalizmu“ bol tiež na Slovensku iniciovaný uvedenou rezolúciou Informbyra z 28. júna 1948, ktorá bola signálom „...*na to, aby sa pokusy o národný prístup k problémom revolúcie a výstavby socializmu preraďili z kategórie taktických prístupov, trpených Stalinom v čase boja o moc, do kategórie politických úchyliet, úchyliet nezlučiteľných s princípom jednotnej cesty k socializmu, ku komunizmu, ktoré sa v podmienkach imperialistického obklúče-*

122 BARNOVSKÝ, M. Sovietsko-juhoslovanská roztržka v roku 1948 a Československo. In ŠTEFANSKÝ, M. – ZÁGORŠEKOVÁ, M. (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku*, s. 14-15.

123 LIPTÁK, Ľ. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 301.

nia a hrozby vojny rovnajú zrade“.¹²⁴ V tomto zmysle hľadanie špecifickej, národnej cesty v priebehu socialistickej revolúcie a výstavby socializmu už nebolo len chybou, ale priamo zločinom, úkladom voči socializmu a nástrojom imperialismu.¹²⁵

Prvé náznaky o existencii takýchto postojov aj na pôde Slovenska, ktoré údajne siahali i do vedenia KSS, vyslovil na septembrovom zasadnutí ÚV KSS roku 1948 vtedajší predseda KSS a podpredseda vlády Československej republiky V. Široký. Konkrétnejšie invetktívy voči G. Husákovi, D. Okálimu, L. Holdošovi a L. Novomeskému odzneli na plenárnom zasadnutí ÚV KSS v apríli 1950, na ktoré reagovali sebakritikou.¹²⁶ Na IX. zjazde KSS 24. – 27. mája 1950 už došlo k otvorenej kritike buržoázneho nacionalizmu, k nositeľom ktorého zaradili aj K. Šmidkeho. V nasledujúcom období dochádzalo k odvolávaniu funkcionárov obvinených z nacionalizmu zo štátnych, straníckych i verejných funkcií.¹²⁷ V tejto súvislosti je zaujímavé, že na zjazde so sebakritikou i s kritikou komunistov v Ukrajinskej národnej rade Prjaševščiny vystúpil V. Kapišovský. Nevyvolal však mimoriadny ohlas, pretože v centre pozornosti bol vtedy boj proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, ktorý vyvrcholil vykonštruovaným procesom a odsúdením obžalovaných na jar 1954.¹²⁸

Vo všeobecnosti sa často pertraktovalo, že politické vystúpenia proti tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom na Slovensku sa začali roku 1952. Niektoré pramene za iniciátora kampane označujú vtedajšieho vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku, ďalšie zdroje zase uvádzajú list desiatich komunistov ukrajinskej národnosti V. Širokému. V skutočnosti ale rôzne zmienky o ukrajinskom nacionalizme v istom zmysle časovo predchádzali ťaženiu voči buržoáznemu nacionalizmu vôbec v celoslovenskom či v československom kontexte, ktoré ale vyvolal tlak Moskvy ako reakcia na situáciu i vývoj v komunistických stranách v tých štátoch, ktoré sa nachádzali pod jej kontrolou. Určité podozrenia z nacionalistickej motivácie verejnej a politickej činnosti zo strany vedenia ukrajinskej menšiny sa zakladali na viacerých, na prvý pohľad ani priamo nesúvisiacich faktoch a prejavoch, ktoré bolo možné sledovať už koncom roku 1944 a potom v roku 1945, najmä v súvislosti so vznikom, charakterom, zameraním, ale

124 LIPTÁK, E. *Slovensko v 20. storočí*, s. 301-302. Zdôraznil E. Lipták.

125 LIPTÁK, E. *Slovensko v 20. storočí*, s. 302.

126 ŠTEFANSKÝ, M. K otázke vzniku politických procesov. In PEŠEK, J. (ed.). *V tieni totality : Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava: Historický ústav SAV; Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 42.

127 BARNOVSKÝ, M. et al. *Dejiny Slovenska VI. (1945 – 1960)*. Bratislava: Veda, 1988, s. 248.

128 V inscenovanom súdnom procese boli odsúdení G. Husák, D. Okáli, I. Horváth, L. Holdoš a L. Novomeský. Z nacionalizmu boli obvinení tiež V. Clementis, ktorý bol odsúdený na smrť v rámci procesu proti takzvanému protištátnemu sprisahaneckému centru na čele s R. Slánským v roku 1952, a K. Šmidke, ktorý však v tom istom roku zomrel. Pozri ŠTEFANSKÝ, M. *Studená vojna : Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2008, s. 49-50.

i politickým profilovaním UNRP. Slovenské národné orgány už počas tzv. košického obdobia s istou dávkou nedôvery sledovali niektoré aktivity časti reprezentácie rusínskej a ukrajinskej minority na severovýchodnom Slovensku. Opatrný postoj podmieňovali určité separatistické tendencie inšpirované vývojom na Zakarpatskej Ukrajine od novembra 1944, ktoré však mali svoje tradície už z konca tridsiatych rokov. S určitým znepokojením bola sledovaná činnosť UNRP aj v ďalšom období, pokiaľ súvisela so snahou predstaviteľov Rusínov aj Ukrajincov docieľiť osobitné, v istom zmysle autonómne postavenie UNRP v štruktúre štátnych orgánov, ako aj právne zakotvenie jednak existencie, ako aj fungovania ostatných inštitúcií menšiny v oblasti školstva a kultúry. Za týchto okolností podporu z najvyšších miest nezískalo ani úsilie UNRP presadiť kodifikovanie právneho statusu minority v pripravovanej ústave.¹²⁹

Ako sme už upozornili, Ústava ČSR z 9. mája 1948 nielen nezakotvovala rovnoprávne postavenie jednotlivých národnostných menšín ako etnických komún, teda istých osobitných skupín obyvateľstva, ale k menšinovej problematike v republike sa vlastne ani nevyjadrovala. Predstavitelia Rusínov a Ukrajincov boli pritom zaskočení o to viac, že politické ako aj štátne orgány ich tri roky uisťovali o svojom zámere zabezpečiť úplne rovnoprávne postavenia tejto minority v Československu. Dodatočné zdôvodnenie niektorých historikov alebo politológov, že v ich prípade sa to stalo najmä vzhľadom na eventuálny nesúlad s právne negarantovaným postavením maďarskej a poľskej menšiny, majú síce isté racionálne jadro, avšak nevysvetľujú túto skutočnosť v celom rozsahu.

Snaha posilniť integritu republiky na jednej strane a podvedomé obavy o jej narušenie limitovali možnosti veľkorysejšej menšinovej politiky. Vo vzťahu k občanom ukrajinskej národnosti boli ešte v čerstvej pamäti niektoré aktivity Rusínov smerujúce k pripojeniu časti východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi koncom tridsiatych rokov, hoci len nadväzovali na autonomistické hnutie v tomto regióne. V tomto smere ďalším politickým varovaním boli akcie UPA v prvých povojnových rokoch, ktoré signalizovali, že nacionalistický potenciál ani v radoch tejto menšiny nie je ani zďaleka vyčerpaný. Vo vedení KSČ a štátu už síce existovali určité predstavy o jednotnom riešení právneho i politického postavenia národnostných menšín na rovnakých princípoch, avšak k ich formulovaniu do prijatia ústavnej listiny nedošlo. Určitú úlohu zohrala aj skutočnosť, že asymetrický model štátoprávneho usporiadania republiky oslaboval vtedajšie postavenie Slovenska a jeho národných orgánov. Ako to takmer exaktne vystihol Karel Kaplan, Ústava 9. mája sa stala výrazom istej nedôvery českých nacionalistov k slovenským pomerom a v podstate zároveň ústavnou likvidáciou už dohodnutého princípu „rovný s rovným“, ktorý bol deklarovaný v *Košickom vládom programe*.¹³⁰

129 Podrobnejšie ku genéze ukrajinského buržoázneho nacionalizmu do roku 1948 pozri tiež BARNOVSKÝ, M. K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 64-82.

130 KAPLAN, K. *Poválečné Československo : Československo 1945 – 1948 – národy a hranice*. Mnichov: Miloš Svoboda, 1985, s. 192.

Politické zmeny, ktoré boli uskutočnené po februári 1948, výrazne skomplikovali aj situáciu vo vnútri vtedajšej reprezentácie rusínskej a ukrajinskej menšiny. Vystupňovala sa disonancia i latentná nedôvera medzi predstaviteľmi hlavných prúdov vo vedení UNRP, čo dokonca vyústilo do vzájomného upodozrievania z protikomunistického alebo protinárodného postoja. To viedlo aj k udaniu adresovanému Ústrednému výboru KSS, podľa ktorého v rámci UNRP sa rozvinula činnosť údajnej nacionalistickej kliky, ktorá nerešpektovala socialistické zásady ani princípy marxisticko-leninskej ideológie pri chápaní národnostnej politiky. Je však zaujímavé, že pri kritike a obviňovaní ideových protivníkov sa používala terminológia, ktorá bola v podmienkach Slovenska generovaná až v politických procesoch päťdesiatych rokov.

Rozpory, ktoré sa výrazne prejavili najmä medzi predfebruárovými a pofebruárovými členmi KSC na plenárnom zasadnutí UNRP 4. novembra 1948, viedli vedúcich funkcionárov P. Babeja, V. Kapišovského a I. Rohaľa-II'kiva k napísaniu správy o pomeroch v UNRP, ktorú adresovali Predsedníctvu ÚV KSS. V tejto správe upozorňovali predovšetkým na „*činnosť šovinisticko-nacionálnej kliky v Ukrajinskej národnej rade, ktorá podryva pozíciu UNR a môže nebezpečne dezorientovať ukrajinský ľud*“. Uvedenej skupine vyčítali tiež, že v období prípravy ústavy do popredia stavala „*ústavné zabezpečenie práv Ukrajincov bez ohľadu na iné národnosti a bez ohľadu na celkovú situáciu*“. Autori listu zároveň ako najvýznamnejších predstaviteľov ukrajinského nacionalizmu v UNRP označili V. Karamana, Dr. A. Suška, A. Jedináka, I. Macinského, V. Zozuláka, A. Fariniča a T. Dufanca, ktorí boli charakterizovaní ako nepriatelia socializmu, intrigáni a karieristi. Za zvlášť nebezpečné považovali ich aktivity v súvislosti s emigrantmi z Poľska, resp. z Ukrajiny, ktorí sa vtedy zdržiavali na východnom Slovensku. V tomto zmysle navrhovali, aby menovaní aktivisti boli pozbavení členstva v strane, vyradení z politického života, odvolaní z funkcií na pracoviskách, resp. ako sa to potom stalo v prípade T. Dufanca, premiestnení z oblasti obývanej Ukrajincami.¹³¹

Predsedníctvo ÚV KSS sa niektorými otázkami národnostnej politiky vo vzťahu k ukrajinskej národnosti a pomermi v UNRP zaoberalo na zasadnutí 9. decembra 1948. Keď generálny tajomník UNRP I. Rohaľa-II'kiv vo svojom diskusnom vystúpení za hlavnú príčinu problémov menšiny označil slovenský šovinizmus, narazil na rozhodný nesúhlas vtedajšieho generálneho tajomníka KSS Š. Bašťovanského. Podľa jeho názoru totiž „*správne stanovisko v národnostnej otázke by bolo, klásť väčší dôraz na boj proti ukrajinskému šovinizmu*“. Veľmi kritické stanovisko zaujal Š. Bašťovanský k skutočnosti, že komunisti ukrajinskej národnosti po oslobodení sa istý čas usilovali o vytvorenie samostatnej ukrajinskej komunistickej strany na Slovensku.

Ostrá kritika odznela aj zo strany predsedu KSS V. Širokého, ktorý dokonca postoje komunistov ukrajinskej národnosti k národnostnej otázke porovnával

131 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948. *Správa o pomeroch v Ukrajinskej národnej rade zo 16. novembra 1948.*

s názormi banderovcov a emigrantov zo západnej Ukrajiny. Zároveň na ich adresu vyslovil výčitku, že za hlavný cieľ svojej politickej činnosti do mája 1948 pokladali zabezpečenie národnostných práv v ústave. Súčasne konštatoval, že ak „*chceme prevádzať správnu politiku na východnom Slovensku, musíme si uvedomiť, že nacionálna príslušnosť nie je dost' ujasnená. Časť obyvateľstva sa hlási k ruskej, časť k ukrajinskej alebo rusínskej národnosti. Nemôžeme prevádzať správnu nacionálnu politiku, keď marxisticky neustálime nacionálnosť... Ukrajinskí súdruhovia nepochopili, že ľudová demokracia znamená zabezpečenie nacionálnych práv*“. Nastolil rečnícku otázku: „*A na čo je tu komunistická strana,*“ ak „*aj po februárovom víťazstve, považujú súdruhovia Ukrajinskú národnú radu za orgán, ktorý má hájiť nacionálne záujmy Ukrajincov?*“ V tomto zmysle vyslovil požiadavku, aby sa UNRP prebudovala na kultúrnu a ľudovýchovnú organizáciu s individuálnym členstvom.¹³² G. Husák na tom istom fóre uviedol, že na východnom Slovensku má veľký vplyv reakcia, pretože „*my sme robili čistky, ale Ukrajinci chránili emigrantov.*“¹³³

V obdobnom duchu vyznievali tiež vystúpenia ďalších členov Predsedníctva ÚV KSS, v ktorých sa snažili realisticky vyhodnotiť a pomenovať vtedajšiu situáciu i hľadať konkrétne riešenia. Odznali dokonca niektoré výroky, ktoré boli svojím obsahom značne vzdialené od marxisticko-leninskej teórie, ktorou sa vtedy argumentovalo. Napríklad Š. Bašťovanský už na zasadnutí Politického sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949 vyhlásil, že síce „*asimilácia nemôže byť náš cieľ, ale netreba považovať za nešťastie, keď časť Ukrajincov sa bude cítiť po čase Slováckmi*“. Podobne sa vyjadril aj L. Novomeský: „*Nechcem povedať: odnárodníte sa, ale túto zaostalosť musíme odstrániť i za cenu asimilácie.*“¹³⁴

V prijatej rezolúcii Predsedníctvo ÚV KSS ocenilo postoje ukrajinského obyvateľstva v protifašistickom odboji aj počas udalostí vo februári 1948, avšak jeho sľubný vývoj začali ohrozovať „malomeštiacko-nacionalistické živly“. Sústredili sa na ústavnoprávne zaistenie práv menšiny, presadzovali politiku „národnej jednoty“ a ignorovali ekonomické, sociálne a kultúrne problémy, ktoré bolo potrebné aktuálne riešiť. V tomto zmysle uložilo komunistom v regióne mobilizovať ukrajinskú menšinu na plnenie akčných úloh KSS, nahradiť UNRP kultúrnoosvetovou organizáciou, vydávať tlač aj v ukrajinskom jazyku a v prospech rozvoja menšiny využiť aj vznikajúce krajské zriadenie.¹³⁵

132 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. *Protokol zo zasadania Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948*. Citované podľa BARNOVSKÝ, M. K otázke tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 74.

133 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. *Protokol zo zasadania Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948*. Citované podľa BARNOVSKÝ, M. K otázke tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu, s. 74.

134 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 2. Zasadnutie Politického sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949. Citované podľa BARNOVSKÝ, M. K otázke tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu, s. 74.

135 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadnutie P ÚV KSS 9. decembra 1948. *Rezolúcia Predsedníctva KSS o pomeroch medzi ukrajinským obyvateľstvom*.

Predsedníctvo ÚV KSS vyslovilo nespokojnosť i s personálnou politikou medzi Ukrajincami a uložilo Oblastnému výboru KSS v Prešove, aby na preverenie komunistov, ktorí boli členmi UNRP, vytvoril osobitnú komisiu a aby sa usiloval do funkcií v rámci svojej nomenklatúry menovať či presadiť takých adeptov, ktorí by pochádzali z radov robotníkov alebo z roľníkov. Ukrajinskí utečenci z Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny mali byť internovaní, učitelia, ktorí prišli na Slovensko v dôsledku opcie československého občianstva, sa mali pokladať za Slovákov a mali byť umiestnení mimo východoslovenského regiónu. Závery, ktoré vzišli z rokovania Predsedníctva ÚV KSS, sa najviac priamo dotýkali UNRP. Predsedníctvo totiž priamo poverilo I. Rohaľa-Iľkiva vypracovať návrh štatútu novej ukrajinskej masovej organizácie, ktorá by fungovala na základe individuálneho členstva, a tiež presne formulovať úlohy tejto novej masovej organizácie.¹³⁶ Ukrajinská minorita bola totiž v rokoch 1945 – 1948 jedinou národnostnou menšinou v Československu, ktorá mala aj určitý národnopolitický reprezentatívny orgán, istú kultúrnu autonómiu i veľmi významné zastúpenie v miestnych a okresných národných výboroch.

Vedenie aj regionálne štruktúry komunistickej strany v prvých povojnových rokoch UNRP v podstate tolerovali a do určitej miery i politicky podporovali, pretože strana mala dosť silné pozície medzi obyvateľstvom severovýchodného Slovenska. Po získaní monopolu moci sa však jej vzťah k UNRP výrazne zmenil. Najvyššie stranické orgány jej začali vytykať netriedny prístup k riešeniu národnostnej otázky vôbec aj problematiky rusínskej a ukrajinskej menšiny zvlášť. Požadovali uskutočniť jej politickú očistu výmenou vedúcich kádrov, ale tiež jej celkovú reorganizáciu. Neistotu v radoch reprezentácie menšiny vyvolávalo aj to, že tieto výhrady sa objavovali s väčšou či menšou intenzitou v relatívne dosť dlhom časovom rozpätí a ešte pomalšie dozrievalo ich politické riešenie. Ako sme už uviedli vyššie, Prípravný výbor novej organizácie, Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich (KSUP) vznikol až začiatkom roku 1951, ba ustanovujúca konferencia organizácie sa konala až v máji 1954, pričom UNRP bola v podstate len formálnou inštitúciou už od roku 1949. Spočiatku síce krátko vzdorovala politickým tlakom, potom sa však dostala do víru vnútorných konfliktov a až diskreditačných kampaní vyvolaných iniciatívou svojich vlastných členov, resp. ich bezprostredného okolia. Stratila autoritu, jej činnosť vonkajším pôsobením i vnútorným rozkladom bola paralyzovaná a formálne ukončenie jej činnosti v decembri roku 1952 bolo toho logickým dôsledkom.¹³⁷

Závery, ktoré prijalo Predsedníctvo Ústredného výboru KSS na zasadaní 9. decembra 1948, síce signalizovali aj ďalší vývoj v riešení postavenia rusínskej a ukrajinskej národnosti, ale zároveň boli určitým varovaním vedúcich predstaviteľov minority, že vzájomné rozpory, nedôvera, upodozrievanie, osobné ambície, nejednotný postup ohrozuje tak záujmy menšiny, ak aj ich vlastné osudy. Potvr-

136 SNA, fond ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948.

137 Porovnaj BARNOVSKÝ, M. K otázke tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu, s. 81.

dzuje to aj skutočnosť, že práve signatári *Správy o pomeroch v UNR* sa už o krátky čas stali hlavnými podozrivými a obvinenými osobami v začínajúcej sa kampani proti ukrajinským buržoáznym nacionalistom. Vnútrošným podnetom na to bola správa *Komisie straníckej kontroly pri Ústrednom výbore KSČ* z novembra 1950 z prieskumu práce Krajského výboru KSS v Prešove, ktorá, okrem iného, uvádzala, že v rokoch 1945 – 1948 V. Kapišovský a P. Babej sa dostali pod vplyv buržoázných nacionalistov a intelektuálov.¹³⁸

V tejto súvislosti je známe, že orgány ministerstva vnútra už od roku 1948 sledovali funkcionárov a aktivistov UNRP, o čom svedčí *Návrh na obmedzenie činnosti ukrajinských nacionalistov a rozpustenie Ukrajinskej národnej rady v Prešove* z 24. februára 1949. V ňom sa v prvom rade spochybňuje privilegované postavenie ukrajinskej menšiny, a to v porovnaní s oveľa početnejšími menšinami v republike, poukazuje sa aj na pochybnú politickú minulosť členov UNRP a problematizujú sa jej ďalšie politické zámery, ktoré sa skrývajú za jej výrazne pokrokovým imidžom, o ktorý sa usilovala. Operatívna činnosť bezpečnostných orgánov vraj ukázala kontakty, spojenie aj súčinnosť UNRP nielen s predstaviteľmi Demokratickej strany, ale rovnako s banderovcami, s exponentmi ukrajinského nacionalizmu, s gréckokatolíckou hierarchiou a ďalšími „nepriateľmi socializmu a ZSSR“. V týchto súvislostiach sú uvádzaní najmä funkcionári UNRP V. Karaman, V. Kapišovský, E. Bissová, I. Rohal-Iľkiv, I. Masica, ako tiež baziliáni P. P. Gojdič, P. P. Hučko, J. M. Potaš a Š. S. Sabol.

Zrejme na základe toho, poverený sektor Ministerstva vnútra ČSR, ktorý uvedený návrh vypracoval, konštatoval, že medzi vedúcimi funkcionármi a aktivistami UNRP, ktorá sa skompromitovala svojimi predchádzajúcimi politickými aktivitami, existujú určité politické rozpory. Na základe analýzy činnosti UNRP a jej predstaviteľov sa v dokumente uvádza, že východné Slovensko sa stalo centrom ukrajinských nacionalistov, ktorých činnosť je zrejme nepriateľsky zameraná proti Československej republike. Keďže títo nacionalisti sú vraj úzko prepojení s Ukrajinskou národnou radou Prjaševščiny, bolo navrhnuté:

- úradne zastaviť činnosť UNRP, jej funkcionárov nepripustiť do žiadnej funkcie vo verejnej službe a zároveň nedovoliť, aby po rozpustení UNRP pôsobili ako funkcionári v novoutvorenom „Kultúrnom spolku pokrokových Ukrajincov“, ktorého činnosť by sa sústreďovala len na prácu kultúrnu a výchovnú;
- zbaviť ukrajinských nacionalistov všetkých miest, ktoré až doposiaľ zastávajú vo verejnej správe;
- z učiteľských miest prepustiť všetkých učiteľov a profesorov ukrajinskej národnosti, ktorí v čase protektorátu vyučovali na ukrajinských a nemeckých vysokých a stredných školách. (Títo sa vraj väčšinou zdržiavali na východnom Slovensku, resp. v Prešovskom kraji a boli pokladaní za hlavných iniciátorov ukrajinského nacionálneho šovinizmu.);

138 Pozri SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 13. Zasadanie sekretariátu ÚV KSS 7. decembra 1950.

- rozpuštiť na Slovensku všetky ukrajinské spolky, ktoré propagujú ukrajinský nacionalizmus a veľkookrajinskú ideológiu, na čele ktorých stoja osoby z radov ukrajinských intelektuálov – nacionalistov.¹³⁹

Boj proti tzv. ukrajinskému nacionalizmu sa však v plnej miere rozvinul až v roku 1952, aj to, paradoxne, hlavne vďaka aktivitám v radoch reprezentácie ukrajinskej menšiny. Dňa 13. apríla 1952 skupina desiatich komunistov ukrajinskej národnosti poslala list V. Širokému, v ktorom obvinila P. Babeja, V. Kapišovského, ale aj I. Prokipčáka, že „*spolu s príslušníkmi ukrajinskej nacionalistickej buržoázie*“ vytvárajú v komunistickej strane a v spoločenských organizáciách protistranícke frakcie na platforme boja Ukrajincov proti Slovákom.¹⁴⁰ Preto vtedajší tajomník ÚV KSS P. Dávid rozhodol, aby Predsedníctvo KV KSS v Prešove ihneď vypracovalo oficiálnu správu o práci a o problémoch medzi ukrajinským obyvateľstvom. Na mimoriadnom zasadnutí Krajského výboru KSS v Prešove 12. mája 1952, ktoré sa zaoberalo prerokovaním správy adresovanej Predsedníctvu Ústredného výboru KSS, boli tak P. Babej a V. Kapišovský obvinení, že „*nevidia zabezpečenie národnej slobody v našom štáte, kde zvíťazila robotnícka trieda, necítia zodpovednosť za presadzovanie politiky strany, narušujú jednotu straníckeho vedenia*“ a že z KZUP vytvárajú „*legálnu organizáciu pre nepriateľov strany*.“ Okrem toho sa im vytýkal nedostatok kritiky a sebakritiky, ale rovnako nedôslednosť v odhaľovaní reakčnej politiky Demokratickej strany ešte v období pred februárom 1948.¹⁴¹

Vývoj na tomto úseku v značnej miere skomplikovala skutočnosť, že v máji 1952 vtedajší predseda Prípravného výboru Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich P. Babej v liste členovi predsedníctva a tajomníkovi ÚV KSČ A. Novotnému kritizoval národnostnú politiku, a to v tom zmysle, že pripúšťala zámerné prehliadanie potrieb Prešovského kraja, obzvlášť okresov s ukrajinským obyvateľstvom, nezabezpečovala ich industrializáciu, a tak tolerovala krajne nepriaznivú sociálnu situáciu, v ktorej sa nachádzalo ukrajinské etnikum.¹⁴² Navyše, vedúci tajomník Krajského výboru KSS v Prešove J. Šiška, ktorý sa zrejme cítil byť ohrozeným vo svojom postavení, už začiatkom roka 1952 osobne intervenoval u V. Širokého, ktorého upozorňoval na nejednotnosť v krajskom výbore KSS a v jeho predsedníctve.¹⁴³

139 A UPN, f. B 10, i. j. 1. *Návrh na omezení činnosti Ukrajinských nacionalistů a rozpuštění Ukrajinské národní rady v Prešově z 24. februára 1949.*

140 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. List V. Širokému podpísali I. Gabal', Š. Forint, Š. Pyteľ, M. Pyteľ, J. Cvanciger, M. Kurečko, A. Petrovaj, M. Kudzej, J. Minčič a J. Daňo.

141 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952.

142 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk. 1. *Zápisnica z pléna KV KSS Prešove zo 17. júna 1952*, s. 52.

143 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Predsedníctva KV, OV KSS (1947 – 1952), šk. 11. *Zápisnica z mimoriadneho zasadania Predsedníctva KV KSS v Prešove z 12. mája 1952.*

Z týchto dôvodov sa Sekretariát ÚV KSČ aj Predsedníctvo ÚV KSS veľmi dôsledne pripravovali na rokovanie o situácii v Prešovskom kraji, ako aj o problémoch týkajúcich sa rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva. Rokovaniu predsedníctva tak predchádzal dôkladný prieskum situácie v Prešovskom kraji, ktorý bol zameraný na oblasť industrializácie regiónu, na kolektivizáciu poľnohospodárstva i na sociálne či kultúrne pomery. Osobitná pozornosť bola venovaná práci straníckych orgánov na úrovni kraja, okresov i práci národných výborov, personálnemu obsadeniu týchto inštitúcií a, prirodzene, národnostnej problematike.

Š. Gažík, v tom čase povereník – predseda Slovenského úradu pre veci cirkevne, bol poverený, aby vypracoval správu o činnosti Krajského výboru KSS v Prešove medzi ukrajinským obyvateľstvom. Na jej základe bol v dňoch 10. – 12. júna 1952 uskutočnený prieskum v Krajskom výbore KSS, v Krajskom národnom výbore, v Prípravnom výbore Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v Prešove, ako i v šiestich okresoch kraja: Giraltovce, Humenné, Sobrance, Snina, Stropkov a Svidník. Uvedený prieskum uskutočnila skupina, ktorú viedol tajomník ÚV KSS M. Gosiorovský, a ktorej členmi boli tiež Dr. Ľ. Bakoš a J. Ďuriník z aparátu ÚV KSS, Š. Gažík, J. Popovňák z Povereníctva školstva, vied a umení a P. Paška z Povereníctva informácií a osvetu.¹⁴⁴ V rámci analýzy problematiky národnostnej politiky bolo pritom v správe konštatované, že ukrajinský ľud „je úplne spokojný a že si svoje nacionálne problémy rieši v súlade s politikou našej strany tým, že sa zapája do plnenia úloh výstavby a budovania socializmu, v čom vidí najbezpečnejšiu záruku riešenia svojich nacionálnych, hospodárskych a kultúrnych potrieb“.¹⁴⁵

Problémy národnostného charakteru sa údajne vyskytovali výlučne medzi učiteľmi a ostatnou inteligenciou.¹⁴⁶ Za hlavných iniciátorov vyvolávania rozporov pri vtedajšom riešení ukrajinskej otázky boli v tejto súvislosti označení P. Babej a V. Kapišovský. P. Babejovi bolo vytýkané, že vraj zoskupuje okolo seba malomeštiacke nacionalistické elementy a pri výbere kádrov v kultúrnej oblasti dáva prednosť vzdelaným ľuďom. V podobnom duchu bol fakticky obvinený i V. Kapišovský, ktorému sa, okrem iného, vytýkala aj spolupráca s predstaviteľmi Demokratickej strany a s osobami z gréckokatolíckych kruhov. Bolo mu zároveň zazlievané to, že umožnil, aby sa do ukrajinských škôl dostali učiť aj rôzne „nepriateľské živly“, ktoré predtým ušli zo Zakarpatskej Ukrajiny. Tým vraj, aj keď len nepriamo, spôsobil, že počas komisionálnych zápisov v roku 1949 obča-

144 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. *Doplňok k správe s. Gažíka o práci a činnosti KV KSS v Prešove medzi ukrajinskými pracujúcimi*, s. 1.

145 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. *Správa o práci a činnosti Krajského výboru KSS v Prešove medzi ukrajinským pracujúcim ľudom*, s. 3.

146 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. *Správa o práci a činnosti Krajského výboru KSS v Prešove medzi ukrajinským pracujúcim ľudom*, s. 3-4.

nia mnohých obcí s ukrajinským obyvateľstvom žiadali zriadiť školu so slovenským vyučovacím jazykom.¹⁴⁷

Na základe podkladov z týchto dokumentov sa situáciou v Prešovskom kraji podrobne zaoberalo Predsedníctvo ÚV KSS na zasadnutí konanom 28. júna 1952. V prijatej rezolúcii bolo, okrem problémov v oblasti priemyslu a poľnohospodárstva, konštatované nedostatočné zabezpečenie plnenia uznesení IX. zjazdu KSS na úseku ideologického rastu členov strany a v boji proti buržoáznemu nacionalizmu. Predsedníctvo ÚV KSS vyslovilo kritiku na adresu KV KSS v Prešove za tzv. ľavú úchylku pri riešení národnostnej otázky a zároveň aj v plnom rozsahu akceptovalo obvinenia z ukrajinského buržoázneho nacionalizmu voči P. Babejovi a V. Kapišovskému. Súčasne rozhodlo i o odvolaní P. Babeja, ale aj ďalších osôb, z funkcií v Pripravnom výbore KZUP.¹⁴⁸ Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 12. júla 1952 bol tiež schválený návrh odpovede P. Babejovi, ktorou ÚV KSS reaguje na jeho list A. Novotnému z mája 1952. V návrhu sú na základe konkrétnych údajov vyvrátené jeho obvinenia týkajúce sa nedostačujúcej industrializácie regiónu severovýchodného Slovenska, zastavenia výstavby a rekonštrukcie poškodených domov, zlého zásobovania, nevýhodnej polygrafickej činnosti, nesprávnej školskej politiky, chýb pri sčítaní obyvateľstva a nekorektného postupu voči UNRP. V závere ÚV KSS konštatuje, že doterajšie ideové a politické postoje P. Babeja majú znaky buržoázneho nacionalizmu a vyzýva ho k sebakritike.¹⁴⁹

V zmysle záverov Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952, zasadania Predsedníctva KV KSS 2. júla 1952 a pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952 bola v celom Prešovskom kraji rozpútaná naozaj masová kampaň zameraná proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu. Na schôdzkach KSS, no i spoločenských organizácií, odznelo množstvo kritických vystúpení, ktoré odsudzovali „buržoázných nacionalistov“ a tiež žiadali ich potrestanie.¹⁵⁰ Regionálna tlač sa priamo pretekala v uverejňovaní kritických hlasov na ich adresu. To však nepomohlo odstrániť nedostatky, ktoré v kraji pretrvávali, najmä v ekonomike, v školstve, v kultúre i v sociálnej oblasti. Potvrdilo to i zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 25. júla 1953. Konštatovalo, že nebola úplne splnená jeho smernica požadujúca nevyhnutné prehĺbenie ideologického boja proti všetkým prejavom tak slovenského, ako aj ukrajinského buržoázneho nacionalizmu.¹⁵¹

147 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. *Zápisnica zo zasadania Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952.*

148 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. *Rezolúcia k situácii v Prešovskom kraji.*

149 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 824. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 12. júla 1952. *Návrh listu ako odpoveď na list s. Babeja, zaslaný s. Novotnému.*

150 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 846. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. novembra 1952. *Správa KV KSS v Prešove o plnení rezolúcie „K situácii v Prešovskom kraji“ z 28. júna 1952 z 11. novembra 1952, s. 9-10.*

151 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 25. júla 1953. *Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. júna 1952 k situácii v Prešovskom kraji.*

Je pozoruhodné, že niektorí funkcionári, hlavne v okresoch Svidník, Medzilaborce a Prešov, mali určité výhrady aj voči rezolúcii a obhajovali P. Babeja a V. Kapišovského. Preto Predsedníctvo ÚV KSS rozhodlo o prijatí určitých ďalších opatrení v kádrovej oblasti, v rámci ktorých v záujme posilnenia Krajskej organizácie KSS v Prešove bolo z aparátu ÚV KSS a z Ústrednej politickej školy KSC uvoľnených a do Prešovského kraja preložených 29 pracovníkov. Je paradoxné, že Predsedníctvo ÚV KSS zároveň podrobilo kritike tiež prvých iniciátorov kampane proti ukrajinským buržoáznym nacionalistom, napr. bývalého vedúceho tajomníka KV KSS J. Šišku a bývalého predsedu KNV Ľ. Medveďa. Na druhej strane, medzi hlavných exponentov ukrajinského buržoázneho nacionalizmu bol začlenený aj Dr. I. Rohaľ-Il'kiv.¹⁵²

Je zaujímavé, že Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o Prešovskom kraji z 28. júna 1952 sa viac-menej stotožnila s argumentmi z oboch strán, teda skupín funkcionárov kraja, ktorí sa hlásili k ukrajinskej národnosti. V podstate však akceptovala obvinenia P. Babeja a V. Kapišovského a označila ich za ako ukrajinských buržoázných nacionalistov, ku ktorým boli postupne priradení viacerí politici, umelci a vedci, medzi nimi aj G. Žatkovič, V. Karaman, Dr. I. Rohaľ-Il'kiv, V. Grendža-Dons'kyj, I. Paňkievič, O. Zilyns'kyj a ďalší. Kritika a úlohy boja proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu pritom dostali naozaj mimoriadne širokú publicitu a stali sa pravidelnou súčasťou oficiálnych politických vystúpení v rámci kraja, a to aj v okresných a miestnych podmienkach na dlhé obdobie.

Je však zrejmé, že aj poprední predstavitelia ÚV KSS chceli z toho prípadu „vytíct' politický kapitál“ a ukázať centru, ÚV KSC v Prahe, ako sa na Slovensku nekompromisne postupuje proti predstaviteľom buržoázneho nacionalizmu bez ohľadu na ich národnostnú príslušnosť. Rátali s tým, že táto aféra tiež vhodne poslúži na zdôvodnenie istých nedostatkov a vysvetlenie problémov a chýb, ktorých sa stranické i štátne orgány dopustili v Prešovskom kraji v hospodárskej aj politickej oblasti, a zvlášť na úseku národnostnej politiky. Negatívny príklad Prešovského kraja mal tiež slúžiť pre ostatné regióny ako výstraha, že strana nepozná zľutovanie voči nepriateľom, ale ani voči rôznym pochybovačom vo vlastných radoch, ktorí nedôsledne plnia vytýčenú líniu. Asi aj predpokladali, ako to vyplýva z rôznych stranických dokumentov v nasledujúcich rokoch, že riešenie problémov Prešovského kraja, s osobitným zreteľom na postavenie ukrajinského obyvateľstva, bude dôkazom úspešnej politiky vedenia komunistickej strany na Slovensku.

Tento hypotéze zodpovedá aj *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, ktorá bola prerokovaná na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953 a upozorňovala na nedostatky v ideologickej práci. Okrem niektorých chýb pri výchove komunistov vedenie KSS kritizovalo prejavy trockisticko-bucharinovskej úchyľky, ktorá sa vraj v Prešovskom kraji prejavovala najmä pri budovaní JRD. Pripomenulo tiež, že sa ešte stále v región-

152 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 841. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 25. júla 1953. *Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. júna 1952.*

ne nedostatočne bojuje „proti prejavom buržoázneho nacionalizmu, za výchovu ukrajinského obyvateľstva k československému socialistickému vlastenectvu a k ukrajinskému národnému povedomiu“.¹⁵³

Pozornosť otázkam týkajúcich sa ukrajinského buržoázneho nacionalizmu bola venovaná aj na zasadnutí Ústredného výboru KSS konaného 18. – 19. decembra 1953. Prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek v referáte za jeho hlavné zdroje označil národnostný útlak ukrajinskej národnosti počas predchádzajúcich režimov, činnosť slovenských buržoáznych nacionalistov, pôsobenie „nacionalistických buržoáznych elementov“, ktoré sa dostali do Československa formou opcie občianstva, ako aj hospodárske a sociálne dôsledky vojny. K tomu priradil aj ideologickú slabosť strany a skutočnosť, že vedenie KSS v Prešovskom kraji neposkytovalo všetky záruky úspešnej práce v ideologickej oblasti. Na adresu nositeľov buržoázno-nacionalistickej úchyľky v Ukrajinskej národnej rade konštatoval, že „popierali existenciu buržoáznych elementov medzi Ukrajincami..., nevenovali pozornosť rozširovaniu národného uvedomenia Ukrajincov..., osobovali si spolu s predstaviteľmi reakčnej buržoázie práva riešiť a politicky viesť ukrajinský ľud, teda práva prislúchajúce strane a štátu...“.¹⁵⁴

Ako sme už uviedli, kritika ukrajinského buržoázneho nacionalizmu a jeho nositeľov bola veľmi často na straníckych a verejných fórach spomínaná, dosť zoširoka komentovaná a niekedy až agresívna. Pravda, je ale potrebné poznamenať, že často išlo o klíšé, o vec, ktorej málokto v tom čase rozumel a presne chápal význam uvedeného pojmu. To, okrem iného, ale viedlo k určitej vulgarizácii teórie národov a národnostných vzťahov, ktorá bola tiež súčasťou marxisticko-leninskej ideológie. Veľmi často sa pertraktovala alebo vysvetľovala dogmaticky, zjednodušeným, neraz až necitlivým spôsobom, a tak sa celá národnostná problematika stala veľmi neistou a vratkou pôdou pre akékoľvek ideové heslá a politické rozhodnutia.

Kampaň proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu bola v podstate ukončená až v roku 1956, a to prijatím *Rezolúcie byra ÚV KSS k otázkam práce strany v Prešovskom kraji*. Uvedená rezolúcia síce naďalej zdôrazňovala nutnosť prehlbovania ideologického boja proti zvyškom slovenského a ukrajinského nacionalizmu, ale súčasne tiež obsahovala požiadavku na zasadnutí byra Krajského výboru KSS v Prešove osobitne vyhodnotiť prácu tých osôb, ktorých kritizovala rezolúcia ÚV KSS zo dňa 28. júna 1952 pre nacionálne úchyľky. V prípade, že sa títo ľudia zbavili chýb, pripúšťala, aby im bolo podľa schopností umožnené znova zastávať a vykonávať politické aj verejné funkcie.¹⁵⁵

153 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 851. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953. *Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji*, s. 5.

154 SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS, šk. 1827. Zasadnutie ÚV KSS 18. – 19. decembra 1953.

155 GAJDOŠ, M. K niektorým otázkam tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu. In PEŠEK, J. (ed.). *V tieni totality : Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunis-*

Napriek uvedenej rezolúcii v značnej miere vykonštruovaný fenomén ukrajinského buržoázneho nacionalizmu v ideologickej i politickej činnosti stranických orgánov naďalej pretrvával, o čom svedčí priebeh zasadnutia Krajského výboru KSS v Prešove 13. septembra 1957, ale tiež krajskej konferencie KSS v Prešove konanej v apríli 1958.¹⁵⁶ Tento pojem sa totiž v bývalom Prešovskom kraji stával aj častým zdôvodnením, resp. aj určitou výhovorkou, ktorá neraz len zakrývala skutočné príčiny existujúcich problémov či zistených nedostatkov. Okrem toho, obvinenie z ukrajinského buržoázneho nacionalizmu bolo neraz využité, alebo presnejšie zneužitú, na zastrašovanie a vydieranie odporcov i na odstraňovanie potenciálnych, ako aj reálnych rivalov a kritikov. Vo väčšine prípadov boj proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu bol viac-menej bojom osobným vedeným snahou získať výhodnejšie politické postavenia a väčší vplyv. Išlo vlastne o zápas o moc vo vnútri vtedajších politických štruktúr. Kampaň proti tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom bola do značnej miery vykonštruovaná, pričom viacerí funkcionári len umne využívali vnútorné spory, ba aj nevraživosť medzi niektorými vedúcimi činiteľmi ukrajinského národného hnutia, ktorí sa usilovali získať nielen hegemoniu v jeho rámci, ale aj podporu vlastného kariérneho vzostupu.

Pravda, kritika a boj proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu nemali až natoľko závažné vyústenie a tragické dôsledky, aké mala predchádzajúca kampaň proti predstaviteľom tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu, avšak predsa len politicky a spoločensky postihli viacero známych a exponovaných osôb hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti a tiež aktívnych v politickom a verejnom živote. To vyvolalo obavy i u ďalších angažovaných jednotlivcov a negatívne ovplyvnilo ich aktivitu, najmä v národno-kultúrnom živote ukrajinskej menšiny.¹⁵⁷

Skutočnosť, že kampaň proti ukrajinským buržoáznym nacionalistom mala oveľa miernejší priebeh a nevedla k trestno-právnym dôsledkom, mala viacero príčin. Kým boj proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom bol aj súčasťou politického boja o vplyv v strane a v štáte, výpady v tomto smere namierené voči niektorým ukrajinským komunistom sa uskutočňovali len medzi nimi, a preto vôbec neohrozovali pozície funkcionárov v centre.¹⁵⁸ Okrem toho, komunis-

tickej totality (1948 – 1953). Bratislava: Historický ústav SAV; Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 162.

156 Pozri k tomu SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk. 4, Zasadanie KV KSS v Prešove 13. septembra 1955; SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, šk. 3. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 12. – 13. apríla 1958*.

157 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, šk. 3. *Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 26. – 27. marca 1955*, s. 66; SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk. 1. *Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 9. apríla 1953*, s. 22. Vystúpenie Š. Šteňka.

158 Pozri k tomu LONDÁKOVÁ, E. Nevinní vinníci – obžalovaní a ich obeť : Odras kampane proti „buržoáznym nacionalistom“ v slovenskom kultúrnom živote. In *Soudobé dejiny*, roč. 9, 2002, č. 3 – 4, s. 491.

tov ukrajinskej národnosti nebolo možné reálne obviníť z protisovietskej činnosti a špionáže v prospech západných štátov, keď sa predtým usilovali o pripojenie východného Slovenska k ZSSR. Nacionalizmus, z ktorého mohli byť obvinení, sa teda zakladal na prílišnom akcentovaní etnických aspektov a vzťahov v štruktúre a vývoji spoločnosti.

Na druhej strane, je pomerne zložitá pochopiť, prečo sa politické ťaženie proti „ukrajinským nacionalistom“ začalo práve v období, keď prebiehala dosť intenzívna kampaň KSC zameraná v prospech ukrajinskej národnej orientácie obyvateľstva severovýchodného Slovenska. Boj proti ukrajinskému nacionalizmu totiž dočasne do istej miery paralyzoval činnosť národnej inteligencie, výrazne prispel aj k likvidácii *Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny* a súčasne v značnej miere skomplikoval i formovanie *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich*. Možno preto konštatovať, že spolu s likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi, s byrokraticky realizovanou ukrajinizáciou obyvateľstva, ale tiež s už popísanou likvidáciou UNRP, kampaň proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu značne prispela k oslabeniu národného vedomia obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku, a preto i tak výrazne urýchlila jeho asimiláciu.

ZÁVER

Postavenie Rusínov a Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 a jeho vývoj boli logickým dôsledkom a verným odrazom tých politických, sociálnoekonomických a ideovo-kultúrnych zmien, ktoré priniesol nástup totalitnej uplatňovanej komunistickou stranou. Pritom nám však tiež ilustrujú, k akým paradoxným javom môže dochádzať, ak sa v podmienkach takéhoto režimu a pod ochranou ideologicky a politicky expandujúcej veľmoci na základnom usmerňovaní národnouvedomovacieho hnutia podieľajú aj organizácie, inštitúcie, orgány či osoby, ktoré konali možno s dobrým úmyslom a úprimnou snahou, ale nedokázali pôsobiť ani účinne pracovať bez dogmatickej obmedzenosti. Národnostná politika štátu voči uvedenej menšine sa nevyhla ani bezduchému byrokratizmu, amorálnemu pragmatizmu, istej politickej servilnosti, prehnanej horlivosti, ba neraz ani diletantizmu.

V súlade s vtedajšou koncepciou riešenia národnostnej problematiky bola najväčšia pozornosť zo strany politických a vládnych orgánov venovaná odstráneniu hospodárskej zaostalosti a sociálnych problémov severovýchodných okresov Slovenska. V rokoch prvej päťročnice sa začal realizovať veľkorysý koncipovaný program industrializácie Slovenska, ktorého plnenie ovplyvnilo i ekonomiku bývalého Prešovského kraja, vrátane jeho severných okresov. Aj keď väčšie podniky a závody na sídelnom území rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva vznikali až v druhej polovici päťdesiatych rokov a intenzita priemyselnej výroby tam naďalej zaostávala za celoslovenským priemerom, štátna investičná politika vyvolávala, aj keď len pozvoľný a postupný, proces medzioblastného ekonomického vyrovnávania a rastu zamestnanosti tamojšieho obyvateľstva, zvlášť v priemysle. Na druhej strane, vtedy rozšírený pravidelný nábor pracovných síl spôsobil veľmi vysokú migráciu do iných okresov i krajov republiky, viedol k zvýšeniu územnej rozptýlenosti ľudí rusínskej aj ukrajinskej národnosti, a tým aj k ich rýchlejšej asimilácii.

Stranícke a štátne orgány na Slovensku, ale tiež v Prešovskom kraji, veľmi rozhodne postupovali voči poľnohospodárskej malovýrobe a od zmeny vlastníckych vzťahov očakávali rýchle výsledky napriek tomu, že kolektívizácia v tomto období plnila skôr ideologickú, resp. politickú než ekonomickú funkciu. Socializácia poľnohospodárstva na severovýchodnom Slovensku prebiehala zákonite pomalšie než inde a súkromný sektor v tejto oblasti odolával najdlhšie, hoci roľníci v obciach a okresoch s ukrajinským obyvateľstvom z objektívnych dôvodov vstupovali do družstiev o čosi skôr a ochotnejšie. Politická, technická aj kádrová nepripravenosť organizátorov v prvej etape združstevňovania, unáhlenosť, administratívne metódy, nezákonné postupy, nízka úroveň mechanizácie, úplne nedostatočné rešpektovanie horského a podhorského charakteru značnej časti regiónu, ale tiež nepresvedčivé výsledky spoločného hospodárenia mali za následok rozpad väčšiny JRD v kraji. Od roku 1954 sa tak celý proces kolektívizácie v Prešovskom kraji fakticky opakoval.

Rozvoj priemyslu, zvýšenie efektívnosti poľnohospodárstva, mimoriadne intenzívne a finančne dotované riešenie bytovej situácie v severných okresoch Prešovského kraja, určité skvalitnenie dopravnej infraštruktúry, rozšírenie siete zdravotníckych zariadení a rovnako elektrifikácia obcí podmienujú postupný vzostup reálnych príjmov aj u Rusínov a Ukrajincov v regióne, zvýšenie ich životnej úrovne a zlepšenie hospodárskych aj sociálnych podmienok života ľudí vôbec. Prirodzene, vonkajšie podmienky, ale aj niektoré vnútorné problémy viedli k nerovnováhe produkcie a spotreby, preto disproporcie bolo potrebné riešiť v nasledujúcich rokoch. Fakticky tiež tým istým pozitívnym smerom pôsobili aj prvé progresívne zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľstva ukrajinskej národnosti, hoci viaceré okolnosti ich význam značne relativizovali.

Výsledky sčítania ľudu k 1. marcu 1950 vyvolal šok medzi reprezentáciou ukrajinskej menšiny na Slovensku, pretože k ukrajinskej, resp. k ruskej národnosti sa prihlásila sotva tretina z tých najskromnejších povojnových odhadov o počte Rusínov a Ukrajincov. Seriózna analýza tohto javu však ukazuje, že svoju úlohu zohrali síce niektoré objektívne činitele, ako i nesúhlas a určité obavy prihlásiť sa k ukrajinskej národnosti, avšak nereálne boli i očakávania, ktoré vychádzali z počtu gréckokatolíckeho obyvateľstva na Slovensku, medzi ktorým ale už bola značná časť etnických Slovákov. Stupeň ekonomickej aktivity, odvetvové rozvrstvenie i sociálna štruktúra v radoch ukrajinskej menšiny niesli ešte výrazné stopy predchádzajúceho vývoja a hospodárskeho a kultúrneho zaostávania dlhodo- bo marginalizovanej oblasti, avšak signalizovali nielen progresívne zmeny, ale aj určité deformácie smerom do budúcnosti.

Právna regulácia postavenia ukrajinskej menšiny bola vo veľkej miere ohraničená aj pseudorevolučným postojom k legislatívnej stránke úpravy problematiky etnických menšín vôbec, vtedajším chápaním národnostnej otázky a tiež novým konkrétnym riešením problému vzájomných česko-slovenských vzťahov. Hoci Ústava 9. mája z roku 1948 jasne deklarovala politickú rovnosť všetkých občanov bez ohľadu na národnostnú príslušnosť, v podstate však existenciu národnostných menšín explicitne vôbec neuvádzala, ignorovala tiež sebaurčovací právo národov a ani formálne nezaručovala ochranu minorít ako osobitných kolektívov. Bolo evidentné, že ústavná listina bola koncipovaná v čase, kedy centralistické tendencie a obavy z možnej politickej aktivizácie menšín boli stále aktuálne a historicky ešte neprekonané.

Z tohto hľadiska bolo prirodzené, že ústavné riešenie, či skôr neriešenie menšínovej problematiky prijalo ukrajinské obyvateľstvo, a najmä UNRP, so značnou nevôľou a veľkým rozčarovaním. S úspechom sa nestretli ani následné pokusy presadiť koncepciu kreovania istých foriem kultúrnej či územnej autonómie ukrajinskej minority, resp. severovýchodného Slovenska, ani zákonnú kodifikáciu existencie a fungovania UNRP či školských i kultúrnych orgánov a inštitúcií ukrajinskej menšiny, ktoré vznikli v predchádzajúcom období. Zamietavé stanoviská kompetentných miest boli zrejme aj reakciou na skutočnosť, že ukrajinskú otázku ani v tejto sfére nebolo možné riešiť otvoreným privilegovaním Ukrajincov, a to v porovnaní s ostatnými menšinami v Československej republike.

Celková koncepcia riešenia ukrajinskej otázky v tej podobe, v akej sa prezentovala v politickej praxi v rokoch 1948 – 1953, bola determinovaná nielen zjednodušeným výkladom marxisticko-leninskej teórie národnostnej otázky alebo jednostrannou zahraničnopolitickou orientáciou československého štátu, ale tiež mocenskými záujmami vtedajších politických centier, ktoré charakterizoval zjavný pragmatizmus. Preto sa vyznačovala najmä redukovaním problematiky rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva na Slovensku na jej hospodárske, resp. kultúrne aspekty a snahou presadiť ukrajinskú národnú a kultúrnu identitu, a to aj u prevažne rusínsky cítiacej časti obyvateľstva východného Slovenska. Pripúšťala však aj isté čiastkové opatrenia, ktoré v praxi museli objektívne pôsobiť aj proti oficiálne vytýčeným cieľom. Práve táto okolnosť od samého začiatku vyvoľávala zdanie istej nekonceptčnosti a subjektivismu.

Na druhej strane, aj predstavitelia UNRP museli uznať, že ich obavy o účasť menšiny na politickom a verejnom živote krajiny neboli opodstatnené. Dôkazom dodržiavania zásady rovnosti a rovnoprávnosti mala byť najmä široká účasť príslušníkov ukrajinskej menšiny na práci zastupiteľských zborov, volených stranických a štátnych orgánov jednotlivých stupňov i politického a štátneho aparátu, ktorá až niekoľkonásobne prevyšovala percentuálny podiel Ukrajincov na celkovej počte obyvateľstva príslušných správnych celkov. Je ale potrebné poznamenať, že relevantnosť tohto javu bola značne relativizovaná celkovou formálnosťou tzv. ľudového zastupiteľstva, uplatňovaním princípu demokratického centralizmu, stranickou nomenklatúrou a disciplínou tak, že ukrajinskí poslanci a funkcionári nemohli národnostnú politiku podstatnejšie ovplyvniť, ale ju iba viac alebo menej horlivo vykonávať. Evidentná dominancia výkonnej moci nad mocou zákonodarnou, ktorá posilňovala úlohu byrokratických aparátov KNV a ONV, síce Ukrajincom poskytovala isté možnosti bezprostredne sa podieľať na výkonnej moci, avšak ich realizácia často stroskotávala na nekompetentnosti alebo pasivite tamajších pracovníkov.

Starostlivosť slovenských národných orgánov, najmä Zboru povereníkov, SNR, ale i povereníctiev a rôznych komisií o riešenie ukrajinskej otázky sa väčšinou vyčerpávala najmä prijímaním neraz diskutabilných stranických uznesení v oblasti hospodárskeho, politického a kultúrneho života regiónu, ako aj snahou naďalej zvyšovať úroveň v činnosti národných výborov v Prešovskom kraji. Uvedené aktivity sa však veľmi často obmedzovali na početné kontroly, previerky a konkrétne opatrenia, ktoré zbytočne vytvárali príliš napäté, málo tvorivé ovzdušie v jednotlivých referátoch a slabo podnecovali iniciatívu zamestnancov.

Najviac nedoriešených problémov z predchádzajúceho obdobia sa koncentrovalo najmä v duchovnej sfére, v ktorej sa bezprostredne odohrávalo aj formovanie národného vedomia, a to hlavne v kultúrnej, školskej aj ideologickej oblasti. Ich vývoj v rozhodujúcej miere poznačila skutočnosť, že od jesene 1948 Predsedníctvo ÚV KSS podporilo ukrajinský smer presadzovaný komunistami vo vedení UNRP, aj keď z taktických dôvodov bola ešte národnostná príslušnosť rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva naďalej prezentovaná zjavne kompromisným spôsobom. Rozhodnutie o ukrajinskej orientácii menšiny žijúcej na východe Slovenska bolo síce logicky podporované Moskvou, avšak prijalo sa bez všestrannej

vedeckej analýzy problému, bez zváženía reálného stavu vecí, a hlavne, bez ohľadu na presvedčenie a vôľu samotného obyvateľstva.

Išlo o prejav určitej netrpezlivosti, snahy jednorazovo vyriešiť vleký problém, ale i reakciu na nejednotnosť UNRP v tejto otázke. Preto ukrajinizácia a s ňou súvisiace zásahy v kultúrnej, cirkevnej, školskej a ideologickej oblasti sa nestretávali so všeobecným súhlasom a vyvolávali nespokojnosť príslušníkov menšiny, a tak vlastne prispievali aj k ich slovakizácii. Prejavom tohto politického trendu bolo aj likvidovanie UNRP, ktorá ani svojou formou, ani ambíciami nezapadala do formujúceho sa totalitného politického systému. ÚV KSS i štátne ustanovizne od prevratu dávali jasne najavo, že UNRP nebude môcť vystupovať ani ako reprezentantka rusínskej a ukrajinskej menšiny. V súlade s dobovým chápaním menšinového problému a vznikajúcim modelom národnostno-kultúrnych spolkov bola UNRP nahradená Kultúrnym zväzom ukrajinských pracujúcich, ktorý mal na základe individuálneho členstva pracovať v oblasti kultúry a osvetly. KZUP s veľkými problémami vznikol „aktivitou zhora“ ako nástroj ukrajinizácie a nezískal masovú podporu. Opieral sa len o autoritu KSČ a o pomoc zo strany štátnej správy, preto sa vyznačoval značnou servilnosťou a formálnou činnosťou už od svojho založenia.

Skutočnosť, že veľká časť menšiny ukrajinskú národnosť vnútorne neprijala, v značnej miere znižovala účinnosť kultúrno-výchovnej a osvetovej práce, ktorá bola stále evidentnejšie rozvíjaná v ukrajinskom duchu, aj keď zároveň sledovala tiež ďalšie politické a ideové ciele, ktoré sa niekedy ocitli i v praktickej kontradikcii. KZUP, ktorý sa mal v prvom rade starať o všestranné kultúrne povznesenie ukrajinského obyvateľstva, sa v praxi zameril na zakladanie súborov záujmovej umeleckej činnosti a krúžkov ukrajinského jazyka, ako aj na vydávanie a propagovanie ukrajinskej literatúry a tlače. Záujem obyvateľstva o akcie UND a amatérskych kolektívov rástol a klesal v priamej závislosti od toho, do akej miery sa po obsahovej i formálnej stránke približovali alebo vzdďaľovali od pôvodného rusínskeho kultúrneho kontextu a regionálneho folklóru.

Za súčasť ukrajinizácie možno fakticky považovať aj tzv. pravoslávnu akciu, pretože bola zameraná proti gréckokatolíckej cirkvi, ktorá bola považovaná za hlavnú ideovú oporu rusinizmu. Prirodzene, nebol to jediný dôvod pravoslavizácie, ktorá napokon, ako sme to ukázali, režimu priniesla viac starostí a problémov než skutočného osuhu. Mala totiž narušiť jednotu najsilnejšej a najpočetnejšej katolíckej cirkvi, ktorá jediná účinnejšie odolávala tlaku režimu, posilniť väzby na ZSSR aj v nábožensko-cirkevnej oblasti a silne veriace rusínske aj ukrajinské obyvateľstvo na východnom Slovensku zmieriť s komunistickým systémom. Ani jeden z týchto cieľov však akcia „P“ nespĺnila. Práve naopak, posilnila vplyv rímskokatolíckej cirkvi, zvýraznila Moskvu v pozícii nepriateľa Ríma a rozvrátila cirkevno-politickú situáciu v regióne na štyri desaťročia.

Ukrajinská otázka po roku 1948 sa v najvyhrotenejšej podobe prejavovala v oblasti školstva. Otvorenie ruských škôl vo všetkých obciach s gréckokatolíckym obyvateľstvom v povojnovom období vyvolávalo po vyprchaní eufórie reakciu rodičov, ktorí sa dožadovali slovenského vyučovacieho jazyka. Exponenti ukrajinského smeru s podporou ÚV KSS presadili tzv. reukrajinizáciu škôl,

ktorá priniesla ďalšie nepravosti. Zvlášť administratívne zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka v národnostných školách severovýchodného Slovenska evokovalo pocity krivdy a donucovania. Mnohí rodičia s ukrajinizáciou škôl nesúhlasili, odmietali posielat' deti do školy a žiadali zavedenie slovenského vyučovacieho jazyka. Funkcionári ukrajinského školstva pod ochranou orgánov KSS na uvedenú situáciu odpovedali neadekvátnou politizáciou problému a dokonca aj kriminalizovaním odporcov vnútených ukrajinských škôl. Povojnová a pofebruárová slovenská emigrácia ukrajinizáciu interpretovala ako súčasť systematického odnárodňovania Slovákov východného Slovenska. Vleklé a opakujúce sa spory o vyučovací jazyk do značnej miery poznačili školské pomery na severovýchodnom Slovensku na pomerne dlhé obdobie.

Politická podpora pri vytváraní KZUP a ostatných ukrajinských kultúrnych inštitúcií, pravoslavizácia i ukrajinizácia školstva do istej miery motivovali niektorých predstaviteľov ukrajinskej menšiny k ďalším politickým aktivitám a ich ambície v tomto smere rástli. Tento vývoj do istej miery zabrzдила a miestami až zastavila hlavne kampaň proti tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom, ktorá bola z veľkej časti umelo vytvorená, pričom bola zjavne inšpirovaná dobovými excesmi a trendmi v ideologickej a politickej oblasti. Niektorí politici aj malé skupiny verejných činiteľov kampaň zneužili na oslabenie či dokonca likvidovanie svojich konkurentov v ich prípadnej ďalšej politickej a spoločenskej kariére. Tá sa veľmi často zakladala na snahe byť aspoň súčasťou neoficiálnej reprezentácie a vedenia ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku, ktorá sa v tom čase konštituovala pod silným vonkajším aj vnútorným tlakom.

V žiadnom prípade nemožno poprieť, že rusínskemu obyvateľstvu severovýchodného Slovenska sa po druhej svetovej vojne dostávalo mimoriadnej pozornosti zo strany najvyšších politických a štátnych orgánov v hospodárskej, sociálnej, politickej i kultúrnej oblasti, hoci to nekorešpondovalo s vtedajšími princípmi národnostnej politiky v Československu. Dôrazne sa presadzovala idea národného štátu Čechov a Slovákov, a to, v rámci možností, bez etnických minorít. Postoj k Rusínom a Ukrajincom sa stal skôr výnimkou zdôvodňovanou slovanským charakterom republiky, postojom menšiny k československému štátu a autoritou ZSSR. Preto aj vedenie minority, napriek rôznej politickej orientácii členov UNRP, vystupovalo v podstate sebavedomo a relatívne jednotne pri ochrane a presadzovaní záujmov Rusínov aj Ukrajincom a dožadovalo sa právneho uznania orgánov i inštitúcií menšiny. Istú iniciatívu v tomto smere si udržalo aj po pripojení Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu, hoci sa početnosť, ako aj politická a spoločenská významnosť menšiny nesporne znížili.

V roku 1948 sa politický systém v Československu fakticky zmenil na diktatúru KSČ realizovanú v podmienkach priamej politickej závislosti a podriadenosti Sovietskemu zväzu. Predstavitelia rusínskej a ukrajinskej národnostnej menšiny však napriek tomu ešte verili, že sa práve z týchto dôvodov jej politické postavenie minimálne aspoň zachová, keď už pôvodné ambície sa stali evidentne nerealistickými. V tom čase avšak už menšina zjavne strácala svoju subjektivitu a začala vystupovať skôr len ako objekt starostlivosti strany a štátu. Práve tieto inštitúty podľa vlastných koncepcií rozhodovali nielen o riešení ekonomických,

sociálnych, politických a ideovo-kultúrnych problémov, ale aj o jej národnej identite, jazyku, politickej reprezentácii aj o národno-kultúrnom živote vôbec. Z týchto dôvodov sa do roku 1953, a dnes vieme, že ani potom, z rusínskej a ukrajinskej menšiny nestal samostatný a životaschopný etnosociálny subjekt. V podmienkach štátneho paternalizmu totiž viaceré sporné postupy a protirečivé opatrenia zo strany vládnych miest nevedli ani k optimálnym, ani k očakávaným výsledkom a generovali skôr regresívny trend, ktorý sa ani počas ďalších rokov nedarilo zastaviť.

Príloha

(Dokumenty)

Dokument č. 1

16. november 1948, Prešov. 10 s., strojopis, kópia, j. slovenský.
Správa P. Babeja, I. Rohaľa-Iľkiva a V. Kapišovského stranickým
orgánom o pomeroch v Ukrajinskej národnej rade, v ktorej, okrem
iného, obvinili skupinu aktivistov národného hnutia z nacionalizmu
a žiadali ich odvolanie z funkcií. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789.
Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948. 163

Dokument č. 2

November 1948, Bratislava, Prešov. 7 s., strojopis, kópia, j. slovenský.
K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR. Návrh plánu
I. Rohaľa-Iľkiva na riešenie postavenia Ukrajincov. SNA, f. ÚV KSS,
Tajomníci, P. David. Rôzne, a. j. 27, šk. 2269. 171

Dokument č. 3

9. december 1948, Bratislava. 4 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský.
Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o pomeroch medzi ukrajinským
obyvateľstvom. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadnutie
Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948. 179

Dokument č. 4

21. január 1949, Humenné. 11 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský.
Návrh na riešenie postavenia ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva
na Slovensku v oblasti politickej, ekonomickej, kultúrnej a legislatívnej,
ktorého autorom bol Štefan Bunganič. A ÚPN v Bratislave, f. Krajská
správa ZNB Košice a útvary ZNB vo Východoslovenskom kraji
(B 10), i. j. 1, šk. 1. 183

Dokument č. 5

10. február 1949, Bratislava. 3 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský.
Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na
východnom Slovensku predložený L. Novomeským na zasadnutí
Politického sekretariátu ÚV KSS 10. 2. 1949. SNA, f. ÚV KSS,
Sekretariát ÚV KSS, šk. 2. Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS
10. februára 1949. 195

Dokument č. 6

24. február 1949, Praha. 7 s., strojopis, A4, kópia, j. český. Návrh
na likvidáciu Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny a zákazu
činnosti jej predstaviteľom vo verejnom živote. A ÚPN v Bratislave,
f. Krajská správa ZNB Košice a útvary ZNB vo Východoslovenskom
kraji (B 10), i. j. 1, šk. 1. 198

Poznámka:

s. – strana/strany; j. – jazyk; SNR – Slovenská národná rada; A ZRUSR – Archív Zväzu
Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove; f. – fond; UNRP – Ukrajinská ná-
rodná rada Prjaševščiny; a. j. – archívna jednotka; šk. – škatuľa

Dokument č. 7

8. marca 1949, Prešov. 2 s., strojopis, originál, j. slovenský. List biskupa P. Gajdiča adresovaný prezidentovi ČSR K. Gottwaldovi, v ktorom protestuje proti perzekúcii gréckokatolíckych veriacich a zvlášť rehoľníkov. Archiv Kanceláre prezidenta republiky, Praha, i. č. 2021/E, spis č. 102802/49 z 12. 3. 1949. 206

Dokument č. 8

6. júna 1949, Prešov. 2 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Uznesenie zo schôdze kultúrnych a osvetových pracovníkov – príslušníkov KSS – delegátov zo všetkých okresov východného Slovenska, obývaných ukrajinským obyvateľstvom. ŠA Prešov, f. UNR 1945 – 1949, i. č. 6. 209

Dokument č. 9

4. október 1949, Bratislava. 2 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o záveroch komisie, ktorá mala prešetriť situáciu v obciach, kde v dôsledku komisionálnych zápisov, došlo k zmene vyučovacieho jazyka z ruského na slovenský. Správu pre poverenika L. Novomeského vypracoval E. Otto. SNA, f. PŠk, inv. č. 91, šk. 91. 211

Dokument č. 10

1950, Bratislava. 2 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o jazykovej otázke v ukrajinských školách. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David, šk. 2269. 213

Dokument č. 11

1950, miesto neurčené. 3 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o výsledkoch sčítania ľudu v niektorých okresoch obývaných Ukrajincami. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David, šk. 2269, Rôzne, archívna jednotka 23. 215

Dokument č. 12

26. september 1950, Bratislava. 1 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský. Návrh na doplnenie programu Sekretariátu Ústredného výboru KSS o prerokovanie bodu „Niektoré otázky práce medzi ukrajinským ľudom“. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David, šk. 2269. Dokumenty o činnosti Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny. 219

Dokument č. 13

18. jún 1952, Bratislava. 7 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa Š. Gažika o práci a činnosti Krajského výboru KSS v Prešove medzi ukrajinským pracujúcim ľudom. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. 220

Dokument č. 14

28. jún 1952, Bratislava. 3 s., strojopis, kópia, A4, j. slovenský. Zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v krajských a okresných orgánoch KSS, ROH, ČSM a v národných výboroch Prešovského kraja. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952. 225

Dokument č. 15

28. jún 1952, Prešov. 2 s., strojopis, kópia, A4, jazyk slovenský.
Uznesenie Predsedníctva Ústredného výboru KSS k situácii
v Prešovskom kraji, SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 820.
Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 28. 6. 1952. 227

Dokument č. 16

12. júl 1952, Bratislava. 4 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský.
Návrh odpovede Predsedníctva ÚV KSS na list P. Babeja, ktorý
zaslal v máji 1952 A. Novotnému. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS,
šk. 821. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS, 12. júla 1952. 229

Dokument č. 17

6. september 1952, Bratislava. 7 s., strojopis, kópia, j. slovenský.
Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku. SNA, f. ÚV KSS.
P ÚV KSS, šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS
6. septembra 1952. 233

Dokument č. 18

August 1952, sine loco. 3 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa
o stave ukrajinských škôl a pláne na ich výstavbu do konca roka 1955.
ŠA Prešov, f. Ref. pre šk., kult. a TV, šk. 109, šk. č. 1789. 238

Dokument č. 19

9. októbra 1953, Bratislava. 3 s., strojopis, kópia, j. slovenský.
Správa o stave školstva v Prešovskom kraji. SNA, f. PŠk, i. č. 177,
šk. 136a. Zasadnutie kolégia poverenika školstva 12. októbra 1953. 241

Dokument č. 20

11. november 1952, Prešov. 10 s., strojopis, kópia, j. slovenský.
Správa Krajského výboru KSS v Prešove o plnení rezolúcie „K situácii
v Prešovskom kraji“ prijatej 28. júna 1952 Predsedníctvom Ústredného
výboru Komunistickej strany Slovenska. SNA, f. ÚV KSS,
P ÚV KSS, šk. 826. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS
15. novembra 1952, s. 9-18. 244

Dokument č. 21

11. december 1952, Prešov. 2 s., strojopis, A4, originál, j. slovenský.
Oznámenie Predsedníctva Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny
o ukončení jej činnosti. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David,
šk. 2269. 252

Dokument 22

26. november 1953, Bratislava. 8 s., strojopis, kópia, j. slovenský.
Vybrané časti zo správy o súčasnej politickej situácii v Prešovskom
kraji. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadnutie Predsedníctva
ÚV KSS 26. novembra 1953, šk. 851. 254

POUŽITÉ SKRATKY

5RP	–	päťročný plán
A ÚPN	–	Archív Ústavu pamäti národa
býv.	–	bývalý, bývalá
CMV	–	Celoštátny mierový výbor, presne Celoštátny mierový výbor katolíckeho duchovenstva CMV KD
č.	–	číslo
ČA	–	Červená armáda
Čs.	–	československý, československá
ČsČK	–	Československý Červený kríž
ČSM	–	Československý zväz mládeže
ČSR	–	Československá republika
DMV	–	diecézne mierové výbory
f.	–	fond
gen. tajomník	–	generálny tajomník
gr. kat.	–	gréckokatolícky
HG	–	Hlinkova garda
HSES	–	Hlinkova slovenská ľudová strana
i. j.	–	inventárna jednotka
inv. č.	–	inventárne číslo
j.	–	jazyk
JRD	–	jednotné roľnícke družstvo
KCT	–	krajský cirkevný tajomník
KNV	–	krajský národný výbor
KOR	–	krajská odborová rada
KSČ	–	Komunistická strana Československa
KSS	–	Komunistická strana Slovenska
KSUP/KZUP	–	Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich (Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich)
KV	–	krajský výbor
MNV	–	miestny národný výbor
MO	–	miestna organizácia
NV	–	národný výbor
Obyv.	–	obyvatelia
OCT	–	okresný cirkevný tajomník
odd.	–	oddelenie
ONV	–	okresný národný výbor
OV	–	okresný výbor
P, P ÚV	–	predsedníctvo, predsedníctvo ústredného výboru
PIO	–	Povereníctvo informácií a osvetvy
PK	–	Prešovský kraj
posl.	–	poslanec

pr.	– pravoslávie
preds.	– predseda
PŠ	– Povereníctvo školstva
PŠk	– Povereníctvo školstva
PŠVU	– Povereníctvo školstva, vied a umení
rím. kat.	
(r. kat.) cirkev	– rímskokatolícka cirkev
ROH	– Revolučné odborové hnutie
RSSŠ	– rok stranického školenia
RUŠ	– Referát pre ukrajinské školstvo
s.	– strana
Slov.	– Slováci
SLOVÚC	– Slovenský úrad pre veci cirkevné
SNA	– Slovenský národný archív
ss.	– súdruhovia
SSSR	– Sväz (Zväz) sovietskych socialistických republík
súdr.	– súdruh
šk.	– škatuľa
št.	– štátny
ŠtB	– Štátna bezpečnosť
Ukr.	– Ukrajinci
UNR	– Ukrajinská národná rada
UNRP	– Ukrajinská národná rada Prjaševščiny
ÚPN	– Ústav pamäti národa
USA	– Spojené štáty americké
USSR	– Ukrajinská sovietska socialistická republika
ÚV	– ústredný výbor
ZNB	– Zbor národnej bezpečnosti
ZO	– základná organizácia

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Bardejov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
1.	Bardejov	6265	5921	31	207	106
2.	Abrahamovce					
3.	Andrejová	391	102	269	19	1
4.	Bardejovská Nová Ves	561	560	0	0	1
5.	Bartošovce					
6.	Becherov	516	12	35	469	0
7.	Beloveža	721	562	109	49	1
8.	Bogliarka	214	51	0	163	0
9.	Brezovka	185	125	16	44	0
10.	Buclovany					
11.	Cigeľka	273	117	0	154	2
12.	Dlhá Lúka					
13.	Frička	272	61	49	161	1
14.	Fričkovce					
15.	Gabolto	416	414	0	1	1
16.	Gerlachov	553	407	87	59	0
17.	Hažlín	1082	1082	0	0	0
18.	Hertník					
19.	Hervartov					
20.	Hrabovec					
21.	Hrabské	489	381	93	15	0
22.	Hutka	204	61	49	94	0
23.	Chmeľová	623	33	2	567	21
24.	Janovce					
25.	Jedlinka	147	36	19	92	0
26.	Kľušov					
	Snáška:	12912	9925	759	2094	134

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Bardejov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	12912	9925	759	2094	134
27.	Kobyly					
28.	Komárov					
29.	Krivé	196	21	0	175	0
30.	Kríže	142	42	0	100	0
31.	Kružlov	685	548	39	83	15
32.	Kurov	512	64	0	448	0
33.	Lenartov	654	653	0	1	0
34.	Lipová	140	1	95	38	6
35.	Lopúchov					
36.	Lukavica	353	344	0	9	0
37.	Lukov	530	60	0	470	0
38.	Ľvov, Livov	272	42	0	230	0
39.	Ľvovská, Livovská Huta	95	17	0	78	0
40.	Malcov	962	940	17	1	4
41.	Mikulášová	288	105	0	183	0
42.	Mokroluh					
43.	Nižná Polianka	214	28	0	181	5
44.	Nižná Voľa	221	221	0	0	0
45.	Nižné Raslavice					
46.	Nižný Tvarožec	388	72	10	306	0
47.	Ondavka	116	0	116	0	0
48.	Ortuťová	255	92	105	58	0
49.	Osikov					
50.	Petrova, Pitrova	373	69	0	304	0
51.	Poliakovce					
	Snáška:	19308	13244	1141	4759	164

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Bardejov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	19308	13244	1141	4759	164
52.	Regetovka	147	95	19	33	0
53.	Rešov, Rjašov	396	333	0	63	0
54.	Richvald	890	889	0	0	1
55.	Rokytov					
56.	Smilno	645	640	4	0	1
57.	Snakov	477	355	44	78	0
58.	Stebnícka Huta					
59.	Stebník	499	230	9	260	0
60.	Sveržov	301	301	0	0	0
61.	Šarišské Čierne	447	121	306	20	0
62.	Šášová	194	47	0	147	0
63.	Šiba					
64.	Tarnov	299	299	0	0	0
65.	Tročany	255	255	0	0	0
66.	Vaniškovce					
67.	Varadka	233	61	0	172	0
68.	Vyšná Polianka	151	17	0	134	0
69.	Vyšná Voľa	294	294	0	0	0
70.	Vyšné Raslavice	714	709	0	0	5
71.	Vyšný Tvarožec	179	3	0	176	0
72.	Zborov	1589	1568	0	7	14
73.	Zlaté	583	583	0	0	0
	Dovedna:	27601	20044	1523	5849	185

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Medzilaborce

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
1.	Medzilaborce	1711	705	21	955	30
2.	Borov	363	110	3	250	0
3.	Brestov	184	17	0	167	0
4.	Bystrá	166	118	46	2	0
5.	Čabalovce	536	213	0	323	0
6.	Čertižné	720	320	50	342	8
7.	Habura	1098	233	10	850	5
8.	Havaj	341	294	31	15	1
9.	Hrabovec nad Laborcom	514	513	1	0	0
10.	Hrubov	472	472	0	0	0
11.	Kalinov	492	248	0	244	0
12.	Krásny Brod	645	287	5	344	9
13.	Krivá Oľka	134	134	0	0	0
14.	Makovce	225	173	28	24	0
15.	Malá Driečna	142	91	15	36	0
16.	Malá Poľana	302	209	16	76	1
17.	Malé Staškovce	160	62	8	90	0
18.	Miková	534	153	358	21	2
19.	Ňagov	584	348	0	230	6
20.	Nižná Radvaň	218	30	0	188	0
21.	Nižná Vladiča	106	4	102	0	0
22.	Nižné Čabiny	364	152	10	202	0
23.	Nižné Zbojné	180	142	6	29	3
24.	Oľka	687	445	0	237	5
25.	Oľšinkov	230	1	0	226	3
26.	Palota	284	223	0	61	0
	Snáška:	11392	5697	710	4912	73

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Medzilaborce

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	11392	5697	710	4912	73
27.	Pravrovce	249	230	0	19	0
28.	Prituľany	215	161	0	54	0
29.	Repejov	226	121	40	63	2
30.	Rokytovce	309	0	0	308	1
31.	Roškovce	416	403	0	13	0
32.	Ruská Kajňa	220	129	90	1	0
33.	Ruská Poruba	367	74	9	284	0
34.	Sukov	330	106	9	215	0
35.	Svetlice	519	109	0	410	0
36.	Varechovce	322	19	303	0	0
38.	Veľké Staškovce	241	37	12	192	0
39.	Volica	399	333	21	45	0
40.	Vydraň	382	103	0	278	1
41.	Výrava	410	118	1	291	0
42.	Vyšná Radvaň	595	297	0	298	0
43.	Vyšná Vladiča	110	75	34	1	0
44.	Vyšné Čabiny	343	173	1	169	0
45.	Vyšné Zbojné	343	310	9	19	5
46.	Závada	211	7	0	204	0
47.	Zbudská Belá	372	121	51	199	1
48.	Valentovce	148	31	7	110	0
	Dovedna:	18278	8731	1353	8111	83

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Sabinov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
1.	Sabinov	4115	4011	5	55	44
2.						
3.	Bajerovce	477	462	15	0	0
4.						
5.	Blažov	726	642	62	17	5
6.						
7.	Brezovica nad Torysou	1383	1383	0	0	0
8.	Brezovička	485	485	0	0	0
9.	Červenica	444	444	0	0	0
10.						
11.	Ďačov	550	549	1	0	0
12.						
13.	Drienica	443	437	0	6	0
14.	Dubovica	913	913	0	0	0
15.	Geraltov	155	122	33	0	0
16.						
17.	Hanigovce	246	144	0	102	0
18.						
19.	Hermanovce	1031	1031	0	0	0
20.	Hradisko	153	142	1	9	1
21.						
22.	Jakovany	386	279	0	105	2
23.						
24.	Jakubovany	602	602	0	0	0
25.	Jarovnice	1064	1064	0	0	0
26.						
	Snáška:	13173	12710	117	294	52

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Sabinov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	13173	12710	117	294	52
27.	Krásna Lúka					
28.	Krivany	1254	1254	0	0	0
29.	Kyjov	588	401	0	187	0
30.	Lipany	1750	1731	0	17	2
31.	Lubotín	716	716	0	0	0
32.	Lúčka					
33.	Lutina	547	171	375	1	0
34.	Malý Slivník					
35.	Medzany					
36.	Michaľany					
37.	Močidl'any					
38.	Nižný Slavkov					
40.	Obručné	188	7	0	181	0
41.	Olejníkov	341	312	0	29	0
42.	Oľšov					
43.	Orkucany	692	689	0	0	3
44.	Orlov	941	232	0	709	0
45.	Ostrovany					
46.	Pečovská Nová Ves	1304	1304	0	0	0
47.	Plaveč	1458	1448	0	10	0
48.	Poloma					
49.	Ratvaj					
50.	Ražňany					
51.	Renčišov	253	152	7	94	0
	Snáška:	23205	21127	499	1522	57

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Sabinov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	23205	21127	499	1522	57
52.	Rožkovany					
53.	Ruská Voľa	180	16	2	162	0
54.						
55.	Šarišské Jastrabie	872	570	67	234	1
56.						
57.						
58.						
59.	Tichý Potok	506	491	5	10	0
60.						
61.						
62.						
63.						
64.						
65.	Vislanka	368	168	0	200	0
66.	Vysoká					
67.	Závadka	155	155	0	0	0
68.	Žatkovce	141	125	16	0	0
69.	Milpoš	473	462	0	11	0
	Dovedna:	25900	23114	589	2139	58

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Snina

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
1.	Snina	4920	4829	13	61	17
2.	Belá nad Cirochou	1507	1507	0	0	0
3.	Brezovec	162	91	0	71	0
4.	Čukalovce	385	26	0	359	0
5.	Dara	185	163	0	22	0
6.	Dlhé nad Cirochou	1356	1354	0	0	2
7.	Dúbrava	329	254	69	6	0
8.	Hostovice	705	98	1	606	0
9.	Hrabová Roztoka	161	161	0	0	0
10.	Jalová	156	121	2	25	8
11.	Kalná Roztoka	758	737	3	18	0
12.	Klenová	710	613	12	83	2
13.	Kolbasov	357	303	20	33	1
14.	Kolonica	567	540	0	26	1
15.	Ladomirov	653	600	0	53	0
16.	Michajlov	232	12	0	220	0
17.	Nová Sedlica	636	290	1	345	0
18.	Ostrožnica	186	154	27	5	0
19.	Parihuzovce	193	87	106	0	0
20.	Pčoliné	885	47	44	788	6
21.	Pichne	524	316	126	82	0
22.	Príslop	218	196	14	8	0
23.	Runina	290	62	103	125	0
24.	Ruská Volová	408	240	0	164	4
25.	Ruské	661	352	246	60	3
26.	Ruský Potok	413	343	2	68	0
	Snáška:	17557	13496	789	3228	44

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Snina

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	17557	13496	789	3228	44
27.	Smolník	321	318	0	1	2
28.	Stakčianska Roztoka	387	162	0	224	1
29.	Stakčín	1623	598	1	1019	5
30.	Starina	802	379	93	319	11
31.	Strihovce	367	324	15	28	0
32.	Šmigovec	324	252	51	21	0
33.	Topoľa	503	295	0	208	0
34.	Ubl'a	1086	700	361	25	0
35.	Ulič	905	684	8	204	9
36.	Uličské Krivé	500	180	14	306	0
38.	Zboj	854	656	18	180	0
39.	Zvala	381	367	13	0	1
	Dovedna:	26213	18880	1365	5894	74

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Stropkov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
1.	Stropkov	2602	2493	48	42	19
2.	Bokša	372	230	11	130	1
3.	Breznica	662	659	0	0	3
4.	Brezníčka	219	83	17	119	0
5.	Brusnica	415	213	199	3	0
6.	Bžany	192	9	0	183	0
7.	Ďapalovce	419	419	0	0	0
8.	Duklín	379	377	0	2	0
9.	Ciglovce	162	162	0	0	0
10.	Girovce	108	108	0	0	0
11.	Gribov	163	158	4	1	0
12.	Holčíkovce	245	245	0	0	0
13.	Chotča	354	350	0	4	0
14.	Jakušovce	96	0	1	95	0
15.	Kelča	577	576	0	1	0
16.	Kolbovce	218	53	14	146	5
17.	Košarovce	427	422	2	0	3
18.	Krišlovce	98	4	0	94	0
19.	Krušinec	183	164	5	14	0
20.	Lomné	273	109	0	164	0
21.	Malé Bukovce	83	35	28	20	0
22.	Miňovce	243	202	4	36	1
23.	Mrázovce	62	55	0	7	0
24.	Nižná Olšava	370	368	0	2	0
25.	Nižná Sitnica	348	346	0	2	0
26.	Olšavka	314	120	109	85	0
	Snáška:	9584	7960	442	1150	32

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Stropkov

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	9584	7960	442	1150	32
27.	Pakostov	419	419	0	0	0
28.	Petejovce	194	169	0	25	0
29.	Piskorovce	211	5	0	206	0
30.	Potôčky	93	93	0	0	0
31.	Potoky	101	86	0	15	0
32.	Pucak	189	5	182	2	0
33.	Rafajovce	165	137	2	26	0
34.	Rohožník	119	92	0	27	0
35.	Solník	145	48	72	21	4
36.	Šandal	297	242	0	54	1
38.	Tokajík	168	33	45	90	0
39.	Turany nad Ondavou	289	288	0	0	1
40.	Valkov	230	208	0	22	0
41.	Veľká Domaša	326	325	0	0	1
42.	Veľké Bukovce	326	194	75	57	0
43.	Veľkrop	245	1	99	145	0
44.	Vislava	257	164	0	93	0
45.	Vojtovce	125	38	40	47	0
46.	Vyškovce	206	190	7	6	3
47.	Vyšná Olšava	444	349	1	94	0
48.	Vyšná Sitnica	442	435	7	0	0
49.	Vyšný Hrabovec	148	142	6	0	0
	Dovedna:	14894	11794	978	2080	42

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Svidník

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
1.	Svidník	1212	441	277	476	18
2.	Belejovce	114	0	5	109	0
3.	Bodružal	165	108	0	57	0
4.	Cernina	515	248	21	246	0
5.	Cigla	197	0	0	197	0
6.	Dlhoňa	81	18	9	54	0
7.	Dobroslava	113	103	0	10	0
8.	Dubová	412	0	0	412	0
9.	Havranec	63	10	53	0	0
10.	Hrabovčik	291	14	277	0	0
11.	Hunkovce	313	216	0	97	0
12.	Jurkova Voľa	166	8	1	157	0
13.	Kapišová	469	227	232	10	0
14.	Kečkovce	339	42	2	293	2
15.	Korejovce	131	29	0	100	2
16.	Kožuchovce	36	35	0	1	0
17.	Krajná Bystrá	286	186	9	90	1
18.	Krajná Poľana	273	155	2	95	21
19.	Krajná Porúbka	131	6	100	25	0
20.	Krajné Čierno	153	92	1	60	0
21.	Kružlová	429	63	95	271	0
22.	Kurimka	509	175	6	327	1
23.	Ladomirová	605	248	8	348	1
24.	Medvedzie	132	83	5	44	0
25.	Mestisko	498	498	0	0	0
26.	Mirola	165	9	64	92	0
	Snáška:	7798	3014	1167	3571	46

Výsledky sčítania obyvateľstva podľa národností v roku 1950
Okres: Svidník

Poradové číslo	Obec	Počet prítomných obyvateľov	Z toho národnosti			
			slovenskej	ukrajinskej	ruskej	inej
	Prenáška	7798	3014	1167	3571	46
27.	Mlynárovce	364	307	12	45	0
28.	Nižná Jedľová	168	11	140	15	2
29.	Nižná Pisaná	215	37	3	175	0
30.	Nižný Komárnik	222	192	0	30	0
31.	Nižný Mirošov	325	36	54	235	0
32.	Nižný Orlík	315	20	11	284	0
33.	Nová Polianka	108	5	24	79	0
34.	Príkra	121	64	47	10	0
35.	Pstriná	211	43	1	167	0
36.	Rakovčiek	171	164	1	6	0
38.	Roztoky	237	152	0	85	0
39.	Stročín	348	189	0	159	0
40.	Suchá	204	74	15	115	0
41.	Svidnička	272	104	44	124	0
42.	Šarbov	63	0	26	37	0
43.	Šemetkovce	238	195	0	43	0
44.	Vagrinec	219	89	58	71	1
45.	Vápeník	150	5	129	16	0
46.	Vyšná Jedľová	184	1	0	183	0
47.	Vyšná Pisaná	148	13	126	9	0
48.	Vyšný Komárnik	148	135	0	13	0
49.	Vyšný Mirošov	568	7	62	483	16
50.	Vyšný Orlík	312	47	0	265	0
	Dovedna:	13575	5023	2265	6221	66

[Dokument č. 1]

16. november 1948, Prešov. 10 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa P. Babeja, I. Rohaľa-Ilkiva a V. Kapišovského stranickým orgánom o pomeroch v Ukrajinskej národnej rade, v ktorej, okrem iného, obvinili skupinu aktivistov národného hnutia z nacionalizmu a žiadali ich odvolanie z funkcií. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 789. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948.

SPRÁVA

o pomeroch v Ukrajinskej národnej rade

Februárové udalosti nedotkli sa nijakým spôsobom personálneho obsadenia prezídia a pléna Ukrajinskej národnej rady. Ukrajinská národná rada patrí medzi tie zriedkavé inštitúcie, kde po februári nebolo treba vytvoriť akčný výbor za účelom prevedenia očisty. V Ukrajinskej národnej rade sú paritne zastúpené jak v prezídiu tak i v pléne príslušníci KSS a býv. DS. Vo februárových dňoch reprezentanti i členstvo ukrajinsko-ruskej sekcie DS hromadne vystúpili z DS, dištancovali sa od nej a vyzvali svoje členstvo k vstupu do KSS. To bol dôvod, prečo Ukrajinská národná rada nebola podrobená personálnej očiste, takže do dnešných dní zachovala si dofebruárové zloženie.

Dnes po určitom časovom odstupe možno konštatovať, že väčšina býv. príslušníkov DS sa prispôsobila pomerom a snaží sa nájsť kladný a konštruktívny postoj jak ku KSS, tak i k nášmu ľudovodemokratickému štátu.

Nebezpečie však v Ukrajinskej národnej rade dnes hrozí z inej strany. Je to činnosť šovinisticko-nacionálnej kliky v UNR, ktorá podryva pozíciu UNR a môže nebezpečne dezorientovať ukrajinský ľud, ktorý sa vždy i v minulosti i vo februárových dňoch tak vzorne zachoval.

Táto buržoázne nacionálna skupina, ktorá sa spočiatku maskovala za ultra-fašistiarske frázy a ktorá sa na každom mieste oháňala partajnou legitímáciou, sa vyfarbila v súvislosti s udalosťami okolo novej ústavy našej Republiky. Títo ľudia nepochopili a ani sa nesnažili pochopiť povahu, ducha novej ústavy a politiku našej strany v nacionálnej otázke. Táto skupina stavala ústavné zabezpečenie práv Ukrajincov bez ohľadu na iné národnosti a bez ohľadu na celkovú situáciu v čase, kedy sa tvorila terajšia ústava Republiky. Táto skupina chcela nahnať našich poslancov komunistických do boja proti vlastnej strane a proti Gottwaldovej vláde pre otázky ústavy. Súdr. Široký na poslednom celonárodnom zjazde Ukrajincov jasne prehlásil, že nikto nebude novou ústavou odbúravať nacionálne práva Ukrajincov, naopak, že tieto práva budú zveľaďované. Napriek týmto jasným slovám títo ľudia sa nezmierili so situáciou a pokračovali vo svojej činnosti naďalej. Pokúšali sa stavať otázky tak, že o právach Ukrajincov v novej ústave sa nehovorí len preto, že komunistickí ukrajinskí poslanci sú zbabelí, že sa neopovážili túto otázku v strane postaviť z obavy o svoje mandáty. Touto demagógiou buržoázni nacionalisti snažia sa znemožniť predstaviteľov komunistickej strany v očiach ukrajinského ľudu. Najlepším dôkazom toho sú fakty, ktorých sme boli svedkami na poslednom zasadnutí pléna Ukrajinskej národnej rady 4. novembra t. r. v Prešove.

Pred týmto plénom konala sa predporada členov pléna – komunistov – na oblastnom sekretariáte KSS v Prešove. Na tejto predporade gen. tajomník UNR podal hlavné body referátu, ktoré mal predniesť na pléne. Všetci prítomní mali možnosť k tomuto referátu sa vyjadriť, mali možnosť ho kritizovať, žiadať zmeny, doplnky a pod. Nič takého však sa nestalo. Na predporade sa debatovalo o takých otázkach (reorganizácia UNR a pod.), ktoré vôbec neboli na programe pléna. Oblastný tajomník Flei[s]cher i prítomní poslanci upozornili všetkých súdruhov, aby v záujme dôstojného priebehu pléna debatovalo sa na pléne len o tých otázkach, ktoré sú na programe a aby sa otázky, týkajúce sa reorganizácie UNR odložili stranou. Referát ako i pripomienky oblastného tajomníka boli schválené väčšinou prítomných, teda stali sa záväznými pre všetkých členov strany – členov pléna UNR.

Divné bolo to, že predporady sa nezúčastnil preds. UNR Karaman, ktorý po februárových udalostiach sa prihlásil do strany, ačkoľvek bol na túto predporadu ústne i telefonicky pozvaný. Priebeh pléna zasadnutia ukázal, prečo sa Karaman predporady nezúčastnil.

Zasadnutie pléna zahájil býv. predseda Karaman, ačkoľvek na poslednom prezidiálnom zasadnutí UNR sa vzdal funkcie predsedu UNR s tým, že zodpovednosť za ďalšie vedenie preberá poslanec Babej. Táto demisia Karamana sa stala v súhlase s Oblastným vedením strany. Karaman však svojvoľne zotrval vo funkcii predsedu a svojvoľne na zasadnutí pléna figuroval ako predseda UNR.

Po zahájení podal politický referát gen. tajomník UNR posl. Dr. Rohál'. V referáte boli zhodnotené februárové udalosti, výsledky volieb v ukrajinských okresoch, boli ujasnené niektoré otázky v súvislosti s novou ústavou, bola zhodnotená dofebruárová činnosť Ukrajinskej národnej rady, bola prevedená kritika tejto činnosti, bola zhodnotená súčasná činnosť UNR a nastínené úkoly, pričom hlavný dôraz sa kládol na zameranie činnosti Ukrajinskej národnej rady smerom dolu, medzi ľud, na kultúrno-politickú činnosť po ukrajinských dedinách, na národohospodárske problémy a na pomoc pri organizovaní výkupu poľnohospodárskych plodín. Bolo zdôraznené v referáte, že v terajšej budovateľskej atmosfére úspešného zakončenia dvojročnice a priprav päťročienky nemôže existovať žiadna organizácia, ktorá by sa nezabývala konkrétnou tvorčou budovateľskou prácou. Gen. tajomník podčiarkol, že činnosť Ukrajinskej národnej rady nemá sa sústreďovať na „vysokú politiku“, ale na drobnú prácu dolu medzi ukrajinským ľudom.

Hneď po skončení tohto referátu Karaman vyzval poslanca Babeja, podpredsedu UNR, aby podal správu o činnosti poslancov, ačkoľvek poslanec Babej nebol predom upozornený, že si taký referát má pripraviť. Karaman sledoval jasný cieľ; skompromitovať s. Babeja pred prítomnými. Počítal s tým, že súdr. Babej nebude vedieť improvizovane hovoriť o činnosti poslancov a že takýmto spôsobom ho zosmiešni pred prítomnými. To sa mu však nepodarilo, pretože súdr. Babej začal celkom kľudne vykladať o práci poslancov, za ktorú sa nemusel hanbiť. Samozrejme, že súdr. Babej hovoril o drobnej práci na dedine a nie o otázkach vysokej politiky. Jeho prejav sa však zdal nacionálnym šovinistom za neposta-

čujúci. Takisto ako i prejav súdr. Dr. Roháľa. Týchto ľudí nezaujímalo nič iného, len otázky zabezpečenia práv Ukrajincov – všetky iné problémy boli neaktuálne.

Po prejave Babeja predsedajúci Karaman porušujúc prezídiom schválený program, doporučil prítomným, aby sa diskutovalo o odznených dvoch prejavoch, ačkoľvek podľa programu mali nasledovať prejavy ostatných funkcionárov a debata mala byť spoločná po všetkých prejavoch. – Karaman predom sledoval svoj cieľ; dať možnosť vystúpiť nacionálnej klike, aby táto mohla útočiť a špiňiť na súdruhov Roháľa, Babeja a ostatných komunistických poslancov. Karaman bol veľmi dobre informovaný a vedel, že otázky okolo reorganizácie Ukrajinskej národnej rady nie sú ešte ujasnené, že sa ešte o nich len jedná, že teda ani Roháľ, ani Babej, ani iní komunistickí funkcionári nebudú môcť o týchto otázkach s konečnou platnosťou hovoriť. Využil tejto situácie a zámerne dal možnosť vystúpiť nacionálnej klike len preto, aby kompromitoval a znemožnil komunistických poslancov pred plénom.

Karaman dopustil sa ešte jedného vážneho prehmatu. Na poslednom zasadnutí prezídia pred plénom jednalo sa informatívne o novom organizovaní činnosti UNR. V tejto súvislosti sa prezídium uznieslo zaslať všetkým členom prezídia UNR projekt súdr. Babeja, Kapišovského, Bissovej a Roháľa na vnútornú organizáciu UNR. Tento projekt bol dôverný a mal byť zaslaný len členom prezídia. Karaman ho však nechal zaslať členom pléna s úmyslom poštvat' nacionalistov proti autorom návrhu, pretože návrh nebol ešte definitívne prepracovaný a nevyhovoval niektorým požiadavkám ukrajinských nacionalistov.

V debate k referátom Roháľa a Babeja sa prihlásil študent Macinský, ktorý začal demagogicky a hrubým spôsobom kritizovať politiku komunistických poslancov v UNR. Vytýkal im, prečo chcú meniť názov Ukrajinskej národnej rady, že prečo by nemohli mať Ukrajinci radu, keď ju majú Česi a Slováci. Všetok dôraz kládol nie na prácu a na konkrétnu náplň UNR, ale na jej názov a na zachovanie názvu Prjaševščina. Pretože Macinský študuje na Vysokej škole politickej – kam sa dostal zásluhou politiky našej strany – považoval sa za plne kvalifikovaného k tomu, aby polemizoval s politickými referátmi, pričom sledoval nie vecnú polemiku, kritiku, ale snažil sa zosmiešňovať súdruhov – poslancov, ktorí nemajú za sebou vysokú politickú školu. Odvolávajúc sa na známe Stalino-ve dielo o nacionálnej otázke, nadhadzoval otázku kultúrnej autonómie, pričom si veci poplietol tak, že nakoniec sám nevedel, čo chce. Prehlásil, že pre Ukrajincov je kultúrna autonómia málo a súčasne tvrdil, že netrvá ani na Ukrajinskom Zbore povereníkov a osobitnom zákonodarnom orgáne pre Ukrajincov. V tejto debate sa ukázalo, že je špatným študentom vysokej politickej školy, že zle čítal a pochopil nacionálne otázky, že je zlým komunistom, pretože komunista študuje nie preto, aby sa honosil svojimi prípadnými vedomosťami a ponižoval súdruhov, ktorí nemali to šťastie študovať. Celý zmysel prejavu Macinského spočíval v tom, dokázať prítomným komunistickým poslancom tým, že nedokázali uzákonenie práv Ukrajincov v ústave, že stratili dôveru ukrajinského ľudu a preto on – Macinský – navrhuje menom ukrajinského ľudu vysloviť nedôveru všetkým komunistickým poslancom za Ukrajincov. V debate hovoril o všetkom možnom,

len nie o tom, čo bolo na programe, pričom nedôstojným spôsobom urážal prítomných poslancov.

Po ňom sa prihlásil k slovu riaditeľ gymnázia Farinič a snažil sa znemožniť poslancov tým, že vraj títo pre náš kraj nič nedokázali. V dvojročnici a päťročnici sa vraj nepostarali o priemysel pre ukrajinský kraj. Jeho vystúpenie bolo vrcholne demagogické, ani slovom sa nezmienal o rekonštrukcii vojnou zničených ukrajinských dedín, na úspešnom priebehu ktorej má zásluhy KSS a jej predstavitelia, ani slovom sa nedotkol faktu Svidníckej hydrocentrály, ani slovom nespomenul výstavbu siete ukrajinských škôl; mal len jediný cieľ: znemožniť komunistických predstaviteľov.

Po ňom vystúpil Dr. Rojkovič v podobnom tóne. Snažil sa bagatelizovať účasť ukrajinských súdruhov vo februárových udalostiach a vyzdvihnúť osobnú účasť Karamana, ačkoľvek skutočnosťou je, že vo februárových udalostiach sa všetci komunistickí poslanci zachovali vzorne, boli vonku medzi ľuďom a oni prakticky previedli a pripravili samorozpustenie DS po okresoch a hromadný prestup jej členstva do našej strany, zatiaľ čo Karaman robil vysokú politiku v Prahe a v Bratislave, aby z februárových udalostí získal čo najväčší osobný profit. Rojkovičovi tieto fakty sú veľmi dobre známe a predsa sa nechal zneužiť proti svojim súdruhovi – poslancom.

Typickým bolo vystúpenie p. Dufanca, riaditeľa pošty v Prešove. Tento svoj prejav začal slovami slovenskej hymny: „*zastavte sa bratia veď sa oni stratia*“, pričom zdôraznil koho myslí pod tým slovom „oni“ – sú to ukrajinskí komunisti. Potom zaútočil sprostým a človeka nedôstojným spôsobom na osobné záležitosti súdr. Bissovej. Pretože jeho predrečníci všetci navrhovali vyslovenie nedôvery všetkým komunistickým poslancom za Ukrajincov, vyšiel už s pohotovým návrhom na nové personálne obsadenie miest v UNR. Navrhoval odvolať súdruhov: Babeja, Kapišovského, Bissovú a Roháľa a na ich miesta navrhol nasledovných pánov:

Dr. Piešťáka,
Dr. Sušku,
prof. Faryniča,
prof. Bunganiča,
riad. školy Pivovarníka,
Leščišina,
učiteľa Sopku,
študenta Macinského,
Dr. Michaliča,
učiteľa Zozuláka,

teda až na niektoré výnimky všetko ľudí z buržoáznonacionálnej kliky. Dufanec najlepšie a veľmi naivne vyložil karty tejto skupiny. Cieľ bol jasný: vytlačiť z UNR zodpovedných činiteľov strany a prepašovať tam nezodpovedné buržoáznonacionálne elementy. Znovu podotýkam, že na programe boli bežné záležitosti a nie takéto personálne záležitosti.

Po ňom vystúpil bratislavský študent Jedinák, ktorého reč plne zapadala obsahom, duchom i cieľom medzi ostatné. Samozrejme, že k slovu sa prihlásil i Dr. Suško, ktorý najprv snažil sa nakysať čo najviac na svojich súdruhov – poslancov a potom sa začal domáhať toho, aby mu plénum UNR upravilo plat, pretože vraj z doterajšieho platu nemôže vyžiť.

Dr. Suško dostáva od UNR asi 6.000.- Kčs mes. platu, ačkoľvek tam vôbec nepracuje a nie je o ňom známe, že by pracoval kdekoľvek inde. Ako predseda mládeže „KARPAT“ zmôže sa na nejakú reprezentáciu, ale systematickej a konkrétnej práce nie je vidieť – patrí teda medzi sinekuristov a ešte nebol spokojný a chcel, aby plénum proti vôli súdruhov zvýšilo jeho plat. To bolo príznačné pre jeho úroveň.

K slovu sa prihlásil aj optant zo Zakarpat. Ukrajiny Zozulák a vyznamenal sa ako typický agent – provokatér. Pripisoval komunistickým poslancom také výroky, ktoré nikdy nepovedali, s jasným cieľom, aby ich skompromitoval. V jeho prejave boli i také state, ktoré mu evidentne napísali ľudia, skrývajúci sa za jeho chrbtom spomedzi bežencov zo Zakarpat. Ukrajiny.

Samozrejme k slovu sa prihlásil i býv. poslanec za DS Zavadský, posmelený odznenými prejavmi, a snažil sa na tomto ohni ohriať svoju polievočku. Vychvaľoval činnosť býv. DS a tvrdil, že keby on bol na mieste terajších poslancov, alebo že keby jeho býv. strana bola v takej situácii, v akej je teraz KSS, žeby isto dosiahol zabezpečenie práv Ukrajincov v ústave.

Činnosť tejto skupiny ľudí sa neobmedzuje len na zasadnutia pléna, poťažne zjazdu UNR, ale dotýka sa politického života v ukrajinských oblastiach vôbec. Spomeniem len známe letákové akcie. Niekoľko dní pred poslednými voľbami boli rozposlané na miestne národné výbory ukrajinských obcí ilegálne letáky, v ktorých sa žiadalo odvolanie oficiálnych kandidátov strany a na ich miesto sa forsírovali ľudia (Dr. Suško, Jedinák a spol.) z nacionalistickej kliky. Najlepšou odpoveďou na tieto rozvratnícke akcie boli výsledky volieb. Druhá takáto ilegálna letáková akcia bola organizovaná v lete t. r. V týchto letákoch sa útočilo na ukrajinský jazyk a na komunistických funkcionárov, ktorí boli obviňovaní z benderovčiny a z podobných snáh. Okrem toho táto nacionálna skupina ľudí zneužívala každej príležitosti na pomlúvanie a intrigovanie proti Strane a jej predstaviteľom. Podarilo sa jej do značnej miery otráviť čiastku učiteľov a ukrajinskej inteligencie. Činnosť tejto skupiny je nebezpečná najmä v súvislosti so zvýšenou aktivitou zahraničnej reakcie na východnom Slovensku. Na východnom Slovensku sa zdržujú všelijaké emigrantské elementy zo Zakarpatskej Ukrajiny, zo západnej Ukrajiny a Poľska, preto je mimoriadne dôležité likvidovať nebezpečie, ktoré dnes už tu je a mohlo by sa rozrásť. V prvom rade treba týmto nacionalistom vziať masku – zobrať im stranickú legitímáciu, aby sa ňou nemohli maskovať a kryť a postaviť ich pred ukrajinskú verejnosť do správneho svetla.

Konkrétne návrhy:

I. Vasil Karaman

V prvom rade treba mu znemožniť vniknúť do strany KSS. Pri preverovaní treba v jeho prípade dať negatívny návrh z nasledovných dôvodov: jeho minulosť, jeho terajší spôsob života sú v príkrom rozpore s členstvom strany. Je pravda, že ako predseda UNR urobil určité pozitívne a strane prospešné veci. Treba však posúdiť, do akej miery to bola osobná zásluha Karamana, alebo povaha funkcie a organizácie, ktorú reprezentoval.

Kto bližšie pozná osobu Karamana a jeho prácu, vie, že všetko Karamanovo počínanie bolo diktované jeho osobnými ambíciami a túžbou osobne ťažiť z udalostí a vecí. Ani zďaleka sa nesnažil priblížiť s metódami svojej práce spôsobom, obvyklým v našej strane. I dnes len intriga, pomluva a chytráctvo sú typickými metódami jeho práce. Konkrétnych prípadov je celá séria – mnohé z nich sú vedeniu strany známe. Jeho práca – pokiaľ to možno nazývať prácou, bola vyložene zameraná smerom „hore“, aby „on“ Karaman prenikol do význačných pozícií. Na dedinu sa neukázal a práca na dedine ho ani nezaujímala. Čas od času sa „ráčil“ ukázať na nejakej väčšej krajovej slávnosti. Príznačným pre neho je postup, ako sa zachoval teraz v posledných dňoch. Pod tlakom strany bol donútený vzdať sa na prezídiu predsedníctva UNR, pritom ale veci narafičil tak, že plénum v starom zložení – neinformované – mu vyslovilo na návrh Dr. Rojkoviča Dôveru. A pán Karaman na žiadosť „ľudu“ ráčil zotrvať na predsedníckom mieste proti vôli Oblastného vedenia strany. Zneužil udalosti okolo ústavy. Nesnažil sa veci vysvetliť objektívne tak, ako sa v skutočnosti majú, ale zámerne napomáhal vzniku fámy, že o právach Ukrajincov sa v ústave nehovorí len pre zbabelosť ukrajinských komunistických poslancov. Pritom naznačuje, že keby on bol poslancom, tak by sa to nebolo stalo, že on by už vedel veci zariadiť inak. Sám sa ostentatívne diferencuje od týchto vecí a všetku zodpovednosť zvaľuje na komunistických poslancov, ačkoľvek mu musí byť jedno jasné, že otázku takto stavať nie je možné. O tejto záležitosti ako predseda UNR bol veľmi dobre najkompetentnejšími činiteľmi informovaný. Len ako detail, ako vie využiť vo svoj prospech určitých výrokov: súdruh Široký zakončil svoj prejav na poslednom ukrajinskom zjazde slovami: „Nech žije Ukrajinská národná rada.“ Karaman z týchto slov vyvodzuje, že súdruh Široký vo všetkom súhlasí s UNR, s jej doterajším zložením i s jej predsedom a preto, že nie je treba uvažovať o žiadnych zmenách v činnosti a osobnom zložení UNR.

Tiež mu nie je možné odpustiť jeho chovanie na poslednom pléne UNR. Zámerne neprišiel na stranícku predporadu, aby mal voľné ruky v intrigovaní.

Vzhľadom na toto všetko treba urýchlene Karamana odstrániť z predsedníctva UNR a vyradiť ho z politického života vôbec, pretože v ňom nachádzali a nachádzajú oporu všetky možné elementy okrem strany.

II. Dr. Andrej S u š k o, predseda Zväzu Mládeže KARPAT.

Pri preverovaní v jeho prípade treba podať negatívny návrh a znemožniť mu členstvo v strane. D ô v o d y: Absolútna nedisciplinovanosť, intrigánstvo a pomluva.

Využíval a využíva každej príležitosti, aby špinil predstaviteľov strany. Použil všetkých možných spôsobov včetně ilegálnych letákov, aby sa dostal na význačnejšie miesto v politickom živote. Je predsedom Zväzu Mládeže KARPAT a ako taký sa neosvedčil. Neviedol tu stranícku líniu, naopak, všetky nacionalistické extrémne smery v ukrajinskej mládeži v ňom majú najlepšiu oporu. Dá sa veľmi ľahko zneužiť k akejkoľvek akcii. Pre tie isté dôvody ho treba okamžite odvolať z miesta predsedu Zväzu mládeže KARPAT. Podotýkam, že Oblastný výbor strany v Prešove sa už veľmi vážne zaoberal s jeho vylúčením zo strany, že bol veľmi dôrazne upozornený na chyby a bola mu daná lehota na polepšenie sa. Avšak u súdruha] Sušku nebadat' žiadneho zlepšenia, naopak, zatvrdilo pokračuje v chybách.

III. Andrej Jedinák – poslucháč Filozofickej fakulty, Bratislava.

Pri preverovaní treba podať negatívny návrh. Dať mu však možnosť, aby sa v určitom čase polepšil.

Dôvody: nedisciplinovanosť, intrigánstvo a jeho ved. účasť v činnosti spomenutej kliky.

IV. Ivan M a c i n s k ý, poslucháč Vysokej polit. školy v Prahe.

Pri preverovaní treba podať negatívny návrh.

Dôvody: extrémny nacionalista, nedisciplinovaný, intrigán. Neštítal sa ani klamstva, aby očiernil svojich súdruhov – funkcionárov strany. Dá sa veľmi ľahko zneužiť proti straníckym akciám. Takisto ho treba vyradiť zo všetkých funkcií v študentských organizáciách. Treba uvažovať, či vôbec máme záujem na tom, aby takíto ľudia za štátne prostriedky študovali na Vysokej politickej škole.

V. Z o z u ľ á k, tajomník osvetovej sekcie UNR, Prešov.

Treba ho pozbaviť členstva strany a odstrániť z UNR. Je nebezpečný intrigán a nacionalista. Optoval zo Zakarpat. na Slovensko, ačkoľvek predtým za maďarskej okupácie zostal na Zakarpat. Ukrajine. Je to nepriateľ socializmu, ktorý sa len maskoval legitimitáciou člena strany a ľavičiarскими rečami. V doterajšej funkcii sa naprosto neosvedčil a nepreukázal žiadajú činnosť, okrem niekoľkých obežníkov pochybnej ceny, pritom ale horlivo intriguje.

VI. Alexej F a r i n i č, riaditeľ Ruského gymnázia v Prešove.

Znemožniť mu preniknúť do strany a treba ho pozbaviť miesta riaditeľa Ruského gymnázia v Prešove. Je to šovinistický nacionalista, nedisciplinovaný a neschopný. Nemá žiadnej politickej línie a nemá nič spoločného s terajším režimom a so stranou. Vyhyba sa akejkoľvek konkrétnej kultúrnej práci a má deštruktívny vplyv na zverenú mu mládež.

VII. Teodor D u f a n e c, riaditeľ pošty v Prešove.

Treba ho okamžite vylúčiť zo strany a odstrániť z Prešova a z ukrajinského kraja vôbec. Je zarytý reakcionár a veľkoruský šovinista z cárskych čias. Nebezpečný intrigán. Využíva svojho členstva v strane, aby donášal informácie o činnosti

strane nepriateľským kruhom. Typ alibistu. Grupíruje okolo seba strane nepriateľské elementy.

Spomenutí ľudia sú najvýznačnejšími predstaviteľmi buržoáznonacionalistickej a šovinistickej kliky. Týchto treba urýchlene odstrániť z verejného života. Treba v rámci Oblastného sekretariátu KSS v Prešove zostaviť osobitnú komisiu, ktorá by sa zapodievala činnosťou i ďalších šovinistických živlov a učinila konkrétne opatrenia. Tento vred treba vyrezať urýchlene, aby svojou zhubnou činnosťou neprenikol do širších vrstiev ukrajinského ľudu. Ukrajinskí členovia strany musia zachovávať tie isté predpisy ako ostatní členovia strany. Nesmú mať výsadné postavenie a zneužívať členstva v strane proti nej a proti predstaviteľom strany.

16. XI. 1948.

Dr. Rohál' v. r.
Kapišovský v. r.
Babej v. r.

[Dokument č. 2]

November 1948, Bratislava, Prešov. 7 s., strojopis, kópia, j. slovenský. K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR. Návrh plánu I. Rohaľa-II'kiva na riešenie postavenia Ukrajincov. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David, šk. 2269. Rôzne, a. j. 27.

Bratislava, Prešov, november 1948.

K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR.

Pojatie otázky.

Stalin nás učí, že jestli je treba niekde stavať a posudzovať otázku dialekticky, potom je to potrebné najmä v otázke národnostnej. V posudzovaní národnostnej otázky závisí všetko od hospodárskych, politických a kultúrnych podmienok, v ktorých národ žije, od miesta a od času.

Pri riešení tejto problematiky nesmieme zabúdať na ďalší dôležitý princíp, že komunisti nestavajú národnostnú otázku izolovane, že ju riešia v súvislosti s ostatnými otázkami oslobodenia toho-ktorého národa od každého útisku, najmä od útisku buržoázne-kapitalistického. Uvedomenie si tejto zásady je pre naše otázky mimoriadne významné.

Dôležitým momentom je tiež fakt, že komunisti posudzujú každé nacionálne hnutie s hľadiska potrieb boja pokrokových síl s odumierajúcim buržoázne-kapitalistickým poriadkom.

Preto i národnostnú otázku Ukrajincov, žijúcich na vých. Slovensku, treba skúmať z týchto hľadísk. Len tieto hľadiská môžu byť smerodajné komunistom pre spôsob formy, ako má byť riešená národnostná otázka Ukrajincov. Rešpektovanie týchto postulátov znamená, že neexistuje žiadna formula, žiadne vzorce pri riešení národnostnej otázky, ktoré by mali „trvalú“ platnosť pre všetky prípady, bez ohľadu na čas, miesto a podmienky, v ktorých národ žije. Metódy a formy pri riešení národnostnej otázky, ktoré boli dobré a správne v predmnichovskej republike, alebo v republike predfebruárovej, by mohli byť dnes nevyhovujúce, zlé.

I./ V akých politických, hospodárskych a kultúrnych podmienkach žijú dnes Ukrajinci v ČSR?

Ukrajinci žijú v podmienkach daných charakterom slovenskej, ľudovodemokratickej republiky Československej, charakterom štátu, v ktorom pracujúci ľud pod vedením pokrokových zložiek združených v Národnom fronte v čele s Komunistickou stranou prevzal všetku moc do svojich rúk. Ukrajinci žijú v štáte, ktorý smelo kráča k socializmu.

a/ Ukrajinci v ČSR sú politicky úplne rovnoprávni s národom českým a slovenským. Majú svojich poslancov v zákonodarných zboroch, svojich zástupcov v orgánoch ľudovej správy. Majú voľný prístup k verejným funkciám a úradom.

- b/ Ukrajinci v ČSR majú tie isté výhody z hospodárskej politiky štátu, ako národ slovenský a český. V dvojročnom pláne bola z väčšej čiastky prevedená obnova vojnou zničených oblastí, čo bola prvá požiadavka ukrajinského ľudu v obore hospodárskej politiky štátu. Päťročný plán vytvorí predpoklady a čiastočne i prevedie industrializáciu územia, obývaného Ukrajincami.
- c/ V oblasti kultúrneho života, Ukrajinci v ČSR majú pod vlastnou správou svoju školskú sieť, svoje školy nižšieho a stredného typu, na ktorých vyučujú vlastní učitelia v rodnom jazyku a duchu.

II. Na akom mieste v geografickom zmysle žijú Ukrajinci?

Sú to severovýchodné oblasti Československa, susediace so Sovietskym zväzom. Ukrajinci žijú v štáte, ktorý susedí a má najtesnejšie spojenecké zväzky so Sovietskym zväzom, v ktorom žije ukrajinský národ v svojej národnej Ukrajinskej socialistickej republike. Ukrajinci v ČSR tvoria len nepatrný zlomok veľkého ukrajinského národa, ktorý kompaktné žije v USSR. Tieto skutočnosti majú mimoriadnu dôležitosť pre posudzovanie a riešenie danej otázky.

III. V akom časovom úseku s hľadiska spoločenského vývoja riešime túto otázku?

Je to obdobie zostreného boja spojených síl medzinárodnej reakcie v čele s USA s pokrokovými silami vedenými Sovietskym zväzom a štátmi ľudovej demokracie. Medzinárodná reakcia snaží sa využiť každej štrbiny vo fronte pokrokových národov a štátov, najmä chce využívať národnostných treníc. Je to ďalej obdobie zostreného triedneho boja vo vnútri nášho štátu, kde pracujúci ľud vedený Komunistickou stranou vo februári politicky zvíťazil, ale rozbitá reakcia ešte žije v podpolí. Táto domáca reakcia, posilovaná zahraničnou ešte sa nevzdala nádeje na reštauráciu starých pomerov, neverí už vo vlastné sily, ale spolieha zahraničnú pomoc. I táto „vlastná domáca“ reakcia má mimoriadny záujem na rozdmýchavaní národnostnej nevraživosti. Je nesporné, že tieto skutočnosti majú veľký význam pre riešenie danej otázky.

IV. Skúsenosti nás učia, ako je nebezpečné stavať riešenie národnostnej otázky izolovane od ostatných otázok, súvisiacich s oslobodením pracujúcej vrstvy národa, od buržoázne-kapitalistického útlaku. Rakúski sociálni demokrati koncom minulého storočia pokúsili sa pomocou kultúrnej autonómie rozriešiť najprv národnostnú otázku, izolovane od ostatných otázok a skončili veľmi smutne. Pôvodne jednotná sociálne-demokratická strana robotníckej triedy sa rozpadla na 6 samostatných nacionálnych strán, ktoré sa vzájomne potierali. Podobnou cestou šli bundovci v Rusku. Ale za príkladmi nemusíme ísť tak ďaleko, len sa podívejme na vlastných ukrajinských nacionálnych šovinistov. Pre týchto ľudí neznamená nič skutočnosť, že naša májová ústava zaručuje všetkým občanom štátu /teda i Ukrajincom/ právo na vzdelanie, právo na prácu, na odpočinok, právo na ochranu zdravia pod. Nevidia, čo sa robí

okolo nich v hospodárskej politike, boli by ochotní revoltovať za názov svojej národnej organizácie, za „svoju radu“, za „svoju Prjaševščinu“. Komunista, ktorý vidí len národnostnú stránku problematiky svojho národa, prestáva byť komunistom a prechádza na nebezpečnú cestu buržoázneho nacionalizmu.

- V. Marxistí posudzujú každé nacionálne hnutie s hľadiska potrieb boja progresívnych síl spoločnosti s reakčnými silami. Marx odmietol v polovici minulého storočia českú revolúciu, pretože táto „revolúcia“ bola v skutočnosti vedená snahou rozšíriť bezprostredný vplyv najreakčnejšej sily v Európe – ruského samoderžavného, carizmu do strednej Európy. Na druhej strane Marx podporoval boj Maďarov proti Habsburgom, pretože ten boj bol ovplyvňovaný pokrokovými ideami.

Odporuje nacionálne hnutie Ukrajincov v ČSR týmto kritériám? Rozhodne nie, len netreba dovoliť, aby do špičky tohto hnutia dostali sa buržoázne-nacionalistické elementy. Ukrajinskí roľníci a robotníci tým, že zostávajú Ukrajincami, nijako nepoškodujú záujmy boja pracujúceho ľudu českého a slovenského s buržoázne-kapitalistickou reakciou. Najlepším dôkazom sú tu fakta z prvých i druhých volieb a z februárových udalostí toho roku. Ukrajinskí roľníci, robotníci a čiastka uvedomelej inteligencie pevne sa postavila na stranu českých a slovenských pracujúcich. Niet dôvodu, aby komunistická strana nepodporovala ich snahu o národný a kultúrny život.

Formy riešenia národnostnej otázky – ich kritika.

Uvedomili sme si podmienky, v akých sa teraz vyvíja ukrajinské nacionálne hnutie v ČSR, ide teraz o to, aby sme ako komunisti správne vytýčili ďalšie perspektívy tohto hnutia. Preskúmame najprv niektoré typické formy riešenia národnostnej otázky.

Stalin v referáte o národnostnej otázke na VII. všeruskej konferencii sociálne-demokratickej strany Ruska dňa 29. apríla 1917 zhrňuje svoje stanovisko v tejto otázke do nasledujúcich viet:

- a/ uznanie práva národov na oddelenie,
- b/ národom, ktoré ostávajú v zväzku domáceho štátu, oblastnú autonómiu,
- c/ národnostným menšinám zvláštne zákony, ktoré by im zaručovali slobodný rozvoj,
- d/ pre proletárov všetkých národov v určitom štáte jednotný, nedeliteľný kolektív, jednotnú stranu.

Kultúrne-národnostnú autonómiu Stalin odmieta, ako nevhodnú nielen pre dnešnú spoločnosť, ale i pre spoločnosť socialistickú, pretože inštitúcie kultúrne – národnostnej autonómie /národnostné komory, národnostné rady a pod./ odvracajú pozornosť robotníckej triedy od aktuálnych úkolov boja proti vykorisťovateľskej triede vlastného i cudzieho národa, oslabujú tento boj a vedú k nacionalizmu. Stalin prehlásil inštitúcie kultúrne-národnostnej autonómie za bezmocné v podmienkach cárskeho Ruska a cisárskeho Rakúska a za zbytočné v slobod-

ných, skutočne demokratických pomeroch v štáte. Žiadna národnostná rada pre Poliakov, alebo náboženská obec pre Židov nemohla byť dostatočnou zárukou práv týchto národov v cárskom Rusku bez celkových demokratických pomeroch v zemi. Dôkazom toho, že v demokratických pomeroch v štáte je zbytočná inštitúcia na úzko národnostnej základni, je Ukrajinská národná rada v doterajšom svojom zložení a s náplňou úzko nacionálnou v podmienkach ľudovodemokratickej republiky. „Záruky“, ktoré táto inštitúcia skýtala Ukrajincom v boji s reakčnou Demokratickou stranou, sú teraz zbytočné. Ukrajinci dnes potrebujú organizáciu iného typu a s inou náplňou, zameranou na potreby boja za socializmus v tejto zemi.

Vráťme sa teraz k formám riešenia národnostnej otázky, nadhodeným Stalinom:

- a/ Mali by Ukrajinci v daných podmienkach uplatňovať svoje právo na oddeľenie od ČSR? Nie, a to nielen z dôvodov praktickej neuskutočniteľnosti oddeľenia, ale i z dôvodov širšieho záujmu boja progresívnych síl s reakciou. Ani ten najlepší slovenský, či ukrajinský komunista by nevedel určiť objektívnu čiaru, ktorá by mohla uspokojovať obe strany, tak sú dnes prepletení Ukrajinci so Slovákmi. O ďalších dôvodoch nevhodnosti tohto riešenia netreba ani hovoriť, sú samozrejmé.
- b/ Mohli by Ukrajinci žiadať oblastnú /teritoriálnu/ autonómiu? Ťažko, pretože je ich príliš málo a temer nemajú národnostne uzavretého územia. Pre tri – štyri okresy nie je možné utvárať osobitné orgány štátnej moci.
- c/ Zostáva posledná možnosť, s osobitnými zákonmi zaručiť ďalší slobodný rozvoj Ukrajincov v ČSR, pri čom treba brať do úvahy všetky podmienky, o ktorých sme už hovorili.

Ukrajinci v ČSR dnes požívajú formálnej, národnostnej rovnoprávnosti s Čechmi a Slovákmi, toto však nám nesmie stačiť. Stalin nás učí, že je treba ísť ďalej a zaistiť vhodnými opatreniami národnostnej menšine faktickú rovnoprávnosť, lebo faktická nerovnosť medzi viacerými národmi v jednom štáte je základom všetkej nespokojnosti a treníc.

Takými konkrétnymi opatreniami sú najmä:

- 1/ preskúmanie hospodárskych pomeroch, v ktorých menšina žije a usilovanie o vyrovnanie týchto pomeroch,
- 2/ zvelebovanie kultúry menšinového národa,
- 3/ politická výchova,
- 4/ v prípade, že menšinový národ zaostáva, zámerne mu napomáhať pri jeho začleňovaní do vyšších foriem hospodárstva.

Stalin v referáte na XII. zjazde Komunistickej strany Ruska dňa 23. apríla 1923 veľmi ostro odsúdil nacionálny šovinizmus bývalého vládnuceho národa /ruského/ a žiadal vykorenenie tohto šovinizmu zo sovietskych orgánov, ale najmä z orgánov strany. Zdôraznil, že nacionálny šovinizmus bývalého vládnuceho národa je nebezpečnejší ako šovinizmus miestny, v okrajových územiach, lebo

je silnejší. Stalin poukazoval na to, že „triedna podstata národnostnej otázky vo vtedajších ruských pomeroch /roku 1923/ záležala v stanovení správnych vzájomných vzťahov medzi proletariátom bývalého veľmocenského národa a roľníctvom, predtým utiskovaných národov“. „K tomu, aby sa sovietska moc stala drahou i roľníctvu iných národností, je nutné, aby mu bola zrozumiteľná, aby s ním hovorila jeho materčinou, aby školy a mocenské orgány boli obsadzované ľuďmi z radov domáceho obyvateľstva, ktorí poznajú reč, mravy, obyčaje a spôsob života miestneho obyvateľstva. V tom je jeden zo základov národnostnej otázky vôbec a v sovietskych pomeroch zvlášť.“ Tieto Stalinove myšlienky sú nesmierne dôležité i pre našu otázku a môžeme s hrdosťou konštatovať, že potvrdzujú správnosť politiky našej strany v národnostnej otázke. Kto sedí v národných výboroch v Svidníku, v Medzilaborciach, či nie miestni Ukrajinci? Či naša strana v dvojročenke a najmä v päťročenke nevytýčila program vyrovnania životnej úrovne v celom štáte? Treba si len uvedomiť správnosť politiky našej strany a rozvinúť ju do podrobností.

Návrhy na konkrétne opatrenia strany a vládnej moci.

A. Opatrenia po línii strany.

- 1./ Treba stále utužovať jednotu strany. Ukrajinskí roľníci, robotníci a pracujúca inteligencia musia si plne osvojiť boj robotníckej triedy českého a slovenského ľudu o socializmus v ČSR. Stalin hovorí, že „komunisti v okrajových územiach musia byť zvlášť pevní, lebo sa priamo stretávajú s nacionalistickým hnutím“. Ukrajinskí súdruhovia si toto musia uvedomiť, musia sa učiť a učiť. Ukrajinskí komunisti musia sa dnes v období zosťreného triedneho boja orientovať na akčné úkoly strany, na zabezpečenie výživy národa, na úkoly, súvisiace s plnením plánov, na výstavbu a len potom na národnostné problémy. Úkolom komunistov je organizovať v prvom rade proletariát, pracujúcu časť národa a nie národ ako celok. Triedne a nie národné stanovisko vo všetkom!
- 2./ Ukrajinskí súdruhovia musia bojovať proti vlastným nacionálnym šovinistom, musia ich odhaľovať pred vlastným národom. Nesmia im dovoliť, aby forsírovaním úzko nacionálnych otázok odvracali pozornosť ukrajinského pracujúceho ľudu od konkrétnych hospodárskych úkolov. Ukrajinskí súdruhovia musia bojovať proti vlastným šovinistom tak, ako slovenskí súdruhovia musia neľútostne potierať nacionálny šovinizmus vo vlastných radoch a nezabúdať na Stalinove slová o veľkosti nebezpečia nacionálneho šovinizmu vládnuceho národa. Najmä v orgánoch strany, ktoré fungujú v okrajových územiach, obývaných Ukrajincami, treba potierať slovenský šovinizmus.
- 3./ Okresné orgány strany sú obsadené z väčšej časti miestnymi ľuďmi ukrajinskej národnosti. To je správne, len treba všestranne zvyšovať ich politickú uvedomelosť. Treba sa postarať o to, aby i v oblastných /krajských/ orgánoch strany boli riadne zastúpení Ukrajinci. Najmä, aby v týchto orgánoch bola jedna tajomnícka funkcia zverená vyspelému ukrajinskému

mu súdruhovi, ktorý by bol dostatočnou zárukou, že žiadny šovinizmus v stranických orgánoch dolu trpený nebude.

- 4./ Treba realizovať návrh súdruha Širokého, aby pri vedení strany bol jeden ukrajinský súdruh, ktorý by si okrem inej práce systematicky všimol ukrajinských otázok, referoval o nich ústrediu, činil návrhy, najmä po kádrovej časti. Tento súdruh by mohol byť v kontakte i s kontrolnou komisiou KSS, aby jej mohol predkladať návrhy vo veci skúmania činnosti vedúcich súdruhov, pracujúcich v ukrajinskom kraji, s tohto hľadiska.
- 5./ Boj proti ukrajinskému nacionálnemu šovinizmu musí byť organizovaný a vedený po línii strany, k tomuto účelu treba náležite využiť kampaň preverovania členov strany. Okrem toho treba využiť i ostatných možností. Ústredie strany nech vydá v tejto záležitosti osobitný obežník pre Oblastné a Okresné sekretariáty strany, ktorých sa táto záležitosť týka.

B. Opatrenia po línii vládnej moci.

1./ Hospodárska politika.

- a/ Treba zriadiť v rámci Plánovacieho a štatistického úradu pre Slovensko ukrajinské oddelenie, ktoré by si systematicky všimalo hospodárskych pomerov a zjavov v ukrajinských okresoch a podávalo pri zostavovaní štátneho hospodárskeho plánu návrhy za účelom postupnej likvidácie faktickej nerovnosti ukrajinských krajov. Takéto oddelenie by bolo treba organizovať i v rámci budúceho prešovského kraja.
- b/ Treba učiniť konkrétne opatrenia, aby obnova ukrajinských obcí bola urýchlene ukončená.
- c/ V rámci možností daných päťročným plánom treba urýchliť stavbu svidníckej hydrocentrály, doplniť železničnú a cestnú sieť v ukrajinských krajoch a pri dislokácii nových podnikov nezabúdať na tieto kraje. Najmä treba umiestniť 1 stredný priemyselný podnik do Bardejova a 1 do Medzilaboriec alebo Sniny. Ukrajinský ľud musí vidieť, že naša vláda prevádza likvidáciu faktickej hospodárskej nerovnosti nie len v relácii česko – slovenskej, ale i slovensko – ukrajinskej. Nezabúdať na to, že táto politická nerovnosť je prameňom národnostných treníc.
- d/ Ukrajinské poľnohospodárstvo je ešte zaostalejšie ako slovenské. V rámci roľníckej politiky našej vlády treba venovať zvýšenú pozornosť ukrajinským krajom, aby nezaostávali za ostatnými kraji. Slovenským družstevným ústrediam treba uložiť, aby družstevná sieť bola primerane rozšírená i na ukrajinské kraje. Do miestnych družstiev nech sú prijímaní miestni ľudia.

2./ Administratíva.

- 1./ V rámci personálneho odboru pov. vnútra nech je jeden referent Ukrajinec, poverený starostlivosťou o to, aby v miestnych a okresných orgánoch našej ľudovej správy sedeli miestni ľudia, ktorí ovládajú jazyk a miestne

obyčaje, lebo len tak naša ľudová správa a politika bude chápaná ukrajinským ľudom.

2./ Treba sa postarať o to, aby v budúcom prešovskom krajskom výbore boli Ukrajinci náležite zastúpení vo volených i úradníckych funkciách. Konkrétne návrhy nech podá oblastný výbor strany v Prešove.

3./ Kultúrna politika.

a/ Strana svojou autoritou musí pomôcť pri definitívnom riešení tzv. jazykovej otázky. Treba postupne, nie mechanicky, ale pevne odstraňovať chaos v tejto otázke. Nie je možné dnes trpieť, aby na tej istej škole učilo sa raz rusky a potom ukrajinsky, podľa toho, akého smeru je práve učiteľ. Je logické, že Ukrajinci, obývajúci severovýchodné okresy Slovenska, sú časťou veľkého etnosu žijúceho v Západnej a Zakarpatskej Ukrajine. I v týchto oblastiach /v býv. Haliči a Podkarpatskej Rusi/ za vlády buržoázie existovala tá istá „otázka“. I tam ľudia sa bili medzi sebou o jazyk: ukrajinský, ruský, či rusínsky, zatiaľ čo vlastná i cudzia buržoázia ich kľudne vykorisťovala. Dnes v týchto zemiach zvíťazil pracujúci ľud pod vedením Komunistickej strany a zlikvidoval tento „spor“. I u nás zvíťazil po februári pracujúci ľud a je na čase, aby sme i my zlikvidovali tento buržoáziu pestovaný „spor“. Treba to previesť analogicky, ako to urobili naši bratia za hranicou. Sú medzi nami ľudia, ktorí sa hlásia k „Rusom“ len preto, že za Karpatami je Sovietska Ukrajina, s ktorou oni nechcú mať nič spoločného, ani jazyk. Ukrajinskí komunisti nesmia byť vo vleku týchto reakcionárov!

b/ Treba dobudovať sieť ukrajinského školstva zriadením samostatnej odbočky pri Slovenskej pedagogickej fakulte, aby sa mohli doplňovať ukrajinské učiteľské kádry. Bez ukrajinského učiteľského dorastu by ďalšie trvanie ukrajinských škôl bolo iluzórne.

c/ V rámci budúcej ukrajinskej národnej inštitúcie treba vybudovať pracovný odbor, ktorý by sa staral o ukrajinskú národnú kultúru, o divadelníctvo, tance, ľudové umenie a pod. Tento odbor by sa zaoberal podobnou činnosťou ako Matica slovenská.

C./ Opatrenia po línii moci zákonodarnej.

1/ Treba vydať zákon, ktorý by zaručoval jazykové práva Ukrajincov v úradoch a školách. Po nadobudnutí platnosti novej ústavy, ktorá o týchto otázkach nehovorí, stratili právny podklad jazykové práva Ukrajincov, aspoň si to tak vykladajú byrokrati na úradoch, konkrétne na Pov. školstva a vnútra. /Zákaz dvojazyčnej predtlačky na čistopisoch pre okres Svidník – Povereníctvo vnútra č. 2122/48-sekr./ Niet dôvodu, aby sa neuzákonił fakticky stav, ktorý tu je.

2/ Treba zákonnou formou zaistiť ďalšiu existenciu ukrajinského školstva, najmä referátu pre ukrajinské školstvo pri Povereníctve školstva.

3/ Treba vydať normu o zriadení samostatnej ukrajinskej pedagogickej fakulty alebo o ukrajinskej odbočke pri Slovenskej pedagogickej fakulte.

D./ Opatrenia po línii ďalšej existencie ukrajinskej národnej inštitúcie.

- 1/ V rámci boja vedeného proti ukrajinskému nacionálnemu šovinizmu treba previesť očistu Ukrajinskej národnej rady od nacionalistov.
- 2/ Treba zvoliť pre Ukrajinskú národnú inštitúciu definitívny názov, ktorý by vystihoval pravé poslanie tejto inštitúcie.
- 3/ Dať tejto organizácii taký obsah, ktorý by bol zameraný k ukrajinským masám a nie na „vysokú politiku“, ako tomu bolo doteraz. Za podklad pre túto otázku treba vziať návrh s. Babeja, Kapišovského a Rohaľa, ktorý bol predložený predsedovi strany.
- 4/ Treba určiť štruktúru tejto inštitúcie, rozhodnúť, či zostáva doterajšia alebo či je treba uvažovať o novej. Taktiež treba rozhodnúť o spôsobe, ako doplniť plénum a prezídium obnovenej organizácie.
- 5/ Treba zaistiť v rozpočte prostriedky pre činnosť tejto inštitúcie.

Podotýkame, že nadhodená otázka je veľmi aktuálna. Treba, aby strana dala súdruhom, ktorí pracujú v ukrajinských krajoch, teoretickú a praktickú zbraň pre boj proti buržoáznemu nacionalizmu, jak na jednej, tak i na druhej strane.

Považujeme za veľmi potrebné, aby sa predsedníctvo strany touto otázkou zaoberalo na jednom z najbližších zasadnutí. Navrhujeme, aby na podklad rokovania o národnostnej otázke Ukrajincov bol vzatý tento návrh a aby na tieto rokovania Predsedníctva strany boli pozvaní jeden alebo viacerí ukrajinskí funkcionári strany.

Sme pevne presvedčení, že naša jednotná a mohutná Komunistická strana v čele so súdruhom Gottwaldom a Širokým vedie naše národy po správnej ceste k socializmu, že naša strana vyrieši i nacionálnu otázku tak úspešne, ako vyriešila doteraz všetky veľké otázky boja nášho pracujúceho ľudu s buržoázne-kapitalistickou reakciou.

Bratislava, Prešov, november 1948.

„Češť práci!“

[Dokument č. 3]

9. december 1948, Bratislava. 4 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský. Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o pomeroch medzi ukrajinským obyvateľstvom. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk.789. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948.

REZOLÚCIA

Predsedníctva KSS o pomeroch medzi ukrajinským obyvateľstvom.

I.

Predsedníctvo Komunistickej strany Slovenska zaoberalo sa na svojom zasadnutí dňa 9. decembra 1948 situáciou medzi ukrajinským obyvateľstvom na Slovensku a po podrobnom prerokovaní otázky dospelo k nasledujúcim uzáverom:

1. Ukrajinský ľud svojím pevným protifašistickým postojom za okupácie získal si vážnosť a úctu pokrokovej časti slovenského a českého národa. Partizánske oddiely, ktoré sa formovali v krajoch obývaných ukrajinským obyvateľstvom, našli morálnu a materiálnu podporu u tohto obyvateľstva. Najlepší synovia ukrajinského ľudu húfne vstupovali do radov partizánov. Po prechode frontu dobrovoľne sa hlásili do víťaznej ČA, ako aj do Čs. armády, bojujúcej pod vedením gen. Svobodu. Prevažná väčšina ukrajinského obyvateľstva zostala verná zásadám oslobodzovacieho boja a pokroku i po víťaznom ukončení vojny. V revolučných februárových dňoch, kedy domáca reakcia posmeľovaná zahraničnou, pokúsila sa o útok na pokrovú a slovanskú líniu našej politiky, ukrajinský ľud jednoznačne sa postavil na stranu pokrových síl českého a slovenského národa, vedeného Komunisticou stranou.

Naša Komunisticá strana, verná zásadám marxizmu a leninizmu, umožnila nebývalý rozvoj kultúrneho, hospodárskeho a politického života ukrajinského obyvateľstva. Nikdy v minulosti nemalo ukrajinské obyvateľstvo, žijúce na Slovensku, toľko škôl, také zastúpenie v zákonodarných zboroch, v orgánoch ľudovej správy, v úradoch, ako teraz.

Pod vplyvom politiky našej strany nastal sľubný rozvoj národného a kultúrneho života Ukrajincov a začala sa strácať nevedomosť a zaostalosť, ako smutné dedičstvo z časov maďarizácie a prvej buržoáznej ČSR. Ukrajinskému ľudu naskytili sa nebývalé perspektívy všestranného rozvoja a pokroku. Tento sľubný vývoj ukrajinského obyvateľstva, žijúceho na Slovensku, je ohrozený zhubnou činnosťou malomeštiacko-nacionalistických živlov. Spočiatku sa obmedzovala činnosť týchto živlov na rámec Ukrajinskej národnej rady, postupne však stadiaľ presakovala i ďalej do oblasti ukrajinskej školskej a kultúrnej politiky a zasiahla do určitej miery i rady ukrajinských súdruhov. Tento nacionalizmus nachádza svoje konkrétne formy – okrem iného – i v úsilí niektorých ukrajinských činiteľov, separovať sa od slovenského ľudu v najrôznejších smeroch (napríklad: slovenskí študenti neboli prijímaní do ukrajinských internátov, robili sa sústavne a zámerne separátne ukrajinské slávnosti, prejavovali sa i snahy vytvoriť samostatný ukrajinský kraj v rámci strany, ba aj úplne oslobodiť ukrajinských súdruhov od straníckej disciplíny). Tie-

to buržoázne nacionalistické tendencie niektorých ukrajinských súdruhov sa zvlášť jasne prejavovali v udalostiach okolo novej ústavy. Títo súdruhovia za hlavnú svoju úlohu pokladali tzv. zabezpečenie ústavných práv Ukrajincov. Nevideli hospodárske, kultúrne a iné problémy svojho kraja, nevideli skutočné problémy svojho ľudu, ale úzkoprse presadzovali formálne „zabezpečenie“ nacionálnych práv v ústave, hoci národným právam ukrajinského ľudu v ľudovodemokratickej ČSR nijaké nebezpečenstvo hroziť nemôže. Na tomto malomeštiacko-nacionalistickom stanovisku zotrvali i po prijatí novej ústavy Ústavodárnym zhromaždením. Zavierajú oči pred skutočnosťou, že naša májová ústava zaručuje všetkým občanom štátu (teda i Ukrajincom) právo na prácu, na odpočinok, na ochranu zdravia, právo na vzdelanie a všetky ostatné občianske práva. Nevidia, že úspešné splnenie dvojročného plánu zalieča rany, spôsobené ukrajinským okresom vojnou, nevidia radostné perspektívy päťročnice. Kvôli zachovaniu názvu „svojej rady“, svojej „Prjaševščiny“ boli by ochotní ľahkomyselne zavrhnúť celú ústavu 9. mája. Nevidia pochopiť, že víťazstvo ľudovej demokracie znamená podstatné posilnenie a zabezpečenie nacionálnych práv ukrajinského ľudu.

2. Predsedníctvo strany konštatuje, že vedúci súdruhovia, pracujúci v ukrajinských okresoch, nevedeli zavčas zaujať správne marx-leninské stanovisko v otázke buržoázneho nacionalizmu. Namiesto toho, aby všetku svoju pozornosť sústredili na plnenie akčných úloh strany, na obnovu zničených obcí, na riešenie konkrétnych úloh, ktoré sú blízke ukrajinským roľníkom, podľahli heslám malomeštiackeho nacionalizmu a niektorí dokonca konkurovali s nimi v stavaní nacionalistických požiadaviek. Tento nesprávny postoj spôsobil, že v niektorých vrstvách ukrajinského obyvateľstva vznikla neodôvodnená obava pred odbúraním nacionálnych práv ukrajinského obyvateľstva.
3. Ukrajinský ľud musí získať presvedčenie, že naša ľudovodemokratická vláda dáva mu nielen formálnu rovnoprávnosť, ale svojou politikou industrializácie Slovenska a veľkolepým plánovaním odbúrava odvekú hospodársku nerovnomernosť, čím odstraňuje korene všetkých nacionálnych treníc. Ukrajinský ľud najlepšie zabezpečuje svoje nacionálne práva vtedy, keď plní svoje hospodárske úlohy, svedomite prevádza osev, zveľaďuje živočíšnu výrobu, plní kontingenty, pracuje na obnove, stavia školy, keď svojou prácou a politickým uvedomením bude upevňovať moc a silu našej ľudovej demokracie, keď bude nekompromisne bojovať proti jej domácim a zahraničným nepriateľom.
4. Súdruhovia pracujúci v ukrajinských okresoch pre nedostatok boľševickej ostrážitosti nevedeli zabrániť preniknutiu reakčných elementov, prišlých zo Západnej a Zakarpatskej Ukrajiny do ukrajinských nacionálnych inštitúcií (UNR, divadlo, školy, fary). Tieto emigrantské elementy najrôznejších odtienkov, nepriateľské Sovietskemu zväzu, vedeli sa v novom prostredí uchýtiť a obnoviť svoju reakčnú činnosť. Ony sa najviac zaslúžili o rozdúchanie „jazykového boja“, ony najhorlivejšie dokazujú, že naši Ukrajinci nemajú nič spoločného s veľkým ukrajinským národom. Tieto emigrantské živly, v spojení s miestnou reakciou, mohli by sa stať pri nedostatku ostrážitosti nebezpečnou agentúrou medzinárodnej imperialistickej reakcie v našej republike.

5. Niektorí činitelia vo vedení Ukrajinskej národnej rady prevádzali politiku „tzv. národnej jednoty“ a chránili všetkých Ukrajincov /Rusov/ bez ohľadu na triedne rozvrstvenie ukrajinského obyvateľstva. Takáto politika je v rozpore s marx-leninizmom, lebo zakrýva zostrujúce sa triedne rozpory medzi ukrajinským pracujúcim ľudom a reakčnou buržoáziou. Okrem toho takáto politika napomáhala k tomu, aby zahraniční emigranti mohli sa uchýtiť u nás a prevádzať svoju rozvratnú činnosť.
6. Šarapatenie nacionalistických živlov medzi ukrajinským obyvateľstvom bolo umožnené aj nesprávnou kádrovou politikou oblastných a okresných vedení strany severovýchodných oblastí Slovenska, ktorá sa neopierala o robotníkov a drobných roľníkov, ale vyberala pracovníkov z radov meštianstva. Takisto nepochopenie so strany niektorých úradov a činiteľov pre potreby ukrajinského ľudu hnalo vodu na mlyn malomeštianskeho nacionalizmu.

II.

Nacionalizmus je jednou z najnebezpečnejších zbraní domácej i zahraničnej reakcie, najmä teraz v období zostreného boja spojených síl medzinárodnej reakcie s pokrokovými silami, vedenými Sovietskym zväzom, ako aj v období zostreného triedneho boja vo vnútri štátov, v ktorých ešte nevymizlo kapitalistické vykorisťovanie človeka človekom. Reakcia používa národnostných treníc ako prostriedku na rozbíjanie spoločného frontu pracujúcich jednotlivých národov, odvracia ich pozornosť od spoločných záujmov boja proti vykorisťovateľom a vháňa ich pod reakčný vplyv vlastnej nacionálnej buržoázie.

V záujme upevnenia bratského zväzku ukrajinského pracujúceho ľudu so slovenským a českým, ako aj v záujme ďalšieho pokojného napredovania ukrajinského obyvateľstva na ceste k socializmu, Predsedníctvo strany ukladá všetkým súdruhom, pracujúcim v severovýchodných oblastiach Slovenska, tieto úlohy:

1. Prvou úlohou komunistov zostáva utužovať jednotu strany. Mobilizovať všetky sily ukrajinského obyvateľstva na akčné úlohy strany, na zabezpečenie výživy národa, na úkoly súvisiace s plnením plánov, na obnovu a na ostatné otázky, spojené s prechodom k socializmu. Ukrajinský pracujúci ľud sa musí úplne zapojiť do úsilia československej robotníckej triedy o socializmus v ČSR. Stavba drevokombinátu vo Vranove, národného podniku Krížik, Odevy, hydrocentrály vo Svidníku, to nie je záležitosť len slovenskej časti obyvateľstva prešovského kraja, ale aj ukrajinskej. Obnova a výstavba priemyselných podnikov v prešovskom kraji nesmie vziať pre nedostatok pracovných síl, keď je všeobecne známe, do akej miery sú preľudnené kraje východného Slovenska. Poslanci ukrajinskej národnosti musia vystupovať v prvom rade ako poslanci komunistickej strany, aby bola jasná vedúca úloha našej Komunistickej strany vo všetkých smeroch.
2. Po februárovom víťazstve v podmienkach ľudovej demokracie stala sa Ukrajinská národná rada v doterajšom zložení a svojou úzkou nacionálnou náplňou, inštitúciou prekonanou. „Záruky“, ktoré táto inštitúcia skytala Ukrajincom v boji s reakčnou DS, sú nateraz zbytočné. Ukrajinský ľud potrebuje

dnes organizáciu iného typu, s iným obsahom, zameraným na potreby boja o socializmus, ktorý je spojený s hospodárskym a kultúrnym zveľaďovaním ukrajinského ľudu. Táto organizácia starala by sa predovšetkým o ukrajinskú národnú kultúru, o popularizáciu vedy, zakladala by čítárne, knižnice, kluby, starala by sa o divadelníctvo, tance, ľudové umenie. Mohla by v spolupráci s kompetentnými úradmi podchytiť a rozvinúť záujem ukrajinských roľníkov o včelárstvo, ovocinárstvo, o družstevníctvo a o nové výrobné formy.

Táto nová inštitúcia má byť masovou politicko-osvetovou organizáciou, vybudovaná na princípe dobrovoľného individuálneho členstva.

Úlohou tejto inštitúcie, pri zachovaní vedúcej úlohy Komunistickej strany, bude najmä starať sa o vhodnú stranícku literatúru pre školenie a zvyšovanie politického uvedomenia ukrajinského ľudu a jeho vedúcich kádrov.

3. Krajské vedenie strany v Prešove bude vydávať týždenník v ukrajinskej reči, ako orgán strany. Okrem toho vedenie novej ukrajinskej organizácie v spolupráci so stranou bude vydávať v ukrajinskom jazyku mesačník, ktorý by po každej stránke odzrkadľoval súčasný národný život ukrajinského obyvateľstva na Slovensku.

V súvislosti s krajským zriadením boli sústredené všetky okresy, v ktorých žije ukrajinské obyvateľstvo, do prešovského kraja, čím sa podstatne uľahčí organizačná, kultúrna a politická práca medzi týmto obyvateľstvom.

Ukrajinský pracujúci ľud môže sa s dôverou dívať v ústrety svojej budúcnosti v ľudovodemokratickej Československej republike, vedenej jednotnou, mohutnou Komunistickou stranou v čele so súdruhom Gottwaldom a Širokým.

[Dokument č. 4]

21. január 1949, Humenné. 11 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský. Návrh na riešenie postavenia ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva na Slovensku v oblasti politickej, ekonomickej, kultúrnej a legislatívnej, ktorého autorom bol Štefan Bunganič. Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave, f. Krajská správa ZNB Košice a útvary ZNB vo Východoslovenskom kraji (B 10), inventárna jednotka 1, šk. 1.

Národnostná otázka Ukrajincov (Karpatorusov) v ČSR.

Keď máme riešiť národnostnú otázku Ukrajincov (Karpatorusov) v republike, musíme ju riešiť tak, aby prestala byť otázkou. Učenie Marxa – Lenina – Stalina poskytuje nám dostatočný materiál aj záruku, aby i tie najzložitejšie otázky spoločenského života sa dali vyriešiť.

Naša republika prežíva štádium budovania socialistického poriadku. Budovanie socializmu v hospodárskom sektore už pokročilo hodne dopredu, aj otázka úplnej demokratizácie a rovnoprávnosti sa postupne s vývojom hospodárskych a pracovných podmienok uskutočňuje, lebo otázka úplnej a faktickej rovnoprávnosti všetkých národov a národností obývajúcich ČSR bez ohľadu na ich počet je spojená s otázkou výstavby socializmu, odpovedajúcemu učeniu Marxa – Lenina, Stalina. Len rodina bratských a rovnoprávných národov zaručí jednotu pracujúcej triedy.

Náš priateľský vzťah k republike Sovietov len získa na sile a úprimnosti, keď otázka Ukrajincov (Karpatorusov) bude úspešne vyriešená.

To isté sa môže povedať o vzťahu k ľudovodemokratickému Maďarsku. Keď maďarská pracujúca trieda bude požívať tu v republike úplnú slobodu, nebude mať pocit utláčaného národa, pomer medzi pracujúcim ľudom našej a Maďarskej republiky bude nielen oficiálne priateľský, ale aj v skutočnosti úprimný a srdečný. Postupne budú miznúť národnostné rozdiely a pracujúce triedy sa budú zjednocovať.

Prv, než by sme pristúpili k riešeniu národnostnej otázky Karpatorusov-Ukrajincov – v republike ČSR, musíme rozobrať, v akých hospodárskych, politických a kultúrnych podmienkach národ žije, akú zemepisnú polohu zaoberá a zhodnotiť jeho vývojový stupeň v súčasnej dobe na základe historického materializmu.

Ak je tu niekde nutné dialektické formulovanie problému, tak je to práve tu národnostnej otázky.

Aké sú teda politické, hospodárske a kultúrne vývojové podmienky, v ktorých žijú Karpatorusi (Ukrajinci) dnes v ČSR?

Karpatoruský (ukrajinský) ľud v Československu po oslobodení z fašistickej nadvlády sa stal politicky úplne rovnoprávny. Žije v štáte, kde pracujúci ľud združený v Národnom fronte na čele s Komunistickou stranou prevzal úplne moc do svojich rúk. Trieda vykorisťovateľov v hospodárskom živote z väčšej časti bola zlikvidovaná a posledné zbytky kapitalizmu budú v blízkej budúcnosti úplne odstránené. Sú dané predpoklady na ďalší rozvoj priemyslu, na zmechanizovanie

poľnohospodárstva a na zvýšenie životnej úrovne pre každého pracujúceho človeka.

Na kultúrnom poli bol po oslobodení zriadený referát, ktorý spravuje sieť ľudových a stredných škôl. Bolo organizované Národné divadlo. V revolučnej dobe po oslobodení sa utvorila politická a kultúrno-národnostná inštitúcia Ukrajinská národná rada.

Avšak nesmieme zabúdať, že oslobodenie zastihlo karpatoruský (ukrajinský) ľud nepripravený, aby plne mohol využiť blahodárny účinok takého ďalekosiahleho významu, ako bolo oslobodenie z fašistického područia a ustanovenie pokrokovej ľudovo-demokratickej republiky. Prečo zastihlo oslobodenie ľud nepripravený?

1. Za prvé preto, že v dôsledku mnohostoročného politického, hospodárskeho a kultúrneho útisku nachádza sa na veľmi nízkej úrovni maloroľníckeho hospodárstva a pastvinárstva. Po dlhé stáročia bol rezerváciou lacnej pracovnej sily a kapitalistického vykorisťovania.
2. Za druhé, že sa nachádza v štádiu vývoja pracovných pomerov a výrobných prostriedkov, ktorý ešte nedosiahol kapitalizmus. Teda nemá, alebo skoro nemá vlastného proletariátu. Nemá tú triedu, ktorá je aktívnym prvkom v budovaní ľudovodemokratického štátu a socializmu.
3. Za tretie preto, že nemá vlastné meštiactvo, ktoré podporuje utvorenie národnostného uvedomenia, pomáha vzrastu kapitalizmu a tým aj vzrastu podmienok pre vznik národnostných štátov.
4. Za štvrté preto, že v dôsledku už spomenutých neblahých, historických podmienok nebol a ani nie je dostatočne národnostne uvedomelý. Je na nízkej kultúrnej úrovni s nepatrným počtom inteligencie, taktiež z väčšej čiastky neuvedomelej a nepokrokovej, odchovej uniatskou cirkvou, ochotne prisluhujúcej buržoázne-kapitalistickým elementom vládnuceho národa.

„Národnostná rovnoprávnosť sama o sebe veľmi významná politická vymoženosť, predsa hrozí, že zostane prázdny slovom, ak nie sú naporúdzi dostatočné prostriedky a možnosti pre využitie tohto veľmi dôležitého práva. Je nepochybné, že pracujúce masy zaostalých národov nemajú sily využiť poskytované im „národnou rovnoprávnosťou“ práva v takom stupni, v akom ich môžu využiť pracujúce masy pokročilých národností: zdedená z minulosti faktická nerovnosť národností (kultúrna a hospodárska), ktorú nemožno odstrániť za jeden, dva roky, vychoďí na povrch.“ Toto sú slová s.[úduha] Stalina a dajú sa veľmi dobre aplikovať na našu otázku. Karpatoruský (ukrajinský) ľud, ktorý vôbec ani nevkočil do kapitalizmu, nemá alebo takmer nemá svoj proletariát, nehľadiac na uskutočnenie rovnoprávnosti nie je schopný v dostatočnej miere využiť vydobyté práva pre svoju kultúrnu a hospodársku zaostalosť. Preto je nezbytné potrebné, aby víťazný proletariát pokročilejšieho národa prišiel mu na pomoc, skutočnú a stálu pomoc vo veci jeho kultúrneho a hospodárskeho rozvoja, aby mu pomohol povzniesť sa na vyšší stupeň vývinu, dohoniť predbehnuvšie národy. Bez tejto pomoci nemožno zaviesť pokojné spolužitie a bratskú spoluprácu pracujúceho ľudu rozličných národov a národností.

Okrem toho máme posúdiť zemepisnú polohu osídlenia Karpatoruského ukrajinského ľudu, objasniť aj medzinárodné politické obdobie boja progresívnych síl s kapitalizmom a imperializmom. Karpatoruský (ukrajinský) ľud obýva južné svahy Karpát, údolie riek a potok pozdĺž štátnych hraníc s Poľskom, v súvislej klinovite sa zužujúcej forme počínajúc štátnymi hranicami so Sovietskym zväzom a končiac údolím rieky Poprad. V minulosti bol sústavne vytlačovaný z úrodných rovín, taktiež z miest a mestečiek statkármi, buržoáznym meštiactvom a malomeštiactvom vládnuceho národa. Aj proces odnárodňovací v tomto smere sa jednak sústavne prevádzal a jednak samočinne prebiehal. Z toho dôvodu neexistuje ani jedno väčšie kultúrne stredisko, kde by sa sústreďoval kultúrny a politický život.

Karpatoruský (ukrajinský) ľud tvorí súvislý etnografický celok s obyvateľstvom zakarpatskej oblasti, ukrajinskej zväzovej republiky. Spravodlivo odhadnutý jeho počet činí 120 – 140.000.

Otázku riešime v dobe, keď imperialistické sily sú v zostrenom boji so vzrastajúcimi silami demokratických hnutí po celom svete za úplnú demokratizáciu a nezávislosť utláčaných a koloniálnych národov.

Úloha pokrokových síl v tomto boji má sa prejavovať v potlačovaní buržoázneho nacionalizmu, v prevedení úplnej demokratizácie spoločenského života a v utvorení faktickej rovnoprávnosti národov a národností.

Sila ľudovodemokratických štátov, opierajúcich sa na Sovietsky zväz v boji s medzinárodným imperializmom o toľko bude pevnejšia a mohutnejšia, nakoľko budú tieto ľudovodemokratické štáty vedieť úspešne u seba doma vybudovať socialistický spoločenský poriadok, ktorého neoddeliteľnou súčasťou je leninsko-stalinské riešenie národnostnej otázky.

Sovietsky zväz nám môže byť vzorom, ktorý úspešne prešiel skúškou veľkej vlasteneckej vojny.

Keď sme rozoberali podmienky, v ktorých sa vyvíjal karpatoruský (ukrajinský) ľud na území ČSR, preskúmame formy riešenia národnostnej otázky.

„Národ má právo slobodne určovať svoj osud. Má právo zariadiť sa tak ako chce, pravda, neupierajúc práva iným národom. To je nesporné.“ A ďalej toto: „Právo na samourčenie znamená, že národ sa môže zariadiť podľa svojho želania. Má právo zariadiť si život podľa zásad autonómie. Má právo naviazať s inými národmi federatívne vzťahy. Má právo úplne sa odtrhnúť. Národ je suverénny a všetky národy sú rovnoprávne“ (J. Stalin – o národnostnej otázke, str. 27).

Na VII. aprílovej konferencii boľševikov mal s. Stalin referát o národnostnej otázke. Z textu rezolúcie o nacionálnej otázke načim citovať dôležité body:

1. Všetkým národom priznáva sa právo na oddelenie a utvorenie samostatného štátu. Toto právo neslobodno zameňovať s otázkou účelnosti oddelenia tohto alebo oného národa, tej alebo inej chvíli.
2. Strana požaduje rozsiahlu teritoriálnu autonómiu, zrušenie poručníkovania zhora, zrušenie záväzného štátneho jazyka a určenie hraníc samosprávnych a autonómnych oblastí na podklade hospodárskych a životných pomerov ná-

rodnostného zloženia obyvateľstva atď., ktoré má uvážiť samotné miestne obyvateľstvo.

3. Strana rozhodne odmieta tzv. „kultúrne-nacionálnu autonómiu“.
4. Strana žiada, aby bol vydaný zákon, rušiaci akékoľvek privilégia jedného z národov, akékoľvek porušovania práv národnostných menšín.

Súdr. Stalin odmieta kultúrne národnostnú autonómiu, ktorá bola propagovaná v Rakúsko-Uhorsku.

Rakúski sociálni demokrati pokúšali sa pomocou kultúrnej autonómie koncom minulého storočia rozriešiť najprv národnostnú otázku izolovane od ostatných otázok a skončili veľmi smutne, lebo

- a) neuznávali právo na oddelenie, neposkytovali národom a národnostiam úplnú plnoprávnosť a dávali len „kultúrne práva“;
- b) tvorili medzitriedny národný zväzok, pre všetkých príslušníkov národa v národno-kultúrnom spoločenstve. Z toho vysvitá, že riešenie protirečilo priebehu triedneho boja, dávalo sa na cestu nacionalizmu.

„Nebola Ukrajinská národná rada“ typicky kultúrno-národným spoločenstvom, ktoré vychovávalo na cestu k nacionalizmu?

Generálnym tajomníkom tejto kultúrno-národnostnej organizácie od jej založenia je súdruh Rohal'-Il'kiv. Podívejme sa, aký on podáva návrh na riešenie národnostnej otázky. Súdruh Rohal' vo svojom návrhu, ktorý obsahuje veľa cenných úsudkov, ale taktiež veľa jednostranných a nesprávnych názorov, navrhuje kultúrnonárodnostnú autonómiu.

Toto odmietnutie kultúrno-národnostnej autonómie je však len formálne, lebo úzkostlivo sa pridržiava uzákonenia kultúrnych ustanovizní, zavrhuje teritoriálnu autonómiu, ba čo viac, ani necituje uznesenia strany správne, ale tak, ako sa to jemu hodí do krámu. To je teda základná chyba, ktorej sa dopúšťa s. Rohal'.

„Uznesenie strany žiada, aby bol vydaný základný zákon rušiaci akékoľvek privilégia z jedného národov, akékoľvek porušovania práv národnostných menšín“. (VKS(b) str. 162 ods. 6). a s. Rohal' to pretvoril na:

„Národnostným menšinám zvláštne zákony, ktoré by im zaručovali slobodný rozvoj.“ Takéto svojvoľné prekrucovanie uznesení neposlúži ani ku cti súdruha Rohaľa, ani k správnemu riešeniu otázky.

Súdruh Rohal' žiada uzákoniť kultúrne ustanovizne, ako Ukrajinský školský referát, kultúrno-národnostnú organizáciu na spôsob Matice slovenskej (ešte zatiaľ bez ustálenia názvu), žiada vydať jazykový zákon, umožňujúci používanie ukrajinského jazyka v úradoch atď. Tieto kultúrne ustanovizne majú údajne zaručiť slobodný rozvoj pre karpatoruský (ukrajinský) ľud.

Súdruh Stalin dostatočne vysvetlil vo svojej knihe, že kultúrne ustanovizne nemôžu zaručiť nikomu žiadne práva, lebo ak niet v krajine úplnej demokracie, niet ani záruk „úplnej slobody kultúrneho vývinu“. Jedine teritoriálna autonómia pre národy a národnosti, majúce určité triedne zloženie a zaoberajúce určité súvislé územie zaručuje im slobodný rozvoj.

Jedine celoštátny zákon, daný na základe úplnej demokratizácie krajiny a zakazujúci bez výnimky všetky podoby národnostných privilégií, zaručuje pre také rozptýlené národnostné menšiny, ako sú napr. Židia, Cigáni, Slováci a Karpatorusi (Ukrajinci) v českom pohraničí rovnoprávnosť vo všetkých podobách.

Toto je teda základ, na ktorom treba budovať a riešiť národnostnú otázku, a nie to, čo nám predkladá s. Rohal'. Toto, čo nám predkladá s. Rohal', je stanovisko nesocialistické, odporuje učeniu Lenina – Stalina a preto je neprijateľné. Nerieši národnostnú otázku, ale naopak ešte ju zamotáva. Povzbudzuje slovenský nacionálny šovinizmus, šovinizmus bývalého vládnuceho národa, ktorý je nebezpečnejší, lebo je silnejší. Povzbudzuje tiež miestny nacionálny šovinizmus.

Teda oblastná (teritoriálna) autonómia je správnym riešením národnostnej otázky Karpatorusov-Ukrajincov v Československu. Teritoriálna autonómia dáva základy pre budovanie spoločnej kultúry pre pracujúce masy rôznych národností.

Na X. zjazde Všeruskej komunistickej strany v r. 1921 boli prijaté ďalšie tézy s. Stalina o národnostnej otázke. Z týchto téz citujem len tie, ktoré sa bezprostredne vzťahujú k rozobranému problému.

Pracujúcim masám predtým utlačovaných národov a národností má sa pomôcť.

- a) rozvinúť a upevniť si sovietsku (v našom prípade ľudovodemokratickú, pozn. autora) štátnosť vo formách zodpovedajúcich národnému charakteru týchto národov.
- b) zriadiť vo vlastnom jazyku rokujúce súdy, administratívu, hospodárske a vládne orgány, zložené z miestnych ľudí, poznajúcich život a psychológiu miestneho obyvateľstva.
- c) vybudovať si tlač, školy, divadlá, spolárstvo a vôbec kultúrno-osvetové ustanovizne vo vlastnom jazyku.

Vráťme sa k formám riešenia národnostnej otázky.

- I. Majú Karpatorusi (Ukrajinci) v daných podmienkach uplatňovať právo na oddelenie od ČSR?

Nie, lebo jednak za daných pomerov je to neuskutočniteľné a jednak v Československej republike majú zaistenú cestu k socializmu, k socialistickému spoločenskému poriadku a sú tiež potrební v republike v záujme boja progresívnych síl s reakciou.

- II. Majú teda žiadať oblastnú (teritoriálnu) autonómiu?

Už z toho, čo bolo predtým povedané, vysvitá, že majú.

Napriek tomu s. Rohal' tvrdí, že „ťažko, lebo ich je príliš málo“ a pritom neuvádza žiadne číselné údaje. Také argumenty sa dajú ľahko vyvrátiť faktickými údajmi.

Podľa približných odhadov je Karpatorusov (Ukrajincov) v Československu asi 120 až 140-tisíc. Tento počet je skôr skromný, ako prehnaný.

V Sovietskom zväze podľa štatistických dát (sčítanie ľudu zo dňa 9. januára 1939) žije veľa národov a národností s približne podobným počtom príslušníkov a predsa majú autonómne republiky alebo autonómne oblasti. Ako príklad uvádzam niekoľko prípadov:

Kara-kalpakov je 186.000 – majú autonómnu republiku,
Kabardincov je 164.000 – majú autonómnu republiku,
Ingušov je 92.000 – majú autonómnu republiku,
Adygejcov je 89.000 – majú autonómnu oblasť,
Abchazov je 59.000 – majú autonómnu republiku.

Ako sami vidíte, argument s. Rohaľa, že údajne „je ich príliš málo“, stráca úplne akýkoľvek reálny podtlak.

Prv ale ako by som konkrétne načrtnol zásady teritoriálnej autonómie Karpatorusov (Ukrajincov) v ČSR, chcem sa zaoberať otázkou pomenovania a ustálenia literárneho jazyka toho ľudu.

Dosiaľ sa užíva dvojitého pomenovania „ruský a ukrajinský“, čo je vonkoncom nesprávne. Lebo tu niet dvoch národov, ale je jeden jednotný národ, hovoriaci na niekoľko veľmi blízkych nárečiach. Ľud nám o sebe hovorí „my ruskyja ľude“ – „my ruskyja“. Takto sú pomenované mnohé dediny – Ruskoje, Rusjka, Poruba¹, Rusjkij Potok, Rusjka Kajňa, Rusjkij Hrabovec atď. V kultúrno-historickom vývoji sa utvoril názov Rusíni, Uhrorusi – Karpatorusi. Národní buditeľia a spisovatelia používali ruský (veľkoruský) jazyk a táto tradícia sa uchovala až podnes, kedy ruský jazyk má všeobecné použitie a rozšírený ako spisovný jazyk. Súbežne s jazykom spisovným sa hodne používa ľudových nárečí.

Utvorenie však veľkého ukrajinského národa s osobitnou kultúrou a literárnym jazykom, utvorenie na tomto základe suverénneho ukrajinského štátu ako Zväzovej republiky, prinieslo úplne nový prvok do riešenia karpatoruskej (ukrajinsko-rusínskej) otázky. Náš ľud nemôže si prisvojovať názov ruský, lebo tento názov používa sa výlučne pre veľkoruský národ. Môže teda, nakoľko je etnograficky najbližší ukrajinskému národu, používať názov ukrajinský a pripojiť sa k ukrajinskej kultúre, k vzdelanosti a k ukrajinskému literárnemu jazyku, alebo môže utvoriť na základe historickej a hospodárskej minulosti zvláštnu vetvu východoslovanských národov s názvom karpatoruský národ. Takto utvorený karpatoruský národ môže používať, keď chce ruský literárny jazyk (ako to robil istú dobu bieloruský národ), alebo môže si utvoriť na základe historických skutočností, povahových, nárečových a charakterových zvláštností svoj vlastný literárny jazyk. Otázka sa môže riešiť len vývojom. Každý národ si sám musí určiť svoj osud. Používať násilné metódy v tejto veci, nútiť povedzme ľud, aby prijal ukrajinské pomenovanie, ukrajinský literárny jazyk a kultúru by bolo nedemokratické a nesocialistické.

1 Nejde o dve obce Rusjka a Poruba, ale o jednu obec Ruská Poruba, ktorá do roku 1950 patrila do okresu Medzilaborce.

Toto je obširná téma, ktorá vyžaduje samostatného rozpracovania. Jedno je isté, a to nesprávnosť dvojitého pomenovania „ruský a ukrajinský“, lebo tu niet dvoch národov, ale len národ jeden. Tento jednotný národ nemôžeme menovať národom ruským (napriek tomu, že on sám sa nazýva ruskyj), pretože národom ruským sú výlučne Veľkorusi. Ostáva teda jedine pomenovanie buď karpatoruský, alebo ukrajinský. Otvorenie karpatoruského národa ešte oficiálne sa neuskutočnilo. A celá záležitosť je tiež spojená s vývojom Zakarpatskej oblasti, ktorá je súčasťou Ukrajinskej republiky. Každé separátne riešenie od riešenia v Sovietskom zväze by bolo proti záujmom pracujúcej triedy. Otázka je zatiaľ otvorená a čaká na riešenie. Záleží len na tom, či karpatoruský národ sa chce spojiť s národom ukrajinským do jedného celku, alebo chce ostať samobytným národom, event. s vlastným literárnym jazykom, to ukáže budúcnosť.

Zatiaľ načim ostať v používaní ruského literárneho jazyka, ktorý má historickú, kultúrnu tradíciu a všeobecné praktické použitie. Ovšem to neznamená, že majú byť robené prekážky používania ukrajinského jazyka.

Súdruh Rohal' nechce vidieť tieto skutočnosti a vystupuje tu nie ako marxista, ale ako ukrajinský nacionalista.

Vráťme sa ale k otázke teritoriálnej autonómie. Aké výhody bude mať, aký pokrok bude znamenať, prípadne na aké ťažkosti bude narážať uskutočnenie oblastnej autonómie pre karpatoruský (ukrajinský) pracujúci ľud.

Zásada oblastnej autonómie veľmi jednoducho a úspešne vyrieši opatrenia po línii strany, po línii vládnej moci, ako aj po línii moci zákonodarnej.

A. Po línii strany.

„Záujmy robotníckej triedy vyžadujú zlúčenie robotníctva všetkých národností Ruska v jednotlivých proletárskych organizáciách v organizáciách politických, odborových, družstevných, vzdelávacích atď. Jedine takéto zlúčenie robotníctva rôznych národností v jednotlivých organizáciách umožní proletariátu viesť víťazný boj proti medzinárodnému kapitálu a buržoáznemu nacionalizmu“ (VKS/b/, v rezolúciách, diel I. str. 239-240).

„Zomknutie robotníkov všetkých národností Ruska tam, kde sú, v jednotné a celistvé kolektívy, pomknutie takýchto kolektívov v jednotnú stranu – takáto je úloha. Samo sebou sa rozumie, že takáto stavba strany nevyklučuje, lež predpokladá širokú oblastnú autonómiu vo vnútri jednotného stranického celku.“ (J. Stalin, o národnostnej otázke str. 66).

Vychádzajúc zo zásady oblastnej autonómie, aká je teda úloha?

1. Utvoriť oblastný výbor, na území, ktoré bude zaoberať autonómna oblasť, podriadený Ústrednému výboru strany (v prípade Krajskému výboru strany v Prešove), ako stranický medziorgán medzi okresnými výbormi autonómnej oblasti a Ústredným výborom (event. Krajským výborom v Prešove), Oblastný výbor musí mať taký počet tajomníkov, aký je potrebný k zvládnutiu všetkých záležitostí zverených autonómnej oblasti.

2. Utvoriť oblastné orgány masových organizácií, Jednotný zväz žien, Zväz mládeže, Zväz roľníkov atď., ako organizačné zložky krajských orgánov (prípadne ústredných orgánov) masových organizácií. Zavedie sa poriadok do masových organizácií. V oblastnom merítke nebude teda Zväz žien a Zväz karpatských žien, nebude Zväz mládeže slovenskej a Zväz mládeže Karpát, ale len jednotné zväzy mládeže, žien, roľníkov, ktoré budú organizačnými zložkami celoštátnych masových organizácií.

Toto opatrenie – v skutočnosti nie na slovách – utvorí jednotu pracujúcich v celom spoločenskom živote bez ohľadu na národnosť a náboženstvo.

Toto opatrenie fakticky posilní boj proti elementom slovenského nacionalizmu, nacionalizmu býv. vládnuceho národa, ako aj proti miestnym nacionálnym šovinistom. Obidva nacionalizmy stratia živú pôdu pre rozvrat a nebudúhatiť kľudnú a bratskú spoluprácu.

B. Po línii vládnej moci.

Zo zásady teritoriálnej autonómie, ktorú sme prijali za základ, vyplýva utvorenie karpatoruskej (ukrajinskej) autonómnej oblasti.

Po vzájomnej dohode zodpovedných činiteľov bude vymedzené územie, tvoriace autonómnu oblasť. Oblasť sa vymedzí nie podľa zásady úzkostlivo vybratej etnografickej hranice, ale s ohľadom na hospodársky život a komunikačné spojenie. Oblasť sa pritom utvorí tak, aby mala väčšinu karpatoruského obyvateľstva a aby mala jedno mesto strednej veľkosti (5 až 8.000 obyvateľov), kde by sa dali sústrediť oblastné orgány strany, administratívne úrady a oblastné organizácie.

Najvyšším a ľudovým orgánom oblasti bude Oblastný výbor, zvolený ako ostatné ľudové orgány v republike. Oblastný výbor si zvolí predsedu, podpredsedu a 5 ľudových referentov. Voľbu týchto funkcionárov schváli Ministerstvo vnútra (poľažne Povereníctvo vnútra). Predseda alebo podpredseda s ľudovými referentmi utvoria radu, rozhodujúcu vo všetkých dôležitých záležitostiach a zodpovedajúcu Oblastnému výboru. Oblastný výbor si zriadi uje na vybavovanie agendy úrad.

Ľudoví referenti (respektíve nimi vedené oddelenie) budú mať na starosti tieto záležitosti:

1. Školské a kultúrne veci.

Príslušný referent bude spravovať všetky druhy a stupne škôl, má právo zriaďovať nové školy, bude rozhodovať v personálnych otázkach, bude mať dozor nad kultúrnymi a divadelnými spolkami, bude dozeráť nad činnosťou osvetových pracovníkov, bude organizovať kultúrne domy a knižnice, bude dbať o úplnú likvidáciu negramotnosti. Vo veciach slovenských škôl na území autonómnej oblasti, sa dohodne vždy s krajským školským referentom.

2. Sociálne a zdravotné veci.

Príslušný referent bude organizovať sociálne zdravotnú službu na dedinách a mestečkách, bude zriaďovať kurzy pre sociálne zdravotné pracovníčky a pre pôrodné asistentky, bude zriaďovať pôrodné domy na dedinách, na jeho návrh menuje Povereníctvo zdravotníctva služobný a lekársky personál pre nemocnice. Bude dozeráť nad činnosťou sociálnych domov a útulkov, bude podávať návrhy na menovanie zamestnancov a prednostov Úradov ochrany práce.

3. Administratívne veci.

Príslušný ľudový referent spolu s prednostom Oblastného úradu výboru bude spravovať tento úrad, bude vykonávať tiež dozor nad úradmi Okresných národných výborov, bude sa starať o volebnú agendu v prípade volieb, bude rozhodovať vo veciach štátneho občianstva a ako odvolacia inštančia vo veciach vyvlastňovacích a živnostenských, a tiež bude rozhodovať vo všetkých tých veciach administratívnych, na ktoré bude zmocnený vyššou vládnu inštanciou.

4. Technické a národnostné veci.

Príslušný ľudový referent spolu s technickým oddelením bude pečovať o urýchlené dokončenie obnovy vojnou zničených obcí, bude podávať návrhy Ústrednému plánovaciemu úradu na budovanie priemyslu a iných verejných prác a stavieb za účelom likvidácie nerovnosti, ktoré existuje v porovnaní so západnými krajinami.

Bude pečovať o zriaďovanie družstiev všetkého druhu, o zriaďovanie strojových staníc, o racionalizáciu pôdohospodárstva a podobne. Bude viesť štatistické dáta a kontrolu výkonu celého pracovného procesu v oblasti.

5. Finančné veci.

Referent pre finančné záležitosti bude viesť finančné hospodárstvo ľudovej správy oblasti, bude viesť účtárenň pri Oblastnom výbore a tiež financovať výdavky ostatných referátov v rozsahu, ktorý bude dohodnutý s ústrednou vládou. Bude spolupracovať pri zostavovaní celoštátneho rozpočtu a záverečného účtu.

Spomenuté opatrenia sú len rámcového rázu a podobné vypracovanie návrhu na oblastnú správu potrebuje spoluprácu odborníkov. Celý národ nebude mať viac ako 30 – 40 zamestnancov a nevyžiada si veľký finančný náklad. Takáto oblastná autonómia vyrieši celý problém na základe ľudovodemokratickom a postaví všetky kultúrne, školské a iné úrady a spolky pod priamu kontrolu ľudu – teda pod kontrolu pracujúcej triedy.

C. Po línii moci zákonodarnej.

Po línii moci zákonodarnej nebude potrebné vydať celý rad zákonov, ktoré údajne majú zaručovať kultúrne práva, postačí vydanie zákona o autonómnej oblasti a vydanie celoštátneho zákona o úplnej demokratizácii republiky a zakazujúci akékoľvek národnostné privilégia.

Oblastný výbor bude dbať, aby zákony a nariadenia ústredných orgánov štátu boli záväzné pre všetkých občanov autonómnej oblasti.

Týmto sme vyčerpali všetky opatrenia, spojené s utvorením autonómnej oblasti.

- o -

Karpatoruský (ukrajinský pracujúci) ľud sa hromadne zúčastnil nielen v oddieloch čsl. zahraničného vojska, kde tvoril jadro tohto vojska, ale aj v početných partizánskych odriadoch. Bojoval a krvácal za oslobodenie republiky, za novú a lepšiu republiku, ako bola prvá buržoázna demokratická republika. Preto je pevne presvedčený, že tie demokratické a socialistické zásady, na ktorých sa nová republika buduje, zaručia mu slobodný rozvoj, bratské a skutočné rovnoprávne spolunažívanie so slovenským a českým pracujúcim ľudom.

- o -

Z príležitosti informatívnej návštevy u podpredsedu vlády s. Širokého boli prediskutované niektoré otázky. Riešenie prevážnej časti týchto otázok priamo vyplýva z tohoto návrhu – niektoré potrebujú ešte dodatočného osvetlenia.

I.

„Prvým zjavom, ktorý vzbudzuje pozornosť vedúcich funkcionárov strany, je veľmi vystupňovaná precitlivosť nacionálna a strach o práva. Táto precitlivosť sa prejavila napríklad i v požiadavkách pojatia národnostných práv do ústavy (požiadavok z 12. mája 1948)“.

Odpoveď: Pracujúci (robotníci a roľníci) nie je precitlivý. On je zvyklý na zlé časy národnostného a hospodárskeho útlaku, keď musel drieť na kapitalistov a veľkostatkárov. Teraz sa s dôverou díva do budúcnosti, lebo vie, že žije v slobodnej ľudovodemokratickej republike a staré časy národnostného útlaku a hospodárskeho vykorisťovania sa nikdy nevrátia. Znamky nacionálnej precitlivosti prejavovali niektorí inteligenti, ktorí sa ničomu nenaučili. Nenaučili sa ani najzákladnejším poučkám marx-leninskej teórie budovania socializmu. Dožadovali sa národnostnej autonómie, uzatvárali jednotný národnostný celok v Ukrajinskej národnej rade a v tomto duchu vplývali aj na masy, nezaujali nikdy triedne stanovisko k otázke. Pri každej príležitosti vyzdvihovali požiadavky zriadenia kultúrnych ustanovizní, zriadenia rôznych referátov, zaistenia práv v ústave atď.

A neobsahujú aj teraz návrhy, predložené s. Rohaľom tie isté chyby?

Miesto toho, aby ako generálny tajomník Ukrajinskej národnej rady a vedúci funkcionár strany poučil ostatných súdruhov a uviedol ich na správnu cestu, zvädza ich na mylnú cestu. Niektoré skutočnosti vedome skresľuje. S penou v ústach útočí na ukrajinských nacionálnych šovinistov, ale ani prstom nepohol, aby ich zo svojej blízkosti odstránil.

Uskutočnením práv na základe teritoriálnej autonómie úplne vymiera národnostná otázka, nacionálna precitlivosť stratí akúkoľvek reálnu pôdu pod nohami.

II.

Druhý bod dá sa zhrnúť takto:

Vážnym nebezpečím je činnosť benderovských a bielogvardejských skupín, ktoré s pomocou niektorých miestnych ľudí vyvíjajú činnosť v prospech cudzej moci, smerujúcu proti ľudovodemokratickému poriadku republiky Československej a takisto proti nášmu vernému spojencovi Sovietskemu zväzu.

Treba si položiť otázku, aké rozsiahle je toto nebezpečenie?

Aké sú to sily, ktoré ho zapríčiňujú? Má živnú pôdu medzi masami tunajšieho pracujúceho ľudu? Kontrarevolučná činnosť je inšpirovaná a všemožne podporovaná zo zahraničia imperialistickými veľmocami, zainteresovanými v oslabení ľudovodemokratických štátov, v poškodzovaní týchto štátov a Sovietskeho zväzu. Používané sú prostriedky, ktoré sú k dispozícii. Vycvičujú sa celé vojenské oddiely z politických uprchlíkov a zradcov. Ukrajinskí nacionalisti z bývalej Hitlerovej „SS divizion Galizien“ sú zvlášť oddanými služobníkmi pre takého účely. Úloha Vatikánu v tejto činnosti tiež nie je tajnosťou.

Kontrarevolučné hnutie nemá pochopenia v masách karpatoruského (krajinského) pracujúceho ľudu, ani žiadnu materiálnu alebo morálnu podporu od neho nedostáva. – Naopak boli prípady, kedy došlo k otvoreným zážkám medzi roľníkmi a benderovcami. Ukrajinské nacionálne hnutie, ktorého nositeľmi sú benderovci, nemá nijaký ohlas a je úplne cudzí medzi ľudovými masami. Podporujú však kontrarevolúciu a špionáž utečenci zo Sovietskeho zväzu, ktorí sa dali pod ochranu uniátskej cirkvi. Niektorí duchovní a mnísi, ktorých počet sa nápadne zvýšil, a taktiež niektorí pomýlení inteligenti sú priamymi alebo skrytými napomáhačmi kontrarevolučnej činnosti. Je teda ťažkým problémom likvidovať takúto činnosť? Nie. Nemá hlboké korene. Nemá tuhý život. Rozrastie sa a nadobudne nebezpečných foriem, keď naša bedlivosť bude otupená, keď nič nepodnikneme, aby sme túto činnosť rázne po bolševicky zlikvidovali.

Odpovede na ďalšie otázky, ktoré boli predmetom rozhovorov, vyplývajú z toho, čo už bolo skôr povedané.

Aká úloha má pripadnúť Ukrajinskej národnej rade? Aké nové pomenovanie má dostať? Citujme s. Stalina: „Nebudeme podporovať akékoľvek ustanovizne a obyčaje národa, budeme obhajovať iba právo, aby sám určoval svoj osud, agitujúc súčasne proti škodlivým obyčajam a ustanovizniam s tým cieľom, aby bola daná možnosť pracujúcim vrstvám tohto národa zbaviť sa ich.“ K tomu netreba nič dodať. Zriadením oblastnej autonómie sa rada likviduje. Môže sa potom utvoriť kultúrny spolok na spôsob Matice slovenskej. Na pomenovaní tohto spolku nezáleží.

Zo strany slovenských súdruhov sú určité námietky proti používaniu pomenovania „Prjaševščina“. Vyslovuje sa požiadavka podľa možnosti upustiť od tohto termínu.

Aj v tejto otázke prinesie zriadenie autonómnej oblasti vyjasnenie. Prešov bude mimo územia autonómnej oblasti. Týmto prestane byť strediskom politického a kultúrneho života Karpatorusov (Ukrajincov) a pomenovanie „Prjaševščina“

na“ stratí svoj význam a zanikne bez toho, aby sa museli viesť o tom dišputy za a proti.

O jazykovej otázke, ktorá bola tiež predmetom rozhovorov, sa v tomto návrhu hovorilo a není potrebné k tomu nič dodávať.

Uvedomujem si, že riešenie karpatoruskej (ukrajinskej) národnostnej otázky ešte v danej chvíli trochu predbieha udalosti v tom zmysle, ako je tu navrhované, ale už dnes musíme tvoriť základy pre také riešenie a hľadať ideologické a teoretické cesty, ktoré by viedli k riešeniu otázky národnostných menšín v ČSR v socialistickom zmysle. Nesmieme dovoliť, aby sa utvrdili názory, ktoré predpokladajú tí, ktorí chcú riešiť národnostnú otázku poskytovaním práv na kultúrne ustanovizne.

Súdruhovia, končiac tento rozbor otázky v deň 25. výročia smrti s. Vladimíra Il'jiča Lenina, nášho veľkého učiteľa, prial by som si, aby ste tiež tak kriticky ho prečítali, ako súdruh Lenin kriticky čítal, aby ste tiež tak čestne a otvorene upozornili ma na chyby, ktorých som sa prípadne nevedomky dopustil, tak ako to súdruh Lenin robil.

V Humennom 21. januára 1949.

Štefan Bunganič v. r.

[Dokument č. 5]

10. február 1949, Bratislava. 3 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský.

Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku predložený L. Novomeským na zasadnutí Politického sekretariátu ÚV KSS 10. 2. 1949.

SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, šk. 2. Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949.

Výpis z uznesení ÚV KSS zo dňa 1949

Uznesenie : K bodu :

I. Školské problémy Ukrajincov, referuje s. Novomeský:

1. Návrhy s. Novomeského sa schvaľujú s týmito zmenami, vyplývajúcimi z diskusie
 - a) 1. bod sa vynecháva

N á v r h

na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku.

Na základe vývodov, ktoré som predniesol na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS v rozprave o ukrajinskej problematike na východnom Slovensku a na základe skúseností, ktoré som nadobudol vo funkcii povereníka školstva, vied a umení od r. 1945 až podnes, navrhujem, aby politický sekretariát ÚV KSS schválil tieto opatrenia:

1. Kultúrne orgány východoslovenských Ukrajincov a Referát pre ukrajinské školstvo pri povereníctve školstva, vied a umení pri všetkých svojich podujatiach budú dôsledne presadzovať tak jazyk ukrajinský ako aj všetky atribúty ukrajinskej národnosti. To znamená, že do ukrajinských škôl sa sústavne bude zavádzať ukrajinčina ako vyučovací jazyk. Elementy, ktoré z akýchkoľvek príčin by tomuto úsiliu odporovali a prekážaly, budú systematicky vylučované z kultúrneho a politického života Ukrajincov na východnom Slovensku.
2. Všetci uvedomelí súdruhovia a pod ich vplyvom stojace inštitúcie budú sa snažiť bezvýhradne zakotviť a svoju pôsobnosť kultúrnu i politickú vyvíjať medzi obyvateľstvom ukrajinskej národnosti, t. j. v krajoch prevažne ukrajinským obyvateľstvom obývaných, kde predovšetkým je treba, aby si východoslovenskí Ukrajinci vybudovali svoje kultúrne a spoločenské centrá.
3. Referát pre ukrajinské školstvo pri Povereníctve školstva, vied a umení v Bratislave aj po zavedení krajského zriadenia podlieha povereníkovi školstva, vied a umení, avšak svoju pôsobnosť bude na budúce vykonávať cez prezídium a cez jednotlivé odbory a oddelenia PŠVU. Sám Referát (prednosta Referátu) má funkciu predovšetkým pedagogickú, usmerňujúcu a poradnú pre školy s vyučovacím jazykom ukrajinským, resp. pre ukrajinské kultúrne in-

- štitúcie patriace do pôsobnosti PŠVU. Okrem toho je povinný starať sa, aby Štátny pedagogický ústav, resp. Štátne nakladateľstvo mohlo obslúžiť všetky stupne škôl s ukrajinským vyučovacím jazykom patričnými učebnicami.
4. Ukrajinský jazyk v úradnom styku používať bude ukrajinský referát v styku s inšpektorátmi v okresoch Svidník, Medzilaborce, Snina a tieto školské inšpektoráty v styku s ukrajinskými školami.
 5. Navrhujem, aby predsedníctvo ÚV KSS neprijalo návrh Oblasťného sekretariátu KSS v Prešove zo dňa 11. I. 1949, podľa ktorého Referát pre ukrajinské školstvo pri PŠVU v Bratislave má sa preniesť do Prešova na Krajinský národný výbor, v rámci ktorého by bol podriadený vlastnému volenému referentovi pre ukrajinské školstvo a osvetu. V prešovskom kraji v smysle zákona o KNV a vládneho nariadenia o kompetencii a organizácii referátu pre školstvo, osvetu a telovýchovu podlieha tomuto referátu (referentovi) školstvo s vyučovacím jazykom tak slovenským ako aj ukrajinským.
 6. Na základe zákona o krajinských národných výboroch aj na východnom Slovensku zorganizujú sa obvody okresných školských inšpektorátov na základe teritoriálnom. Dočasná výnimka môže sa pripustiť v obvodoch Stropkov, Svidník, Vranov, pričom terajší ukrajinský inšpektorát zostane vo Vranove. Toto opatrenie pripúšťa sa do tých čias, kým v každom politickom okrese nebude možno zriadiť samostatný školský inšpektorát, ako to žiada zákon o krajských národných výboroch. V okrese svidníckom, medzilaboreckom a sninskom budú inšpektori zásadne ukrajinskej národnosti.
 7. Ústrední a krajskí inšpektori vykonávajú, samozrejme, dozor na školách a internátoch bez ohľadu na vyučovacím jazyk.
 8. Aby sa zaručila zásada, že rodičia si môžu dať zaškoliť dieťa do takej školy, pre ktorú sa slobodne rozhodli, v čase riadneho školského zápisu uskutočnia sa voľný zápis bez nátlaku z ktorejkoľvek strany do národných a stredných škôl za dozoru slovenských a ukrajinských školských činiteľov v tých mestách, kde
 - a) boli predložené žiadosti na zriadenie škôl s vyučovacím jazykom slovenským,
 - b) kde evidentne podliehalo obyvateľstvo nátlaku šovinistického elementu tak protislovenského ako aj protiukrajinského a dalo si nanútiť školy s rozličným vyučovacím jazykom (ruským, rusínskym, rusňáckym).
 9. Školy nižšej organizačnej formy popri školách na vyššom organizačnom stupni, keď nemajú dostatočný počet žiakov, zásadne byť nemajú a žiactvo z nich má byť zaškolené do školy vyššej organizačnej formy. V takých prípadoch, keď napríklad žiactvo zo školy s vyučovacím jazykom ukrajinským nižšej organizačnej formy zaškolí sa na základe tejto zásady do školy s vyššou organizačnou formou so slovenským vyučovacím jazykom, má sa uplatňovať len v prípadoch krikľavého rozdielu organizačných foriem jednotlivých škôl; tak napríklad jednotriedka so slovenským alebo s ukrajinským vyučovacím s neúplným počtom žiactva popri 3-4-5 triedke so slovenským, resp. i ukrajinským vyučovacím jazykom, majú sa slúčiť a tvoriť jednu školu vyššej orga-

nizačnej formy, prípadne s pobočkami. Takisto umele udržiavané školy nižšie organizované s nedostatočným počtom žiactva majú splynúť so školami hoci na takom istom organizačnom stupni s väčším počtom žiactva a takto utvoriť z nich jednu školu podľa možnosti vyššie organizovanú. Žiactvu tej-ktorej národnosti má sa umožniť zásadne vyučovanie materinského jazyka v záujmových krúžkoch.

10. Je bezpodmienečne potrebné v školskom roku 1949/50 presne splniť predpisy školského zákona o rajónoch stredných škôl. To znamená, že školopovinné deti tej-ktorej národnosti zásadne budú navštevovať strednú školu svojej národnosti, do obvodu ktorej rajónujú svojím bydliskom.
11. Gymnázium s vyučovacím jazykom ukrajinským, preložené v r. 1945 dočasne z Medzilaboriec do Humenného, vráti sa do svojho pôvodného sídla. PŠVU uloží školskému referátu na KNV v Prešove, aby sa postaral o vhodné umiestenie tohto gymnázia ako aj internátu v čase čo najkratšom.
12. Katedra ukrajinského jazyka na Pobočke Pedagogickej fakulty v Košiciach aktivuje sa v čase čo najkratšom, aby po zániku učiteľskej akadémie v Prešove bola daná možnosť výchovy vysokoškolsky vzdelaného dorastu pre školy s ukrajinským vyučovacím jazykom.
13. Osobitná komisia príslušníkov KSS, navrhnutá krajským vedením KSS v Prešove, ako orgán delegovaný PŠVU preverí všetko učiteľstvo pôsobiace t. č. na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským, ruským, rusínskym, rusňáckym a i. Nemusia byť bezpodmienečne predvolaní pred poverovaciu komisiu súdruhovia, ktorých minulosť a terajšia pôsobnosť je nepochybná. Elementy, ktoré ako príslušníci slovenskej národnosti optovaly alebo akýmkoľvek spôsobom dostaly sa na územie ČSR a proti ktorým nie sú závažné námietky, majú byť zásadne preložené z východného Slovenska.

10. II. 1949 L. Novomeský

[Dokument č. 6]

24. február 1949, Praha. 7 s., strojopis, A4, kópia, j. český. Návrh na likvidáciu Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny a zákazu činnosti jej predstaviteľom v verejnom živote. Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave, f. Krajská správa ZNB Košice a útvary ZNB vo Východoslovenskom kraji (B 10), inventárna jednotka 1, šk. 1.

Sektor B-Aa-I.

Čj. A-33035/19180-48. V Praze dne 24. února 1949.

Návrh
na omezení činnosti Ukrajinských nacionalistů
a rozpuštění Ukrajinské národní rady v Prešově

V poslední době dochází nám často zprávy o politických rozporech mezi vedoucími funkcionáři Ukrajinské národní rady v Prešově.

Tyto rozpory vychází hlavně z dalšího trvání UNRP, která jest svými dřívějšími politickými manévry velmi zkompromitována. Řada jejích vedoucích funkcionářů se obává o další existenci UNRP a hlavně mají zájem na tom, aby z důvodů osobních nebyli zbaveni svých míst, které v této UNRP dnes zaujímají a které využívají k prosazování svých politických cílů.

Dalo se očekávat, že na základě našich dřívějších zpráv o činnosti řecko-katolické církve a UNRP vedení KSS a Poverenectva vnútra v Bratislavě bude první, která si první postaví před sebe tyto otázky.

1. Je-li politicky únosné, aby nepatrná část ukrajinského obyvatelstva, měla oproti druhým národnostem, které jsou u nás usídleny v daleko větším počtu než Ukrajinci a to Maďaři a Poláci a měli vyhrazena vynímečná kompetentní práva, jako svou vlastní samosprávu, své vlastní školství, zastoupení v Národním shromáždění a v jiných centrálních úřadech a mnoho jiných předností, které nejsou zaručeny těmto v naší nové ústavě?
2. Z koho se tvoří a skládá Ukrajinská národní rada?
3. Kam směřuje její politická činnost? Zda k pokroku, či ke zpátečnictví?

Minulost funkcionářů UNRP, z nichž většina nebyli nikdy stoupenci pokrokového vývoje a naopak byli v táboře ukrajinského nacionálního hnutí, dokazuje, že pod rouškou tohoto měli na mysli uplatnit svoje postavení na východním Slovensku a v žádném případě neměli na zřeteli socialistické postavení tohoto kraje, přihlížeje k tomuto s hlediska politického.

Vhodnou rouškou pro tyto ukrajinské nacionalisty byla autorita UNRP. Pod krytím této měli tito lidé široké pole své působnosti a neměli zájmu na pokrokovém socialistickém vývoji a naopak, snažili se udržovati ukrajinské obyvatelstvo v západnickém a zpátečnickém zaměření.

Minulost vedoucího UNRP Karamana nám toto dokazuje. Jmenovaný byl již v r. 1939 horlivým stoupencem Vološinovy politiky, za jeho politické éry na Zakarpatské Ukrajině. Mimo toho byl za první republiky činným v agrární strane

a z jeho další minulosti je známo, že byl zavilým nepřítelem všeho komunistického a měl nepřátelský postoj k SSSR. Když Dr. Beneš, jako ministr zahraničních věcí uzavřel přátelskou smlouvu o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR, Karaman tento postup veřejně zavrhoval a silně kritizoval.

Karaman jest osobou ziskuchtivou a prospěchářskou, žije výlučně způsobem měšťáckého života, je všude tam, kde se z něčeho dá vytěžit a nápadně se exponuje obchodně na černém trhu. Velmi často obchoduje hlavně s auty.

Za jeho předsednictví UNRP se stavěla nepřátelsky a pozitivně vůči lidově-demokratickému zřízení a byla vlastně dovedným krytím pro záludnosti ukrajinského nacionálního hnutí v ČSR a měla hlavní oporu v řecko-katolické církvi.

Při volbách v r. 1946 UNRP se velice přičinila na vítězství demokratické strany Slovenska. Stává zde podezření, že zásluhou některého funkcionáře UNRP byly před volbami v r. 1946 přihlášeny banderovské oddíly k agitačnímu pochodu a rejdům na Slovensku.

Ještě po únoru 1948 vlivní funkcionáři UNRP Viktor Zavadský¹, Suchý, Levkanič, Blažko a jiní byli členy DS, která za prokázanou jí službu dala některým Ukrajincům poslanecké mandáty.

Aby výše jmenovaní udrželi svá místa získaná zásluhou DS, vstoupili tito po únoru do KSS, čímž se stalo, že se do této strany dostali členové strany demokratické – nepřátelé socialismu.

Víme-li, že ukrajinští nacionalisté jsou kromě západního imperialismu také v úzkém spojení s politickými snahami Vatikánu, jasně vidíme, že za jejich konspirativní činností, kterou provádí na našem území, stojí biskupství řecko-katolické církve v Prešově a že právě UNRP se stala nejen přívržencem a stoupencem řecko-katolické církve, ale přímou páteří této, která dnes stojí jako přímý nástroj mezinárodního imperialismu proti socialismu a lidovým demokraciím.

Není myslitelné, aby bez vědomí UNRP přešlo na naše území větší množství řecko-katolického duchovenstva a jeho řádových sester, kteří k nám přišli z Ukrajiny a Polska, a že tato o těchto ilegálních přechodech musela vědět, vysvítá jasně z toho, že UNRP jest s těmito osobami v úzkém kontaktu a mnohým těmto osobám umožnila jejich výhodné postavení ve veřejných službách a věděla, že řádové sestry, které uprchly z Polska, se ukrývají v klášterních ústavech v Prešovském kraji.

Mnohé tyto osoby byly umístěny na učitelská místa na Slovensku (východním) a značný jejich počet byl umístěn u Ukrajinského ND v Prešově, do jehož hereckého souboru, do jeho vedení a administrativy.

Jedním z takto usazených Ukrajinců jest příkladně režisér Slovenského divadla v Košicích a člen UNRP Šeregij, který jest fanatickým stoupencem Ukrajinského separatistického národního hnutí. Tento v době pobytu banderovců na Slovensku, byl silně podezřelý, že tyto podporoval a dnes podporován slovenskými reakcionáři ostře napadá náš lidově-demokratický řád, rozšiřuje štvavé řeči

1 Správne Zavacký.

o nové válce mezi SSSR a USA. Ve styku s důstojníky ukrajinské národnosti tyto nabádá, aby se stali novým nástrojem k osvobození Velké Ukrajiny. Jmenovaný též velmi často navštěvuje tamní řecko-katolické kláštery, z čehož jasně se rýsuje jeho spolupráce mezi UNRP a vedením řecko-katolické církve.

Veřejná činnost UNRP, která se zdánlivě věnuje hlavně kulturním zájmům východoslovenského obyvatelstva ukrajinské národnosti a tváří se přátelsky vůči pokrokové lidové demokratičnosti, je vlastně jen vychytrale dělaným krytím pravé činnosti UNRP.

Vedení řecko-katolické církve v Prešově jak je zejména prokázáno vyšetřováním případu Pavla Hučky a spol., který byl předmětem řízení státního soudu v Praze, je podzemním střediskem ukrajinsko-nacionalistické činnosti řecko-katolických kněží, naproti tomu UNRP je vedoucím podzemním střediskem téže činnosti, avšak osob světských.

Šetřením je zjištěno, že mezi vedením ukrajinsko-nacionalistického hnutí kněžského a UNRP je trvalé spojení a že politická činnost UNRP je kontrolována a usměrňována řecko-katolickými vysokými církevními hodnostáři, na př. biskupem Gojdičem a byla také v tajném spojení s řecko-katolickými kněžími, kteří se prokazatelně dopustili těžkých protistátních deliktů v banderovských službách na př. s provinciálem Sabolem, který těsně před svým zatčením tajně uprchl z ČSR do amerického pásma v Rakousku.

Aby UNRP získala si i informace o poměrech bezpečnostní služby na Slovensku a to hlavně jeho východní části, prosadila pomocí svých zastánců na místo vedoucího bezpečnostní služby v Prešově syna řecko-katolického duchovního a bývalého bohoslovce této církve nadporučíka Horňáka, který se dostal na toto velmi významné veřejné místo v bezpečnostní službě a stal se ochotným informátorem ve všech bezpečnostních otázkách vedení UNRP.

O tom, jak pracuje nadporučík Horňák, nasvědčuje ta skutečnost, že jmenovaný za víceletou službu, kterou zde vykonává, neprovedl ani jeden bezpečnostní zákrok proti osobám ukrajinské národnosti. Nehledě k tomu, že v samém Prešově v období jeho působnosti se umístilo několik stovek osob, které ilegálně přešly na naše území z Polska i Zakarpatské Ukrajiny, odkud uprchly v důsledku toho, že byly stíhány tamními bezpečnostními orgány. Tyto osoby se pohybovaly a dosud se pohybují v tomto kraji a tamní MNV těmto vystavovaly falešná potvrzení, na jejichž základě tyto osoby nabyly československého státního občanství.

Mnozí z nich pracují ve veřejných službách, hlavně ve školství činností kulturní (UNV Prešov) a u církevních řecko-katolických úřadů. S těmito uprchlíky jsou ve stálém kontaktu vedoucí činovníci UNRP.

V prešovském kraji a v okolí byl zaznamenán největší výskyt banderovských tlup, které právě u těchto uprchlíků našly účinnou pomoc pro svoji činnost na našem území a hlavní pomoc těmto záškodnickým tlupám byla poskytována na řecko-katolických farách, příkladně u faráře Josef Sirko, který několik dní u sebe držel a přechovával 8-mi člennou tlupu banderovců.

V souvislosti s těmito banderovskými tlupami, kdy byla provedena vojenská a bezpečnostní akce proti těmto na východním Slovensku, byli při této zranění a zajati někteří banderovci, kteří byli dáni buď na léčení, neb zajištění do prešov-

ských ústavů, odkud za záhadných okolností se těmto podařilo uprchnouti. Příkladem dva z těchto zajištěných banderovců uprchli z prešovské věznice, jejich ředitelem byl Sabol, otec provinciála Sabola. S tímto ředitelem věznice Sabolem se Horňák velmi často osobně stýkal.

Na naše mnohá upozornění na nespolehlivost nadporučíka Horňáka, které jsme dali majoru Kramplovi na III. odbor poverenectva vnútra v Bratislavě, tyto výstrahy zůstaly bezvýsledné a Horňák podnes zastává svoji funkci jako vedoucí ukrajinského referátu v Prešově.

V minulém roce poverenectvo vnútra v Bratislavě předalo řízení nadporučíku Horňákovi záležitost zajištěných řádových sester a farářů řecko-katolické církve. Tento úkol byl však proveden tak, aby místo toho, že šetření s těmito osobami prospělo celkovému postupu v této akci, stalo se, že toto bylo prozrazeno a řada osob před provedením domovních prohlídek byla upozorněna a z této akce se vy-mknula. Část těchto zajištěných duchovních osob po dobu několika měsíců ne-byla dosud protokolárně vyslechnuta.

Jest zajímavé, že na základě zajištění těchto duchovních osob následovaly v zápětí písemné protesty, podepsané několika desítkami Ukrajinců, v kterých se tito přimlouvali, aby tyto osoby byly jako nevinné ihned propuštěny. Z nahlédnutí do takovýchto písemných protestů jest zřejmé, že tuto akci řídily duchovní oso-by ve spolupráci s Ukrajinci, členy UNRP.

Tyto písemné protesty nemohly projít bez vědomí nadpor. Horňáka a tento musel by v kladném případě vědět, kdo tyto písemné protesty organizoval. Jako jeden z konkrétních případů uvádí se záležitost zajištěného řecko-katolického fa-ráře Josefa Michala Lachoviče z Klenovej na východním Slovensku.

O tom, jak tito vedoucí UNRP spolupracují s vedením řecko-kat. církve nav-svědčuje ta okolnost, že nepatrná pokroková část UNRP zažádala koncem r. 1948 o přiděl papíru na vydání kalendářů na r. 1949, čímž chtěla předejít řecko-katolic-kou církev a snažila se vydati kalendáře alespoň v duchu částečně pokrokovém.

Slovenské úřady tuto žádost zamítly s odůvodněním, že není dostatek papíru. Naproti tomu však prešovské biskupství řecko-katolické církve dostalo dvojná-sobný přiděl papíru, než původně žádalo. V důsledku toho toto biskupství vyda-lo kalendáře podle své ideologie, čistě v duchu ukrajinského nacionálního hnutí a protipokrokového zaměření. Zde bylo zjištěno, že stalo se tak právě na zákrok vedoucích osobností UNRP, o nichž se zde zmiňujeme, resp. někteří orgánové vyšších slovenských úřadů, kteří v této věci rozhodovali, posloužili těmto jako nástroj protidílový a protipokrokový.

Pokud se jedná o samotnou UNRP a její vedoucí, jasně vysvítá, že táto nemá vytčeny své vlastní cíle a zvláště pak nemá ve svém programu nějaké konkrétní a konstruktivní plány v celostátním měřítku a zvláště pak ne v duchu pokroko-vém a socialistickém.

Šovinistické tendence UNRP a nacionalistů na vých. Slovensku jdou v prvé řadě na ruku řecko-katolické církvi, která na úkor pravoslavné církve získává stá-le větší posice a pomoc od slovenských úřadů. Na př. na obnovu kostelů na vých. Slovensku, zničených válkou, řecko-katolické kostely pojaty byly do dvouletého plánu, kdežto obnova kostelů pravoslavných byla z tohoto plánu vyjmuta.

K rozšiřování ukrajinského šovinismu na východním Slovensku velice přispívá výhodná posice, kterou zaujímá poslanec KSS Kapišovský na poverectvu školstva v Bratislavě, který zřizuje v místě, kde je ukrajinské obyvatelstvo v naprosté menšině, ukrajinské školy. Slovenské děti jsou pak nuceny chodit do těchto škol a jsou tak vystavovány naprosté ukrajinisaci.

Kapišovský prostřednictvím vedoucích KSS, kde má výhodné posice, prosazuje snahy UNRP, které mu vnucuje jeho snoubenka Eva Bissová, která je tiskovou referentkou UNRP.

Bissová je známá ukrajinská šovinistka a nejagilnější síla UNRP. Mimo toho jest spojkou mezi UNRP a biskupstvím řecko-katolické církve v Prešově, kde měla kontaktní styky přes prokurátora této církve Potaše t. č. zajištěného.

Bylo zjištěno, že byla to právě Bissová, která od Horňáka dostávala zprávy o bezpečnostních zákrocích a tyto předávala Potašovi. Toto potvrzuje protokolární výpověď Imricha Millyho, v které tento říká, že se Bissová dozvěděla od nadpor. Horňáka, že má být zatčen Sabol, Potaš a jiní.

Sabol po tomto uprchl do americké okupační zóny v Německu a je více než pravděpodobné, že Bissová tohoto před zatčením varovala. Zde rovněž Milly uvádí, že Bissová prohlásila, že zprávy důležité pro UNR jí dodával poslanec Kapišovský.

Z těchto poznatků vyplývá, že strůjcem těchto ukrajinských nacionalistických snah je Kapišovský, což svědčí o tom, jak dalece jest ovlivněn ukrajinským nacionalismem a jak dobře plní úkoly řecko-katolické církve, které jsou mu vnučovány prostřednictvím jeho snoubenky.

O většině funkcionářů UNRP a ostatních členů této, pokud jsou ukrajinské národnosti a pracují ve veřejném životě jest známo, že jsou to konjunkturalisté a kariéristé, nikoliv bojovníci za pokrok a socialismus a v důsledku toho mezi nepatrnou menšinou, která svým pokrokovým zaměřením je v této UNRP zastoupena, dochází k rozporům s těmito ukrajinskými vedoucími šovinisty. K těmto rozporům zejména přispělo:

1. Proces s příslušníky řecko-katolické církve a v tomto vynesení rozsudek nad provinciálem Sabolem u státního soudu v Praze. Tento proces a rozsudky v něm vynesené, způsobily velmi veliký zmatek nejen mezi duchovními osobami řecko-katolické církve ale i mezi funkcionáři UNRP. Tito se domnívali a obávali, že budou prováděna rozličná opatření proti řecko-katolické církvi a zároveň s tímto proti UNRP a jejím funkcionářům a vůbec proti ukrajinským nacionalistům.
2. Rozhodnutím vlády o zřízení krajských národních výborů a rozpuštěním dosud stávajících KNV. Některé funkcionáři UNRP v Prešově měli obavy, že tato bude jako samostatný celek rozpuštěna a likvidována a druhá část naproti tomu očekávala zesílení svých posic tím, že kromě UNRP se získají výhodné posice v těchto nově se utvořivších KNV, bude zastoupeny v různých referátech a takto získají na východ. Slovensku vedoucí postavení. S utvořením KNV v Prešově UNRP nebyla rozpuštěna ani likvidována a naopak tato získala nové posice k svému upevnění v KNV.

Tak na př. do KNV v Prešově byl dosazen Ivan Masica, o kterém zpráva podaná poverenectvem vnútra z Bratislavy říká, že tento jest znám jako zarytý nepřítel socialismu. Dále se v této zprávě praví, že jmenovaný jest ukrajinské národnosti a jeho orientace je čistě protislovanská. K Slovákům se chová se skrytou nenávistí a v každém Slovenském komunistovi vidí gardistu. Zuřivě nenávidí „Moskali“ s tímto se ani netají a mluví o tom v běžné řeči každému, kdo se hlásí za Rusa nebo přívržence SSSR.

Masica jest nejbližší důvěrnou osobou Karamana. O Masicovi bylo dále zjištěno, jak táto zpráva říká, že jest velkým přívržencem velkoukrajinské myšlenky, velkým příznivcem banderovců a sičovců a jest přesně vyhraněným šovinistou. Ve své funkci jako inspektor bibliotéky velmi často cestuje po prešovském okrese a na těchto cestách velmi dobře uplatňuje svoji činnost ve smyslu svých povahových a charakterových vlastností.

Často se stýkal se Sabolem a Potašem. Schůzky s těmito, které byly dělány velmi nenápadně se konaly v dětském domově ve Svidníku, tedy v kraji, kde se nejvíce vyskytovaly banderovské tlupy.

Dále na KNV v Prešově a v Košicích mimo druhé referentky mají být obsazeny technická místa a funkce osobami ukrajinské národnosti na příkaz Evou Bissovou, snoubenkou Kapišovského.

Před těmito nově získanými posicemi tito dovední političtí „hráči“ – ukrajínští nacionalisté – v podobě Dr. Rohal'-Iľkiva, Kapišovského, Karamana, Bissové, a j., tito se nezastavují a chtějí dosáhnouti větší a lepší posice a to tím, že se usilovně zasazují o to, aby místo UNRP byla zřízena „autonomní ukrajinská oblast“. Tato podle nich by měla míti tutěž samosprávu a kompetenci jako nově zřízené KNV. Získáním si ještě větších posic na východním Slovensku chtějí tito rutinovani političtí hráči – ukrajínští nacionalisté – odvrátit pozornost od zvýšení třídního boje, k národnostnímu boji ukrajinského nacionalismu.

Že toto obvinění jest oprávněné, nasvědčuje tomu samotné prohlášení Dr. Rohal'-Iľkiva, který řekl: „Nepřihlásí-li se na prešovskou alespoň 20 proc. obyvatelstva ukrajinské národnosti, ukrajinský národ na východním Slovensku přestane existovat.“ Z tohoto prohlášení jest zřejmé, že Dr. Rohal' veřejně vyzývá obyvatelstvo k národnostnímu boji – k ukrajinskému nacionalismu, čímž poškozujee a odvrací pozornost od zvýšeného třídního boje.

Ostatné existence „Ukrajinské národní rady prešovské“ jest vzhledem k malému počtu Ukrajinců, pokud jsou čl. státními občany na území ČSR neoprávněna.

Ukrajínští nacionalisté a s nimi i UNRP tvrdí, že na východ. Slovensku žije asi 200.000 Ukrajinců – čl. státních občanů. Tento údaj jest nehorázně přehnaný.

Ukrajínští nacionalisté totiž prohlašují za Ukrajince každého, kdo jest příslušníkem řecko-katolické církve. To je ale naprosto neodůvodněné a nesprávné, neboť vlivem agitace této církve v dřívějších dobách přihlásilo se k řecko-katolickému vyznání též mnoho Slováků, kteří byli a jsou Slováky podnes. Hlásí-li se některý z nich k národnosti ukrajinské, učinili tak jedině na nátlak svých řecko-katolických kněží a to zejména v r. 1930. V této době byla jak na bývalé Podkarpatské Rusi, tak i na východním Slovensku rozvířena ukrajinskými emig-

ranty-nacionalisty z doby po první světové válce a za vydatné pomoci řecko-katolických kněží a této církve vůbec, velkookrajinská propaganda.

Dodnes však velická většina těchto tzv. Ukrajinců, žijících na východ. Slovensku, nemluví a ani neumí ukrajinsky, nýbrž mluví východními dialekty slovenskými, zejména pak tzv. „šarištinou“, t. j. slovenským dialektem, užívaným venkovskými Slováky na území někdejší župy šarišské, jejímž sídlem bylo nejzazší východní Slovensko. Jest zcela pochopitelné, že tento dialekt je do jisté míry podobný dialektům, kterými mluví venkovský lid na severní straně Karpat. Rozhodně však není šariština jazykem ukrajinským. Právě tak by mohli tvrdit Poláci, že je to polština. Tato řeč jest však typickým a výhradním dialektem slovenským. Ostatně lid východoslovenský nemá citově a kulturně s Ukrajinci nic společného a je mu její nacionálně politický program zcela cizí.

Společná je tu jedině náboženská příslušnost k církvi řecko-katolické a to jen pokud se k ní východní Slováci hlásí. Tato však v žádném případě nemůže být považována za společný znak národností.

Proto je nezvratnou skutečností, že počet domorodých čl. státních příslušníků národnosti ukrajinské, není větší než 45.000 osob.

Tento neveliký počet trvale usedlých Ukrajinců převážnou většinou zemědělců, politicky velmi málo vyspělých, jest silně ovlivňován ukrajinskými nacionalisty, kteří ve spolupráci s řecko-katolickou církví, mají zájem, aby brzdili pokrokový socialistický vývoj v ČSR.

Minulost ukrajinských nacionalistů, kteří uprchli ze sovětského území a kteří již více jak 30 let vedou neúnavný boj proti Sovětskému svazu a široká jejich nenávisť k pokroku se projevila na počátku druhé světové války. Tehdy 90 proc. Ukrajinců se stalo horlivými stoupenci a přísluhovači Němců.

Převážná jejich většina byla opojena počátečními úspěchy Němců proti Sovětskému svazu a značná jich spouš [!] vstoupila do ukrajinských vojskových těles, které byly formovány německou branou mocí a po jejím boku bojovali nenávisťně proti SSSR.

Všichni tito bojovníci i ostatní Ukrajinci byli pevně přesvědčeni o tom, že Německo jim zajistí vybudování nové Velké Ukrajiny v rámci jejich ukrajinské ideologie a ukrajinského nacionálního hnutí. Proto každý ukrajinský nacionalista, který se již dříve resp. v dřívější době zúčastnil spolkové činnosti ukrajinských nacionalistů převážnou většinou v organizaci OUN a v době války proti Sovětskému svazu činně podporoval všenněmecké snahy o ovládnutí celé Ukrajiny, je dnes rovněž velkým propagátorem ukrajinského nacionálního hnutí. Tím se stali vesměs všichni Ukrajinci stoupenci Němců a německého fašizmu. Z těchto důvodů jest zřejmé, že jest nutno tyto všechny považovat za otevřeně nepřátele dnešního lidově-demokratického a pokrokového zřízení.

Dále z důvodů již výše uvedených jasně vysvítá, že vých. Slovensko se stalo střediskem ukrajinských nacionalistů, kteří kontaktně a velmi konspirativně spolupracují s řecko-katolickou církví a jejich spolupráce je zaměřena nepřátelsky vůči ČSR, jelikož tato úzce spolupracuje s bývalými vedoucími tohoto hnutí, kteří pod tíhou svých činů, za které by museli být hnáni k zodpovědnosti, uprchli do Německa, odkud centrálně dále řídí tento nacionální ukrajinský boj a s kte-

rými, jak někteří vedoucí UNRP tak i vedoucí řecko-katolické církve jsou s těmito ve spojení a v důsledku uvedených důvodů se navrhuje:

1. Aby v zájmu státu a veřejného pořádku, jakož i snahu o politickou konsolidaci na východ. Slovensku ve smyslu pokroku a lidové demokracie byla další činnost „Ukrajinské národní rady prešovské“ úředně zastavena. K tomuto bodu se dále navrhuje, aby funkcionáři této UNRP nebyli připuštěni do žádné funkce ve veřejné službě a rovněž tak nebyli připuštěni jako funkcionáři v případě, že by místo této rozpuštěné ukrajinské UNRP byl naším návrhem utvořen „Kulturní spolek pokrokových Ukrajinců“ jehož utvoření se doporučuje na místo rozpuštění UNRP a jehož práva by byla soustředěna jen na práci kulturní a výchovnou.
2. Aby byli ukrajinští nacionalisté zbaveni všech míst, které až dosud zastávají ve veřejné zprávě a tyto v mnoha případech využívají k nacionalistickým ukrajinským rejdům proti stávajícímu státoprávnímu zřízení.
3. Aby z učitelských míst byli propuštěni všichni učitelé a profesori ukrajinské národnosti, kteří po dobu protektorátu vyučovali na ukrajinských a německých vysokých a středních školách. Tito se převážnou většinou zdržují dnes na vých. Slovensku, resp. v prešovském kraji a jsou jedni z hlavních iniciátorů ukrajinského nacionálního šovinismu.
4. Aby byly rozpuštěny na Slovensku všechny ukrajinské spolky, které propagují ukrajinský nacionalismus a velkoukrajinskou ideologii a v jejichž čele stojí osoby, z řad ukrajinských intelektuálů-nacionalistů.

Tento návrh na omezení činnosti ukrajinských nacionalistů a rozpuštění Ukrajinské národní rady prešovské navazuje na náš návrh o zákrocích proti řecko-katolické církvi, podaný dne 9. XI. 1948 pod čj. III. – Aa-33035/19180-48, ke kterému návrhu byl přiložen studijní rozbor o činnosti řecko-katolické církve a kde bylo rovněž poukazováno na činnost UNRP, avšak nebylo zde poukazováno na její likvidaci, jelikož zde bylo počítáno s tím, že tato bude nucena při postupu proti této církvi vystoupiti veřejně na pomoc příslušných úřadů, aby tak nesmyla se sebe předstíranou svoji pokrokovou činnost, nemusela tak ukázati svoji pravou tvář a svoji těsnou spolupráce s řecko-katolickou církvi.

Dnes je již jasně viděti, že UNRP tvoří páteř řecko-katolické církve a že pro tuto byla a jest hybnou pákou k její činnosti a že její rozpuštění nezůstane bez vlivu na její další existenci a tato bude ve svých základech rozpuštěním UNRP otřesena.

Tento návrh a jeho zdůvodnění jest podloženo skutečnými údaji o činnosti jednotlivých vedoucích UNRP o nichž se zde mluví a další existence této ukrajinské nejvyšší organizační instituce, byla by na závalu veřejného klidu a pořádku na Východním Slovensku.

Proto se doporučuje, aby o tomto návrhu bylo patřičnými úřady uvažováno a pro naléhavost věci bylo o tomto urychleně rozhodnuto.

[Dokument č. 7]

8. marca 1949, Prešov. 2 s., strojopis, original, j. slovenský. List biskupa P. Gojdiča adresovaný prezidentovi ČSR K. Gotwaldovi, v ktorom protestuje proti perzekúcii gréckokatolíckych veriacich a zvlášť rehoľníkov. Archív Kanceláre prezidenta republiky, Praha, i. č. 2021/E, spis č. 102802/49 z 12. 3. 1949.

Pavel Gojdič
biskup prešovský

Prešov 8. marca 1949

Slovutný pán prezident!

Hoci boľastným srdcom ale prinútený som najúctivejšie hlásiť Vašej Slovnosti, že v posledných dňoch sa odohrali v Prešove také udalosti, ktoré nie v malej miere rozvírili hladinu verejnosti a to nielen u gréckokatolíckych veriacich, ale aj u všetkých objektívne a spravodlivo cítiacich občanov Prešova, ba aj v celej diecéze.

Dňa 22. februára t. r. SNB znovu robil prehliadku vo všetkých našich kláštoroch v Prešove, totižto v dvoch ženských a v jednom mužskom. Robil to v noci, a robil to už nie prvý raz u tých, ktorí sa pre tieto hrozné nočné prehliadky a väznenia boja aj svojho vlastného tieňa, nie aby sa odvážili podniknúť niečo protištátneho, alebo dokonca držať u seba nejaký protištátny materiál, iba ak by nesvedomitiť a zlomyseľní ľudia im takýto materiál podložili.

V tejto noci z mužského kláštora uväznili celý personál, ešte aj novicov, mnohé cenné veci poodvážali, dom zhabali a rehoľníkov ešte aj teraz držia vo väznici. Zo ženského kláštora uväznili 7 sestier, ktoré len tú jedinou vinu majú, že sa narodili v Poľsku, ale niektoré z nich už 20 – 30 rokov bývajú na území ČSR a majú československé štátne občianstvo, alebo povolenie na pobyt. Proti ČSR ničím sa neprevinili, vzdor tomu držia ich už viac ako 2 týždne vo väzení. Z druhého ženského kláštora vzali písací stroj, vraj nebol prihlásený, ale tieto hrozné trpkosti a úzkosti, aké prežili biedne, nevinné sestričky od 10 hodiny večer do 4 h. rána, to si viete predstaviť, ak sa ráčite vžiť do ich situácie.

Také postupovanie bezpečnostných orgánov ohľadom našich kláštorov, v ktorých si žijú Bohom vyvolené duše našej diecézy, ktorých celá diecéza ucti a miluje a ktorých bolesti sú boľastmi všetkých našich veriacich, preto ich uväznenie vyvolalo v našej diecéze veľké rozrušenie a rozhorčenie, lebo nikto si nemôže ani predstaviť, aby zvlášť rehoľné sestry mohly sa stať nebezpečnými pre ČSR a daly príčinu na tieto hrozné nočné prehliadky, ktoré sa u nich stále opakujú.

Také postupovanie SNB bolí nás všetkých, a to tým viac, lebo snáď nikto nečakal tak oslobodenie spod nemeckého „protektorátu“ než my; snáď nikto nepomáhal v takej miere partizánskemuto hnutiu ako naši veriaci a ich farári – a iste nikto netrpel a neutratil toľko za oslobodzujúcej vojny než práve my, bývajúci v Karpátoch.

Bolí nás, že aj v ľudovodemokratickej vláde, ktorá vo svojej ústavnej listine hlási, že všetci občania sú rovni, že ľudovodemokratická republika neuznáva výsady“, /čl. III./ sme trňom v očiach.

Za maďarskej vlády boli sme pánslavmi, za prvej ČSR maďarónmi, za slovenského štátu partizánmi, komunistami a rusofilmi a teraz opätovne sme banderovcami a nespolahlivými.

Koľkí ľudia iného náboženstva sú fašisti, banderovci, zradcovia, ale ich previnenia sa negeneralizujú na ich cirkve a keď sa medzi gréckokatolíkmi našli niekoľkí jednotlivci-previnilci, pre týchto musia trpieť všetci gréckokatolíci?!

Zabúda sa na to, koľkým partizánom zachránili život; ohrozovaním svojho života po celé týždne a mesiace skrývali a udržiavali ich v svojich domoch; zabúda sa na to, že v zahraničnej armáde pri odboji snád 70 % vojska tvorili naši gr. kat. chlapani jadro československej armády, ba mnohí gréckokatolíci z Východného Slovenska bojovali v Červenej armáde za oslobodenie Československej Republiky.

A v tomto odboji sa vyznamenal nielen ľud, ale aj gr. kat. kňazstvo, z ktorého mnohí dostali aj vyznamenania.

A teraz na to všetko sa zabúda a len sa myslí na týchto pár ľudí, ktorí sa previnili proti ľudovodemokratickému zriadeniu ČSR a ich previny sa pripisujú všetkým gréckokatolíkom, hoci to, čo robili, robili na svoju päsť, a nikdy nie z poverenia gr. kat. cirkvi.

Takéto zaobchádzanie s nami veľmi nás bolí, lebo tak cítime, akoby každá vláda na nás chcela ukázať svoju moc; my sme najslabší, my nemáme žiadneho ochrancu. Naším ochrancom je iba cit spravodlivosti Vašej Slovnosti, Vlády ČSR a jej podriadených úradov, ako aj naše presvedčenie, že sme sa vedome nikdy a v ničom neprevinili proti ľudovodemokratickému zriadeniu na vlasti.

Veľmi Vás prosíme pán prezident, ráčte zakročiť, aby podobné postupovania SNB sa neopakovali, lebo to je nielen pre nás veľmi boľastným, ale neslúži to ani štátu na slávu, ani na ošoh, lebo to dáva príčinu na zbytočné mnohé reči a kritiky...

Napokon len o to prosím najúctivejšie Vašu Slovnosť, aby ste ráčili zamedziť tieto hrozné nočné prehliadky. Čo nájde SNB v noci, to isté nájde aj cez deň, ale v noci, keď každý človek má právo po úmornej dennej práci na odpočinok, od večera do rána robiť prehliadky, najmä v ženských kláštoroch, podľa našej mienky zdá sa nám, že nezodpovedá ľudovodemokratickému duchu.

Ale prosím Vás aj na to, aby už viac cirkevných budov nebrali od nás, lebo Ústava ČSR zabezpečuje slobodu náboženstva, v dôsledku toho nemôže pozbaviť cirkve všetkých prostriedkov, bez ktorých nemôže využiť túto náboženskú slobodu.

Naša diecéza aj pri svojej chudobe odovzdala dosiaľ štátu v Prešove:

Školské budovy 1./ ľudovej školy, 2./ meštianskej školy, 3./ učiteľskej akadémie; dva veľké internáty, 4./ jeden pre 120 chovancov a 5./ druhý pre 150.

Teraz sme odovzdali spomenutý 6./ zhabaný kláštor a pri ňom 7./ kaplnku na potreby štátu. Opravujeme ešte aj 8./ veľkú diecezálnu budovu pre potreby KNV v Prešove, ale najúctivejšie Vás prosím, nedovoľte odobrať od nás ešte aj to posledné, čo k slobodnému náboženskému životu bezpodmienečne potrebujeme. Jedná sa nám tu o noviciátsky dom Sestier Baziliánok a noviciátsky dom Sestier

Služobník Nepoškvrnenej P. Márie v Prešove. Keď sme už toľko odovzdali štátu, nech bude nám ponechané aspoň to minimum.

Charakteristickou vlastnosťou ľudovodemokracie je chrániť najbiednejších, preto s dôverou najúctivejšie prosíme Vás, Slovný pán prezident, ráčte nás najúbohejších vziať pod svoju ochranu.

Ostávam s prejavom hlbkej úcty

Vám oddaný:
biskup prešovský

[Dokument č. 8]

6. júna 1949, Prešov. 2 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Uznesenie zo schôdze kultúrnych a osvetových pracovníkov – príslušníkov KSS – delegátov zo všetkých okresov východného Slovenska, obývaných ukrajinským obyvateľstvom. ŠA Prešov, f. UNR 1945 – 1949, i. č. 6.

1949, 6. jún, Prešov

U s n e s e n i e

zo schôdzky kultúrnych a osvetových pracovníkov – príslušníkov KSS – delegátov zo všetkých okresov východného Slovenska, obývaných ukrajinským obyvateľstvom, konanej v miestnosti zasadacej sieni Kraj. nár. výboru v Prešove dňa 6. júna 1949 v smysle rozhodnutia Predsedníctva KVKSS zo dňa 22. mája 1949.

Na tejto porade po dôkladnom predebatovaní jednotlivých otázok všetci prítomní delegáti rozhodli sa vyniesť toto usnesenie:

- 1./ Ukrajinský jazyk ako predmet vyučovacích bude zavedený na školách II. a III. stupňa zatiaľ po 2 hod. týždenne, počínajúc 1. septembrom 1949 z toho dôvodu, aby hlavná pozornosť pracujúcich nebola odvrátená od budovateľského programu 5RP.
- 2./ Na vypracovanie podrobných učebných osnov u ukrajinského jazyka pre školy II. a III. stupňa bola zvolená komisia, ktorá tieto osnovy vypracuje do 1. júla 1949 a odovzdá ich ŠPÚ v Bratislave.
- 3./ Vzhľadom na to, že vedúci pre ukrajinské školy Štát. pedagogického ústavu v Bratislave nie je v stave zaobstarať pre školy ruské a ukrajinské potrebné učebnice v krátkom čase, všetci prítomní delegáti – pedagógovia usniesli sa na tomto:
 - a/ Doposiaľ vydané vhodné učebnice pre slovenské školy budú prekladané do ruštiny poľažne do ukrajinčiny.
 - b/ Dotiaľ, kým nebudú tieto preklady učebníc hotové, nech sa používajú vo všetkých školách vhodné a zodpovedajúce nášmu učebnému plánu učebnice sovietske ako učebné pomôcky pre učiteľov a žiakov.
 - c/ Ako prvé učebnice nech sú preložené do slovenčiny učebnice pre vlastivedu a prvouku.
- 4./ Pre zvýšenie politickej uvedomelosti pedagogických kadrov ako aj pre prehĺbenie jazykovej znalosti jazyka ruského a ukrajinského žiada sa Pov. školstva vied a umení v Bratislave usporiadať povinné 3-týždňové preškolovacie kurzy pre všetkých učiteľov ruských a ukrajinských škôl v prázdninách v dvoch turnusoch t. j. v mesiaci júli a auguste z predmetov občianskej výchovy / politickej/, jazyka ukrajinského a jazyka ruského. Z toho dôvodu žiadame PŠVU, aby na trať mládeže odišli len inštruktori s mládežou a ostatní aby sa zúčastnili týchto kurzov v Prešove.
- 5./ Prosíme Krajský výbor KSS v Prešove požiadať Ústavný výbor KSS previesť urýchlene reorganizáciu Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny v Pre-

šove tak, aby táto inštitúcia mohla s úspechom plniť nové úlohy vyplývajúce z februárových údalostí.

- 6./ Vzhľadom na to, že pri komisionálnych zápisoch dňa 1. a 2. júna vyskytly sa odsúdenia hodné zjavy so stránky niektorých komisárov a iných úradníkov školskej správy, preto žiadame KVKSS prísne a objektívne vyšetriť a vinníkov čo najprísnejšie potrestať a v odôvodnených prípadoch pozbaviť ich doterajšej funkcie. Ďalej prosíme KVKSS v Košiciach, aby si vyžiadaly všetké žiadosti o zmenu vyučovacieho jazyka a vyšetrili, kto tieto písal. V prípade, že tieto žiadosti vychádzajú z reakčných živlov, nech nie sú vzaté do úvahy. Na komisionálne zápisy po politickej inštruktáži nech sú vysielaní výlučne len členovia strany a to aj z radov robotníctva a roľníctva. Najspravodlivejšie by však bolo, aby vyučovacia reč všade bola taká, akou rečou hovorí miestne obyvateľstvo.
- 7./ Ohľadom korešpondencie škôl s nadriadenými úradmi žiada sa PŠVU v Bratislave, aby vydalo v tejto veci výnos v tom smysle, aby školy s iným vyučovacím jazykom ako slovenským mohli úradovať menovite s školskými inšpektorátmi v tej reči, aka je vyučovacia na škole.
- 8./ Vo veci premenovania niektorých obcí na východnom Slovensku prosíme Poverenictvo vnútra, aby premenovanie bolo v odôvodnených prípadoch zrušené a návrh Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny, podaný v tejto veci dňa 18. nov. 1948 bol prijatý.
- 9./ S veľkým nadšením a jednohlasne bol prijatý návrh požiadať cestou Krajského výboru KSS v Prešove a Ústredného výboru KSS v Bratislave, aby na východné Slovensko podľa možnosti čo najskôr zavítal medzi Ukrajincov náš predseda KSS a podpredseda vlády s. V. Široký. Horeuvedené usnesenie bolo prijaté jednohlasne.

V Prešove dňa 6. júna 1949.

Overovatelia zápisnice:

Viktor Iv. Kopčák, v.r.
Georgij J. Sedlák, v.r.

Vasilij Gr. Lysák, v.r.
Fedor S. Lazorik, v.r.

Za správnosť opisu: nečitateľný podpis.

[Dokument č. 9]

4. október 1949, Bratislava. 2 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o záveroch komisie, ktorá mala prešetriť situáciu v obciach, kde v dôsledku komisionálnych zápisov došlo k zmene vyučovacieho jazyka z ruského na slovenský. Správu pre poverenika L. Novomeského vypracoval E. Otto. SNA, f. PŠk, inv. č. 91, šk. 91.

Z p r á v a

pre p. poverenika o zápisoch na Východnom Slovensku.

Podľa usnesenia Sekretariátu ÚVKSS o vyšetrení pomerov v obciach, kde podľa výsledkov komisionálnych zápisov bola prevedená zmena vyučovacieho jazyka na slovenský a Krajským výborom KSS ponechaný vyučovací jazyk ukrajinský (ruský) sišla sa dňa 26. IX. v Prešove komisia, určená Ústredným sekretariátom KSS na poradu o postupe pri vyšetrovaní pomerov v obciach.

Na zasadaní komisie sa zúčastnili ešte: Peter Babej, Vasil Varhoľ, Pavol Zubkovič, taj. komisie stranickej kontroly Pavliščík, kádrovník KV KSS, poslanec Špak a cez dvere nakukol a prezrel si prítomných Vasil Karaman. Komisia začala prejednávať pomery v obciach. E. Otto žiadal, aby komisia navštívila všetky obce, ktorých občania chcú slovenskú školu a ich žiadosti nebolo vyhovené. Ostatní členovia komisie, až na M. Klemu, tento návrh odmietli s tým, že komisia pôjde len do tých obcí, v ktorých občania prejavili nespokojnosť s ukrajinskou školou stávkou úplnou alebo čiastočnou. Komisia sa usniesla, aby sa navštívili iba obce Štefurov, Val'kovce, kde je úplná stávka, ďalej obec Ubl'a, kde je stávka čiastočná, a Vyšná Olšava a Tichý Potok, odkiaľ delegácie vyhládali KNV v Prešove a žiadali slovenskú školu, kde by na mieste s predstaviteľmi obcí a rodičmi školopovinných detí prerokovala otázku vyučovacieho jazyka.

Vo Vyšnej Olšave komisia sa vyprávala len s riaditeľom ukrajinských národných škôl, keďže funkcionári obce boli práve mimo obce. E. Otto žiadal, aby sa svolali rodičia, komisia však návrh zamietla a uspokojila sa s údajmi riaditeľa, ktorý povedal, že v obci je klud, rodičia deti posielajú riadne do školy. Komisia konštatovala, že vzhľadom na to, že v obci je pokoj, treba ponechať ukrajinskú školu.

V obciach Štefurov, Val'kovce, Ubl'a a Tichý Potok obyvateľstvo jasne prejavilo žiadosť zriadiť školu slovenskú (v Ubl'i čiastka rodičov asi 90 detí) v ostatných obciach na 95 %.

Dôvody, pre ktoré žiadajú slovenskú školu, sú tieto: obyvateľstvo sa hlási k národnosti slovenskej, ruskej reči ani dospelí ani deti dobre nerozumejú. V obciach bola za prvej ČSR i za tzv. Slovenského štátu slovenská škola. V obci Ubl'a jeden rodič (asi 30-ročný) národnosti ukrajinskej na otázku, prečo dáva dieťa do slovenskej školy, odpovedal, že lepšie rozumie on a jeho deti reči slovenskej ako veľkoruskej. Keby sa učilo v škole po rusinsky – ukrajinsky tak by každý rozumel, lebo je to reč mäkšia „naša“ a veľkoruština je príliš tvrdá.

Členovia komisie vo všetkých obciach kládli otázku rodičom tak, že títo mali dojem, ako by spáchali nejaký hriech tým, že žiadajú slovenskú školu. Jeden občan v Ubl'i a v Tichom Potoku sa proti takémuto stavaniu otázok ohradil. V Ti-

chom Potoku doslova: „Pánovia, to je ľudovodemokratickej republike na škodu, keď my chceme slovenskú školu?“

Pri zápisoch agitácia s vyvezením Ukrajincov na Sibír zistená nebola nikde, iba v obci Kremné a Ublí funkcionári Ukrajinci povedali, že nejaké staré ženy to hovorily. Takéto reči však sa od optácie objavily už viackrát i vtedy, keď okolo škôl nie sú sporné otázky.

O charaktere školy sa hlasovalo vo Vaľkovciach, Štefurove a Tichom Potoku. V Tichom Potoku obyvateľstvo tak manifestačne a spontánne hlasovalo za slovenskú školu, že E. Otto, ktorý hlasovanie navrhol, bol pri záverečnej porade v Prešove obvinený, že hlasovanie postavil „bojovne“ a preto i bola ponechaná ukrajinská škola. E. Otto odmietol takúto výtku s tým odôvodnením, že hlasovalo sa v každej obci. Bojové hlasovanie ani preto nebolo, že nikto nebol proti ani nikto sa nezdržal hlasovania. Na otázných dedinách každý mal dojem, že funkcionári strany, ktorí sú väčšinou Ukrajinci (Štefurov, Vaľkovce, Ublá, v Tichom Potoku nebol prítomný predseda), sú v ostrom rozpore s obyvateľstvom, ktorého želanie o slovenskú školu nepodchytili a neujmú sa iniciatívy, ale naopak, odmietajú zriadenie slovenskej školy a obviňujú obyvateľstvo z reakcionárstva a fašizmu (Štefurov, Ublá). V obci Štefurov Ukrajinci tvrdili, že za slovenskú školu agituje miestny farár, ktorý je veľký reakcionár. Vo Vaľkovciach predseda strany sa vyjadril, že keď občania chcú slovenskú školu, nech ju majú. V obci Kremné, ktorú komisia navštívila mimo programu, len za účelom zistiť náladu obyvateľstva, funkcionári obce na otázku, či sú rodičia spokojní s ponechaním ruskej školy, odpovedali, že sa necítia kompetentní vyjadriť sa za nich a navrhli, aby komisia sa opýtala rodičov. Pri začiatku rozhovoru funkcionári robili dojem, že nevedia o tom, že bola v obci ponechaná ruská škola a že si myslia, že podľa výsledku komisionálneho zápisu je škola slovenská. Keďže rozhovor s rodičmi nebol v pláne, komisia ho neuskutočnila.

Podpísaný má ten dojem, že Krajskému výboru KSS bola činnosť komisie nežiaduca. Súdr. Pšenička podpísanému to vyjadril súkromne takto: Na čo ste prišli, máme po dedinách kľud a nechceme, aby sa rušil. Podpísaný E. Otto mu na to odpovedal, že by sa to malo zistiť na mieste v rozhovore s rodičmi. Súdr. Pšenička na to povedal, že však sčítanie ľudu v r. 1950 situáciu vyjasní. Podpísaný má dojem, že „kľud“ bol organizovaný, ako možno súdiť z priloženého dokumentu z r. 1947, keď situácia bola totožná s dnešnou. Poznamenávam, že dňa 26. IX. počas úvodnej porady komisie telefónicky volal A. Pšeničku s. Moško, ktorý údajne povedal, že komisia má navštíviť len tie obce, kde obyvateľstvo prejavuje otvorenú nespokojnosť.

K otázke, ako rečou hovorí obyvateľstvo, mám ako slovenčinár-slavista dojem, že väčšina ľudí hovorí šarišským slovenským nárečím, v Ublí viac rusinsky (ukrajinské nárečie).

Bratislava, 4. októbra 1949.

[Dokument č. 10]

1950, Bratislava. 2 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o jazykovej otázke v ukrajinských školách. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David, šk. 2269.

Správa o jazykovej otázke v ukrajinských školách.

Terajší stav:

V ukrajinských školách na východnom Slovensku nebola doteraz urobená náprava ohľadne jednotného vyučovacieho jazyka. Pritom ukrajinské obyvateľstvo žijúce na východnom Slovensku je čiastkou veľkého ukrajinského národa zjednoteného dnes v USSR. Nárečie, ktorým hovoria Ukrajinci žijúci na Slovensku, je temer totožné s nárečím, ktorým hovorí ľud Zakarpatskej Ukrajiny. Jazykový chaos, ktorý tu panoval oddávna a ktorý bol umele udržovaný reakčnými elementami za buržoáznej ČSR, bol na Zakarpatskej Ukrajine vyriešený hneď po oslobodení v roku 1945 v tom zmysle, že na Zakarpatskej Ukrajine do škôl všetkých stupňov bol zavedený ukrajinský jazyk, ako jazyk vyučovací, pričom v niektorých mestách boli zriadené školy s ruským vyučovacím jazykom. Podobným spôsobom by bolo treba vyriešiť túto záležitosť i u nás.

Vo väčšine ukrajinských škôl na východnom Slovensku je vyučovacím jazykom ruský a len v nepatrnej miere sa vyučuje v jazyku ukrajinskom. Treba kriticky poznamenať, že ruský jazyk, ktorým sa vyučuje na spomenutých školách nie je čistý, ale je prispôsobený miestnemu nárečiu. Nie všetci učitelia ovládajú ruský jazyk i keď v ňom učia. Tento jazykový chaos v ukrajinských školách ako dedičstvo býv. buržoáznych režimov treba urýchlene likvidovať. Predsedníctvo KV KSS na svojom zasadnutí dňa 28. júna 1950 zaoberalo sa touto otázkou a prijal niektoré konkrétne návrhy ukrajinských súdruhov. Predsedníctvo KV KSS súhlasilo s tým, aby s platnosťou od 1. septembra 1950 bol zavedený do prvého ročníka národných škôl ukrajinský jazyk, ako jazyk vyučovací. Za tým účelom Povereníctvo školstva, vied a umení malo vydať ku dňu 1. septembra t. r. ukrajinský šľabikár pre I. roč. ukrajinských národných škôl, ktorý mu bol predložený k aprobácii. Všetky ďalšie učebnice pre ukrajinské školy majú byť zásadne vydávané v ukrajinskom jazyku.

Učebnice v ruskom jazyku by sa nateraz vydávali len pre školy II. a III. stupňa. Taktiež bol vyslovený súhlas s tým, aby s platnosťou od 1. septembra 1950 bol zavedený do škôl II. a III. stupňa ukrajinských škôl ukrajinský jazyk ako povinný predmet.

Krajský výbor súhlasí s tým, aby boli urýchlene organizované kurzy ukrajinského jazyka pre učiteľov národných a stredných škôl.

Z uvedeného vyplýva, že Krajský výbor strany v Prešove osvojil si návrh ukrajinských súdruhov na postupné zavedenie ukrajinského jazyka ako jazyka vyučovacieho do všetkých ukrajinských škôl, pričom by jedna stredná škola /Humenné/ mohla zostať trvale ruskou.

V súvislosti s riešením jazykovej otázky v ukrajinských školách navrhuje sa prijať tieto uznesenia:

1. Sekretariát berie na vedomie správu o jazykovej otázke v ukrajinských školách s tým, že sa má v budúcnosti postupovať podobne ako na Zakarpatskej Ukrajine, t. j. že sa má v školách vyučovať ukrajinský a vo všetkých dôležitých strediskách majú byť pritom aj školy s vyučovacím jazykom ruským.
2. Ukladá sa predsedníctvu KV KSS v Prešove, aby do dvoch týždňov oznámilo sekretariátu ÚV KSS zoznam obcí, kde možno okamžite začať v I. triede národnej školy vyučovať v ukrajinskom jazyku.
3. Ukladá sa s. Sýkorovi, aby sa postaral o urýchlené vydanie šľabikára a počtovnice v ukrajinskom jazyku.
4. Pokiaľ ide o školy II. a III. stupňa, s. Sýkora okamžite zariadi vyučovanie ukrajinského jazyka ako povinného predmetu.
5. S. Sýkora v dohode s KV KSS v Prešove urýchlene predloží plán kurzov ukrajinského jazyka pre učiteľov a profesorov.
6. Stredná škola v Humennom zostane ako škola s vyučovacím jazykom ruským.
7. Sekretariát ÚV KSC súhlasí s vyslaním malej delegácie školských pracovníkov na Zakarpatskú Ukrajinu, ktorá by na mieste študovala riešenie jazykovej otázky v školstve.

[Dokument č. 11]

1950, Bratislava. 3 s, strojopis, kópia, j. slovenský. Časť správy o výsledkoch sčítania ľudu v niektorých okresoch obývaných Ukrajincami. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David. Rôzne, a. j. 23, šk. 2269.

Správa o výsledkoch sčítania ľudu v niektorých okresoch obývaných Ukrajincami.

Štátny štatistický úrad previedol v dňoch 30. – 31. marca 1950 zistenie dát o národnosti v 7 okresoch východného Slovenska. Zistenie bolo vykonané v 52 obciach okresu Bardejov, 48 obciach okresu Medzilaborce, v 35 obciach okresu Sabinov, v 39 obciach okresu Snina, v 22 obciach okresu Stará Ľubovňa, v 49 obciach okresu Stropkov a v 50 obciach okresu Svidník. Spolu sa prešetril sčítací materiál v 295 obciach, ktoré počtom obyvateľstva tvoria 82 % všetkého obyvateľstva v uvedených okresoch. Zo zisťovania v týchto okresoch boli vynechané len tie obce, v ktorých žilo málo ukrajinského obyvateľstva. Pri zisťovaní bolo zachytených 95% všetkých Ukrajincov, ktorí podľa sčítania z roku 1930 boli prítomní v uvedených okresoch a 82 % všetkých Ukrajincov žijúcich v roku 1930 na Slovensku.

Podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 bolo národnostné zloženie obyvateľstva v týchto okresoch nasledujúce:

	Obyv.	Slov.	Ukr.
Medzilaborce	20.472	2.860	14.944
Bardejov	31.043	13.905	13.040
St. Ľubovňa	18.002	8.640	6.716
Sabinov	25.522	17.480	5.671
Snina	27.834	8.940	17.558
Stropkov	14.653	7.748	4.715
Svidník	15.277	1.422	12.176

	152.803	60.995	74.820

Podľa sčítania ľudu z roku 1950 bol zistený v tých istých okresoch nasledujúci stav:

	Obyv.	Slov.	Ukr.
Medzilaborce	18.278	8.731	9.464
Bardejov	27.601	20.044	7.372
Stará Ľubovňa	16.398	13.565	2.733
Sabinov	25.900	23.114	2.728
Snina	26.213	18.880	7.259
Stropkov	14.894	11.794	3.058
Svidník	13.575	5.023	8.486

	142.859	101.151	41.100

Pri porovnaní výsledkov z roku 1930 a z roku 1950 javí sa nasledujúci rozdiel:

	Obyv.	Slov.	Ukr.
Medzilaborce	- 2.194	+ 5.871	- 5.480
Bardejov	- 3.442	+ 6.139	- 5.668
Stará Ľubovňa	- 1.604	+ 4.925	- 3.983
Sabinov	+ 378	+ 5.634	- 2.943
Snina	- 1.621	+ 9.940	- 10.299
Stropkov	+ 241	+ 4.046	- 1.657
Svidník	- 1.702	+ 3.601	- 3.690
	- 9.944	+ 40.156	- 33.720

V roku 1930 tvorili Ukrajinci 48.9 % obyvateľstva v uvedených 295 obciach a Slováci 39.8 %. Po odpočítaní osôb s inou národnosťou a cudzincov, ktorých počet v roku 1930 skresľuje vzájomný pomer oboch národností, dostávame pri porovnávaní výsledkov sčítania v roku 1930 a 1950 toto národnostné rozvrstvenie pozorovaného súboru: v roku 1930 bolo Slovákov 44.8 % a Ukrajincov 55.2 %, v roku 1950 je Slovákov 71.2 % a Ukrajincov 28.8 %, čo znamená oproti roku 1930 úbytok obyvateľstva ukrajinskej národnosti o 33.720 osôb /45.1 %/. Naproti tomu obyvateľstvo slovenskej národnosti zväčšilo sa o 40.056 osôb /65.6 %/, pričom celkový počet obyvateľstva za týchto 20 rokov klesol o 9.944 osôb, t. j. 6.5 %. Ak by sme predpokladali rovnomerný úbytok obyvateľstva v týchto okresoch, tak by Slováci participovali na poklese obyvateľstva asi 4.000 osobami a Ukrajinci 5.000 osobami. Skutočný pokles ukrajinského obyvateľstva bude vyšší v dôsledku optácie Ukrajincov do SSSR. Podľa odhadu Slovenského úradu plánovacieho malo by byť v zisťovaných obciach v roku 1950 Slovákov cca 57.000 a Ukrajincov cca 70.000, avšak pri sčítaní v roku 1950 sa zistilo 101.151 Slovákov a len 41.100 Ukrajincov, t. j. počet Slovákov vzrástol o 44.000 osôb proti normálne predpokladanému výsledku v roku 1950 /57.000/ a počet Ukrajincov klesol o cca 30.000 oproti predpokladu 70.000.

Úbytok Ukrajincov možno len čiastočne odôvodniť optáciou do SSSR. Podľa hlásenia Ministerstva vnútra optovalo v prospech SSSR a odišlo 12.039 Ukrajincov. Z toho počtu pripadá asi 9.572 osôb na spomenuté okresy. Toto číslo sa približne rovná celkovému úbytku obyvateľstva v týchto okresoch za posledných 20 rokov vo výške 9.944 osôb. Treba rátať s tým, že niekoľko tisíc obyvateľov ukrajinskej národnosti odišlo za prácou do českých zemí.

Ostáva konštatovať, že približne 20.000 až 23.000 osôb ukrajinskej národnosti v uvedených okresoch sa prihlásilo v roku 1950 k národnosti slovenskej. Tento nepomerný úbytok ukrajinského obyvateľstva možno vysvetliť tým, že sčítaniu ľudu v ukrajinských okresoch nepredchádzala vysvetľovacia politická kampaň.

Súdruhovia v spomenutých okresoch pochopili mechanicky smernice o prevádzaní sčítania. Zákaz agitácie si vysvetľovali tak, že sa nemajú vôbec miešať

do toho, k akej národnosti sa občania hlásia. Videli, že reakcia agituje, že zastrašuje ukrajinské obyvateľstvo a nerobili účinné opatrenia. Ukrajinské obyvateľstvo bolo strašené vývozom do SSSR, núteným prestupom na pravoslávnu vieru, kolchozmi a pod.

Šetrenie zachycuje výsledky sčítania v obciach, kde v roku 1930 žilo 82 % všetkých Ukrajincov žijúcich vtedy na Slovensku. Možno dôvodne predpokladať, že výsledky v obciach, kde žije zbytok ukrajinského obyvateľstva /18 %/, neovplyvnia podstatne celkové výsledky sčítania, lebo tieto obce ležia v južnejších okresoch, kde oddávna prebieha prirodzený asimilačný proces.

Na výsledky sčítania mala vplyv akcia návratu býv. gréckokatolíkov do pravoslávnej viery, ktorá sa vtedy prevádzala na východnom Slovensku. Mnohí ľudia, aby sa vyhli prestupu na pravoslávie, hlásili sa za Slovákov, prípadne i za rím. katolíkov.

Výsledky sčítania ľudu v roku 1950 skresľujú teda skutočný stav a mohli by do nesprávneho svetla stavať nacionálnu politiku našej vlády, preto treba uvažovať, či nemá byť prevedená určitá korektúra výsledkov sčítania ľudu v niektorých ukrajinsko-slovenských okresoch. Revízia by bola potrebná najmä v tom prípade, ak štatistické výsledky sčítania ľudu majú byť uverejnené.

Revízia by sa týkala hlavne spomenutých 7 okresov /Medzilaborce, Bardejov, St. Ľubovňa, Sabinov, Snina, Stropkov, Svidník/. Prípadne by bolo možné zahrnúť do revízie i okres Giraltovce. Z revízie by boli vynechané tie obce v spomenutých okresoch, v ktorých žije slovenské obyvateľstvo vo vysokej väčšine i podľa sčítania z r. 1930.

Revíziu akciú z dôvodov technického zjednodušenia by bolo možné spojiť s kampaňou nábora členstva do Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich.

Celá akcia by musela byť dôkladne politicky pripravená na Krajskom výbore strany v Prešove. Kampaň by sa mala zamerať najmä na to, aby ukrajinský ľud bol lepšie informovaný o SSSR, o živote v SSSR, o jeho boji za svetový mier.

Predtým, než by sa s akciou išlo dole, bolo by potrebné podrobnosti prejednať na OV KSS a na MO KSS. OV KSS by rozhodli, ktoré obce v okrese by boli vynechané z revízie. Bolo by treba v okresoch zostaviť väčší počet agitačných dvojiek /1 Ukrajinec a 1 Slovák/ politicky uvedomelých. Tieto dvojky by navštívili občanov, ktorí nesprávne vyplnili v sčítacích hárkoch rubriku o národnosti a snažili by sa získať týchto občanov pre vstup do Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich a zároveň by im poradili, ako je možno korigovať nesprávne udanú národnosť. Mali by k dispozícii predom pripravené formuláre príslušných žiadostí o zmenu národnosti, tie by im pomohli vyplniť. Žiadosti by sa sústreďovali na ONV a boli by hromadne odstupované priame Slovenskému úradu plánovaciemu za účelom prevedenia príslušných zmien v pôvodných sčítacích hárkoch. Slovenský úrad plánovací, s ktorým sa o tejto veci jednalo, považuje tento postup za možný a nevidí v ňom žiadne zákonné prekážky. Podľa pracovného plánu Slovenského plánovacieho úradu má byť výberové spracovanie celého sčítania ľudu ukončené k 31. decembru 1950, preto opravy o národnosti by mali byť prevede-

né najneskôr do konca októbra, aby sa mohli odzrkadliť v celkových výsledkoch sčítania. To znamená, že by skupina 20 ľudí musela začať s opravami už 15. októbra, aby boli ku koncu októbra ukončené.

Obyvatelia mnohých obcí hneď po sčítaní si uvedomili, že boli oklamaní reakciou a že si nesprávne počínali pri udávaní národnosti. Títo ľudia sa dnes hanbia za to a radi by napravili chybu. [...].

[Dokument č. 12]

26. september 1950, Bratislava. 1 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský. Návrh na doplnenie programu schôdze Sekretariátu Ústredného výboru KSS o prerokovanie bodu „Niektoré otázky práce medzi ukrajinským ľudom“. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. Dávid. Dokumenty o činnosti Ukrajinskej narodnej rady Prjaševščiny, šk. 2269.

Sekretariát ÚV KSC.

Prísne tajné!

Počet výtlačkov 11.

Návrh pre schôdzku sekretariátu.

Navrhujem, aby na schôdzi sekretariátu dňa 26. septembra 1950 bol zaradený tento bod denného poriadku:

Niektoré otázky práce medzi ukrajinským ľudom a k nemu uznesené:

1. Sekretariát v zásade schvaľuje utvorenie Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSR a berie na vedomie, že Ukrajinská národná rada Prjaševščiny v Prešove prestala vyvíjať svoju činnosť.
2. Sekretariát ukladá KV KSS, aby urobil potrebné organizačné opatrenia k ustanoveniu Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSR.
3. Sekretariát berie na vedomie správu o jazykovej otázke v ukrajinských školách s tým, že sa má v budúcnosti postupovať podobne ako na Zakarpatskej Ukrajine, t. j. že sa má v školách vyučovať ukrajinsky a vo všetkých dôležitejších strediskách majú byť pritom aj školy s vyučovacím jazykom ruským.
4. Ukladá sa predsedníctvu KV KSS v Prešove, aby do 2 týždňov oznámilo sekretariátu ÚV KSS zoznam obcí, kde možno okamžite začať v I. triede národnej školy vyučovať v ukrajinskom jazyku.
5. Ukladá sa s. Sýkorovi, aby sa postaral o urýchlené vydanie šlabikára a počtovnice v ukrajinskom jazyku.
6. Pokiaľ ide o školy II. a III. stupňa, s. Sýkora okamžite zariadi vyučovanie ukrajinského jazyka ako povinného predmetu.
7. S. Sýkora v dohode s KV KSS v Prešove urýchlene predloží plán kurzov ukrajinského jazyka pre učiteľov a profesorov.
8. Stredná škola v Humennom zostane ako škola s vyučovacím jazykom ruským.
9. Sekretariát ÚV KSC súhlasí s vyslaním malej delegácie školských pracovníkov na Zakarpatskú Ukrajinu, ktorá by na mieste študovala riešenie jazykovej otázky v školstve.
10. Sekretariát súhlasí s tým, aby na základe individuálnych žiadostí sa umožnila zmena národnosti u tých občanov ukrajinskej národnosti, ktorí sa pri národnom sčítaní hlásili k slovenskej národnosti.

Príloha:

Návrh na stanovy Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSR.

Bašťovanský v. r.

[Dokument č. 13]

18. jún 1952, Bratislava. 7 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa Š. Gažika o činnosti Krajského výboru KSS v Prešove medzi ukrajinským pracujúcim ľudom. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna. 1952, šk. 820.

Zpráva o práci a činnosti Krajského výboru KSS v Prešove medzi ukrajinským pracujúcim ľudom.

Súdruhovia Ukrajinci – pracovníci aparátu KV KSS, KV ČSM, KOR a KSUP (Kultúrny sväz ukrajinských pracujúcich) obrátili sa listom 13.apríla 1952 na súdruha Širokého, v ktorom poukazujú na nesprávne a strane škodlivé formy a metódy práce súdruhov: Babeja, Kapišovského a spol.

Na základe tohto listu, ako aj niektorých poznatkov z minulosti, bol som poverený súdruhom Širokým a Davidom prešetriť, či v liste uvedené obvinenia sú opodstatnené a v čom spočívajú.

Z rozhovorov, ktoré som previedol so súdruhmi, ktorí napísali list súdruhuvi Širokému, ako aj so súdruhom Šiškom možno usúdiť, že s.Babej, Kapišovský a spol. nepochopili líniu našej strany pri prevádzaní nacionálnej politiky. Napriek jasnej línii a smerniciam, ktoré dostali s.Babej, Kapišovský a ostatní v súvislosti s výstavbou a budovaním Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich, prehlasujú, že KSÚP nemôže rozvíjať svoju činnosť, nakoľko ešte neboli odčinené krivdy napáchané ukrajinskému pracujúcemu ľudu buržoáznymi nacionalistami. V tejto súvislosti obviňujú KV KSS ako aj ÚV KSS, že v dostatočnej miere nepomáhajú rozvoju a uplatneniu sa Ukrajincov v politickom, hospodárskom a kultúrnom živote. Ako som zistil, toto tvrdenie s. Babeja a spol. je neopodstatnené, nakoľko ukrajinským pracujúcim sú dané všetky možnosti svojho uplatnenia, o čom svedčí tá skutočnosť, že na Krajskom sekretariáte zo 152 pracovníkov pracuje 71 Ukrajincov, pričom zo 7-mich vedúcich oddelení na KV KSS sú 3 Ukrajinci. Zo 16-tich vedúcich tajomníkov okresných výborov strany je 7 Ukrajincov. V 8 najdôležitejších masových organizáciách je 6 Ukrajincov vedúcimi tajomníkmi. Obdobne je tomu i v národných výboroch. Podpredsedom KNV je súdruh Ukrajinec a mimo neho ešte ďalší 3 sú členovia rady KNV.

V rozhovore s predsedami a tajomníkmi okresných výborov KSUP v 6-tich okresoch títo prehlásili, že ukrajinský pracujúci ľud je vďačný našej strane a Republike, že im umožnil a umožňuje v nebývanej miere uplatniť sa na všetkých úsekoch nášho budovania, ako aj, že im dala do rúk riešenie vlastných problémov a potrieb.

V tejto súvislosti vyzdvihli pomoc strany pri zakladaní Kult. sväzu ukrajinských pracujúcich. Celkom otvorene priznali, že bez pomoci strany a to jak Krajského výboru a okresných výborov, neboli by v stave urobiť tú prácu, ktorú doteraz urobili v súvislosti so zakladaním odbočiek na jednotlivých ukrajinských obciach. Za 10 mesiacov činnosti Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich boli vo všetkých ukrajinských obciach založené odbočky, na ktorých boli zvo-

lené okresné výbory. Predsedníctva okresných výborov KSUP majú sa schádzať 14-denne, avšak nie vo všetkých okresoch túto lehotu dodržiavajú. V každom okrese je jeden z členov predsedníctva Okresného výboru strany zodpovedný za prácu a činnosť KSUP.

Zo 6-tich okresov, ktoré som navštívil (Svidník, Medzilaborce, Snina, Humenné, Gíraltovec a Bardejov), nebolo nijakých väčších sťažností, ktoré by ukazovali na nedostatočnú pomoc strany a to jak okresných výborov, tak aj KV KSS. V rozhovore s vedúcimi tajomníkmi OV KSS a za prítomnosti niektorých členov predsedníctva a pracovníkov sekretariátu – na otázku, ako im krajský výbor pomáha v práci, bolo mi povedané, že Krajský výbor strany účinne pomáha okresným výborom a to tým, že v týždni niekoľko dní inštruktori Krajského výboru sa zdržujú v okrese a pomáhajú okresným pracovníkom riešiť problémy priamo na pracovisku. Na zasadania predsedníctiev okresných výborov KSS pravidelne dochádzajú inštruktori, no v tomto smere, ako mi bolo naznačené, v nedostatočnej miere predsedníctiev sa zúčastňujú členovia predsedníctva KV KSS. Na všetkých okresoch, ktoré som navštívil, bola dobrá nálada, súdruhovia v rozhovore prejavovali radosť nad dosiahnutými úspechmi a sebakriticky hovorili o nedostatkoch, ktoré sa v ich práci vyskytujú. Bolo vidieť, že nedostatky svojej práce poznajú a snažia sa ich odstraňovať. Nestretol som sa na žiadnom okrese s takými poznatkami, ktoré by boli nasvedčovali tomu, že by im neboly niektoré otázky a problémy jasné, alebo že by si nevedeli s niektorými problémami poradiť. Z poznatkov, ktoré som získal návštevou týchto okresov, dá sa usúdiť, že Krajský výbor strany pomerne dobre pracuje a snaží sa všestranne pomáhať okresom, ako aj základným organizáciám.

Na otázku, ako sa díva ukrajinské obyvateľstvo na prácu strany v súvislosti s riešením a prevádzaním nacionálnej politiky, bolo mi jasne naznačené, že ukrajinský ľud v tomto smere je úplne spokojný a že si svoje nacionálne potreby rieši v súlade s politikou našej strany tým, že sa zapojujú do plnenia úloh výstavby a budovania socializmu, v čom vidí najbezpečnejšiu záruku riešenia svojich nacionálnych hospodárskych, hospodárskych a kultúrnych potrieb. V súvislosti s odstraňovaním škôd, napáchanými buržoáznymi nacionalistami na úseku školskej politiky, okresné výbory strany postupne riešily otázku ukrajinských škôl tým, že v obciach s ukrajinským obyvateľstvom byly slovenské školy postupne pretvorené na ukrajinské. Toho času už len v niektorých obciach s ukrajinským obyvateľstvom sú slovenské školy. I v týchto obciach okresné výbory prostredníctvom miestnych organizácií pripravujú premenenie slovenských škôl na ukrajinské tak, že v týchto obciach prevádzajú rozhovory s občanmi, ktorí takto sami rozhodujú, akú chcú mať školu. Začiatkom nového školského roku budú vo všetkých ukrajinských obciach ukrajinské školy. V súvislosti s výstavbou ukrajinských škôl vynára sa problém učiteľov a to preto, že učitelia – Ukrajinci nepoznajú ukrajinský jazyk, nakoľko byly vychovaní v gojdičovom grécko-kat. kantorskom seminári, kde sa vyučovalo v ruskom jazyku.

Keď sa ešte vyskytujú nejaké nejasnosti v otázke príslušnosti k ukrajinskej národnosti, poväčšine sa to vyskytuje medzi učiteľstvom a ostatnou inteligenciou. Široké masy pracujúcich Ukrajincov si postupne uvedomujú, že v minulos-

ti boli zneužívaní tým, že im bolo hovorené, že sú Rusmi, alebo Rusínmi. I táto otázka pri dobrej práci KSUP môže byť v krátkej dobe úplne doriešená.

Spolupráca medzi Ukrajincami a Slovákmi na okresoch, ako aj na obciach je veľmi dobrá. Nerobí sa žiadny rozdiel medzi Ukrajincom a Slovákom, ale každý sa posudzuje podľa schopností a vykonanej práce, čo je hlavným meradlom pri vyzdvihovaní jednotlivých pracovníkov na zodpovedné miesta. Z poznatkov, ktoré som získal v okresoch, možno bezpečne prehlásiť, že tie problémy, ktoré sa prejavujú v Prešove u niektorých súdruhov-Ukrajincov najmä u ss. Babeja a Kapišovského, Prokypčáka a ostatných v súvislosti s riešením nacionálnych otázok ukrajinského ľudu, v okresoch a obciach nepozorovať. Situácia v okresoch a obciach v tomto je dobrá. Bolo mi naznačené, že keď by niekto s takýmito problémami prišiel medzi ukrajinských pracujúcich, každý takýto pokus by bol kategoricky odmietnutý a to preto, že sa denne presvedčujú o výhodách a pomoci poskytnutej našou stranou a vládou.

Po prieskume na okresoch navštívil som Ústredný sekretariát KSUP, kde som hovoril s niekoľkými pracovníkmi, konkrétne so s. Sopkom, Novákom, Lazoríkom a Prokypčákom. Pri tomto rozhovore bolo badať, že nedostatky, ktoré sa prejavujú v práci KSUP, chceli zviest' na nedostatočnú pomoc zo strany KV KSS. Toto odôvodňovali tým, že členovia z predsedníctva ako aj Krajského sekretariátu strany nepravidelne dochádzajú na predsedníctvo KSUP. V tejto súvislosti som poukázal na to, že Babej je člen predsedníctva a že on je najpovolanejší, aby usnesenia strany prednášal na pôde KSUP. V rozhovore mi bolo naznačené, že strana pri zakladaní odbočiek KSUP, ako aj voľbe okresných výborov KSUP dopúšťala sa kádrových chýb, najmä v tomto smere, že na vedúce miesta nebola postavená inteligencia, ktorá by ďaleko lepšie mohla rozvíjať činnosť sväzu, lebo lepšie ovláda kultúrne otázky. Z toho bolo jasne vidieť, že na ÚV KSUP je falošná línia, lebo sa domnievajú, že naši robotníci, malí a strední roľníci nie sú v stave v celej šírke rozvinúť prácu Sväzu. Zdá sa, že takáto línia je nanášaná najmä súdruhmi Prokypčákom a Kapišovským, ktorí v minulosti neustále zdorazňovali, že nacionálnu otázku možno riešiť len za úzkej pomoci učiteľstva, ktoré považovali za najdôležitejšieho činiteľa pri riešení politických, hospodárskych a kultúrnych potrieb ukrajinského ľudu.

Po všetkých týchto poznatkoch hovoril som so s. Babejom, ktorý na moje otázky, ktoré boli zamerané, aby sa vyjadril, čo hovoria členovia strany v Prešove o práci a činnosti Krajského výboru, odpovedal mi veľmi nejasno. Predovšetkým však niekoľkokrát ma požiadal, aby som otázku opakoval, že si ju musí napísať, čo odôvodňoval svojimi skúsenosťami, že mnohokrát sa mu stalo, že jeho odpovede na otázky boli prekrútené a preto všetko si musí dať na papier. Asi po 1-hodinovom rozhovore položil mi otázku, či s ním hovorím súkromne, alebo úradne. Ja som mu na to povedal, že som bol poverený s. Širokým a Davidom, aby som niektoré problémy v súvislosti s nedostatkami práce KV KSS v prešovskom kraji preskúmal. Na moje otázky s. Babej veľmi vyhýbavo odpovedal, čo odôvodňoval tým, že otázky vyzneli tak, ako by on mal vytvárať nejaké frakcie.

Keď som sa ho spýtal, či sa stretáva so s. Beňom, Tomkom a Kapišovským, odpovedal, že sa s nimi stretáva, pritom však podotkol, že len príležitostne, kedy

málo hovoria o práci v strane, ale viac o iných otázkach a menej podstatných veciach. Na otázku, ako strana pomáha KSUP, prehlásil, že pomoc je nedostatočná, najmä že Sväz nemôže rozvíjať činnosť, lebo strana ešte nevyriešila hlavné problémy a to v tom, že nebola daná náplň a rozsah činnosti, ako aj že neboly schválené stanovky Sväzu. Na moje vysvetlenie, že v tomto smere strana dala jasnú líniu a že súdruh Široký niekoľkokrát prehlásil, že nacionálne otázky v celej šírke sa riešia s výstavbou a budovaním socializmu a preto hlavné zameranie a rozsah činnosti Sväzu spočíva v mobilizácii ukrajinských pracujúcich za plnenie úloh 5-ročného plánu. V tomto smere s. Babej uznal, že táto línia je správna, avšak odôvodňoval, že KSUP v takejto šírke prevádzať svoju činnosť nemôže, lebo Ukrajinci nežijú len v prešovskom kraji, ale i v Košiciach a v českých zemiach a že nevedia, aké stanovisko majú k týmto zaujať.

Z celého rozhovoru bolo badať, že s. Babej má koncepciu, ako by úlohou KSUP bolo zistiť, kde všade v minulosti Ukrajinci žili a čo sa s týmto stalo. Súdruh Babej taktiež uviedol, že strana ešte doteraz oficiálne neprehlásila zrovnoprávnenie ukrajinského obyvateľstva, čo tiež je príčinou, že nemôžu v celej šírke svoju prácu a činnosť KSUP rozvinúť. Na moje vysvetlenie, že v tomto smere už od oslobodenia strana a vláda jasne prehlásila rovnoprávnosť ukrajinského obyvateľstva a preto nie je potrebné, aby bolo urobené osobitné prehlásenie. Na túto moju argumentáciu súdr. Babej veľmi nervózne reagoval, a prehlásil, že v praxi tomu tak nie je, lebo krivdy, ktoré byly napáchané na ukrajinskom obyvateľstve, ešte dnes nie sú odčinené. Toto odôvodňoval tým, že niektoré ukrajinské obce ešte doteraz neboly obnovené, takže ešte dnes asi 600 ukrajinských rodín žije v zbúraných domoch. Pri tom tiež poukázal, že ešte neboly odčinené škody napáchané na úseku školstva. Na moje upozornenie, že problémy obnovy v prvom rade mal riešiť KV KSS a KNV a že on ako predstaviteľ a vedúci funkcionár ukrajinských inštitúcií v prvom rade nesie zodpovednosť, lebo v nedostatočnej miere sa staral, aby ukrajinskému obyvateľstvu sa dostalo všetkej pomoci.

Toto neprijal a odôvodňoval to tým, že on a Krajský výbor, ako aj KNV, toto nemohol zabezpečiť zo známych príčin okolo Pšeničku a Kabošovej politiky. Ďalej s. Babej poukázal, že nakoľko nie sú doriešené otázky ÚV KSS nemôže KSUP svoju činnosť prevádzať, lebo že má rôzne obavy, ktoré jednak vyplývajú z toho, že Poverenictvo vnútra nechalo šetriť, kto dal súhlas k utvoreniu KSUP ako aj k prevádzaniu okresných konferencií KSUP. Ďalej poukázal na to, že pri rozhovore so s. Bacílkom mu tento povedal, že niekto má v ukrajinskej otázke takú líniu, aby ukrajinské obyvateľstvo bolo u nás likvidované.

Z celého rozhovoru so s. Babejom bolo zrejmé, že nemá dosť dobrej vôle v celej šírke rozvinúť prácu KSUP, ako aj neúprimnosť k strane a nepochopenie vôbec o týchto otázkach so mnou hovoriť. Naznačoval, že problémom Ukrajincov nerozumiem, ako aj že celú problematiku ukrajinskej otázky neovládam a preto by bolo lepšie, keby sa otázkou zaoberal ÚV KSS, kde by bol ochotný o všetkých otázkach a problémoch hovoriť a dať k nim svoje vyjadrenie.

Záverom treba pripomenúť, že nesprávne chápanie a prevádzanie nacionálnej politiky a v tejto súvislosti politiky našej strany vôbec, u menovaných súdruhov vyplýva z nedostatočného triedneho uvedomenia, ako aj z toho, že nacionál-

nu otázku chcú riešiť izolovane od ostatných problémov výstavby a budovania socializmu v celej krajine. Neustále zdôrazňujú, že strana a slovenské ústavné orgány nepodnikajú nič, aby okresy a obce, kde žije ukrajinské obyvateľstvo, boli spriemyslené.

I keď v tomto smere nebolo urobené všetko tak, ako by si to potreby ukrajinského obyvateľstva vyžadovaly, je nesprávne takto stavať otázky a znášať ich medzi ukrajinský ľud. Takýmto spôsobom chcú zakrývať vlastné chyby a nedostatky riešenia konkrétnych úloh jedného z najzákladnejších problémov t.j. budovania socializmu na dedine. Výstavba a prestavba dediny cestou jednotných roľníckych družstiev v prešovskom kraji je t.č. základným problémom riešenia všetkých otázok a potrieb pracujúceho ľudu, politiky strany a vlády vôbec. Keď skúmame, ako v tomto smere s. Babej, Kapišovský a spol. pracujú, ako pomáhajú riešiť otázku prechodu dediny k socializmu, dokresľuje sa nám obraz všetkých príčin ich chýb a nedostatkov v práci, ako aj chýb a nedostatkov v práci a činnosti

Kult. sväzu ukrajinských pracujúcich. Ako po oslobodení tak aj dnes menovaní súdruhovia nevidia tie veľké zmeny, ktoré nastaly jak v politickom, tak aj v hospodárskom živote ukrajinských obyvateľov. Stále sa domnievajú, že strana a vláda nemajú záujem riešiť a vyriešiť najzákladnejšie požiadavky Ukrajincov.

Napriek tomu, že im muselo byť jasné, že predovšetkým je potrebné a možné budovať priemyselné závody v tých oblastiach Slovenska, kde sú pre to najvhodnejšie podmienky, snažili sa presadzovať také požiadavky, ktoré z hľadiska urýchlenej výstavby a budovania socializmu v Republike v tej dobe boli nespiteľné.

Skutočnosť v prešovskom kraji je však iná. Ukrajinský pracujúci ľud chápe politiku strany a vlády a preto jasne vidí, že vyriešenie jeho potrieb v prvom rade spočíva v urýchlenej výstavbe a budovaní jednotných roľníckych družstiev. V tomto smere s. Babej a spol. neprejavujú veľký záujem, ba možno povedať, že svojím chovaním a postojom priamo brzdia rozvoju a budovaniu JRD, lebo na miesto toho, aby predsedníctvom KSUP mobilizovali ukrajinských pracujúcich pre rozvoj a upevnenie JRD, odvádzajú ich pozornosť na také otázky a problémy, ktoré nemajú nič spoločné s plnením úloh 5 RP.

Gažík v. r.

[Dokument č. 14]

28. jún 1952, Bratislava. 3 s., strojopis, kópia, A4, j. slovenský. Zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v krajských a okresných orgánoch KSS, ROH, ČSM a v národných výboroch Prešovského kraja. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 28. júna 1952, šk. 820.

Príloha č. 1.

S p r á v a

o národnostnom zložení orgánov KSS, ľudovej správy a masových organizácií
v Prešovskom kraji.

Pracovníci aparátu KV KSS: 56
z toho Ukrajincov: 20

Členovia Predsedníctva KV KSS: 9
z toho Ukrajincov: 3

Členovia okresných výborov KSS: 315
z toho Ukrajincov: 110

Predsedovia OV KSS: 15
z toho Ukrajincov: 8

Politickí pracovníci OV KSS: 112
z toho Ukrajincov: 45

Pritom vedúci tajomníci OV v okresoch, kde prevažne žijú Ukrajinci, sú všade ukrajinskí súdruhovia.

Politickí pracovníci KOR: 36
z toho Ukrajincov: 13

Tajomníci okres. odborových rád: 13
z toho Ukrajincov: 5

Členovia predsedníctva KV ČSM: 9
z toho Ukrajincov: 5
(pritom aj predseda i vedúci tajomník sú Ukrajinci)

Tajomníci OV ČSM: 15
z toho Ukrajincov: 9

Predsedovia OV ČSM: 15
z toho Ukrajincov: 7

Politickí pracovníci ČSM: 101
Z toho je prevažná väčšina Ukrajincov

Členovia Rady KNV: 12
z toho Ukrajincov: 5

Členovia pléna KNV:	(neuvedené)
z toho Ukrajincov:	9
Tajomníci MNV:	544
z toho Ukrajincov:	153

Uvedené čísla svedčia o tom, že o zaznávaní ukrajinských súdruhov či už v strane, v ľudovej správe, alebo v masových organizáciách nemožno vôbec hovoriť. A tak je to aj na ostatných úsekoch. Tak napr. jedným z robotníckych riaditeľov v kraji (na stavbe KOVO Snina) je Ukrajinec.

Pritom prevažná časť uvedených funkcionárov Ukrajincov sú robotníci a ešte viac roľníci, takže sociálne zloženie je dobré. Nepriaznivé je azda sociálne zloženie tajomníkov MNV, kde zo 153 ukrajinských tajomníkov je iba 14 robotníkov, ostatní, asi 80 % sú prevažne roľníci.

No absolútne nepriaznivé je zloženie prípravného výboru a zamestnancov KSUP. Z celkového počtu 14 členov prípravného výboru sú len dvaja robotníci a 4 roľníci, alebo 8 intelektuálov (z toho 5 učiteľov). Z 13 zamestnancov prípravného výboru KSUP sú len traja robotníci a jeden roľník, ale 9 intelektuálov (z toho 1 bývalý notár, dvaja bielogvardejci a pod.)

Zloženie pracovníkov KSUP na jednotlivých okresoch je už lepšie preto, že tam kádre pre KSUP vyberali okresné výbory strany. Z 8 tajomníkov OV KSUP je 5 robotníkov, no s. Babej zastáva názor, že týchto 5 robotníkov sa do kultúrneho zväzu nehodí a po čase ich vraj bude treba vymeniť za intelektuálov, ktorí vyjdú zo škôl.

Napokon treba poďakovať, že drvivá väčšina ukrajinských súdruhov, ktorí sa stali funkcionármi v aparáte strany, ľudovej správy a masových organizácií, vyrástla v práci na závodoch, v dedinách, v miestnych a závodných organizáciách a pod. To je dôkaz, že v obciach a okresoch niet národnostných rozporov a že ich zdanie umele vyvolávajú súdruhovia Babej, Kapišovský a Prokipčák.

[Dokument č. 15]

28. jún 1952, Prešov. 2 s., strojopis, kópia, A4, jazyk slovenský. Uznesenie Predsedníctva Ústredného výboru KSS k situácii v Prešovskom kraji. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 28. 6. 1952, šk. 820.

Tajné!

Uznesenie z 19. schôdzky Predsedníctva ÚV KSS, konanej dňa 28. júna 1952.

Prítomní súdruhovia: Široký, David, Ďuriš, Benada, Bránik, Púll, Čulen, Falt'an, Gažík, Sýkora, Rais, Gosiorovský.

Omlúvení súdruhovia: Bacílek, Zupka.

Prizvaní súdruhovia: vedúci oddelenia ÚV KSS /Janetka, členovia Predsedníctva KV KSS Prešov /Šiška, Štenko, Medveď, Špak, Pyteľ Š., Babej, Kapišovský/, Gabaľ, Minčíč, Ferint, Kudzej, Cvanciger, Petrovaj, Pyteľ M., Kurečko, Daňo, Kopčák, Klokoč, Dr. Rohál'-Ilkiv, Popovňák, Paška, Lietavec, Nedveď.

Prerokované: Usnesené:

1. Situácia v prešovskom kraji.

1 Schváliť rezolúciu o situácii v prešovskom kraji, ktorá je prílohou tejto zápisnice, zaslať ju všetkým KV KSS na Slovensku, všetkým OV KSS v prešovskom kraji, referentom a inštruktorom prešovského kraja a uložiť Krajskému výboru KSS v Prešove, aby ju na zasadnutí pléna KV KSS dôkladne prerokoval, úlohy v nej vytýčené konkretizoval a vyvodil všetky potrebné uzávery. (Rezolúciu treba preložiť i do ukrajinčiny).

(s. Š i š k a)

2. Uložiť súdruhovi Púllovi a Bránikovi, aby preskúmali návrh rozvoja národného hospodárstva a plného využitia miestnych zdrojov prešovského kraja, ktorý bude vypracovaný za účasti KV KSS na základe kontrolných čísel na rok 1953.

3. Poveriť súdruhu Sýkoru, aby vypracoval soznam učebníc a pomôcok, ktoré bude treba vyžiadať zo sovietskej Ukrajiny pre naše školy v škol. roku 1952/53.

Uložiť súdruhovi Sýkorovi,

a) na Pedagogickom gymnáziu v Medzilaborciach zaviedol budúcim školským rokom ukrajinčinu ako vyučovací jazyk,

b) vykonal uznesenie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 24. mája 1951 o zriadení katedier dejín ukrajinského jazyka a literatúry a ukrajinskej histórie,

c) na základe usnesenia Politického sekretariátu ÚV KSS vzhľadom na zriadenie katedry ukrajinského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave zariadil pozvanie dvoch profesorov zo sovietskej Ukrajiny a pozval profesora ukrajinského jazyka na Pedagogické gymnázium do Medzilaboriec.

d) počnúc školským rokom 1953/54 zaviedol ukrajinčinu ako vyučovací jazyk na všetkých ukrajinských školách I. a II. stupňa.

5. Uložit' súdruhovi Gosiorovskému, aby Politickému sekretariátu ÚV KSČ predložil návrh na vyslanie delegácie ukrajinských pracujúcich z ČSR na návštevu Zakarpatskej Ukrajiny v jeseni t. r.
6. Uložit' súdruhovi Janetkovi, aby zabezpečil odovzdanie celého materiálu o Grendža-Donskom ZO KSS pri Československom štátnom filme, kde je menovaný zamestnaný, na jeho odhalenie ako zákerného nositeľa buržoázneho nacionalizmu a vyvodenie všetkých z toho vyplývajúcich dôsledkov.

[Dokument č. 16]

12. júl 1952, Bratislava. 4 s., strojopis, A4, kópia, j. slovenský. Návrh odpovede Predsedníctva ÚV KSS na list P. Babeja, ktorý zaslal v máji 1952 A. Novotnému¹. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS, 12. júla 1952, šk. 821.

N á v r h l i s t u

ako odpoveď na list s. Babeja, zaslaný s. Novotnému

Drahí súdruhovia,

Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadnutí dňa 28. júna 1952 zapodievalo sa situáciou v prešovskom kraji, najmä niektorými vážnymi nedostatkami v práci krajského výboru KSS, v plnení veľkých budovateľských úloh kraja a vážnymi buržoázne-nacionalistickými úchyľkami od správnej leninsko-stalinskej politiky v národnostnej otázke. Predsedníctvom ÚV KSS prijatá rezolúcia podrobne analyzuje príčiny dnešných nedostatkov krajského výboru KSS v riešení vážnych problémov výstavby a v riešení niektorých nacionálnych otázok ukrajinského obyvateľstva, ako aj rozborom príčin buržoázne-nacionálneho postoja niektorých členov krajského výboru KSS ukrajinskej národnosti.

Súdruh Babej odovzdal v máji t.r. s. Novotnému, tajomníkovi ÚV KSČ, obšiahly spis, v ktorom si sťažuje na národnostný útlak ukrajinského obyvateľstva v prešovskom kraji. Táto zpráva s. Babeja, nazvaná „Ukrajinci žijúci v Československu“, obviňuje Ústredný výbor KSS, že v pomere ukrajinskému obyvateľstvu prevádza politiku národnostného útlaku, že hospodárska politika na Slovensku sa riadi národnostnou diskrimináciou, ktorá sa prejavuje v tom, že zámerne nie sú dislokované priemyselné podniky do okresov s ukrajinským obyvateľstvom, ktoré by napomáhali rozvoju výrobných síl v týchto okresoch a napokon, že celková politika Komunistickej strany Slovenska hamuje kultúrny a školský rozvoj ukrajinského obyvateľstva.

Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadnutí dňa 28. júna obširne sa zaoberalo príčinami veľkých nedostatkov všestranného rozvoja prešovského kraja a ich ideologickými, politickými a organizačnými príčinami. Keď Predsedníctvo ÚV KSS znovu sa vracia k tým istým problémom v súvislosti s listom s. Babeja, robí tak preto, aby s celou vážnosťou upozornilo na naliehavú potrebu odstrániť a odstraňovať tie nedostatky, o ktorých obširne hovorí rezolúcia ÚV KSS z 28. júna 1952.

Súdruhovi Babejovi, ako sa ukázalo na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS, vôbec nešlo o úprimnú snahu pomocou otvorenej a vážnej kritiky upozorniť ÚV KSČ na veľké nedostatky v oblasti hospodárskeho rozvoja ukrajinských okresov a na nedostatky na poli školského a kultúrneho života. Takáto snaha by bola boľševická, správna a užitočná a nemohla by byť odmietnutá. Súdruh Babej,

1 V rokoch 1951 – 1953 bol Antonín Novotný členom Predsedníctva a tajomníkom ÚV KSČ.

ako sa však ukazuje, pokračuje v „kritike“ z pozície buržoázneho nacionalizmu, dosiahnuté výsledky zamlčuje a nedostatky zveličuje, aby prehľbil svoju nedôveru k strane a k jej politike.

Nesprávne je tvrdenie s. Babeja v liste, písanom Novotnému, že v ukrajinských okresoch sa nebudujú závody. Cieľom socialistickej výstavby v našej vlasti je zapojiť aj najodľahlejšie okresy našej republiky do socialistickeho hospodárskeho kolobehu a všestranným rozvojom výrobných síl zabezpečiť vysokú spoločenskú produktivitu práce. Už IX. zjazd KSC upozornil na to, že najväčšie ťažkosti v tomto smere budeme mať v prešovskom a košickom kraji, kde k veľkému nedostatku komunikácií pristupuje ešte nedostatok palív, ktoré sa musia dovážať z veľkej vzdialenosti. No, napriek tomu, resp. práve preto, v rámci národohospodárskeho plánu je venovaná značná pozornosť výstavbe prešovského kraja a tým aj ukrajinským okresom. Medzi okresy, kde sa stavajú nové, alebo rozširujú závody, patria práve niektoré s veľkým percentom ukrajinského obyvateľstva. Tak v okrese Snina bol postavený dôležitý závod ťažkého strojárstva Vihorlat, v Bardejove sa rozširuje závod Magura /ťažká konfekcia/, stavia sa mliekareň a započne sa so stavbou trepárne ľanu, v okrese Giraltovce sa stavia cementareň.

Súdrh Babej tvrdí ďalej vo svojom liste, že sa zastavila obnova vojnou zničených domov a že ukrajinský ľud žije už 7 rokov v núdzových zemliankach. Úprimná kritika nachádzala by v práci orgánov strany a činnosti štátnej a verejnej správy opravdu veľa a vážnych nedostatkov v postupe obnovy a výstavby vojnou zničených a poškodených domov a hospodárskych stavieb na východnom Slovensku. S. Babej však sa uspokojuje s trestuhodnou demagógiou a na podopretie svojej buržoázno-nacionalistickej platformy zámerne zamlčuje skutočnosť, že veľkým úsilím strany a vlády od roku 1945 bolo postavených 4.292 nových bytov a 17.382 poškodených bytov bolo opravených, že od roku 1945 bolo postavených 8.328 nových a 19.806 poškodených hospodárskych stavieb bolo opravených. S. Babej úmyselne a zámerne zamlčuje pravdu, že na výstavbu nových bytov, opravu poškodených, opravu a výstavbu nových hospodárskych stavieb vynaložila naša strana a vláda 1 a pol miliardy Kčs. S. Babej zakrýva pred stranou pravdu a vo svojom liste nepoukazuje na to, že jeho línia bola budovať nákladné bytové jednotky a hospodárske stavby na komunikačne neprístupných lazoch a údoliach a tam konzervovať individualizmus, odtrhnutý od nových prúdov budovania družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby socialistickej industrializácie – spojené s odlivom poľnohospodárskeho obyvateľstva do priemyslu a stavebníctva.

S. Babej ďalej tvrdí, že ukrajinských okresov, ktoré sú najviac chudobné, sa nedal predaj voľnej múky, takže vraj ľud z ukrajinských okresov je bez chleba a múky a na nákup voľnej múky musí cestovať až 100 km od bydliska. V skutočnosti prešovský kraj, v ktorom je 11.8 % celého obyvateľstva Slovenska, dostáva 13.4 % slovenského globálu voľnej múky a v II. štvrtroku dokonca 20.3 %. Vo všetkých okresoch s veľkým počtom ukrajinského obyvateľstva je najmenej jedna predajňa voľnej múky. Aj pokiaľ ide o iné potravinárske obchody, sú tieto okresy dostatočne zásobované. Napríklad v okrese Snina pripadá na 38 dedín 35 koloniálnych predajní, v Medzilaborciach na 48 dedín (s 19.096 obyvateľmi)

43 koloniálnych predajní a vo Svidníku na 50 obcí (s 12.654 obyvateľmi) 41 koloniálnych predajní.

S. Babej tvrdí, že polygrafické závody Pravda sťažujú združujú vydávanie ukrajinských žurnálov a brožúr a že tlačiareň Slavkniha, ktorá bola zariadená čiste pre ukrajinské účely, bola najprv prevzatá a potom demontovaná. V skutočnosti s. Babejovi, ako členovi predsedníctva KV KSS v Prešove nemôže byť neznáme uznesenie predsedníctva krajského výboru z júla 1950, ktorým sa rozhodlo, aby Slavkniha bola včlenená do Pravdy v Prešove a aby v rámci tohto podniku bolo vybudované ukrajinské oddelenie Slavknihy. Tlačiarenské podniky Pravda doplnili personálne vybavenie ukrajinského oddelenia tak, že namiesto jedného strojového sadzača v bývalej Slavknihe sú tu k dispozícii štyria. Ďalej boli zapotrebené výkonnejšie, kvalitnejšie knihtlačiarenské stroje a bol doplnený stav písomného materiálu a matric pre sadzacie stroje v ukrajinskom a ruskom jazyku o ďalšie kvóty okrem zásob býv. Slavknihy. Svojím listom zo dňa 19. V. 1952 vyslovil Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich spokojnosť ako s dodacími lehotami, tak aj s kvalitou výrobkov.

Už rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS jasne dokázala, že s. Babej ideologicky nevychádza z pozície marxizmu-leninizmu, ale z protistalinského pojatia národnostnej otázky. Správa s. Babeja je písaná z tej samej buržoázno-nacionalistickej šovinistickej platformy, z ktorej vychádza celá jeho činnosť, ktorá bola v rezolúcii odhalená.

Po štyroch rokoch vracia sa s. Babej k otázke Ukrajinskej národnej rady a podáva veci tak, ako keby slovenský buržoázny nacionalisti z nepriateľských protiukrajinských zámerov boli vynútili prebudovanie Ukrajinskej národnej rady na Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich. K rozhodnutiu ÚV KSS o prebudovaní Ukrajinskej národnej rady došlo niekoľko mesiacov po historickom víťazstve československej robotníckej triedy, ktoré okrem iné, definitívne likvidovalo delenie robotníckej triedy a mládeže podľa národnostnej príslušnosti. K tomuto riešeniu dospel ÚV KSS v roku 1948, lebo medzitým došlo k ústavnému vymedzeniu pôsobnosti Slovenskej národnej rady ako teritoriálneho zákonodarného zboru, v ktorom ukrajinské obyvateľstvo má svoje zákonné zastúpenie. A napokon, lebo prax ukázala, že Ukrajinská národná rada je odtrhnutá nadstavba, ktorá nemá spojenie s ukrajinským ľudom, mená vplyv na rozvoj ukrajinskej národnej kultúry, šírenie novej socialistickej kultúry a socialistickej myšlienok. Ústredný výbor KSS, ako je s. Babejovi dobre známe, dospel preto k názoru, že je treba vybudovať masovú kultúrnu organizáciu, ktorá by venovala opravdu plnú svoju pozornosť rozvoju kultúry, vzdelanosti a politickej uvedomelosti ukrajinského obyvateľstva. ÚV KSS schválil stanovky Kultúrneho spolku a jasne mu vytýčil jeho kultúrno-politické úlohy. Naproti tomu s. Babej sa snaží vylíčiť vec tak, ako keby postup strany v otázke UNR bol diskrimináciou voči ukrajinskému obyvateľstvu a ako keby práca Kultúrneho spolku bola so strany KSS zámerne brzdená. V rozpore s pravdou tvrdí, že ÚV KSS neschválil stanovky a že činnosť a dokonca i samotná otázka existencie KSUP sa stala predmetom vyšetrovania a zákrokov bezpečnostných orgánov.

S. Babej vôbec vylíčil veci tak, ako keby strana a ľudová demokracia pre-
vádzali proti ukrajinskému obyvateľstvu politiku šovinistickej nenávisti a orga-
nizovaného teroru, ktorý vraj sa obracia aj proti tým Slovákom, „ktorí nevidia
v Ukrajincoch nepriateľov“. Naproti tomu na strane Slovákov sa vraj „privierajú
oči u gardistov, i keď vystupujú proti komunistom“. S. Babej sa snaží vyvolať do-
jem, ako keby v KSS sa to len hemžilo gardistami. Je zrejmé, že ide v skutočnosti
o šovinistické štvance s. Babeja, ktoré sa nezastavia ani pred osočovaním strany.

S. Babejovi ďalej nemôže byť neznáme, že nesprávne zapisovanie ukrajinské-
ho obyvateľstva v niektorých obciach v čase sčítania bolo práve ÚV KSS zásad-
ne a nekompromisne kritizované ako následok politiky buržoázných nacionalis-
tov, následok tolerovania kontrarevolučnej propagandy slovenskej a ukrajinskej
reakcie proti Sovietskemu zväzu – a to svorne slovenskými a ukrajinskými na-
cionalistami. S. Babej tiež dobre vie, že Predsedníctvo ÚV KSS nariadilo reví-
ziu sčítania ľudu. napriek tomu používa tejto otázky ako „argumentu“ proti stra-
ne a proti ÚV KSS.

S. Babej práve tak demagogicky zneužíva aj otázku zmeny vyučovacieho ja-
zyka na niektorých ukrajinských školách na slovenčinu. Je známe, že slovenskí
buržoázni nacionalisti Novomeský a Otto v duchu svojho nenávistného postoja
k Sovietskemu zväzu a socializmu sa sústavne pokúšali obmedzovať a postupne
likvidovať ukrajinské školstvo. Je tiež faktom, ktorý bol už konštatovaný v rezolú-
cii Predsedníctva ÚV KSS, že KV KSS v Prešove nevyvinul dostatočné úsi-
lie, aby odstránil pozostatky záškodníckej činnosti buržoázných nacionalistov.
Na druhej strane však je tiež faktom, že s. Babej ako člen predsedníctva KV KSS
nielen sám nič pozitívneho neurobil k náprave, ale dokonca sa zúčastnil v septem-
bri 1949 porady, na ktorej sa prejednávali za prítomnosti Ottu opatrenia vo veci
ukrajinských škôl. Prítom je charakteristické, že blízky spolupracovník s. Babe-
ja – s. Kapišovský bol dokonca členom komisie, ktorá rozhodovala o zriadení slo-
venských škôl namiesto ukrajinských v niektorých obciach. Z toho všetkého je
zrejmé, že „rozhorčenie“ s. Babeja nie je úprimné, ale licomerné a že i táto závaž-
ná otázka je pre neho len zámienkou k buržoázno-nacionalistickým štvanciam
na oslabenie jednoty slovenského a ukrajinského ľudu na východnom Slovensku.

Predsedníctvo ÚV KSS opäť upozorňuje na to, že hoci s. Babej sa snaží na-
sadiť si masku úprimného a čestného člena a funkcionára strany, ktorý odhaľu-
je záškodnícke činy, namierené proti Komunistickej strane a ľudovodemokratic-
kému zriadeniu, svojim ohováračským a neúprimným postojom, tým, že nikoho
priamo neobviňuje, ale obmedzuje sa na všeobecné dohady a domnienky – škodí
strane a ľudovodemokratickému zriadeniu. Predsedníctvo ÚV KSS žiada s. Ba-
beja, aby podrobil svoj doterajší postoj k dôkladnému skúmaniu, aby vynaložil
čestné úsilie pretrhnúť všetky nitky, ktoré ho spájajú s ideológiou buržoázneho
nacionalizmu a aby previedol úprimnú samokritiku. Predsedníctvo ÚV KSS dô-
razne žiada KV KSS vyvinúť boľševické úsilie a dôslednosť v riešení úloh, vy-
týčených v rezolúcii Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952.

Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska.

[Dokument č. 17]

6. september 1952, Bratislava. 7 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku. SNA, f. ÚV KSS. P ÚV KSS. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 6. septembra 1952, šk. 822.

Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku.

Návrat gr. katolíkov na pravoslávie v roku 1950 znamená likvidáciu časti katolíckej cirkvi, podliehajúcej Vatikánu. Rím. kat. cirkev tesne po Katolíckej akcii v roku 1949 neodvážila sa však verejne mobilizovať svojich veriacich proti návratovej akcii, ktorá vyvolala u vysokej hierarchie obavy, že môže prísť ku vážnym pokusom schizmatu aj v rím. kat. cirkvi. Velehradská konferencia r. kat. kňazstva v júli 1950 prebiehala v takomto ovzduší. Tieto skutočnosti prispeli k složeniu sľubu biskupov.

Z katolíckej akcie a návratu gr. katolíkov na pravoslávie r. kat. cirkev vzala si poučenie v tom smere, že nemôže pokračovať otvorene proti opatreniam štátu. Volila novú taktiku a po složení sľubu biskupov veľká väčšina r. kat. kňazov na pražskom sjazde v septembri 1951 prehlásila formálne lojalitu k štátu. Sjazd okrem toho orientoval r. kat. kňazov do boja proti imperialistickej vatikánskej politike. Skúsenosti ukazujú, že v praktickej práci, až na malé výnimky, kat. kňazi v línii sjazdu nepracujú. Biskup Čársky, ktorý na pražskom sjazde menom kňazov prehlasuje vernosť ľudovodemokratickej republike, začína organizovať po sjazde rafinované útoky, smerujúce k posilneniu vlivu Vatikánu a proti konsolidácii pravoslávia. Jeho vlivom v poslednej dobe na pr. 4 sjednotení kňazi vystúpili z pravoslávia. Je to pokus, ktorý keby štátna správa nestihala, zvýšil by trufalosť vysokej r. kat. hierarchie.

Vatikán sjednotením gr. katolíkov stratil 288 kňazov, ktorí boli zvlášť školení proti komunizmu. (Biskup Gojdič bol hlavným dodávateľom frekventantov do protibofševického rímskeho semináru Rusica). Okrem kňazov v duchovnej správe, stratil Vatikán na Slovensku významné misijné centrum, grécko-katolícky kláštor v Michalovciach.

Z počtu 288 gr. kat. kňazov sjednotilo sa len 132.

Nesjednotilo sa 156 kňazov. Konsolidácia pravoslávia vyžadovala odstránenie nesjednotených z východného Slovenska. Preto v novembri 1951 práceneschopní kňazi boli presťahovaní do českých krajov aj s rodinami (tzv. akcia 100). Starí a práceneschopní sa presťahovali mimo kraj Prešov a Košice, takže na východnom Slovensku ostáva len 8 gr. kat. farárskych rodín bez živiteľa, o ktorom nie je známe, kde sa nachádza. Sú robené ojedinelé pokusy zo strany presťahovaných vrátiť sa späť, čomu sa zabráňuje administratívnou cestou (pokuta za účinkovanie bez štátneho súhlasu, určenie pobytu trestnou komisiou apod.).

Počet pravoslávnych možno na Slovensku určiť odhadom na 250.000, z čoho je cca 30.000 staropravoslávnych.

Pravoslávni majú na Slovensku 2 biskupské úrady (Prešov a Michalovce) a 270 fár, na ktorých je len 191 kňazov. Chýba viac ako 100 kňazov, aby sa dosiahlo plné obsadenie far. Tento nedostatočný počet kňazov má za následok,

že veriaci neobsadených farností navštevujú r. kat. kostoly, čo hatí konsolidáciu v pravosláví. Zprávy o tom, akoby veriaci zásadne vyhľadávali len katolícke kostoly a katolíckych kňazov, sú prehnané. Býv. gr. katolíci majú zakorený rítus a idú na bohoslužby v slovanskom jazyku radšej ako na latinské. Všade tam, kde na Vianoce na uprázdnené pravoslávne fary prišli odbavovať bohoslužby kňazi z pravoslávnej teologickej fakulty, kostoly boli plné. Situáciu v tomto smere na mnohých miestach komplikovali novokňazi vyšli z prešovskej pravoslávnej fakulty, ktorí začali násilne zavádzať ortodoxný staropravoslávny obrad. Novokňazi, ktorí vlivom niektorých cárskych emigrantov boli vychovávaní k ortodoxii, nemali porozumenie pre prispôbenie sa miestnemu pravoslávne obradu. V tomto smere treba byť pružným a nesmie nám záležať na forme, ale na tom, aký kňaz ovlivňuje veriacich a či uznáva alebo neuznáva pápeža. Táto otázka bola prerokovaná s predstaviteľmi pravoslávnej cirkvi a fakulty a prevádza sa náprava, aby kňazi pri výkone obradov prispôbovali sa pružne miestnym pomerom. Bielogvardejskí emigranti, ktorí presadzovali ortodoxiu a intrigovali, boli z východného Slovenska odvolaní.

Taktiež sjednotení, bývalí gr. kat. farári nemajú záujem o konsolidáciu a upevnenie pravoslavia. Naopak v mnohých prípadoch svojím správaním a nezájmom odvádzajú sjednotených veriacich od pravoslávneho kostola a veriaci, najmä z filiálok, dostávajú sa takto ľahko pod vliv r. kat. farára. V záujme zlepšenia pomerov v cirkvi boli prevedené zmeny na biskupských úradoch v Michalovciach a v Prešove v osobách generálnych vikárov a je v behu školenie všetkých pravoslávnych kňazov. Pripravuje sa tiež územná reorganizácia dekanátov v shode s hranicami politických okresov, aby po výmene dekanátov a zlepšenej kontrole so strany OCT pravoslávni kňazi boli zainteresovaní na aktívnej práci v hnutí obrancov mieru, neprovokovali zbytočne zavádzaním ortodoxných obradov a neusnadňovali takto prebiehanie sjednotených ku katolíkom. Aby sa zvýšila aktivita pravoslávnych kňazov, je potrebné dať do penzie biskupa Alexandra v Michalovciach, ktorý vzhľadom na svoju starobu je nevhodnou osobou vo funkcii biskupa.

O pasivite pravoslávnych kňazov svedčí najvýraznejšie ich pomer k vyučovaniu náboženstva. V 110 obciach prešovského kraja sa nevyučovalo náboženstvo len preto, lebo pravoslávni kňazi nemali záujem na vyučovaní. Pravoslávna cirkev to vysvetľuje nedostatkom kňazov. Treba však uvážiť, že na jedného pravoslávneho kňaza pripadá 1300 veriacich a r. kat. kňazi náboženstvo všade vyučovali. Skutočnosť, že sa nevyučovalo pravoslávne náboženstvo v 110 obciach, mohli by sme kladne hodnotiť len vtedy, ak by rodičom žiakov na vyučovaní náboženstva nezáležalo. Keď uvážime, že pravoslávni veriaci týchto obcí začali vyhľadávať r. kat. farárov a že náboženstvo miesto pravoslávneho kňaza vyučoval laik – kurátor a vychovával k vernosti pápežovi, nemožno takýto zjav považovať za úspech, ako sa pokúšajú o takéto hodnotenie s. z Prešova v súvislosti s terajšou akciou náboženstva na školách I. a II. stupňa.

V Pravoslávnej cirkvi majú okrem duchovných vliv na masy veriacich kurátori – laici. Takýchto je cca 1.200 a ich voľba, prípadne menovanie prebiehalo v marci až máji t. r. Krajskí cirkevní tajomníci a okresní cirkevní tajomníci zabezpečovali, aby voľby odstránili z kurátorských funkcií všetky kulacké živly, kto-

ré ako funkcionári cirkvi, nežiadúce ovlivňovali veriacich. Na základe prieskumu v prešovskom kraji 25 % kurátorov malo vážavý postoj k pravoslávniu a 19 % vyslovene nepriateľsky. Títo organizovali, najmä vo filiálkach a v neobsadených farnostiach pobožnosti bez kňaza a navádzali k odporu k pravoslávniu.

Orgány ľudovej správy si dnes pri sledovaní činnosti pravoslávnych už uvedomujú, že pravoslávna cirkev nie je ani štátna ani národná, ako to bolo na východnom Slovensku po sjednotení chápané. Uvedomujú si, že akciou návratu sledovalo sa oslabenie vlivu Vatikánu a že v tejto línii bude sa pokračovať aj tým, že vliv Vatikánu bude naďalej oslabovaný zvýšenou činnosťou pravoslávnej cirkvi, najmä jej kňazov, ktorých početné stavy urýchlene doplníme pokračovaním v krátkodobých (4 – 6 mesačných) kurzoch, aby aspoň polovica uprázdnených fár mohla byť začiatkom budúceho roku obsadená novými pravoslávnyimi kňazmi. Postupne krátkodobou výchovou nových kňazov, pristúpi sa k výmene všetkých pasívnych sjednotených farárov.

V záujme konsolidácie pomerov v pravoslávnej cirkvi, štátna správa v rámci rozpočtu SLOVÚC zvýhodňovala pravoslávie oproti ostatným cirkvám, čo je potrebné zachovávať aj naďalej pri rešpektovaní kontrolných a úsporných zásad. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že otázka hospodárenia podľa rozpočtu je ťažko pochopiteľná všetkým cirkvám a kňazi všetkých cirkví zásadne neradi snášajú akúkoľvek kontrolu. Cirkevní tajomníci, ktorí začnú ovládať problémy tej-ktorej cirkvi, sú vystavení pomlúvam so strany kňazov. Účelom týchto pomlúv je odstránenie tajomníka z funkcie, nahradiť ho novým, neskúseným. Tak to robí aj pravoslávie. Jeden z najschopnejších OCT Čirč je bezdôvodne pomlúvaný ako násilník v cirkevných otázkach a prešovský biskup protestuje proti pôsobeniu s. Čirča. Biskupovi prešovskému sa podarilo pomlúvami dosiahnuť odvolanie z funkcie KCT v Prešove s. Čillíka, ktorý požíva dôveru KV-KSS a KNV. Odvolanie bolo prevedené v záujme dobrého vychádzania s biskupom.

Aby pravoslávna cirkev zabezpečila svoj vliv nad bývalými gr. kat. veriacimi, nestačí jej len poskytovať priamu podporu. Treba veľmi dôsledne potierať všetky snahy r. kat. cirkvi o rozšírenie svojho vlivu na sjednotených. Biskup Čársky, okrem aktivizácie náboženského života, okrem organizovania hromadných prejavov oddanosti pápežovi, sústavne si všíma pravoslávniu. Keď proti 4 sjednoteným kňazom, ktorí pod jeho vlivom vystúpili z pravoslávnia, sú robené opatrenia, aby boli zaradení do pracovného procesu v českých krajoch, ďalšie výstupy sa neprejavujú. Biskup Čársky však robí pokusy v inom smere. Podporuje, aby r. kat. farári a pravoslávni sa dohodorili na spoločných bohoslužbách. (Rím. kat. má omšu a pravoslávny kázeň, alebo naopak). Vyskytli sa 4 takéto prípady a reagovalo sa na ne tak, že pravoslávni kňazi boli biskupom suspendovaní a štátna správa ich po odobratí súhlasu k verejnej činnosti žiada potrestať. V dvoch prípadoch boli takíto farári izolovaní v Sládečkovciach, ďalšie dva prípady orgány štb. považujú za vhodné ponechať na slobode. Proti pokusom Čárskeho je potrebné veľmi ostro zasahovať, lebo nechať ich bez povšimnutia je nebezpečné, že ďalší sjednotení by boli náchylní podľahnúť Čárskeho vlivu a orientovať sa na Rím.

Nestačí však robiť osobné zásahy proti vinníkom z radov sjednoteného kňazstva. Treba omedziť vliv Čárskeho na r. kat. duchovných. Čársky ovlivnil Diece-

zálny mierový výbor natoľko, že biskup používa DMV ako svoj nástroj. V tejto súvislosti treba previesť reorganizáciu DMV, vylúčiť z predsedníctva kanonika Jančáryho, od ktorého sa CMV už diferencuje a ktorý je poslušným nástrojom biskupa. Ďalej treba odvolať predsedu DMV, gen. vikára Tuleja, ktorý je taktiež povolným nástrojom biskupovým a t.č. je vážne chorý. Za nového predsedu DMV bude výhodné menovať farára Poláka, veľmi aktívneho a pokrokového človeka, s ktorým masové organizácie (SČSP, SVOM a pod.) v Košiciach majú najlepšie skúsenosti.

Osobné zmeny a zákroky v r. kat. cirkvi na východnom Slovensku musia byť prevedené za tým účelom, aby sa nežiadúca aktivita a horlivosť r. kat. kňazov snížila, aby kňazi biskupom a DMV neboli do nej priamo hnaní, aby sa nedopúšťali trestnej činnosti prameniacej z „náboženskej“ horlivosti.

Nakoniec treba pripomenúť, že dnes v pravoslávnej cirkvi okrem zvýhodňovania a rozmnožovania početného stavu kňazov je nutné prejsť na sústavnú prácu, ktorej výsledkom bude zaktivizovanie pravoslávnych duchovných, aj keď ide nakoniec o náboženstvo, ktoré ako každé iné, denne plodí predsudky, pomáha už jestvujúce konzervovať a bude pri ďalšom budovaní práve tak brzdu ako ostatné náboženstvá. V opačnom prípade je nebezpečie, že pasivita pravoslávnych kňazov zaženie veriacich k r. kat. kňazovi, ktorý je závislý na Ríme a je preto ďaleko nebezpečnejší ako pravoslávny kňaz, ktorý má vedenie v Prahe a toto vedenie dáva záruku absolútnej lojality.

Na východnom Slovensku máme 288 kňazov, podriadených pápežovi menej. Pravoslávni duchovní však nevyrovňávajú sa dnes v aktivite katolíkom. Vo veľkej väčšine považujú za samozrejmé, že urobili pre štát mnoho sjednotením, a to stačí pre trvalé a plynulé ich hmotné zabezpečenie so strany štátu. Dnes treba v zmenených pomeroch využiť pravoslávie pre konkrétnu budovateľskú prácu, treba duchovných pravoslávia aktivizovať v tom smere, aby rím. kat. duchovní nerozširovali svoj vliv na bývalých gr. katolíckych veriacich. V tomto smere vedená práca pravoslávnych kňazov môže dnes uľahčiť problémy, s ktorými zápasia východné Slovensko.

Napriek vážnej cirkevnej politickej situácii na východnom Slovensku – napriek tomu, že „akcia P“ nie je úplne konsolidovaná, že na hraniciach SSSR nepriateľské elementy snažia sa cestou cirkvi organizovať akcie proti štátu – orgány strany najmä v prešovskom kraji nevenujú pozornosť prejavom náboženského života a zľahčujú prácu na tomto úseku. Neposkytujú žiadanú pomoc a neusnadňujú prácu ľudovej správy. Krajským cirkevným tajomníkom a okresným cirkevným tajomníkom dovoľia trvale pracovať na úseku mimo cirkevného politického, čo má za následok, že strana nie je nakoniec sústavne a správne informovaná o činnosti cirkvi – a len tak si je možno vysvetliť nesprávne uzávery na pr. vo vyučovaní náboženstva v prešovskom kraji. Bolo by na mieste, aby KV v Prešove a Košiciach zaoberali sa zvlášť otázkou pravoslávia a informovali predsedníctvo UVKSS o opatreniach, ktoré učinily na zabezpečenie konsolidovania cirkevno-politických pomerov na východnom Slovensku.

Príloha: 1

I.

Kňazi pravoslávnej cirkvi:

staropravoslávni	17
sjednotení	119
novokňazi	55

spolu	191

na jedného kňaza pripadá cca 1.300 veriacich
všetkých veriacich cca 250.000
Počet sjednotených oproti pôvodnému stavu 132 snížený následkom úmrtí
a odchodom z duchovnej služby.

II.

Počet kňazov bývalej gréc. kat. cirkvi	288
na jedného gr. kat. kňaza pripadalo	cca 760 veriacich
všetkých veriacich bolo	cca 220.000

III.

Počet rím. kat. kňazov košickej diecézy	135
na jedného pripadá	cca 1.480 veriacich
všetkých veriacich	288.913

Príloha: 2.

Pravoslávna fakulta:

I. ročník (doteraz prihlásených)	11 poslucháčov
II. ročník	9 -"-
III. ročník	46 -"-

spolu	66 poslucháčov

(I. ročník zápis ešte nie je ukončený).

Doteraz prihlásených do:

prípravného kurzu	18 poslucháčov
krátkodobého kurzu	26 -"-

prípravný kurz je jednoročný a oprávňuje absolventa k zápisu na teologickú fakultu.
Krátkodobý kurz je 4 – 6 mesačný a absolvent je spôsobilý vykonávať kňazskú službu.

[Dokument č. 18]

August 1952, sine loco. 3 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o stave ukrajinských škôl a pláne na ich výstavbu do konca roka 1955. ŠA Prešov, f. Ref. pre šk., kult. a TV, šk. 109, šk. č.1789.

1952, august, sine loco

Zpráva o stave a výstavbe ukrajinského školstva.

Stav ukrajinského školstva ku dňa 11. aug. 1952 je nasledujúci:

Celkový počet ukrajinských škôl je 340 s 640 triedami a 548 učebňami. Pre umiestnenie tohoto počtu škôl je 373 budov, z ktorých 257 je vlastných a 116 prenajatých a z týchto 243 vyhovujúcich a 130 nevyhovujúcich.

Podľa druhov stav je takýto:

- 1./ materských škôl je 66 s 68 triedami a 78 učebňami. Vlastných budov materských škôl je 4 a prenajatých 63, spolu 67, z ktorých 28 je vyhovujúcich a 39 nevyhovujúcich.
- 2./ národných škôl je 230 s 376 triedami a 283 učebňami
Vlastných budov národných škôl je 221 a prenajatých 16, spolu 237, z ktorých 189 je vyhovujúcich a 48 nevyhovujúcich.
- 3./ Stredných škôl je 44 so 196 triedami a 187 učebňami. Vlastných budov stredných škôl je 32 a prenajatých 37, spolu 69, z ktorých 25 je vyhovujúcich a 44 nevyhovujúcich.

Do počtu vlastných budov sú započítané aj drevené provizória /baraky/, ktoré školským účelom nevyhovujú, nakoľko väčšiu časť z nich pôvodne slúžili pre bezprístrešných a boli narýchlo postavené na zemi, alebo na pilotoch.

Prenajaté domy sú zväčšia obyčajné sedliacke chalupy a kde tam nejaká bývalá krčma.

Ostatné umiestnenie v starých bývalých cirkevných školách tiež je menej vyhovujúce. Aby sa tomuto neutešenému stavu umiestnenia ukrajinských škôl odpomohlo, bol vypracovaný vývojový plán výstavby školstva, podľa ktorého v r. 1953 má byť vystavané materských škôl /0, národných škôl 11, stredných škôl 5.

V roku 1954, materských škôl 12, národných 8, stredných 6.

V roku 1955, „ „ 12, „ 9, „ 7,

a do konca druhej päťročnice materských škôl 37, národných 22 a stredných 18;

Spolu = materských škôl 61, nár. šk. 50 a stredných škôl 36.

K splneniu tohoto, ako aj celokrajového stavebného úkolu, poťažne k rýchlejšej výstavbe ukrajinského školstva, stavebná výroba bude musieť svoju kapacitu zvýšiť, aby svoje úlohy včas a riadne splnila.

Soznam ukrajinských škôl podľa druhov a návrh na ich na ich výstavbu
do konca r. 1955.

	mat. škola,	stred. škola,	národ. škola
1./ Bardejov			
1953	--	--	--
1954	2	1	1
1955	2	1	--

2./ Gíraltovec			
1953	--	--	--
1954	--	--	--
1955	--	--	--

3./ Humenné			
1953	--	--	1
1954	1	--	--
1955	1	--	--

4./ Medzilaborce			
1953	--	2	2
1954	2	1	2
1955	2	1	2

5./ Prešov			
1953	--	--	--
1954	--	--	--
1955	--	--	--

6./ Sabinov			
1953	--	--	1
1954	1	--	1
1955	1	1	1

7./ Snina			
1953	--	1	4
1954	2	2	2
1955	2	2	1

8./ Sp. Stará Ves			
1953	--	--	--
1954	--	--	--
1955	--	--	--

9./ St. Eubovňa

1953	--	--	--
1954	1	--	--
1955	1	1	--

10./ Stropkov

1953	--	1	1
1954	1	1	1
1955	1	1	1

11./ Svidník

1953	--	1	2
1954	2	1	1
1955	2	1	3

Spolu =	24	19	27
---------	----	----	----

[Dokument č. 19]

9. október 1952, Bratislava. 3 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Správa o stave školstva v Prešovskom kraji vypracovaná J. Koutunom pre zasadanie kolégia povereníka školstva 12. októbra 1953. SNA, f. PŠk, inv. č. 177. Zasadnutie kolégia povereníka školstva 12. októbra 1953, šk. 136a.

Kolégiu povereníka školstva
pre zasadnutie dňa 12. októbra 1953.

V Bratislave dňa 9. októbra 1953.

Číslo poradové...7....

Dôverné!

Z p r á v a
o stave školstva v Prešovskom kraji.

Pretože v poslednom čase dochádza stále viac sťažností od občanov PK vo veci vyučovacieho jazyka na niektorých školách, predkladám kolégiu povereníka zprávu o tejto situácii a o niektorých príčinách, ktoré tento stav vyvolávajú.

Návrh usnesení:

1. Ukladá sa s. Kotočovi ustaviť osobitnú komisiu, ktorá do 24. X. 1953 vyrieši na mieste otázky vyučovacieho jazyka na niektorých školách v PK.
2. Ukladá sa s. Kotočovi prepracovať zprávu podľa pripomienok kolégia a predložiť ju na prerokovanie v predsedníctve ÚV-KSS do 16. X. 1953.
3. Ukladá sa s. Šufliarskemu do 20. X. 1953 vypracovať plán na odstránenie nedostatkov v plnení plánu investícií.

Zprávu vypracoval: J. Koutun.

Zprávu predkladá: J. Kotoč.

Zpráva o stave školstva v Prešovskom kraji.

Prieskum v Prešovskom kraji uskutočňovaný so strany PŠ i so strany Povereníctva vnútra ukazuje na celý rad nedostatkov, ktoré sa týkajú najmä neuspokojivého riešenia národnostnej otázky a materiálneho vybavenia škôl.

Národnostné složené Prešovského kraja, v ktorom žijú Slováci, Ukrajinci a Maďari, umožňovalo českej, slovenskej i ukrajinskej buržoázii za predmníchovskej republiky i tzv. Slovenského štátu rozoštvávať obyvateľstvo národnostnými spormi a kalit' vzájomný pomer obyvateľstva jedom buržoázneho nacionalizmu. Politika buržoáznych represálií, veľmi vypuklá práve v Prešovskom kraji, ktorá – ako nás učí s. Stalin – „odvádza pozornosti širokých vrstiev od otázok sociálnych, otázok triedneho boja pre otázky národnostné, otázky „spoločné“ pre proletariát i mešťanstvo“, narobia najmä ukrajinskému ľudu veľa škôd. Medzi ukrajinským obyvateľstvom buržoázia v minulosti zámerne provokovala spory

rozličných „smerov“ – ruského, ukrajinského, „rusínskeho“. V tejto politike rozostvávaní po oslobodení za výdatnej pomoci gojdičovských klérofašistov pokračovali buržoázno-nacionalistickí zradcovia, Novomeský, Otto a spol. Títo svoje špinavé, zradcovské ciele chceli v Prešovskom kraji dosiahnuť jednak tým, že postupne slovakizovali ukrajinské obyvateľstvo, a jedna tým, že do škôl ako vyučovací jazyk namiesto rodného ukrajinského jazyka zavádzali ruštinu.

No, víťazstvo robotníckej triedy a prezieravosť i ostrážitosť Komunistickej strany Československa odhalily záškodníctvo buržoáznych nacionalistov, odstránili všetky prekážky, ktoré v rámci výstavby socializmu našej vlasti hamovali všestranný rozvoj Prešovského kraja, a umožnili, aby sa mládež ukrajinskej národnosti vzdelávala v materinskom jazyku. Tak počínajúc šk. r. 1951/52 zaviedol sa ukrajinský jazyk ako jazyk vyučovací do všetkých prvých ročníkov nár. škôl. Počínajúc šk. r. 1952/53 vyučovalo sa ukrajinsky už vo všetkých ročníkoch národných škôl a čiastočne aj na pedag. gymnáziách. V šk. r. 1953/54 zaviedla sa ukrajinčina ako jazyk vyučovací aj na všetkých jedenástročných školách.

- I. Týmto opatrením otázka vyučovacieho jazyka v Prešovskom kraji nie je vyriešená. V poslednom čase občania tohto kraja sa obracajú na Povereníctvo školstva, na Ministerstvo školstva i na predsedníctvo vlády, a žiadajú, aby Povereníctvo školstva povolilo ich deťom prestup zo školy s vyučovacím jazykom ukrajinským na školu s vyučovacím jazykom slovenským. Svoje žiadosti najčastejšie odôvodňujú tým, že ich deti už od malička sa učia slovensky a že sú národnosti slovenskej. S podobnými žiadosťami začali sa obracať občania Prešovského kraja na tunajšie povereníctvo už minulého roku. No v súvislosti so započatím školského roku 1953/54 robia tak v oveľa väčšej miere. Posledne s takouto žiadosťou obrátili sa na Povereníctvo školstva 28 občania z Dačova, okres Sabinov, ďalej z obci Valkovce, Stakčín, Rožkovce, Miňovce atd. Doteraz sa nepodarilo odhaliť príčiny, prečo tak robia občania Prešovského kraja, je možné, že tento stav zapríčiňujú učitelia, ktorí ešte nesrástli s ukrajinským ľudom, neovládajú ukrajinský jazyk a preto sa pokúšajú dosiahnuť to, aby sa ukrajinsky nevyučovalo. Ďalej je možné, že tento stav zapríčiňujú buržoázni nacionalisti so strany Ukrajincov, ktorí nanucujú obyvateľom, aby posielali svoje deti do ukrajinských škôl. Veľmi pravdepodobné je aj to, že národnostné trenice vyvolávajú reakčné živly, ktoré chcú tak hatiť výstavbu Prešovského kraja /buržoázni nacionalisti slovenskí, ukrajinskí a gojdičovskí klerofašisti/. Pracovníci Povereníctva školstva v priebehu školského roku 1952/53 a pred započatím školského roku 1953/54 inštruovali pracovníkov IV.referátov KNV i ONV, že pri riešení týchto otázok nemôžu používať nijakých foriem násilia a že treba rešpektovať vôľu tamojších pracujúcich. Ani po tejto inštrukcii sa pomery nezmenily. To dokazuje skutočnosť, že v niektorých obciach neposielajú rodičia deti do školy ani doteraz. Pretože situácia v tomto ohľade je veľmi vážna, Povereníctvo školstva už na začiatku školského roku dvakrát informovalo o tom sekretariát UV-KSS oddelenie školstva a domáhalo sa, aby boli inštruované okresné a krajské byro strany a ONV a KNV v tom smysle, aby boli odstránené národnostné trenice v Prešovskom

kraji. Cela záležitost' treba urýchlene riešiť po linke politickej. Preto navrhujem, aby bola zostavená osobitná komisia z pracovníkov PŠ a sekretariátu a UV-KSS, ktorá by na mieste riešila otázku vyučovacieho jazyka.

- II. Pri riešení situácie a hľadani príčin, ktoré ich vytvárajú, treba vychádzať z politického hospodárskeho stavu v tomto kraji. Treba si uvedomiť, že Prešovský kraj bol v minulosti najviac zanedbávaný a to hospodársky i kultúrne. Hospodársku situáciu zhoršili vojnové udalosti, kedy boli mnohé okresy silne poškodené, najmä okresy poddukelské /Svidník, Stropkov, Bardejov/ a podlupkovské /Medzilaborce, Snina, Sobrance/. V týchto okresoch boli takmer úplne zničené školské budovy. Vystavaním provizorných drevených barákov pre školské účely situácia nebola vyriešená, ba v poslednom čase sa zhoršuje. Baráky už dnes nevyhovujú po stránke zdravotnej a bezpečnostnej. Veľmi vážnou je v tomto smere situácia na ukrajinských školách, ktoré sa nachádzajú v okresoch najviac zničených. Zle pracovné podmienky na týchto školách odrážajú mnohých menej vyspelých učiteľov od práce. Aj keď finančná kvóta na stavebné investície 1952 činila 59,935.000 Kčs, prestavalo sa v tomto roku iba Kčs 47,744.000.- /79.63 %/. Kvóta na stavebné práce v roku 1953 činí /v novej mene/ 14,322.000.- Kčs, z čoho sa prestavalo do 30. júna 1953 iba 2,856.000.- Kčs, t.j. 19.26 %. Z počtu 24 plánovaných stavieb v 1952 bolo ukončených iba 10, a to 2 materské školy so 4 triedami, 7 národných škôl a 9 triedami a 1 služobný byt. Ani opravy školských budov sa neprevádzajú načas. Vo viacerých okresoch neboly školské budovy opravené k začiatku školského roku /Sobrance, Sabinov, Michalovce, Svidník a i/. Na zlepšenie tohoto stavu navrhujem, aby plánovací odbor vypracoval plán, ako odstrániť nedostatky v plnení plánu investícií a ako urýchliť výstavbu škôl v Prešovskom kraji.

[Dokument č. 20]

11. november 1952, Prešov. 10 s., strojopis, kópia, j. slovenský.

Správa Krajského výboru KSS v Prešove o plnení rezolúcie „K situácii v Prešovskom kraji“ prijatej 28. júna 1952 Predsedníctvom Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk.826. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. novembra 1952, s. 9-18.

Prešov, dňa 11. nov. 1952

Vážení súdruhovia!

Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadnutí dňa 28. júna 1952 zaoberalo sa nedostatkami v práci krajskej organizácie KSS v Prešove, ktoré zapríčiňovali nedostatočné uskutočňovanie usnesení 9. sjazdu KSČ v Prešovskom kraji. Pre odstránenie prejavujúcich sa nedostatkov predsedníctvo ÚV-KSS prijalo rezolúciu „K situácii v prešovskom kraji“, ktorá v práci krajskej organizácie tieto nedostatky odhaľuje a súbežne ukazuje cestu KV KSS v Prešove na ich odstránenie.

Rezolúcia ÚV KSS „K situácii v prešovskom kraji“ odhaľuje tieto hlavné nedostatky v práci krajskej organizácie:

- 1./ Zaostávanie v plnení úloh v priemysle, vo výstavbe a v nábore pracovných síl.
- 2./ Povážlivé zaostávanie v budovaní JRD oproti iným častiam republiky.
- 3./ Nedostatočné odstraňovanie nesprávnych metód straníckej práce, ktoré do strany zanesol Slánsky a jeho spoločníci v Prešove – Pšenička a Fleischer.
- 4./ Ľavá úchylka v riešení národnostnej otázky zo strany KV KSS ako celku a pravá úchylka v tejto otázke so strany Babeja a Kapišovského.
- 5./ Nedostatočné zabezpečovanie ideologického rastu strany a to hlavne starostlivosťou o Rok straníckeho školenia.

Ako predsedníctvo KV KSS v Prešove doteraz zabezpečovalo plnenie usnesení predsedníctva ÚV KSS obsažených v rezolúcii predsedníctva ÚV KSS „K situácii v prešovskom kraji“.

Krajský výbor strany v Prešove dňa 17. júla 1952 podrobne prejednal túto rezolúciu, vysoko ocenil pomoc predsedníctva ÚV KSS, ktorá bola touto rezolúciou našej krajskej organizácie poskytnutá. Prijal konkrétne usnesenia pre odstránenie nedostatkov v rezolúcii odhalených, ktoré zabezpečili, aby rezolúcia sa stala vodítkom pre všetky orgány a organizácie v prešovskom kraji v boji proti nedostatkom, ktoré spôsobovali zaostávanie prešovského kraja v plnení usnesení 9. sjazdu strany.

Aké sú výsledky boja proti nedostatkom v práci krajskej organizácie strany v Prešove.

Priemysel:

Na tomto úseku sme oproti prvému a druhému štvrtroku 1952 v plnení plánu zaznamenali v celku určité zlepšenie, ktoré sa prejavuje v tom, že v treťom štvrtroku t. j. od prijatia rezolúcie predsedníctva ÚV KSS sa plnenie plánu zlepšilo. Celkové podľa jednotlivých štvrtročí 1952 je plnenie plánu nasledovné:

	Plnenie plánu hrubej výroby	Plnenie plánu pracovníkov	Plnenie plánu produktivity práce.
I. štvrtrok	91.2	95.8	95.4
II. štvrtrok	96.9	94.0	103.3
III. štvrtrok	102.4	94.7	108.9

Aj keď celkové globálne plnenie plánu v treťom štvrtroku je dobré a zvlášť zrast produktivity práce, predsa sa javia nedostatky v plnení plánu v jednotlivých odvetviach, ktoré sú zapríčinené jednak nedostatkom v práci krajskej organizácie a to v zaistovaní plnenia plánu vo všetkých sektoroch rovnomerne a tiež pre nedostatky v práci ústredných plánovacích orgánov. Tak napríklad ovplyvňuje plnenie plánu v Prešovských mliekarniach neplnenie výkupu mlieka v kraji. Ďalej v ťažkom strojárstve elektrotechnický závod DUKLA, napr. podnik Prešov od mája tohoto roku neplní plán pre neujasnenosť výrobných úloh v dôsledku nedostatočných odbytových možností plánovaných výrobkov. / O tomto predsedníctvo KV KSS zasiela osobitnú správu predsedníctvu ÚV KSS./

Ostatné závody plán v podstate prekračujú, ako napríklad: Odevné závody, Závod Nový domov, Drevokombináty ako aj závod Vihorlat Snina, ktorý dodávky pre ľudovodemokratické Poľsko skrátil v rámci kampane k 35. výročiu Veľkej októbrovej soc. revolúcie o 26 dní oproti vládou stanoveného termínu. Plán za október splnil na 123 percent.

Stavebníctvo:

V stavebníctve sa za prvý polrok splnil plán na 87,5 percenta, v treťom štvrtroku nastalo zlepšenie a plán sa splnil na 92 percent, pričom úlohy 3. štvrtroku sa rovnajú dvom tretinám úloh prvého polroku. Plán v stavebníctve sa však na 100 percent neplní, pretože sa nám nepodarilo dostatočne zainteresovať komunistov v ľudovej správe na boj proti čiernym stavbám, ktoré nám oškrtávajú z plánovaných stavieb odborné pracovné sily, murárov a tesárov. Ďalšie príčiny nedostatkov v stavebníctve sú špatná projekčná pripravenosť, neujasnenosť stavebných programov a zvlášť nedostatky v práci stavomontáže, závod v Prešove.

Pracovné sily:

V treťom štvrtroku sa zlepšila situácia v plnení plánu organizovaného náboru pracovných síl. Ku dňu 7. nov. 1952 prešovský kraj globálne plán organizovaného náboru pracovných síl splnil na 102.4 %, takže úloha dokonca roku 1952 bude vysoko prekročená. Nedostatky na tomto úseku sú v tom, že sa plán neplní rovnomerne, vo všetkých menovitých úlohách. Tak napríklad k 26. X. 1952 sa plán náboru pracovných síl pre Ostravsko-karvínske doly splnil na 200 percent, zatiaľ čo pre spišské Železozrudné bane a Prakovce pod 100 %. Krajský výbor strany robil však opatrenia i pre splnenie plánu menovitých úloh organizovaného náboru pracovných síl.

Budovanie a upevňovanie JRD:

Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS zvlášť kriticky poukazovala na nedostatky v budovaní a upevňovaní JRD. Krajský výbor tejto otázke venoval mimoriadnu pozornosť a to hlavne v súvislosti s plnením usnesenia a vlády o upevnení a ďalšom rozvoji JRD. Vďaka tomu môžeme zaznamenať v budovaní JRD značný pokrok. Situácia v socializácii dediny je nasledovná:

Pred 1. VI. 1952: Od 1. VI. 52 dodnes

Počet JRD III. IV. typu 50 296
Počet roľn. usadl. JRD III. IV. typu 4.596 23.945
poľnohosp. pôda v JRD -“- 133.109

K tomu je treba poznamenať, že zatiaľ čo rezolúcia ÚV KSS ukazuje, že v prešovskom kraji sa v JRD II. a vyšších typov obrába len 6.3 % z ornej pôdy v kraji, dnes len JRD III. a IV. typu včítane ostatného verejného sektoru, ktorý je veľmi malý, sa obrába 33 % poľnohospodárskej pôdy, z toho ornej 31.1 %. Pritom zvlášť je treba ukázať nato, že zatiaľ čo k prvému júnu 1952 sme mali z 50 JRD vyšších typov 31 menšinových JRD, dnes z celkového počtu 296 JRD III. a IV. typov je iba 19 JRD menšinových.

Tieto výsledky sa dosiahly vďaka zlepšeniu spojenia strany s masami a to počnúc od základných organizácií na závodoch a dedinách až po krajský výbor. Zlepšila sa predovšetkým pomoc vyšších orgánov strany základným organizáciám, ktorá sa prejavila hlavne:

- 1./ v konkrétnych a nie všeobecných usneseniach OV KSS v rámci rozpracovania usnesenia strany a vlády o upevňovaní a ďalšom rozvoji JRD,
- 2./ v osobnej a nie administratívnej pomoci OV KSS základným organizáciám na dedinách pri plnení usnesení strany a vlády.

Vďaka správne rozpracovaným usneseniam strany a vlády a zaistovaniu plnenia týchto usnesení vyostril sa pod vedením stranických organizácií boj malých a stredných roľníkov proti dedinským boháčom.

V súvislosti s plnením usnesenia strany a vlády „O upevňovaní a ďalšom rozvoji JRD“, dobrou agitačnou prácou stranických organizácií ako na dedinách tak komunistov v závodoch, podarilo sa strane vyvolať širokú diskuziu v roľníckych masách o usneseniach strany a vlády o upevnení a ďalšom rozvoji JRD, v rámci ktorej stranická agitácia ovplyvnila dovtedy v mnohých prípadoch reakčnou propagandou ovládané myslenie malého a stredného roľníka. Možno povedať, že naša dedina žila v znamení plnenia usnesení strany a vlády o upevnení a ďalšom rozvoji JRD. Komunisti, funkcionárske kádre považovali za poníženie, keď sa nemohol v súvislosti so zaistovaním iných úloh zúčastniť agitácie, pri zakladaní JRD.

Práve v dôsledku takej situácie dopustily sa niektoré okresné výbory a základné organizácie chýb.

Okresný výbor vo Svidníku nedostatočne viedol základné organizácie strany do boja proti dedinským boháčom, takže ku príkladu v obci Nižný Mirošov bolo založené JRD, do ktorého vstúpila celá dedina i s dedinskými boháčmi a tak isto tomu bolo i v samotnom Svidníku. Ďalší nedostatok bol v tom, že ku príkladu okresný výbor v Sobranciach a v Michalovciach spojený s prvými úspechmi v budovaní JRD, úlohu založenia JRD si zľahčovali a pokladali ako samozrejmu vec, že JRD v podstate v každej obci je možno založiť. V dôsledku súdruhovia mysleli, že JRD založia i bez dobrej práce ZO KSS. Situácia sa však ukázala opačná, ako napríklad v obci Porostov, Fekišovce, okres Sobrance, Lúčky, okres Michalovce. V takýchto obciach okresné výbory nahradzovaly ZO KSS a to tým, že do obce bol poslaný veľký počet agitátorov, pričom použili administratívnych opatrení voči stredným roľníkom. Krajský výbor proti takýmto zjavom bude bojovať. Nesprávne počínanie bolo na poradách, aktívoch ostro kritizované a odhaľované ako strane škodlivé. Okresný výbor v Michalovciach odvolal z agitačnej práce súdruha, ktorý pri rozhovoroch s roľníkmi roľníkom vyhrážal všelijakými trestami, keď nevstúpi do JRD.

Súčasne so zakladaním JRD stála pred orgánmi strany úloha upevňovania novo založených JRD. Krajský výbor obrátil sa s výzvou na stranické organizácie k rýchlemu prevádzaniu volenia správ JRD, rýchlemu prevedeniu HTUP, rozoraniu medzí, adaptácii a výstavbe maštali, rýchlemu ohodnocovaniu dobytku, aby tak bolo zabránené zašantročovaniu dobytku ako aj urýchlenému prevádzaniu jesenných poľnohospodárskych prác. Výsledkom plnenia týchto úloh je, že ku 8. nov. 1952 sú v 293 JRD III. a IV. typov zvolené správy, prevedené HTUP a rozorané medze.

Mimoriadnu pozornosť Krajský výbor venoval školeniu kádrov pre JRD. Počnúc mesiacom augustom t. r. ku 8. nov. 1952 bol vyškolený nasledovný počet funkcionárov JRD:

Kurz

7-dňový kurz 150 predsedov JRD
7-dňový kurz 116 účtovníkov JRD
2-dňový kurz 64 vedúcich prac.skupín
1 mes. kurz 22 zootechnikov
2 -mes. beh /dosiaľ beží/ 70 účtovníkov
2 -týždňový kurz /dosiaľ beží/ 50 predsedov dozorných výborov.

Do krátkodobých 2-3. mes. kurzov mimo kraja sme poslali 13 účtovníkov a troch predsedov JRD.

V sústreďovaní dobytky je stav nasledovný:

Dátum	h. d.	ošípané	ovce	kone
k 1. 6. 1952	4.013	7.111	8.457	356
Od 1. 6. 52-2. 11. 52	2.678	11.796	296	150
Od 2. 11. 52-8. 11. 52	<u>3.510</u>	<u>1.800</u>	--	4
spolu k 8.XI.1952	10.201	20.707	8.753	510

Pritom je v kraji ohodnotené a pripravené pre sústreďenie 28.000 h. d. a približne okolo 12.000 ošípaných.

Nedostatkom pri sústreďovaní dobytky v JRD je to, že niektorí funkcionári podľahli teórii, že není možné dobytok sústreďovať potiaľ, pokiaľ sa pasie. Táto teória zapríčinila, že sústreďovanie dobytky až do nedávnych dní zaostávalo. Ďalšou príčinou zaostávania v sústreďovaní dobytky bol nedostatok krytiny pre novo vystavané maštale o čom svedčí napríklad to, že v týždni od 2. do 8. nov. 1952 čakalo na krytinu 28 novovystavaných maštali. V poslednom čase sa situácia v sústreďovaní dobytky, ako je z uvedenej tabuľky vidieť, rýchle zlepšuje. Upevňovanie JRD sme zabezpečovali súbežne s plnením úloh vo výkupe obilia, ktorý je splnený na 106.18 percent.

V prevádzaní jesenných poľných prác sme sa dopustili určitých chýb tým, že sme nedostatočne využívali pekných dní v prvej polovici októbra pre vykopávku zemiakov, rýchlu orbu a osev ozimín a u mnohých funkcionárov sa prejavovala spokojnosť odôvodňovaná tým, že na to máme ešte hodne času. Avšak v druhej polovici októbra sa počasie veľmi zhoršilo a trvá to až doposiaľ a to spôsobuje, že dnes v jesenných prácach zaostávame. K 8. XI. 1952 máme v socialistickej sektore zasiatú raž na 96 percent, pšenica 73.2 %, v súkromnom sektore raž 85 %, pšenica 74 %. Dnes využívame každé zlepšenie počasia pre splnenie plánu na tomto úseku.

Odstraňovanie nedostatkov na úseku školstva:

Rezolúcia predsedníctva ÚV KSS odhaľuje veľké nedostatky na úseku školskom, hlavne pokiaľ ide o likvidáciu pozostatkov záškodníckej činnosti slov. buržoáznych nacionalistov Novomeského Ottu, Klemu voči ukrajinskému školstvu. Krajský výbor strany aj na tomto úseku urobil potrebnú nadprácu. Bolo otvorené 41 nových ukrajinských škôl, z toho materské 8, národné 28 a stredné 5. Na všetkých národných školách v ukrajinských obciach bolo zavedené vyučovanie materinskej reči ukrajinskej. Vyučovanie reči ukrajinskej na školách II. a III. stupňa doposiaľ zavedené nebolo, pre nedostatok učiteľských kádrov, avšak v priebehu tohoto roku budú pripravené ďalšie učiteľské kádre v takom počte, aby sa v školskom roku 1952 – 1953 mohlo započať z vyučovaním v prvých a druhých triedach stredných škôl. Aby sa zvýšila úroveň učiteľských kádrov na ukrajinských školách, cez letné prázdniny boli usporiadané 4 trojtýždňové kurzy pre 200 učiteľov, ďalej boli usporiadané kurzy v Humennom, Medzilaborciach, v Svidníku pre nekvalifikovaných ukrajinských učiteľov, ktorých sa zúčastnilo 102 poslucháčov. Taktiež bol zriadený 1 ročný maturitný kurz v Humennom a 6-mes. kurz v Prešove. Krajský výbor vyvinul veľké úsilie pre premiestnenie pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity z Košíc do Prešova z ukrajinskou pobočkou so zameraním na pozdvihnutie kvalifikácie našich učiteľov. Na diaľkovom štúdiu Pedagogickej fakulte v Prešove je zapísano 60 ukrajinských učiteľov.

V rámci tohoto bolo riešené tiež vyučovanie maďarského jazyka na obciach z obyvateľstvom maďarskej národnosti. Výsledkom tohto je to, že z 5 maďarských obcí, kde bol zavedený vyučovací jazyk slovenský, je v 4 obciach znovu zavedený vyučovací jazyk maďarský.

Ideologická výchova:

Najväčším nedostatkom v odstraňovaní chýb, na ktoré nám rezolúcia predsedníctva ÚV KSS poukazuje, máme na úseku marxisticko-leninskej výchovy. Členov strany v rámci RŠŠ. Nedostatky sa prejavujú hlavne v príprave propagandistov pre 4. RŠŠ, a to v tom, že internátnym a seminárnym školením prešlo iba 61 % propagandistov. Na tomto úseku nedokázalo predsedníctvo KV KSS, OV KSS. Tento nedostatok riešime teraz tak, že nevyškolených propagandistov zvlášť pripravujeme v seminároch na každú tému RŠŠ. Otázku zásadného obratu v pomere k straníckej výchove vzhľadom na nedostatky budeme znovu prejednávať na najbližšom zasadnutí pléna KV KSS. Pokiaľ ide o úroveň školenia propagandistov a organizačné prípravy 4. RŠŠ táto sa oproti minulému roku hodne zlepšila.

Metódy straníckej práce:

Krajský výbor strany venoval veľkú pozornosť metódam straníckej práce, ktoré sú kľúčom k odstráneniu všetkých nedostatkov. Bol zahájený boj proti formálnosti a nezodpovednosti straníckej práce. A za prehlbenie spojenia funkcioná-

rov vyšších orgánov strany so základnými organizáciami. V rámci tohoto nastalo v metódach práce organizácií strany určité zlepšenie, a to v tom, že OV KSS a základné organizácie pristupujú k plneniu dôležitých usnesení strany a vlády zodpovednejšie. Tým, že tieto rozpracovávajú na pomery a za každú úlohu činia zodpovedných jednotlivých súdruhov. Takýto spôsob sa však nepoužíva pri plnení všetkých usnesení. Ďaleko širšie sa uplatňuje kritika a sebakritika v straníckej práci. Základné organizácie v súvislosti s plnením usnesení strany a vlády začali sa konkrétnejšie zaoberať hospodárskymi úlohami, v súvislosti s plnením usnesenia strany a vlády o upevňovaní a ďalšom rozvoji JRD sa základné organizácie strany na dedinách očisťovali od rôznych dedinských boháčov a špekulantov, zlepšila sa tiež pomoc krajského i okresných výborov základným organizáciám. Túto však bude treba ešte viac prehĺbiť. Nedostatky sa ešte stále prejavujú v príprave materiálu a návrhu usnesení pre volené orgány. Bude tiež potrebné venovať ešte väčšiu pozornosť prípravám členských schôdzí základných organizácií, učiť naše OV KSS a základné organizácie lepšiemu uplatňovaniu kontroly prijatých usnesení a zvyšovaniu úrovne v politickej agitácii hlavne na dedinách. Rezolúcia ÚV KSS nám ďalej ukazuje, že nemáme v kraji v 49 obciach základné stranícke organizácie. Tento úkol sme splnili tak, že so spomenutých 49 obcí boli v 15 založené stranícke organizácie. Ostáva nám ešte 34 obcí, v ktorých sa založenie straníckej organizácie pripravuje.

Rezolúcia predsedníctva ÚV KSS bola prejednaná v základných organizáciách strany. Toto prejednávanie veľmi účinne pomohlo k zvýšeniu boja základných organizácií proti nesprávnym metódam práce a prejavom buržoázneho nacionalizmu. Mnohé organizácie sa pri príležitosti prejednávania rezolúcie zaviazali k hodnotným záväzkom, pre zlepšenie straníckej práce. Počínanie súdruha Babeja a Kapišovského bolo v základných organizáciách odsúdené [ako] strane a ľudu škodlivé a mnohé organizácie strany žiadaly vo svojich usneseniach pozbavenie súdruhov Babeja a Kapišovského ich dôležitých funkcií a vylúčenie zo strany. / Vid' prílohu./ Otázka buržoázneho nacionalizmu a boja proti nemu bola hlboko prediskutovaná tiež na okresných aktívoch KSUP, ktoré sa konaly v rámci priprav ustavujúcej konferencie KSUP-u. Na týchto aktívoch bolo kritizované počínanie súdruha Babeja a Kapišovského ako bývalých funkcionárov ÚV KSUP. Konferencie ukázaly rast nacionálneho uvedomenia ukrajinských [pracujúcich], bolo vidieť, že prestaly reči o tom, či Rus alebo Ukrajinec, ale naopak, účastníci aktívov sa dožadovali zriadenia krúžkov pre vyučovanie ukrajinského jazyka. Prejednávanie rezolúcie plne potvrdilo správnosť usnesení predsedníctva ÚV KSS „K situácii v prešovskom kraji“. Na druhej strane však vidíme, že súdruh Babej a Kapišovský si ešte stále neuvedomujú chyby, za ktoré sú kritizovaní, čoho dôkazom je písomná sebakritika, ktorú predložili predsedníctvu KV KSS, ako aj to, že súdruh Babej úmyselne neobjasňuje svoje nedostatky a nebojuje za rezolúciu predsedníctva ÚV KSS v základných organizáciách ani v okresnom výbore KSS v Giraltovciach, do ktorého okresu bol predsedníctvom KV KSS pridelený.

Krajský výbor strany v Prešove venuje teraz celú svoju pozornosť úspešnému splneniu 4. roku 5 RP. Za týmto účelom je rozvinutá široká kampaň k 35. výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Z príležitosti tohoto výročia naši

pracujúci pod vedením stranických organizácií len v závodoch prijali 18.337 individuálnych záväzkov, ktoré predstavujú hodnotu vyše 172 miliónov korún. Splnenie týchto záväzkov dáva nám záruku úspešného splnenia 4. roku 5 RP, a preto krajský výbor vedie všetky orgány a organizácie strán ako aj masové organizácie k zaistovaniu plnenia a pravidelnej kontroly prijatých záväzkov.

Z á v e r :

=====

Ako je z uvedeného vidieť, KV KSS v Prešove v rámci plnenia úloh, ktoré pre nás vyplývajú z rezolúcie predsedníctva ÚV KSS, dosiahol určitého zlepšenia. Práca stranických orgánov a organizácií v kraji a ako odraz toho, začaly sa tiež budovateľské úlohy lepšie plniť. Máme však tiež úseky, kde nedostatočne plníme úlohy a rezolúcia sa pre nás stala trvalým a nie jednorázovým zdrojom poučenia, takže v odstraňovaní nedostatkov pôjdeme ďalej až do ich úplnej likvidácie.

Práci česť!

Prešov, dňa 11. novembra 1952.

Predsedníctvo KV KSS v Prešove.

[Dokument č. 21]

11. december 1952, Prešov. 2 s., strojopis, A4, originál, j. slovenský. Oznámenie Predsedníctva Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny o ukončení jej činnosti. SNA, f. ÚV KSS, Tajomníci, P. David, šk. 2269.

UKRAJINS'KA NARODNA RADA PRJAŠEVŠČYNY.
UKRAJINSKAJA NARODNAJA RADA PRJAŠEVŠČYNY¹

V Prešove, dňa 11. 12. 1952

Predmet: Oznámenie o ukončení činnosti
Ukrajinskej národnej rady
Prjaševščiny v Prešove.

Sboru povereníkov
k rukám predsedu s. Ďuriša²,

Bratislava.

Oznamujeme Vám, že na zasadnutí členov Prezídia Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny v Prešove dňa 11. decembra 1952 bolo prijaté rozhodnutie i po formálnej stránke ukončiť činnosť Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny v Prešove.

Po slávnych februárových udalostiach roku 1948, ktoré definitívne dali moc v ČSR do rúk pracujúcich, stávala sa postupne táto organizácia neživotnou. Ukrajinská národná rada Prjaševščiny nemala charakter masovej organizácie, nemala pevné spojenie s masami ukrajinských pracujúcich, nemohla preto úspešne plniť úlohy: mobilizovať ukrajinský pracujúci ľud pre výstavbu socializmu a tiež napomáhať pri upevňovaní ukrajinského národného povedomia v ukrajinskom pracujúcom ľude. Preto z vôle a potrieb ukrajinského pracujúceho ľudu bola utvorená nová organizácia Kultúrny sväz ukrajinských pracujúcich.

V dňoch 23. a 24. decembra 1952 bude sa konať v Prešove ustavujúca konferencia Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich, na ktorej bude ustavená nová ukrajinská organizácia, vybudovaná na zásade individuálneho členstva masového charakteru. Nová organizácia bude môcť lepšie plniť svoje hlavné poslanie: pomáhať pri mobilizácii ukrajinského pracujúceho ľudu pri výstavbe socializmu v našej vlasti, upevňovať v masách ukrajinských pracujúcich národné povedomie v duchu proletárskeho internacionalizmu a československého socialistického vlastenectva.

1 Hlavička je písaná cyrilikou.

2 Sprievodný list je adresovaný M. Gosiorovskému. Odosielateľom je KV KSS v Prešove.

Nová organizácia berie si ako jednu z hlavných úloh soznamovať ukrajinských pracujúcich v ČSR s hospodárskymi, sociálnymi a kultúrnymi vymoženosťami ukrajinských a ostatných pracujúcich v SSSR.

Na základe uvedených skutočností podpísaní členovia prezídia UNRP v Prešove rozhodli sa i formálne ukončiť činnosť Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny v Prešove.

Závázky majetkoprávnej povahy spojené s činnosťou UNRP prebral dňom 1. augusta 1951 Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich v Prešove.

Členovia prezídia UNRP:
7 podpisov

Okrúhla pečiatka UNRP³

Predsedníctvo KSUP-u:
2 podpisy

Okrúhla pečiatka KSUP⁴

3 Okrúhla pečiatka s kruhopisom v ukrajínčine „UKRAJINS'KA NARODNA RADA PRJAŠEVŠČYNY PRJAŠEV.

4 Okrúhla pečiatka s kruhopisom v ukrajinskom a v slovenskom jazyku: SEKRETA-RIAT CK KSUT *PRJAŠIV* SEKRETARIÁT ÚV KSUP *PREŠOV*.

[Dokument č. 22]

26. november 1953, Bratislava. 8 s., strojopis, kópia, j. slovenský. Vybrané časti zo správy o súčasnej politickej situácii v Prešovskom kraji. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953, šk. 851.

Správa o súčasnej politickej situácii v Prešovskom kraji

Doterajšie usnesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ i Predsedníctva ÚV KSS, prijaté po udalostiach v prešovskom kraji, a opatrenia, uskutočnené na ich základe po straníckej i štátnickej línii, priniesly pomernú stabilizáciu celkovej situácie a vytvorili predpoklady k postupnému odstrašovaniu škodlivých následkov uplatňovania protistraníckej politiky pri hromadnom zakladaní JRD v lete minulého roku. Hromadné vystupovanie z družstiev a ich rozpadávanie sa zastavilo. Rozkrádanie družstevného majetku a iné protizákonné výčiny na dedinách vcelku prestaly. Roľníci vrátili sa k práci a najmä po krajskom straníckom aktíve v Prešove došlo k zrýchleniu jesenných prác, ktoré sú už zhruba ukončené.

No nemožno konštatovať, že nastal už zásadný obrat v politickej situácii kraja, v náladách nás pracujúcich roľníkov a k podstatnému posilneniu autority štátu. Významné kádrové zmeny vo vedúcich orgánoch straníckeho i štátneho aparátu ani nemohly pre krátkosť času dosiaľ tento obrat privodiť. Noví ľudia, ktorí boli do Prešovského kraja poslaní práve v kritických chvíľach, aby posilnili aparát KV a KNV, boli plne zaneprázdnení riešením najnaliehavejších úloh denne sa meniacej situácie. Len teraz soznamujú sa so skutočným stavom, a pozvoľna – a často i nerozhodne – prikrôčujú k plánovitej a cieľavedomej práci. Len poznenáhle obnovuje sa život nižších straníckych orgánov a organizácií, ako aj nižších složíek štátneho aparátu, predovšetkým národných výborov. Výsledky krajského straníckeho aktívu v Prešove boli síce prerokované vo všetkých straníckych organizáciách, ale nepodarilo sa ešte mobilizovať a vyzbrojiť všetkých komunistov do boja za obnovenie autority strany a vlády, za upevnenie sväzku robotníkov a pracujúcich roľníkov. Stranícki funkcionári veľmi neochotne pristupujú k sebakritickému zhodnoteniu svojej vlastnej práce, ktorej nesprávnosť a škodlivosť často nechápu, a tým aj svoju zodpovednosť a nutnosť nápravy chýb a nedostatkov. Veľká neujasnenosť a kolísanie panuje ešte v radoch komunistov Prešovského kraja, pokiaľ ide o politiku strany ohľadne ďalšieho vývinu na dedine v otázkach ďalšieho uplatňovania a rozširovania JRD a v postoji k tým malým a stredným [...]

- 5 -

[...] Na býrach okresných výborov v Humennom, v Prešove a v Sp. Starej Vsi bola vznesená kritika hlavne na národné výbory, ktoré vraj zapríčinili krivenie línie strany pri jej uplatňovaní. Na zasadaniach býr OV boli urobené kádrové závery len v aparáte hospodárskych a štátnych orgánov.

Na ideologickom úseku hlavným nedostatkom je ešte podceňovanie výchovy komunistov. Príčinu toho podceňovania vidieť v tom, že sa ani t. r. neprejavila konkrétna starostlivosť o propagandistické kádre. Výber propagandistov sa oproti minulému roku zhoršil. Za propagandistov boli vybraní i kandidáti strany. Te-

oretická úroveň propagandistov je nízka a bude nepriaznivo vplývať na ideologickú úroveň školenia. Letným školením propagandistov prešlo 50 % a vedúcich seminárov 51 %. Stranícke aktivity, poriadané k zahájeniu V. RSS, nespĺnili svoju úlohu, pretože RSS, ako hlavnému článku pri zvyšovaní ideologickej úrovne nebola venovaná náležitá pozornosť v súvisi s hospodárskymi úlohami. K 25. októbru t. r. v 5 okresoch nezačal V. RSS. Najväčšie nedostatky v okresných večerných školách sú v nízkej účasti a v nedostatočnej kvalite prednášok. Nedostatky ideologickej výchovy sú zapríčinené aj tým, že ideologický úsek nie je obsadený v okresoch Medzilaborce, Stropkov, Vranov, Veľ. Kapušany, v Snine a ani na krajskom výbore odd. agit. prop. nie je kádrove dostatočne vybudované.

Ideologická práca krajskej organizácie strany z hľadiska situácie, ktorá v Prešovskom kraji nastala, nezameriava sa hlavne na vysvetľovanie otázky spojenectva robotníckej triedy s malými a strednými roľníkmi. Nevysvetľuje škodlivosť trockisticko-bucharinovskej úchylky, ktorá sa prejavila v Prešovskom kraji pri budovaní JRD. Nebojuje sa proti prejavom buržoázneho nacionalizmu, za výchovu ukrajinského obyvateľstva k československému socialistickému vlastenectvu a k ukrajinskému národnému povedomiu.

II.

Štátny aparát

Súčasný stav v štátnom aparáte v kraji, hlavne to, že mnohé MNV prestaly prakticky existovať, nenastal preto, že sa v Prešovskom kraji rozpadly desiatky jednotných roľníckych družstiev.

- 6 -

Tohoročné udalosti len odhalili závažné nedostatky a zlé pracovné metódy štátneho aparátu a ukázaly, že mnohé MNV už dlhšiu dobu predtým nevyvíjaly žiadnu činnosť.

KV KSS prácu komunistov v štátnom aparáte nesprávne usmerňoval a riadil. Nedostatočne viedol a nevolal k zodpovednosti funkcionárov – komunistov v štátnom aparáte, nestaral sa o ZO KSS v jednotlivých orgánoch Štátneho aparátu, ktoré žily, hlavne na ONV, len na papieri. Stranícke orgány často nahrádzaly štátny aparát. V dôsledku toho v práci štátneho aparátu sa ujaly zlé pracovné metódy. Krivila sa línia strany, mnohí funkcionári si počínali diktátorsky, a svojvoľne, často nepriateľsky voči ľudu, porušovali soc. zákonnosť. Medzi orgánmi štátneho aparátu a masami pracujúcich, hlavne malých a stredných roľníkov, vytvorila sa priepasť. Národné výbory stratily autoritu a dôveru ľudu, a tým sa značne otriasla aj dôvera v stranu a vládu. Doterajšie opatrenia spôsobili už určité zlepšenie.

Plénum KNV je už do istej miery stabilizované. Má zákonom stanovený počet členov, z ktorých značná časť začína aktívne pracovať. Nestalo sa však ešte riadiacim orgánom štátnej moci v kraji. Má ešte pasívnych členov, ktorí o prácu NV nejavia záujem.

Rada KNV prílivom nových schopných ľudí svoju činnosť oživila a má predpoklady, že za správneho vedenia zvládne úlohy. K tomu ovšem nutne potrebuje aparát schopných pracovníkov. Terajší aparát KNV potrebuje doplnenie a prevýchovu. Sú v ňom schopní pracovníci, ale sú i lajdáci, ktorých bude nutné z aparátu odstrániť. Nové vedenie KNV vnáša do aparátu nového ducha, lepší pomer k práci, väčšiu zodpovednosť.

Zlepšuje sa i situácia na ONV. Pléna ONV musia byť reorganizované, pretože i tu sú pasívni členovia, bez akéhokoľvek vzťahu k práci národných výborov. Neosvedčili sa práve v najkritickejších chvíľach, kedy v niektorých okresoch sa ani na zasadnutie nesišli.

Rady ONV už boli čiastočne reorganizované. odvolaní boli predsedovia a niektorí referenti, ktorých činnosť bola škodlivá, ľudu nepriateľská a ich sotrvanie vo funkciách by neprispelo ku konsolidácii pomerov v okresoch.

Zmena vo funkcii predsedu ONV bola prevedená v okresoch Prešov, Snina, Veľké Kapušany a Svidník. Navrhované zmeny neboli dosiaľ prevedené v okresoch Sabinov, Medzilaborce a Spišská St. Ves,

- 7 -

v ktorých nemajú dosiaľ vyhladnuté vhodné osoby do funkcie predsedu ONV. V ostatných okresoch nebolo potrebné robiť zmeny. Noví predsedovia ONV sa usilujú odstraňovať chyby, naprávať nedostatky v práci a tak získavať späť stratenú autoritu i dôveru ľudu. Postupne sa robí vo všetkých ONV výmena členov rady, ktorí svojou činnosťou stratili dôveru pracujúcich.

Horšia je situácia v aparáte pracovníkov ONV. Mnohí pracovníci aparátu sú veľmi slabí, jak po stránke politickej vyspelosti, tak aj po stránke odbornej zdatnosti. Zvlášť nedostatočne sú vybavené kádrami pôdohospodárske referáty, kde chýbajú hlavne agronomi, zootechnici, veterinári, krmovinári a odborne zdatní pastvinári. V aparáte ONV sú ešte mnohé nespoľahlivé živly, ako aktívni členovia HSES, HG, pre ktorých ľud hovorí, že sa nič nezmenilo, že tí istí, ktorí sekurovali ľudí za tzv. Slov. štátu na okresných úradoch, sekúrujú ľudí aj dnes /ONV Vranov/. Značná časť pracovníkov nemierne požíva alkohol.

Zvlášť veľké nedostatky sú v práci MNV. Tam, kde MNV prestaly pracovať úplne /a je tomu tak v niekoľkých obciach skoro v každom okrese/ i dosiaľ bola ich práca absolútne nedostatočná. Tam, kde MNV prestaly pracovať úplne /a je tomu tak v niekoľkých obciach v skoro každom okrese/ i dosiaľ bola ich práca nedostatočná. Prehľad o týchto MNV nemá KNV ani ONV tvrdili, že tam MNV je dobrý. Zistilo sa, že MNV pozostáva z predsedu a podpredsedu, ale aj tých už občania na verejnej schôdzke / ovšem za ich neprítomnosti/ zbavili funkcií a vyvolali nových, ktorí sa však funkcií ešte neujali a považujú sa za MNV. Takto v malej biednej obci /Ruský Potok/ sú dva MNV, ale ani jeden úlohy neplní. Tajomníci MNV, ich reorganizáciu a na ich prácu. Sú predpoklady na každom ONV oživiť postupne činnosť MNV.

Pokiaľ ide o ostatné složky št. aparátu /bezpečnosť, prokuratúra, súdy/, tu nadriadené orgány robia postupne nevyhnutné kádrové výmeny. Napriek tomu

však napríklad sú ešte konkrétne prípady v kraji, kde v SNB nachodia sa synovia kulakov. Súčasná situácia v činnosti ostatných složíek št. aprátu je taká, že v dôsledku udalostí stratily čiastočne istotu. v obave, aby nenahradzovaly politickú prácu mocenskými zásahmi, váhajú s nutným zákrokom s použitím zákona aj v tých prípadoch, kde ide o hrubé jeho porušenie so strany kulaka a iných protištátnych elementov.

- 8 -

III.

Národné hospodárstvo

Prešovský kraj bol jedným z krajov, kde v minulosti panovala najväčšia bieda, nezamestnanosť, hospodárska a kultúrna zaostalosť. Od oslobodenia republiky Sovietskou armádou boli v Prešovskom kraji zaznamenané značné úspechy. No doterajšie tempo industrializácie tohto kraja bolo pomalé, – nedosahovalo celoslovenský priemer. Preto príkre rozdiely medzi úrovňou Prešovského kraja a ostatných oblastí republiky sa udržaly. O tom hovoria aj tieto súhrnné faktá:

- a/ Zamestnanosť v priemere vzrástla tu od oslobodenia o 20 osôb na každých 1000 obyvateľov, kým v celoslovenskom priemere tento vzrast činil 53 osôb.
- b/ Pre nedostatok pracovných príležitostí odchádza z Prešovského kraja sústavne a živelne značný počet jeho obyvateľstva. Nehľadiac na vysoký prírastok obyvateľstva zmenšil sa celkový počet za posledných 5 rokov o 25.000 osôb, zatiaľ čo na Slovensku v tomto období pribudlo 151.200 obyvateľov.
- c/ Sprievodným znakom zaostávania v hospodárskom rozvoji je ešte vždy nízka hmotná a kultúrna úroveň obyvateľstva. Maloobchodný obrat na jedného obyvateľa je v Prešovskom kraji nižší o 23 % oproti celoslovenskému priemeru. Len asi 40 % obcí má tu elektrický prúd a len 12 % obyvateľov je zásobovaných vodovodnou sieťou.

1/ Energetická základňa.

Ďalší hospodársky rozvoj kraja bude sa uberať prevažne cestou využitia miestnych surovínových zdrojov, najmä nerastného bohatstva, uhlia, nafty, soli a iných nerastov a poľnohospodárskych plodín. Tento rozvoj je podmienený výstavbou energetickej základne. Aj keď je kraj prevažne odkázaný na príkon energie z mimokrajových zdrojov, v posledných rokoch bolo zastavené niekoľko menších zariadení na výrobu elektriny z tzv. dôvodov hospodárnosti.

Na úseku energetických diel prišlo sa k výstavbe elektrární predovšetkým u novovybudovaných závodov. Ide o výstavbu parnej elektrárne v Drevo-kombináte Hencovce a v chemickom závode Strážske.

V perspektíve sa predpokladá výstavba viacerých hydroelektrární strednej veľkosti. [...]

[...] Pre naprosto nedostačujúcu kapacitu stavebnej výroby bolo však pridelané pre Prešovský kraj len 354 bytových jednotiek. Plnenie aj tejto úlohy je ohrozené nedostatkom výroby prefabrikátov.

Z vládnej akcie 5.000 individuálnej bytovej výstavby v Prešovskom kraji pripadlo len 36 bytových jednotiek. Nie je zabezpečené koordinácia hospodárskych orgánov s orgánmi ROH. Jednotlivé rezorty nepredkladajú rozdeľovník nárokov bytových jednotiek podľa jednotlivých podnikov a okresov, takže KNV nemôže včas zabezpečiť stavebné pozemky.

U rozptýlenej bytovej výstavby prejavuje sa nedostatočná starostlivosť investorov o drobné bytové akcie. Technické projekty boli vypracované oneskorene, alebo vôbec nie.

Čoraz naliehavejšou stáva sa otázka urýchlenej výstavby a opráv vojnou zničených domov, najmä v okrese Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina. Na prevedenie tejto bytovej výstavby Ministerstvo miestneho hospodárstva predložilo vláde návrh, podľa ktorého má sa prestaviť 1.329 domkov a 200 domkov opraviť. Treba poukázať na to, že návrh nerieši otázku výstavby a nutných opráv domkov tých občanov v obciach severných okresov kraja, ktorí vojnou poškodení neboli, ale bývajú v neznesiteľných podmienkach. Táto otázka mala by sa preto riešiť súčasne a jednotne. Podľa doterajších skúseností s obnovou, javí sa ako najvhodnejšia forma poskytnutie dlhodobej štátnej pôžičky na zakúpenie potrebného stavebného materiálu za výhodných úverových podmienok. Pritom mohli by sa využiť v značnej miere miestne zdroje stavebného materiálu /kameň, drevo – predovšetkým kalamitné/ a svojpomoc samotného obyvateľstva, jeho iniciatíva a pracovné úsilie. Pri stanovení úverových podmienok mohlo by sa účinne diferencovať medzi záujemcami podľa sociálnych i politických hľadísk. O akciu je medzi obyvateľstvom veľký záujem a doporučuje ju byro KV-KSS, ako aj stranícki a verejní pracovníci v okresoch.

S bytovou výstavbou súvisí otázka údržby a opráv bytového majetku. V roku 1953 bolo zo štátnych prostriedkov Prešovskému kraju pridelených 1,778.000 Kčs, z ktorých opravujú domy v správe podnikov komunálneho hospodárstva. V návrhu plánu na rok 1954 je zabezpečené na bežnú údržbu bytového majetku Kčs 1,850.000.- a na generálne opravy Kčs 2,000.000. Podľa návrhu KNV táto kvóta nedostačuje.

IV.

Sociálne a kultúrne pomery.

1/ Zdravotníctvo.

nepriaznivé hospodársko-politické pomery, najmä v severnej a severovýchodnej časti Prešovského kraja, odrážajú sa i v zdravotných pomeroch. Nízky stav zamestnanosti v priemysle, poľnohospodárska malovýroba, zlý stav železničných

a cestných komunikácií, nízka úroveň bytovej kultúry a celková zaostalosť – nepriaznivo ovplyvňuje zdravotný stav obyvateľstva.

Zdravotnícka štatistika nezachycuje skutočný stav zdravia obyvateľstva a zdravotná správa nepozná skutočný stav chorobnosti. Za dnešného stavu kádrov zdravotná správa nie je ani pripravená na zisťovanie a liečenie obyvateľstva. Mnohí súkromne hospodáriaci roľníci nedožadujú sa z finančných dôvodov služieb v zdravotných zariadeniach.

V dôsledku doterajších opatrení snížila sa kojenecká úmrtnosť, ale ešte stále je vysoká – 73 promile v prvom polroku 1953. Počet lekárov sa zvýšil zo 107 v r. 1950 na 257 v roku 1953 a vybudovaly sa nemocnice v okrese Snina, Sobrance a Stropkov. Z 15 okresov má len 5 okresov primeranú nemocnicu, 5 ďalších okresov má nemocnice v zlom stave. Pritom pre zlý stav komunikácií mnohé odrody sú v daždivom a zimnom období odrezané od nemocničných stredísk. Plán výstavby jaslí sa plní na 37 % – najhoršie na Slovensku. V kraji je 102 územných zdrav. obvodov, z ktorých je t. č. 53 vôbec neobsadených zdravotným personálom. Ťažkosti s obsadením týchto obvodov vyplývajú z neochoty lekárov nastupovať službu do Prešovského kraja hlavne v dôsledku nedostatku bytov a vhodných pracovných podmienok.

Dokument strany a vlády o ďalšom rozvoji zdravotníctva neplní sa najmä v týchto úlohách: Okresné hygienicko-epidemické stanice a ľudoví hygienici v skutočnosti nepracujú. Počet postelí v nemocniciach /na 1000 obyvateľov 3.91/ v porovnaní so slovenským priemerom /na 1000 obyvateľov 4.03 %/ a celoštátnym priemerom /na 1000 obyvateľom 6.78/ je nepriaznivý. Ani jedna nemocnica nemá všetky oddelenia. Rozmiestňovaniu kádrov a školeniu pomocného zdrav. personálu nevenovala zdravotná správa účinnú pozornosť. Výstavba zdravotných zariadení je zdĺhavá. Zaostáva stavba okresnej transfúznej stanice v Humennom a územných jaslí v Snine. Zdravotné zariadenia, ktoré sú dobudované,

- 22 -

z technických príčin nie sú dané do prevádzky, ako napr. zdravotné stredisko Krajná Poľana a Výrava, jasle v Medzilaborciach. Zdravotné komisie plén ONV nevyvíjajú žiadnu činnosť. Činnosť masovej organizácie ČsČK je nedostatočná.

2/ Školstvo.

Na školu sa nesústredila starostlivosť príslušných činiteľov, ani obyvateľstva. Narušovalo sa vyučovanie, podceňovala sa práca učiteľa. Učители boli často ponechaní sami na seba, zle ubytovaní a stravovaní, poverovaní úlohami, ktoré ich odvádzali od výchovnej práce. Stávajú sa prípady, že učители nedostanú často plat, ich byty dostávajú pracovníci iných úsekov. Učiteľov často prekladajú na príkaz jednotlivcov bez označenia príčiny. Dislokácia sa prevádza administratívne. Učители však i sami sa usilujú odísť z kraja pre zlé podmienky /začiatkom novembra chýbalo v kraji 155 učiteľov/.

Umiestnenie značnej časti škôl po stránke materiálnej je veľmi zlé. Zvlášť kritická situácia je v okrese Stropkov, kde podstatná časť škôl ešte i dnes sa na-

chádza v drevených provizóriách. Výstavba zaostáva, nedostatočne sa plní plán opráv. Situáciu ešte zhoršujú zaberaním školských priestorov pre sklady obilia. Intenzívnejšiu výstavbu škôl brzdia nedostatky v získavaní technickej dokumentácie, v projekčnej príprave, v plnení záväzkov stavebnou výrobou i v kontrole a usmerňovaní stavebných akcií školskými orgánmi NV, najmä KNV. Plán investícií v kraji sa do 30. IX. 1953 splnil len na 38.5 %. Ďalšie zanedbávanie výstavby škôl, najmä malotriednych znamená predlžovanie stavu pogramotnosti obyvateľstva malých obcí, komunikačne vzdialených od 8-ročných škôl.

Národné výbory sa málo starajú o opravy školských budov. Položky rozpočtu sa nevyčerpávajú, alebo sa používajú na iné účely. Väčšina škôl je nedostatočne vybavená učebnými pomôckami. Je nedostatok školských potrieb. Na mnohých miestach sa porušuje zákon o školskej dochádzke /v niektorých obciach sa dosiaľ nevyučuje/.

Na národných školách pôsobí nekvalifikovaných učiteľov 33 %, na 8-ročných školách 90 % /v 6 – 8 tr./, na 11-ročných 57 % /9 – 11 tr./, na pedagog. školách 66 %. Na národných školách ukrajinských pôsobí asi 66 % a na 8-ročných školách až 91 % nekvalifikovaných učiteľov. V dôsledku toho je organizácia vyučovacieho procesu na

- 23 -

nízkom stupni. Nepracujú – na mnohých školách ani nie sú vytvorené – pedagogické rady. Učitelia neovládajú pravidlá didaktiky. Nedostatok pracovnej a štátnej disciplíny sa prejavuje vo vytváraní individuálnych pracovných metód, v odchýlkách od prechodných učebných osnov. Málo sa používajú učebné pomôcky, slabo pracujú školské knižnice.

Nízka politická úroveň učiteľov spôsobuje, že nevedia spájať výchovné poslanie s politickou problematikou školy a výstavbou socializmu na dedine. Preto i mnohí učitelia si osvojili nesprávne metódy pri zakladaní JRD. Tam, kde sa družstvá rozpadly, dostal sa i učiteľ a obyčajne aj škola do politickej izolácie. Vážne zaostáva vedenie Pioniera.

Medzi učiteľmi pôsobí značný počet optantov a emigrantov, ktorí sú nositeľmi rôznych kontrarevolučných ideológií. Ich odchovanci, ktorí sa dostávajú na rôzne funkcie, rozširujú ich názory. To platí najmä pre ukrajinské prostredie. Dislokácia týchto živlov do západných krajov Slovenska sa dôsledne nepreviedla.

Podstatná časť uvedených nedostatkov a chýb je priamym dôsledkom nepochopenia významu vzdelania orgánmi strany i národnými výbormi a nesprávnych metód riadenia úseku školstva. Orgány strany nevenovali školstvu sústavnú pozornosť, nahradzovaly štátny aparát, vystupovali voči školským pracovníkom diktátorský, vylučovali žiakov zo škôl a prekladali učiteľov v celých skupinách /vo Vranovskom okrese t.r. premiestnily takto 48 učiteľov/. Na niekoľkých ukrajinských školách vznikol spor o vyučovací jazyk, čomu ani stranické orgány nevedeli zabrániť /obyvateľstvo žiada vyučovací jazyk slovenský/.

Pri nedostatku skúseností a predbežnej odbornopolitickej prípravy u vedúcich pracovníkov školského aparátu sa nedodržiavala zásada kolektívneho rozho-

dovania. Pracovné porady sa uskutočňovali obyčajne v neprítomnosti IV. referenta KNV, boli povrchné a riešili väčšinou administratívne otázky.

Inšpekčné orgány chodia málo do školy. Inšpekcie konajú bez plánu, pracovníci nie sú na ne odborne pripravení, vydávajú pri tom často nesprávne príkazy. Niektorí inšpektori boli na príkaz OV-KSS či ONV presunutí na celé mesiace na iné pracovisko.

Veľká je fluktuácia pracovníkov na IV. referátoch ONV. Referenti sa nevzdelávajú, trpia i robia nesprávne zásahy do vedenia škôl, i vyučovania, zanedbávajú kádrové otázky a prejavujú malú starostlivosť o učiteľa na dedine. Niekde sa v týchto funkciách mladí ľudia bez potrebných skúseností. /ONV Snina má 19

- 24 -

ročnú referentku pre školstvo/.

Zlé metódy osobného vzťahu k ľuďom prevádzali od IV. referenta KNV a kádrovníka i okresní funkcionári. Komandovanie a diktátorstvo ubíja iniciatívu, brzdí rozvoj kritiky a sebakritiky, vedie k bezduchému plneniu príkazov. Vedúci pracovníci strácajú dôveru učiteľov a dostávajú sa do izolácie.

3/ Kultúra a osveta.

Hlavné nedostatky kultúrno-osvetovej práce sú v tom, že sa málo zameriava na ústredné otázky výchovy obyvateľstva, je odtrhnutá od miestnych problémov, prevádza sa často apoliticky a formálne, je nedostatočne skoodinovaná, málo sa školia osvetoví pracovníci.

Jednotlivé formy kultúrno-osvetovej práce sa nerozvíjajú plánovite. Najväčšia starostlivosť je venovaná prednáškovej propagande. Vo výchove filmom kraj svoje úlohy neplnil dostatočne. Práca s filmom je živelná a nie je dopĺňovaná ostatnými formami kultúrno-osvetovej a masovo-politickej práce /besedy, diskuzie/. Osvetoví pracovníci neuskutočňovali „Večery otázok a odpovedí“, s výnimkou obdobia žatvy, kedy bolo uskutočnených 42 večerov otázok a odpovedí na rôzne témy. V čase žatvy bolo vydaných 387 druhov letákov a bleskoviek, vo väčšine prípadov nekonkrétnych. Vývesné tabule výkupu, nástenné noviny, fotonoviny a nástenky sa používajú len v malom meradle. Miestne rozhlasysú využívané nedostatočne.

Nesprávna orientácia býv. Ukrajinskej národnej rady sa prejavuje doposiaľ aj v práci Kultúrneho sväzu ukrajinských pracujúcich. Funkcionári KSUP nemajú dostatočný kontakt s ukrajinským obyvateľstvom na dedinách. Býro KV KSS sa otázkou KSUP začalo zaoberať v súvislosti s prípravou valného zhromaždenia. KSUP má dnes 7.535 členov 274 miestnych organizácií. Pomocou prednášok a tlačé začína viesť boj proti národnej vlačnosti ukrajinského obyvateľstva. Orgán KSUP „Družno vpered“ vychádza v náklade 8.000 výtlačkov. Je to časopis prevažne teoretický, o živote ukrajinského obyvateľstva píše málo. KV KSS sa otázkou časopisu „Družno vpered“ nezaoberal. časopis nemá vybudovanú sieť dopisovateľov. Okrem toho KSUP zo svojich prostriedkov vydáva literárno-umelecký štvrťročník „Dukla“; orgán krúžku ukrajinských spisovateľov.

Krajská odbočka Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov združuje t. č. 145 členov a 52 spolupracovníkov. Jej činnosť je na vzostupe. Spoločnosť sa v nedostatočnej miere venovala JRD. Boly síce poriadané prednášky, ale družstevníkom nebola venovaná konkrétna pomoc. Tematika prednášok často nesúvisela s naliehavou potrebou vysvetliť určité aktuálne problémy. Prednáškam chýbala názornosť.

Technické vybavenie a využitie osvetových prostriedkov je nedostatočné. Pojazdné majú okresy Prešov, Michalovce a Sp. Stará Ves. V kraji je 130 miestnych rozhlasov, z ktorých je 1/4 pokazených. Z 51 premietacích aparátov osvetových zariadení NV polovica sa nepoužíva pre nedostatok dopravných prostriedkov a agregátov. V kraji je elektrifikovaná približne jedna tretina obcí a osvetové zariadenia majú k dispozícii len tri agregáty /Humenné, Michalovce, Prešov/.

Kádrové obsadenie osvetových oddelení IV. referátov ONV je nedostatočné. V kraji sú len 4 školení osvetoví pracovníci. Osvetoví pracovníci bývajú často používaní ONV na rozličné práce na úkor osvetovej činnosti. O plnení hlavných úloh vytyčovaných Poverenictvom kultúry nemajú prehľad. O nedostatočnom pochopení významu osvetovej práce národnými výbormi svedčí skutočnosť, že v 25 obciach osvetové zariadenia sú zasypané obilím.

Závažným problémom na ideologickom úseku v Prešovskom kraji je to, že o 18.30 hod. nie je možné počúvať československé rozhlasové stanice, takže ukrajinské vysielanie nikto nepočuje. Naproti tomu nepriateľský rozhlas ohlupuje ľudí nerušene práve v tom čase. Táto situácia je zapríčinená tým, že 150 KW vysielateľ Bratislava I – Kostolany a 100 KW vysielateľ Košice pracuje pre iné účely. Vysielateľ Banská Bystrica vo večerných hodinách je rušený zahraničnými stanicami, menovite silným vysielateľom Istambul.

V prúde posledných udalostí ožily tendencie k návratu starých cirkevných pomerov. Šíriteľmi týchto tendencií sú kulaci a bývalí grécko-katolícki farári, najmä tí, ktorí pracujú v Čechách a občas dochádzajú do obcí v Prešovskom kraji.

BH.

Marián Gajdoš – Stanislav Konečný

**UKRAJINSKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU
AKO OBJEKT A SUBJEKT POLITIKY
(1945 – 1953)**

II.

Recenzenti

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
doc. Sergej Ivanovyč Ustyč, DrSc.

Jazykové korektúry

PhDr. Anna Švorcová

Sadzba

Ing. Stanislav Kurimai

Pre Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach vydalo
vychavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o.,
Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

ISBN 978-80-89046-89-8

ISBN 978-80-89046-89-8

9 788089 046898